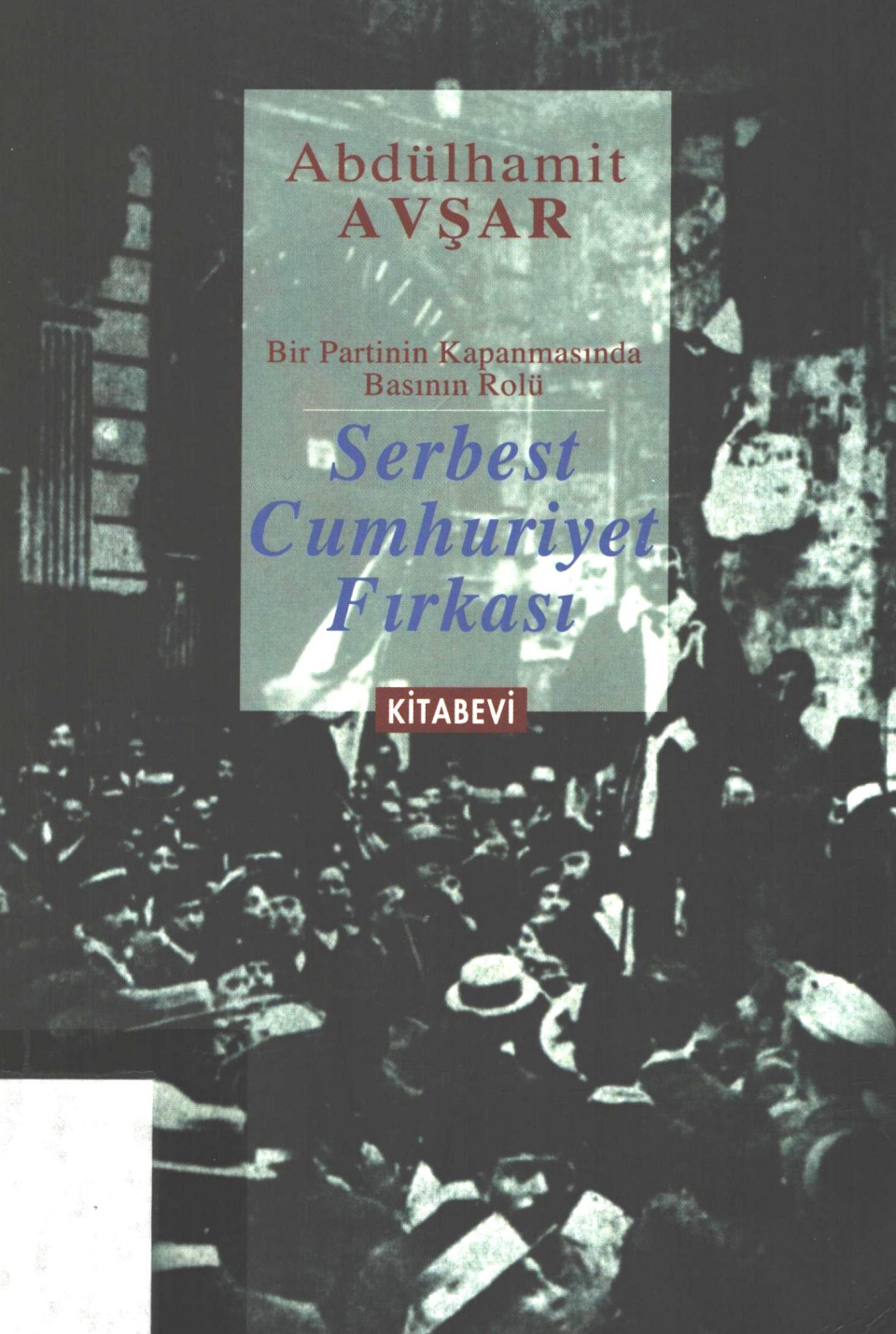

Abdülhamit
AVŞAR

Bir Partinin Kapanmasında
Basının Rolü

Serbest Cumhuriyet Fırkası

KİTABEVİ

KİTABEVİ Yayın No: 92

Dizgi
Bidaye

Tashih
İlyas Dirin

Kapak
Osman Tüfekçi

Baskı-Cilt
Umut Matbaacılık

İstanbul, Nisan 1998

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sok. 52/A Cağaloğlu-İST
Tel: (0212) 512 43 28 - 511 21 43 Fax: 513 77 26

Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Abdülhamit Avşar

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 9
Önsöz 11
Giriş 21

Birinci Bölüm
YENİ REJİMİN BASINA BAKIŞI VE ELE ALINAN GAZETELERİN ÖZELLİKLERİ
a. Hakimiyeti Milliye 27
b. Yarın 28
c. Cumhuriyet 32
d. Son Posta 33

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DURUMU
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 36
Terakkiperver Fırka'nın Kapatılma Nedenleri 38
Terakkiperver Fırka Sonrası Gelişmeler 39
1930 Yılına Gelindiğinde Ekonomik Durum 41
1929 Dünya Ekonomi Bunalımı ve Etkileri 42
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Durumu 45

İkinci Bölüm
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI
Haberin Basına Yansıması 49
Olayın Basına Yansımasından Önceki Gelişmeler 49

PARTİNİN KURUCUSU VE İLERİ GELENLER

Partinin Resmî Kurucusu 52
Kurucuların Seçilmesi 52
Kurucuların Belirlenme Yöntemi 53
Kurucuları 53
a. Ali Fethi (OKYAR) 53
b. Ağaoğlu Ahmet (AHMET AĞAOĞLU) 58
c. Kütahya Meb'usu Nuri (CONKER) 61
Serbest Fırka'nın Diğer Kurucuları ve Milletvekilleri 62
a. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri Dışında Katılanlar 62
b. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri İle Katılanlar 64

SERBEST FIRKA'NIN KURULUŞ AMACINA İLİŞKİN YORUMLAR

Genel Yorumlar 66
Basındaki Yorumlar 69

SCF'NIN PROGRAMI VE ÜZERİNDE DURDUĞU TEZLER

Partinin İdare Heyeti 71
SCF'nın Programı 72
Program Maddelerinin İçeriği 73
Programa Gösterilen Tepkiler 74
SCF'nın Başlıca Ekonomik Konular Hakkındaki Görüşleri ... 75
Vergiler 75
Demiryolları 77
İnhisarlar (Devlet Tekelleri) 79
Yabancı Sermaye 81
Düyun-u Umumiye 82
SCF'nın Siyasal Konumu ve Görüşleri
Siyasal Konumu 84
Siyasal Konulardaki Görüşleri 85
Serbest Fırka'nın İlk Döneminde Basının Tavrı
Gazi'nin Durumu 88

Yeni Durum Karşısında CHF Yanlısı Basının Tavrı
ve Nedenler 92
CHF Karşıtı Basının Tavrı 93
a. Son Posta 93
b. Yarın 94
Halkın Tutumu 97
SCF'nın İktidara Gelme Konusundaki Tavrı 98
Sivas Söylevi ve Basındaki Yankıları 101

Üçüncü Bölüm
İZMİR OLAYLARI-İZMİR GEZİSİ

Gezinin Amacı 107
Fethi Beyin İzmir'e Varışı ve İlk Olaylar 108
Anadolu Gazetesinin Yayını ve Sonun Başlangıcı Olan
Olaylar 111
Hükümetin Tutumu 114
Olayların Basındaki Yorumu 116
Fethi Beyin İzmir Söylevi ve Sonrası 117
Fethi Beyin Konuşmasının Basındaki Yankıları 120
CHF Yanlısı Basının Gazi'yi Etkileme Çabaları ve Sonucu .. 122

Dördüncü Bölüm
BELEDİYE SEÇİMLERİ

Serbest Fırka'nın Tabanı 129
Seçimler Öncesi Durum 133
İktidarın Muhalif Basına Karşı Tutumu 133
Seçimler Öncesi Basın 135
Seçimlerin Başlaması ve Tartışmalar 137
Meclisin Olağanüstü Toplantısı 137
Yeni Hükümetin Programı ve Basındaki Yorumlar 138
Son Posta'nın Yayını ve Gazi'nin Durumunun Yeniden
Tartışma Konusu Olması 139
SEÇİMLER
1930 Yılı Belediye Meclisi Seçimlerinin Özellikleri 142

Serbest Fırka'nın Seçimlere Katılma Nedenleri 143
Seçimlerin Başlaması 146
İstanbul ve İzmir Seçimleri 149
Fethi Bey - Necmettin Sadık Polemiği 154
Seçimlerin Sonuçları 156

Beşinci Bölüm

KAPANIŞ

İsmail Hakkı Beyin Yazısı 161
Yarın'ın Mustafa Kemal'e Başbakanlık Teklifi 163
Mustafa Kemal'in Meclisi Açış Konuşması ve Yankıları 169
Gazi'nin Blok Düşüncesi ve Son Umudun Tükenişi 174

FESİH KARARI

Kararın Alınması 178
15 Kasım 1930 Gazi Döneminin Çok Partili Son
Meclis Toplantısı 180

Altıncı Bölüm

KAPANIŞTAN SONRA:
SERBEST FIRKA SONRASI GELİŞMELER

Basının Kapanış Kararına Tepkisi 189
İktidarın Serbest Fırka'dan Sonra İzlediği Yol 190
Basına ve Serbest Fırkalılara Takınılan Tutum 192
Sonuç 194
Dipnotlar 201
Ekler 247
Kaynakça 281
İndeks 297

Kısaltmalar

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
AİTİA	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
c.	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)
Çev.	: Çeviren
İTİA	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Haz.	: (Yayına) Hazırlayan
Hz.	: Hazretleri
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Önsöz

Cumhuriyet döneminin ikinci önemli muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, üzerinde fazla araştırma yapılmamış bir konudur. Dönemin canlı tanıklarının yayınlanmış anı kitapları dışında, konuyla ilgili en yeni ve kapsamlı çalışma Doç. Dr. Çetin Yetkin'in *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı* (1982) adlı eseridir. Bunun dışında ABD'li siyaset bilimci Walter F. Weiker'ın *Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and its Aftermath* (1973) adlı bir kitabı vardır, ancak dilimize çevrilmemiştir. Serbest Fırka'nın genel çerçevede ve kronolojik bir bütünsellik içerisinde ele alındığı Yetkin'in eseri, 1930-1950 yılları arasında yer alan olayların ve bunların birbirleriyle ilişkisinin inceleneceği bir dizi çalışmanın ilk kitabı olarak yayınlanmıştır. Weiker'ın çalışması da yine SCF olayına genel bir bakış içermekte ve daha çok bu olayın Cumhuriyet Halk Partisi ve yeni rejimin düşünce yapısına etkileri üzerinde durulmaktadır. Cumhuriyet dönemiyle ilgili birçok kitapta ise konuya yer verilmesine karşın, genellikle bu, o çalışmanın amaçlarıyla sınırlı kalmış ve özet sayılabilecek bir düzeyde işlenmiştir. Oysa Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı, Türk siyasal yaşamında önemli bir yeri olan ve üzerinde durulmayı gerektiren bir konudur.

Bu parti, muhalefet edeceği Cumhuriyet Halk Fırkası liderleri tarafından kurdurulmuştur. Bu yönüyle *danışıklı* bir partidir. Ayrıca iktidar partisinden önemli farkları olan, gerçekten siyasal parti sayılabilecek bir programı ve yapılanması yoktur.[1] Buna rağmen kısa zamanda halkın büyük desteğini sağlamış ve iktidar alternatifi durumuna gelmiştir. Bu, Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemin siyasal ve toplumsal yapısını göstermesi bakımından ilginçtir ve ele alınması gereken bir konudur.

Serbest Fırka'nın kurucuları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aksine, Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş ve onun güvenini kazanmış kimselerdi; ancak buna rağmen, kısa bir zaman sonra Mustafa Kemal bu partiye karşı tavır alma gereği duymuş, bu da Serbest Fırka'nın sonunun gelmesinde önemli rol oynamıştır. Böylece, Atatürk'ün bizzat kendisi tarafından başlatılan çok partili yaşama geçiş denemesi, yine kendisinin etkisiyle başarısız olmuştur. Onu bu davranışa yönelten nedenleri siyasal ve toplumsal arka planlarıyla ortaya koymak, o dönemde çok partili yaşama niçin geçilemediği konusuna ışık tutabilecek bir noktadır.

Serbest Fırka olayı, CHF'nın bünyesinde ciddi değişikliklere yol açması açısından da önemlidir. Bu partinin gösterdiği bazı gerçekler ışığında CHF, kendi yapısındaki birtakım eksiklikleri görme ve halkla arasında var olan kopukluğu giderme yolunda çeşitli önlemler alma olanağı bulmuştur.

Serbest Fırka konusunu önemli kılan bir başka yönü de, Demokrat Parti olayına yaptığı etkidir. Çünkü, Demokrat Parti'nin gerçek temelleri ve bu partiye sağlanan kitlesel destek, aslında Serbest Fırka olayıyla oluşmaya başlamıştır denilebilir.[2] Bu nedenle, Serbest Fırka'yı incelemek bir anlamda, DP'nin zihinsel ve toplumsal alt yapısına eğilmek demektir.

Öte yandan Serbest Fırka olayı, o dönemin en etkili kamuoyu oluşturma aracı olan gazeteler ana eksen alınıp işlenmediği gibi, bu partinin başarısız olmasında o günkü basının oynadığı rol de pek fazla irdelenmemiştir. Oysa toplumun aynası sayılan, günün siyasal, toplumsal ve ekonomik olaylarını

yansıtmaları bakımından belge niteliği taşıyan gazetelerin, bir dönemin daha iyi tanınıp değerlendirilmesi ve anlaşılabilmesi için önemli kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca SCF olayında basının ayrı bir yeri vardır; çünkü, o dönemin koşullarında, izledikleri yayın politikaları Serbest Fırka'nın kapanmasının birincil etkenlerinden biri olmuştur. Bu nedenle, yeni bir muhalefet partisinin doğmasının o günkü ortamda nasıl bir yankı uyandırdığı, bu partinin kurulmasının kamuoyuna nasıl aktarıldığını ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin niteliğinin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için konu, o dönem gazeteleri günü gününe izlenerek ele alınacak ve temel tez olarak, Serbest Fırka'nın kapanışında basın yayın hareketlerinin rolünün olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla dört gazete üzerinde özellikle durulacaktır: İktidar yanlısı *Hakimiyeti Milliye* ve *Cumhuriyet* ile, ona muhalif bir politika izleyen *Yarın* ve *Son Posta*. Çalışmamızda bu gazetelerin Ağustos-Kasım aylarında yoğunlaşılmak üzere, 1930'a ait birer yıllık sayıları incelenmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî yayın organı niteliğini taşıyan Hakimiyeti Milliye ile, yayınlandığı ilk günden başlayarak iktidara muhalif bir politika benimseyen ve Serbest Fırka döneminde kendisine bu partinin fiilî yayın organı görüntüsü vererek onun yıpranmasında önemli rol oynayan Yarın, iki aşırı uçta yayın yapan gazetelerdi. Cumhuriyet ve Son Posta ise biri CHF, diğeri SCF yanlısı olmasına karşın, özellikle haberleri yansıtmada oldukça tarafsız bir tutum içerisindeydiler. Bunun da gelişmelerin daha sağlıklı izlenebilmesine fırsat tanıyacağı açıktır. Bununla birlikte belli bir dönemden sonra, bu gazetelerin yazarlarının ortaya koydukları tavrın, olayların yönünün değişmesinde, önemli etkisi olmuştur. Ayrıca, Cumhuriyet gazetesinin sahip ve başyazarı olan Yunus Nadi (Abalıoğlu)'nin Atatürk'e en yakın, hatta zaman zaman onun düşüncelerini kendi kalemiyle yansıtan gazetecilerden biri olması; Serbest Fırka lideri Fethi Beyin önemli açıklamalarının çoğunlukla Yarın gazetesinde yer alması ve bu partinin önde gelen düşünce

adamlarından Ağaoğlu Ahmet'in yazılarını Son Posta'da yayınlaması gibi nedenler de, adı geçen gazetelerin seçilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu dört gazetenin dışında, haber kaynakları bakımından önemli, ülke çapında dağıtımları olan, sahip ve başyazarları TBMM üyesi *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinden de yararlanıldı. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, amacın gazeteleri tanıtmak değil, SCF olayının gazetelerdeki yer alış biçimini ve bu olayda oynadıkları rolü ortaya koyabilmek olduğudur.

Bu arada yaklaşık yüz günlük siyasal yaşama sahip olan bir partinin nasıl olup da kuruluşundan hemen sonra iktidar alternatifi durumuna gelebildiği ve halktan büyük destek gördüğünün altını çizebilmek bakımından, Serbest Cumhuriyet Fırkası öncesi dönemin koşullarına kısaca değinilecektir. Bu amaçla birinci bölümde, bu partinin kuruluş yılı olan 1930'a gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik duruma kısaca değinilecektir. Daha sonraki bölümlerde ise, bu partinin neden kurulduğu, program hedefleri ve ortaya koyduğu görüşler ana hatlarıyla ele alınacak ve Serbest Fırka'yı yaşama geçirenlerin daha sonra neden onun kapatılması düşüncesine yöneldiklerinin üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, olayların günlük gazetelere yansımayan yönlerini ve konunun çeşitli açılardan daha iyi görülebilmesini sağlayabilmek bakımından, başta o dönemin canlı tanıklarının anıları olmak üzere, daha genel içerikli eserlerden de geniş bir kaynak çalışması yapılmıştır.

Çalışmamızda devrin imlâ anlayışına sadık kalmak amacıyla, özellikle alıntılarda ve birtakım özel adların yazılışlarında, kelimelerin o zamanki kullanılışları ile verilmesine dikkat edilmeye çalışılmıştır. "Olmayan" yerine "olmıyan", "bulunmasıyla" yerine "bulunmasiile" "Hakimiyet-i Milliye" yerine "Hakimiyeti Milliye" gibi. Yine o yıllarda henüz soyadı yasası çıkmamış olduğundan kişi adlarına da gazetelerde kullanıldığı biçimiyle yer verilmiştir.

Aslında İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalında yapılan bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma sırasında, danıştığım her konuda bana zaman ayırarak teşvik, bilgi ve deneyimlerini esirgemeyen Prof. Dr. Yavuz CEZAR başta olmak üzere, bu konuyu seçmem konusunda bana yol gösteren ilk danışmanım Prof. Dr. Cemil OKTAY'a, dönem basınıyla ilgili çeşitli konularda yardımcı olan gazeteci-yazar Oktay VEREL'e ve bu çalışmanın bir kitap haline gelmesinde önemli katkıları olan Kitabevi Yayınları sahibi Mehmet VARIŞ'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Abdülhamit AVŞAR

Bu kış Noel ve yılbaşı balolarına Ankara'da her seneden daha zevkli bir hazırlanış vardı. Çünkü bu eğlenceler, henüz açılmış olan Ankara Palas'ın büyük hall ve salonlarında yapılacaktı. Buranın bin kişiden fazla davetli alabileceği söyleniyordu. Onun için, bir çok ailelerin daha iki ay evvelinden İstanbul terzilerine taşındıkları görülmeye başladı. Gerek Kaligurusi'de, gerek Fegara'da en son Paris modelleri Ankaralı hanımlar tarafından kapışılıyordu. Beyler fraklarını ya daralmış ya eskimiş bularak yeniden gece esvapları ısmarlıyorlardı. İlk yıllar bir kuyruklu ceketle bir silindir şapkayı kâfi sananlar, şimdi klak ve makferlan peşinde koşuşuyordu. Yazık ki bu artiklerin bir kısmını stoklar tükenmiş olduğu için bulmak kabil olmuyor ve Beyoğlu'nun belli başlı mağazaları vasıtasiyle Avrupa'ya ısmarlamak lâzım geliyordu. Bu sırada dans iskarpinlerinin fiatı üç dört misline fırladı... Saat ondan itibaren Ankara Palas'ın önü heyecanlı bir canlılıkla harekete gelmeye başladı. Polislerin beyaz eldivenli elleri, kuru soğuğa rağmen, kimbilir daha ne vakitten beri otelin kapısında birikmiş olan meraklı halk kümelerini zorlukla açabiliyordu. İçleri birer mağaza camekanı gibi aydınlatılmış husûsî arabalar ve şık kira otomobilleri, buraya, şehrin dört bir köşesinden, durmaksızın insan taşıyordu... Bunları, ağırlaştırılmış birer sinema şeridi gibi seyre dalan yerliden ve köylüden mürekkep sokak kalabalığı için hiç şüphesiz balo denilen şey burada başlıyor ve burada bitiyordu. Çünkü, bu kalabalık, otomobillerden inip, merdivenlerden çıkan bu insanların içeriye girdikten sonra vestiyere yanaşıp palto ve şapkalarını nasıl bıraktıklarını ve oradan dans salonuna nasıl girdiklerini artık göremiyordu. Bundan ötesi artık, faraziye ve muhayyelenin işi oluyordu... Hoca arkasına doğru çekildi. Fakat çekilmesiyle

öne doğru atılması bir oldu. Ayağı, yerde yığılı duran canlı bir şeye çarpmıştı. Bu yığın onun çarpmasıyla yavaş yavaş yukarı doğru uzanmaya ve kanatları yarı açılmış bir kocaman, bir korkunç kuş şekli almaya başladı. Hoca, az kalsın, salavat getirip: "İn misin, cin misin?" diye bağıracaktı. Lâkin gördü ki, bu, yorganına sarılmış bir köylüden başka bir şey değildir.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*)

Halkevi'nin çalışma bölümlerinden birinin adı "Köycülük Şubesi"ydi. Üyelerin köylere gitmesi şöyle dursun, tek köylünün oraya gelmesi akla bile gelecek bir şey değildi. Gerçekte asıl "halk" kavramının içine "köylü" kavramı girmiş değildi. Gerçekte asıl "halk" bir tür "parya" idi. Halkçılık bölümü toplantılarında bir alay halkçılık yapılır, Behçet Kemal [Çağlar]'in palavraları ve şiirleri dinlenirdi.

Halkevi yeni kurulmuş bir örgüttü, onun için yaptığım eleştiriler haksız görülebilir. Bunu bilmez değilim. Fakat ta baştaki eğilim, Halkevleri Türk ulusunun çoğunluğu olan köylü halkın değil, aydınlar ile şehirli halkın işine yarayan yerler olarak kalmıştır sonuna kadar. Bir yanı ile politikaya girecek ve onda yükselecek kişilerin ilk seki taşı, öte yanda tiyatro görmek, konser dinlemek isteyen aydın kent halkının bilet almaya geldiği bir yerdi Halkevi...

...Siyasal Bilgiler'de Emin [Erişirgil] Bey beni bekliyordu... Beni o denli dostça karşıladı ki, o gün anlattığı bir Atatürk hikâyesini bile hiç unutmadım... Atatürk bir gün önemli zatlarla birlikte görüşürken sevdiği köpeği bacakları arasına otururken hayvanın başını okşamış. Karşısında el pençe divan oturan yüksek kişilerden biri olan ak sakallı millî şair Mehmet Emin [Yurdakul] Bey: "Ah paşam, o köpeğin yerinde olmayı ne kadar isterdim!" deyince Atatürk bu sözden o denli huylanmış ki kendini tutamayıp "Sen o köpekten de aşağı birisin" diye başlayan hakaret yağmuru yağdırmış. Emin Bey'in görüşüne göre Atatürk dalkavukluğun bu kadar aşağılanmış, bacak aralarına kadar indirilmiş türü karşısında bunalmıştı; kendini kaybediyordu.

(Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*)

Giriş

İletişim bir bilginin, bir görüşün, bir davranışın yayınlanması süreci olarak tanımlanmaktadır.[3] İletişim araçları da, "geniş insan yığınlarının değerlerini, inançlarını, alışkanlıklarını, yargılarını etkileme ve yürürlüktekilerden ayrımlı değer, inanış, alışkanlık ve yargılara koşullandırma olanağı sağlamaktadır."[4] Dolayısıyla iletişim kaynaklarının kitleleri kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirme, biçimlendirme gücü vardır. Bu nedenle, belirli bir toplumsal yapıda siyasal egemenliği elinde tutanlar, kitle iletişim araçlarını kontrolleri altında bulundurabilmek için özel çaba gösterirler.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni rejimin önderleri de, bu konuda oldukça duyarlı davranmışlar ve basın konusuna büyük önem vermişlerdir. Yöneticilerin basından bekledikleri en önemli işlev, Cumhuriyet'i güçlendirici ve halka yeni yönetimi benimsetici bir yayın politikası izlemeleriydi. Nitekim Mustafa Kemal, 5 Şubat 1924'te dönemin gazete sahibi ve başyazarlarıyla yaptığı toplantıda bu bakış açısını şöyle açıklıyordu:

"Türk Basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir... Basın mensuplarından bunu istemek, Cumhuriyet'in hak-

kıdır... Gerçekleri, milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok mühimdir... Milletin ve bilhassa aydın ve vatandaşların ortak davaların etrafında olduklarını red ve cerh kabul etmiyen delillerle göstermeliyiz."[5]

Atatürk daha sonra da, "Matbuatın umumî hayatta ve Cumhuriyet'in terakkiyât ve tekâmülünde haiz olduğu vazifeler yüksektir"[6] sözleriyle bu görüşünün altını çizecektir. Atatürk ayrıca, yaşamının her döneminde yanında belirli sayıda gazeteciye yer vermiş, onlarla sık sık görüş ve düşünce alışverişinde bulunarak toplumun tutum ve davranışlarını öğrenmeye çalışmıştır.

Öte yandan basına karşı, bu dönemde iki türlü davranış sergilendiği görülmektedir. İktidardan yana olan gazeteler, malî ve siyasal çeşitli yollarla desteklenirken, muhalif kalanlar ise ya ikna edilerek kazanılmaya çalışılmış ya da bu tutumlarından vazgeçmeleri için caydırıcı önlemler alınma yoluna gidilmiştir.[7] Bunun yanı sıra izlenen bir başka yol da, rejimin sözcüsü olacak gazeteleri bizzat çıkarmak - ya da çıkarttırmak- olmuştur.

Başlangıçta, özellikle Büyük Millet Meclisi yeni Türk devletinin alacağı şekli tartışırken gazetelerin yayınları büyük ölçüde serbestti. Öyle ki, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce, 7 Ekim 1923'te, o dönem basınının merkezi olan İstanbul'da, Birinci Dünya Savaşından beri süregelen sıkıyönetim ve sansür kaldırılmıştı. Bundan yararlanan İstanbul basını yeni yönetime karşı sert muhalefet yapmaya başladı. Bu biraz da Meclis içinde geniş bir serbestliğin olması ve muhalefetin eleştiri dozunu arttırarak basına yeterli malzeme sağlamasından da ileri geliyordu. Basının bu dönemde ne ölçüde serbest olduğunu göstermesi bakımından, o günün iki önemli muhalif gazetesinin Cumhuriyet'in ilanını eleştiren yazıları dikkat çekicidir. Bunlardan Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), *Yaşasın Cumhuriyet!* başlıklı bir yazısında, henüz ilanı üzerinden iki gün bile geçmemiş olan yeni rejimle alay ederken, Velid Ebüzziya 1 Kasım 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr'daki başmakalesinin başlığını *Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?* koyarak yeni karara açıkça meydan okuyordu.[8]

Ancak bu serbestlik uzun sürmedi. Ülkede yeni bir muhalif partinin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurulmasıyla birlikte basına karşı sert önlemler alınmaya başlandı. Önce, 1924 yılının son gününde *Tokgöz* ve İngilizce yayın yapan *Orient News* gazeteleri kapatıldı. Daha sonra Şeyh Sait olaylarının başlamasıyla basının bu olayda rol oynadığı ileri sürülerek *Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Sebilürreşad, Aydınlık, Resimli Ay* gibi değişik eğilimlerdeki etkili gazete ve dergiler başta olmak üzere, İstanbul ve taşrada bir düzineye yakın yayının faaliyetine son verildi. Böylece, 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile birlikte, siyasal alandaki muhalefetin yanında, basındaki muhalefet de son buldu ve uzun süren bir sessizlik dönemi başladı.

Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 yılına gelindiğinde ise, basının göreceli bir serbestliğe kavuştuğu görülmektedir. Ancak burada ilginç olan bir nokta, yeni bir muhalif partinin kurulmasından yaklaşık sekiz ay önce, tıpkı Cumhuriyet'in ilanı ve Terakkiperver Fırka'nın kurulmasından önceki dönemde olduğu gibi, basına belli bir serbestlik tanınmasıdır. Nitekim, o günkü ortamda oldukça ağır sayılabilecek eleştirilere karşın ciddi bir önleme başvurulmamış, basın tarafından yöneltilen suçlamalara karşı, dikkatleri çekecek ölçüde ılımlı davranılmıştır. Anlaşılıyor ki, zihinlerde biçimlenmeye başlayan yeni bir siyasal muhalefet oluşturma düşüncesinin zemini, öncelikle basın yoluyla sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Birinci Bölüm

Yeni Rejimin Basına Bakışı ve Ele Alınan Gazetelerin Özellikleri

a. Hakimiyeti Milliye

Mustafa Kemal tarafından kurulan Hakimiyeti Milliye, 10 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da yayınlanmaya başladı. Önceleri haftada iki kez yayınlanan gazete, daha sonra haftada üç gün ve 1921 Şubat'ından itibaren de günlük olarak çıktı. Amacı, Anadolu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını halka duyurmaktı.[9] Cumhuriyet'in ilanından sonra da, yeni rejimin ana sözcüsü oldu.

İlk yazı işleri müdürlüğünü Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu)'in yaptığı gazetede, Hüseyin Ragıp (Baydur), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gevher (Etili), Recep (Peker), Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) çeşitli dönemlerde başyazılar yazdılar. İnceleme konusu yapılan 1930 yılında ise gazetenin başyazıları çoğunlukla, üçü de milletvekili olan Falih Rıfkı, Siirt Mebusu Mahmut ve Yakup Kadri tarafından dönüşümlü olarak yazılmaktaydı. Falih Rıfkı, ayrıca gazetenin imtiyaz sahipliğini de yürütüyordu.

Hakimiyeti Milliye, Serbest Fırka'nın kurulduğu döneme gelindiğinde tam anlamıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî bir organı haline dönüşmüş, Ankara hükümetinin görüşlerini yansıtan bir parti -hatta devlet- sözcüsü görünümü almıştı.[10] Bu nitelik, gazetenin 4 Kanunusanî 1929 tarihli sayısında yer alan ve *halk sütunu* oluşturulması dolayısıyla yazılan bir yazıda açıkça görülmektedir:

"Halk sütununu halkımızın her türlü dertleri, ihtiyaçları, istekleri için açtık. Bu hemen hemen sırf kendilerinin malıdır. Cumhuriyet idaresi her memnuniyet ve teşekküre aynı hisle mukabele ettiği gibi, her türlü dileklere, şikayetlere de çok ehemmiyetle kulak verir."[11]

Serbest Fırka döneminde ise, bu partinin kuruluşunu en ihtiyatlı karşılayan gazete Hakimiyeti Milliye oldu. CHF yanlısı gazeteler içerisinde yeni partiye karşı ilk sert muhalefet de yine Hakimiyeti Milliye tarafından başlatıldı. Örneğin gazetenin etkili ve güçlü yazarlarından Falih Rıfkı, 20 Ağustos 1930'da *Politika* adlı bir sütun açmış, Serbest Fırka'ya karşı sert ve yıpratıcı eleştirilere başlamıştı. Oysa Falih Rıfkı'nın anılarında belirttiğine göre, o sıralarda hem Atatürk hem de İnönü Hakimiyeti Milliye'nin tarafsız kalmasını istemişlerdi.[12] Buna rağmen Hakimiyeti Milliye yazarının takındığı tutum, Serbest Fırka olayında basının oynadığı rol bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Falih Rıfkı da, Politika sütununu niçin açtığıyla ilgili şunları söylemektedir:

"... Politika sütununu açarak, Serbest Fırka gazetecileri ve sözcüleri ile münakaşaya giriştim. Atatürk'ün kendi fırkasında böyle bir polemiğin başladığı görülmekle devrim cephesinin kuvvetleneceğini, bir takım tereddütlerin kalkacağını umuyordum."[13]

O dönemde Ankara'da yayınlanan tek gazete olan Hakimiyeti Milliye, 16 Ekim 1935'te Ulus adını aldı ve kapanış tarihi olan 1971'e kadar bu adla yayınını sürdürdü.

b. Yarın

Serbest Fırka'nın basınla ilişkilerinde en önemli yayın organı belki de *Yarın* gazetesidir. Sahibi, aynı zamanda başyazılarını da yazan Arif Oruç'tu. Sol eğilimli bir gazeteci olarak tanınan Arif Oruç,[14] gazeteciliğe Birinci Dünya Savaşı yıllarından önce başlamıştı.[15] Çerkez Ethem'in yanında yer aldığı Millî Mücadele sırasında da mesleğini sürdürmüş ve Eskişehir'de *Yeni Dünya* adlı bir gazete çıkarmıştı.[16]

Arif Oruç, Yarın gazetesini ise 6 Aralık 1929'da İstanbul'da yayınlamaya başladı. Gazete ilginç bir tavırla, ilk günlerinden

itibaren hükümeti eleştiren bir politika izlemeye başladı. Eleştiriler özellikle, hükümetin yürüttüğü ekonomi politikasına yöneltiliyor ve buna dayanılarak, İsmet Paşa hükümeti açıkça kötüleniyordu. Örneğin, gazetenin 18 Haziran 1930 tarihli sayısında yer alan bir yazıda, her kesimden insanın zorluklar içerisinde bunaldığı ileri sürülerek şöyle deniliyordu:

"Hükümet ne mi yapsın? Esasen meydanda yapılmış bir şey yok ki... Hep şimdiden sonra yapılacak."[17]

Yine Yarın'a göre, halk zorluklar doğuran kötü yönetimden bıkmış ve "cidden bunalmış" bir durumdaydı.[18]

Serbest Fırka öncesi dönemde izlediği yayın politikasından dolayı gazete hakkında birçok dava açılmıştı. Örneğin 10 Nisan 1930 tarihli Vakit'te bu konuya ilişkin şöyle bir haber yer alıyordu:

"Yarın gazetesi aleyhine müdde-i umumilikçe yeni iki dava açılmıştır... Yeni açılan davalardan birisi B.M.M.'nin manevî şahsiyetini, diğeri hükümetin manevî şahsiyetini tahkir davasıdır... Son dakikada haber aldığımıza göre Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey de Yarın aleyhine Ankara'da bir hakaret davası ikame etmiştir. Bunlardan başka Herman Spirer Tütün Şirketi tarafından Yarın aleyhinde bir hakaret davası açılmış bulunmaktadır."[19]

Ancak gazete bütün bu davalardan ceza almadan kurtuldu. Yarın'a yalnızca, 31 Mart 1930 tarihli bir yazıda İsmet Paşa hükümetini *yiyicilikle* suçlaması üzerine ceza verilmiş, gazete kapatılırken, Arif Oruç da tutuklanmıştı. Ancak, yapılan bu ağır ithama karşın, Arif Oruç'un bir aya mahkûm edilerek gazetenin de sadece bir gün kapatılması, o günkü ortamda, herkesi şaşırtmıştı. Çünkü uygulanan ceza, yürürlükteki Matbuat Kanununda[20] öngörülen cezanın alt sınırıydı ve hükümete yöneltilen suçlamanın reddi açısından en az bu ceza verilebilirdi. Nitekim bu karar çeşitli çevrelerde, Arif Oruç'un yazdıklarının doğru olduğu ve İsmet Paşa'ya karşı Mustafa Kemal tarafından himaye edildiği söylentilerine yol açmıştı.[21]

Öte yandan Yarın gazetesi, hakkında açılan çeşitli davalara karşın, politikasında hiçbir değişiklik yapma gereksinimi duy-

muyordu. Hatta, hakkında dava açılmasını "Türkiye'de hürriyet-i kelam ya vardır, ya yoktur. Varsa iki de bir maruz kaldığımız muameleler ne oluyor?" sözleriyle sert biçimde eleştiriyordu.[22]

Gazete hükümete yönelik eleştiri politikasını, dozunu daha da arttırarak, Serbest Fırka döneminde de sürdürdü. Bu dönemde gazetenin tirajı da, o zamana kadar görülmemiş bir ölçüde artarak seksen bine ulaştı.[23] Öyle ki, birçok yerde bulunamadığı için, fiyatı 5 kuruş iken 2 liraya bile satılıyordu.[24] Öte yandan gazete, Serbest Parti'nin kurulmasıyla birlikte, aşırı sayılabilecek bir ölçüde bu parti yanlısı politika izlemeye başlamıştı. Bunun gerekçesini ise "...dokuz aydır yaptığımız mücadele ile SCF prensipleri arasında zerre kadar fark ve ayrılık görmüş, hissetmiş olsaydık, bu fırkayı ve mefkûrelerini kavramakta bir parça teenni eder, müteredditi bulunurduk."[25] biçiminde açıklıyordu. Ancak bu durum, gazetenin Serbest Fırka'nın sözcüsü olarak değerlendirilmesine yol açmış; bu nedenle hükümete yaptığı sert eleştiriler yeni partiye mal edilerek, iktidar ve onun yanlısı basının, yeni partiye karşı izlemekte olduğu hoşgörülü tutumun değişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Son Posta gazetesinde yer alan *Serbest Fırka'nın Hataları* başlıklı bir yazıda, "...Hükümet gazeteleri taarruza geçince Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini yabancı ağızlarla müdafaa mecburiyetinde kaldı. Bu mecburiyet *o gazeteye* Serbest Fırka'nın organı rengini verdi. Onun yaptığı hatalar Serbest Fırka'ya atfedilmeye başlandı." denilerek bu noktanın altı çizilmektedir.[26] Yine SCF ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet de, Yarın gazetesini Serbest Fırka'nın feshinde *karanlık ve bozguncu* bir rol oynamakla suçlamaktadır.[27] Öte yandan, Halk Fırkası'nın önde gelenlerinden biri olan Kütahya milletvekili Recep (Peker) Beyin sözleri, iktidarı elinde tutanların bu gazeteden ne ölçüde rahatsızlık duyduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Recep Bey, "yüksek milletin her ferdinde asaleti asıl telakkî ettiğini" belirttikten sonra şunları söylüyordu:

"Ancak bir takım kişiler şiddetli ve gürültülü tahrikat karşısında, o da muvakkaten, yollarını şaşırabilirler. Doğru yoldan şaşırtılmış

olanlara karşı vazife, onları ikna ederek, tekrar hakikatin karşısına getirmektir. Yarın gazetesinin yarattığı şahsiyetler bu bahsettiğim millî asaletin nadir istisnalarındandır. Bunlar caniyane bir cinnetle melûldurlar. Milletin henüz şuura tasallup etmemiş halk tabakasının ruhuna her gün karihalı ifrazat saçarlar.

Şu beyanatı... ondan intibah umduğum için yapmıyorum. Bu millet, daha uzun müddet, devir devir isimleri değişen ve daima aynı habis ruhu temsil eden böyle bir çok belalarla uğraşacaktır. Asıl maksadım yazıları millî şeref için leke ve Cumhuriyet'in şevket ve emniyeti için büyük bir tehlike olan bu gazete hakkında bütün mefkûreci Türklerin nazarı dikkatini celbetmektir."[28]

Serbest Fırka faaliyette iken Yarın gazetesine yönelik hiçbir resmî yaptırım uygulanmadı; ama bu partinin feshinden sonra çok sert bir tutumla karşılaşarak iktidarın hedefi durumuna geldi. Öyle ki Arif Oruç, CHF'na yakınlığıyla tanınan Ali Naci (Karacan)'nin sahibi bulunduğu *İnkılap* gazetesi tarafından vatan hainliğiyle suçlanıyordu.[29] Kısa bir süre sonra da İzmit valisinin görevini kötüye kullandığı yönündeki yazıları gerekçe gösterilerek, Arif Oruç ve gazetesi aleyhinde dava açıldı ve Arif Oruç'a mahkûmiyet kararı verildi. Oysa bu yazılar SCF'nın feshinden önce yayınlanmıştı ve bu dönemde, bu ve benzeri daha sert eleştiriler karşısında bile gazeteye her hangi bir yaptırım uygulanmamıştı. Bu nedenle iktidarın yeni dönemdeki bu tavrı dikkat çekicidir ve niçin daha önce Yarın'a karşı böyle bir önlem alınmadığı sorusunu akıllara getirmektedir.

Buna aydınlık getirebilecek bir yanıt, henüz SCF kurulmadan önce yayınlanan Arif Oruç'un bir yazısında görülebilir. *Mahkemelerde mi Gezeceğiz* başlıklı bu yazısında Yarın başyazarı, haklarında açılan davalar sürüp giderse, gazetesini kapatma tehdidinde bulunuyordu.[30] Ancak, olayın daha da ilginç olan yönü, o günden sonra Serbest Fırka kapanana kadar bu gazete hakkında hiçbir dava açılmamasıdır. Oysa kendisine bu kadar sert bir muhalefet yapan bir gazetenin kapanması, hükümetin lehine bir durumdu ve böyle bir durumdan memnun olması gerekirdi. Diğer yandan Ağaoğlu Ahmet'e göre, Mustafa Kemal

SCF lideri Fethi Beye Yarın'ı partinin yayın organı yapmasını tavsiye etmiştir.[31] Yine o dönemde, gazetenin M. Kemal tarafından himaye edildiği yaygın bir söylenti haline gelmişti[32] ve Arif Oruç'tan *Mustafa Kemal'in adamı* olarak söz ediliyordu.[33]

Bu açıklamalardan yola çıkarak, *danışıklı* olarak kurulması düşünülen Serbest Fırka öncesi halkın bir muhalif partinin doğuşuna inandırılmak istendiği ve bunun toplumsal zemininin hazırlanması için de Yarın gazetesinden yararlanıldığı söylenebilir. Ancak, yeni parti denemesi başarısız olunca Yarın'a karşı yıpratıcı bir politika izlenmeye başlanmış ve gazete, 19 Ağustos 1931 tarihinde yayınına son vermek zorunda kalmıştır. Gazetenin sahibi Arif Oruç, daha sonra *Mücadele* adlı bir başka gazete çıkarmışsa da ilk sayısından sonra toplatılmıştır. Bunun üzerine Arif Oruç Bulgaristan'a kaçmak zorunda kalmış ve 1948 yılına kadar yurda dönememiştir.[34]

c. Cumhuriyet

Ele aldığımız dönemle ilgili en önemli gazetelerden biri de Cumhuriyet gazetesidir. Çünkü, bu gazetenin sahibi ve başyazarı olan Muğla milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu), M. Kemal'in en yakınlarından biriydi, hatta zaman zaman onun düşüncelerini kendi kalemiyle kamuoyuna aktarıyordu.[35] Bu nedenle, gazetede yer alan yorumların bir ölçüde Gazi'nin[36] de onayından geçtiği söylenebileceğinden, Cumhuriyet gazetesinin tutumu bir bakıma onun Serbest Fırka'ya bakışına da ışık tutacaktır.

Yunus Nadi aynı zamanda Millî Mücadele'de de yer almış kıdemli bir gazeteciydi.[37] Zaferin kazanılmasından sonra da, Mustafa Kemal'in yakın mücadele arkadaşlarından biri olarak, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve birbirini izleyen devrimlerin başarılmasında önemli roller almıştı. Bu nedenle önemli haber kaynaklarına ulaşabilecek bir konumdaydı. Bu da gazeteyi farklı kılan bir başka noktadır.

8 Mayıs 1924 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve amacı, "yeni rejimi savunma ve halka benimsetme"[38] olan

Cumhuriyet gazetesi, Serbest Fırka'dan önceki dönemde çok aşırı olmasa da hükümeti eleştiren bir politika izliyordu. Örneğin Yunus Nadi, *Mahsul Para Etmeli* başlıklı bir yazısında, İsmet Paşa hükümetini çiftçinin ürününü değerlendiremediği için eleştirirken,[39] bir başka yazısında da uygulanan yanlış politikalardan dolayı ülke insanlarının halinin müşkül olduğunu söylüyordu:

"...Hülasa şu sebeple ve bu sebeple ortalıkta her gün artıp henüz eksilmeyen ve ne zaman eksilmek yüzü göstereceği dahi bilinmeyen bir buhran var. Ondan dolayı halimizin hayli müşkül şerait içinde bulunduğunu gizlemeye mahal yoktur."[40]

Cumhuriyet gazetesinin Serbest Fırka'nın ilk kuruluş günlerinde bu gelişmeyi onaylayan bir politika izlediği görülmektedir. Başlangıçta, Hakimiyeti Milliye'nin aksine yeni partiyle ilgili haberlere geniş yer ayırmış, belli bir döneme kadar yorumlarında da objektif olmaya çaba göstermiştir. Bu bağlamda Yunus Nadi SCF'nın ortaya çıkışını, "Fethi Beyefendiye bu samimi düşüncelerinde muvaffakiyet temenni etmek, memleketin siyasî terbiye itibarile de yükselmesini arzu etmek demektir" sözleriyle karşılamıştı.[41] Şüphesiz Yunus Nadi'nin başlangıçtaki bu tavrında yeni partiyi M. Kemal'in kurdurduğunu bilmesinin de önemli etkisi vardı.

Ancak gazetenin, Serbest Fırka'ya bu sıcak yaklaşımı bir süre sonra değişti ve gazetede, Ağaoğlu'nun deyimiyle, "[Serbest fırka] hakkında en ağır ithamlar" yer almaya başladı.[42] Özellikle Yunus Nadi'nin İzmir olaylarının ardından Gazi'ye hitaben yazdığı ve ondan partiler karşısındaki tutumunu açıklamasını istediği açık mektup, SCF için bir dönüm noktası oldu.

Gazete günümüzde de aynı adla yayınını sürdürmektedir.

d. Son Posta

Serbest Fırka'nın basınla ilişkilerinde önemli yere sahip gazetelerden bir diğeri de *Son Posta*'dır.

Gazete, Serbest Fırka'nın kurulmasından yaklaşık iki hafta önce, 27 Temmuz 1930 tarihinde yayınlanmaya başladı. Kuru-

cuları M. Zekeriya (Sertel), Halil Lütfi (Dördüncü), Selim Ragıp (Emeç) ve Ekrem (Uşaklıgil)'di. Gazetenin yayın politikasının belirlenmesi M. Zekeriya'ya bırakılmıştı.[43] Son Posta ilk günden başlayarak İsmet Paşa hükümetine muhalif bir politika izlemeye başladı. Bunun nedenini Zekeriya Sertel anılarında şöyle açıklamaktadır:

"O dönemde halk içinde geniş hoşnutsuzluk vardı... Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfi yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu... Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisi'ni temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Halk Partisi'nin dışında siyasî parti kurmak yasaktı... tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu."[44]

Gazetenin düsturları, ilk sayısında iki madde halinde şöyle açıklanmıştı:

"1. Hiçbir siyasî fırkaya intisap etmiyerek siyasî istiklalini muhafaza etmek,

2. Hiçbir malî müesseseden para almıyarak malî istiklalini feda etmemek."[45]

Yine aynı tarihli sayıda, mevcut gazetelerin hemen hepsinin sahiplerinin milletvekili olmasından dolayı belli bir siyasal kuruluşun düşüncelerini yaydıklarını, bu itibarla bu gazetelerin "gözleri takma göz, kulakları takma kulak ve ağızları takma ağız" durumuna geldiğinden, Son Posta'nın bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla çıkarıldığı belirtiliyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu ilk günlerde gazetenin bağımsız bir politika izleyeceği duyuruldu. Buna gerekçe de, Serbest Fırka programının sağ bir parti programına benzemesiydi. Çünkü gazeteye göre, ülkenin CHF'ndan daha sol bir partiye ihtiyacı vardı.[46] Ancak yayınlarında Serbest Fırka'yı fazla eleştirmemesi ve İsmet Paşa hükümetine karşı takındığı tavır, Son Posta'nın Serbest Fırka taraftarı olarak tanımlanmasına yol açtı. Buna gazetenin yanıtı ise şöyleydi:

"Hakikatin meydana çıkabilmesi için muhtelif nokta-i nazarların ortaya atılması lazımdır. Muhtelif nokta-i nazarların salınesi yine gazetelerdir. Gazeteler her gördüğü şeyi yalnız bir fırkanın gö-

ziiyle görüp söyledikleri müddetçe halkı tenvir etmeleri imkânı yoktur... İşte Son Posta bu vazifeyi yapmağa çalışmaktadır. Onun bitaraf görüş ve söyleyişlerini garezli bir muhalefet addedenler, henüz uşaklıktan kurtulamayanlardır."[47]

Ancak, halkın Serbest Fırka'ya büyük ilgi göstermesi, özellikle İzmir'de bunu somut olarak ortaya koyması, gazetenin politikasını etkiledi ve Serbest Fırka'yı açıkça desteklemeye başladı. Yine bu olaylardan bir müddet sonra, Ahmet Ağaoğlu gazetenin yazarları arasına katıldı. Bu ise Serbest Fırka'nın resmî görüşlerinin Son Posta'da yer alması demekti.

Gazete Serbest Fırka döneminde çeşitli yaptırımlara maruz kaldı. Hakkında dava açılarak sorumlu müdürü tutuklandı. Serbest Fırka'nın feshinden sonra da gerek Mecliste, gerekse diğer basın organlarında sert eleştirilerle karşılaştı; ancak, yayınına son vermeyerek kuvvetli bir bâyi örgütü kurdu ve kısa bir zaman içerisinde, Anadolu'da en çok satılan gazete oldu.[48] Daha sonra ise önce Zekeriya Sertel, ardından Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfü Dördüncü'nün ayrılmasıyla Selim Ragıp Emeç'in yönetimine geçti ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte bu partiyi desteklemeye başladı. Ancak, bu partiden milletvekili olan Selim Ragıp 1960 İhtilali sonrasında tutuklanınca, gazetenin de yayın hayatı sona erdi.

Bu dört gazetenin dışında ele alınan Vakit ve Akşam gazeteleri, sahipleri TBMM üyesi olan ve Cumhuriyet'ten önce de yayınlanan gazetelerdi. Bunlardan Hakkı Tarık ve Mehmet Asım (Us) kardeşlere ait olan Vakit, İsmet Paşa'ya yakınlığıyla tanınıyordu. Örneğin, diğer CHF yanlısı gazetelerde bile hükümetin bazı icraatları zaman zaman eleştirilirken, gazetenin başyazarı M. Asım *Yolumuzu Şaşırmıyalım* diyerek İnönü'nün eleştirilmesine karşı çıkıyordu.[49]

Necmettin Sadık (Sadak), milletvekili ve Gazi'nin yakınlarından olmasına rağmen İsmet Paşa'yla arası iyi olmayan bir gazeteciydi. Bu nedenle başlangıçta Serbest Fırka'ya sempati göstermiş, hatta bu partinin çıkarmayı düşündüğü gazeteyi basmayı bile önermişti. Ancak sonraki dönemlerde o da, yeni partinin en önemli muhaliflerinden biri olacaktır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Öncesi Türkiye'nin Durumu

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Saltanat ilga olunup, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle M. Kemal ve arkadaşları bir dizi reforma girişti. Önce Hilafet kaldırıldı. Bunu Şeyhülislâmlık kurumunun feshi, Şer'iye Vekaletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü gibi bir dizi köklü değişiklikler izledi. Ancak, bu reformlar yanı başında bazı rahatsızlıklar da doğurmuştu. Buna Mustafa Kemal'in kişisel yükselişine olan muhalefet de eklenince[50] Millî Mücadele'de işbirliği yapan arkadaşlar arasındaki uzaklık iyice arttı. 1924 Anayasasının görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmalar, bu ayrılıkların daha da keskinleşmesine yol açtı. Yeni yasama döneminin açılış tarihi olan 1 Kasım 1924'e gelindiğinde ise, artık saflar açıkça belli olmuştu.[51] Meclisin yeni yasama dönemiyle birlikte bu tartışma ve eleştiriler tam bir bunalıma dönüştü.[52] Kısa bir süre sonra CHF'ndan ayrılmalar başladı ve 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet sonrasının ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Millî Mücadele'nin yedi önemli önderinden dördü, Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve Refet (Bele), partinin kurucuları arasındaydı ve CHF'ından istifa ederek bu partiye katılan milletvekillerinin sayısı kısa zamanda 28'e ulaşmıştı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş bildirgesinde göze çarpan en önemli noktalar, fırkanın diktatörlüğe karşı olduğu ve hükümetin sıkı şekilde denetlenmesi düşüncesinin savunulmasıydı. Parti programında ise, Türkiye Devletinin halkın egemenliğine dayalı bir Cumhuriyet olduğunun altı çizili-

yor, liberal ve demokratik bir politika izleneceği vurgulanıyordu. Programın en dikkat çekici maddelerinden biri de "Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkârdır." Hükmünün yer aldığı 6. maddesiydi ve bu, TCF'nın kapatılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra, M. Kemal'in başlangıçta gerilimin artmaması için aldığı önlemlere rağmen,[53] iktidar ve muhalefet partileri arasındaki mücadele şiddetlenmeye başlamıştı. Bu arada Meclis dışı muhalefetin de dozu yükselmekteydi ve bunların sözcülüğünü, ülkenin en etkili iletişim imkânlarına sahip İstanbul basını yapıyordu. Öte yandan iktidara muhalif diğer gruplar da Terakkiperver Fırka'nın çevresinde toplanmaya başlamıştı. Denilebilir ki, TCF'nın kurulduğu dönemde, *İkinci Grup* üyelerinden bazı İttihatçılara; Ankara'nın başkent olmasıyla önemini yitiren İstanbul burjuvazisinden,[54] sosyal değişim ve ekonomik durumdan rahatsız olan kesimlere kadar bir muhalefet partisini yaşatmaya yetecek bir destek potansiyeli olduğunu varsaymak için oldukça fazla neden vardı.[55]

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal başlangıçtaki ılımlı tavrını değiştirmeye başladı. Nitekim henüz yeni partinin kurulması üzerinden bir ay bile geçmeden *The Times* muhabirinin sorusuna verdiği yanıtta TCF'nın programında kayda değer bir görüş bulunmadığını belirtiyordu: *"Terakkiperver Fırka'nın programında mevcut fırkanın umdelerinden hariç ve mevzu-i münakaşa olmağa esaslı bir prensip ve fikir görülmüyor."*[56]

Mustafa Kemal'in bu tavır değişikliği hükümeti de harekete geçirmişti. Bu öncelikle basın alanında kendini gösterdi. Nitekim, ülkenin güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle, önce Adana'da yayınlanan *Tokgöz* ve İstanbul'da yayınlanan *Orient News* kapatıldı. Basına yönelik bu tutum 1925 yılının Ocak ayında Keskin'de yayınlanan *Keskin* ve Çanakkale'de yayınlanan *Örnek* gazetelerinin kapatılmalarıyla devam etti.

İktidarla muhalefet arası ilişkilerde asıl dönüm noktası olan olay, Şubat ayında başlayan Şeyh Sait Ayaklanması oldu. Önce,

ayaklanmaya karşı alınacak önlemlerde aşırı gidilmesine ve Terakkiperver Fırka ile olay arasında ilinti kurulmasına karşı çıkan Başvekil Fethi Bey istifa etmek zorunda bırakıldı. Yerine yeniden, sertlik yanlısı olan İsmet Paşa getirildi. Bu arada hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi. Doğu illerinde ve Ankara'da özel İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Ayaklanmanın bastırılmasından kısa bir süre sonra da, önce partinin Doğu illerindeki örgütleri, Nisan 1925'te de İstanbul örgütü, *dini siyasete alet ettiği* gerekçesiyle kapatıldı.[57] Bazı üyeler de Şeyh Sait olayıyla ilgili görülerek tutuklandı. Sonunda, 5 Haziran 1925'te Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak, partinin kapatılmasına karar verildi. Böylece, Cumhuriyet döneminin ilk örgütlü siyasal muhalefeti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ancak yedi ay yaşayabildi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılma Nedenleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na bu kadar sert davranılmasının temelinde, bu partinin CHF için tehlikeli bir rakip görülmesinin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Terakkiperver Fırka, iktidar partisi açısından iki önemli sakınca taşıyordu. Birincisi, parti bünyesinde tıpkı iktidar partisinde olduğu gibi, Millî Mücadele'ye önderlik etmiş kişiler, aydınlar, memurlar, özellikle de prestij sahibi askerler bulunuyordu. Bu ise Cumhuriyet Halk Fırkası'na ülkeyi kurtaran parti görünümünü kaybettirebilirdi ve "Eğer başarıya ulaşırsa Kemalist kudretin temellerini eritecekti."[58]

Öte yandan partiyi kuranlar rejim karşıtı olmasalar da, destekçileri arasında dinî kurumların kaldırılmasını benimsemeyen, bu yolda atılan adımlara karşı çıkanlar önemli bir yer tutuyordu. Bu arada muhalif bir partinin kurulması ve iktidar karşıtı basında yer alan ağır üsluplu yazılar, bazı çevrelerde hükümet otoritesinin sarsıldığı yönünde bir kanı da uyandırmıştı.[59] Dolayısıyla, daha rejimin yerleşmediği bir ortamda, böyle bir muhale-

fet partisinin varlığının ülkeyi yönetenlerin amaçlarına uygun düşmediği de söylenebilir.

Terakkiperver Fırka Sonrası Gelişmeler

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması yeniliklere ve Batılılaşmaya karşı koyanların hâlâ güçlü olduklarını ve direnç gösterebileceklerini ortaya koymuştu. Bu direnci kırabilmek için hilafetin ve çeşitli dinî kurumların kaldırılması yeterli olmamıştı. Bunun için, eski düzenin gidip yeni bir düzenin geldiğini anlatıcı bir darbe zorunlu idi ve ilk yapılması gereken, halkın psikolojik olarak *Batılılara benzemesini* sağlayacak önlemler almaktı.[40] Zaten Mustafa Kemal de Nutuk'ta, yeni hukuk reformlarının amacını, "...büsbütün yeni kanunlar vücûda getirerek eski esasâtı hukukiyeyi temelinden kal'etmektir." şeklinde açıklamaktadır.[41] Nitekim, TCF sonrası yürürlüğe koyduğu önlemlerle iktidarını sağlama aldıktan sonra yeni rejimin ilk işi, sosyal kurumlar alanında düzenlemelere gitmek oldu. Bizzat Mustafa Kemal'in girişimleri ile başlatılan bu köklü değişim programı Cumhuriyet'in ilk on yılı içerisinde çeşitli aşamalarla uygulamaya konuldu.

İşe toplumun dış görünüşünü değiştiren kılık ve kıyafetle başlandı ve 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen bir yasayla fes giyilmesi yasaklanırken, şapka ulusal başlık olarak kabul edildi. Kısa bir süre sonra da tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı (30 Kasım 1925). 17 Şubat 1926'da da çok küçük değişikliklerle İsviçre Medeni Kanunu, Türk Medeni Kanunu olarak kabul edildi. Bunu yine Batılı ülkelerden alınan Borçlar, Ceza ve Ticaret kanunları izledi. Diğer yandan 1921 Anayasası'nda yer alan devletin dininin İslâm olduğu maddesi, Meclisteki muhalefet gruplarının daha fazla tepkisini çekmemek amacıyla 1924 Anayasası'nda da aynen korunmuştu. Ancak dinin siyasal ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisini sınırlayan devrimler sonucu bu madde anlamsızlaşmıştı. Bu nedenle önce, 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan CHF İkinci Büyük Kurultayı'nda kabul edilen

yeni tüzüğün üçüncü maddesinde "devlet ve din işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmak" ilkesi kabul edildi,[62] 10 Nisan 1928'de de yapılan bir değişiklikle "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslâm'dır" hükmü Anayasa'nın 2. maddesinden çıkarıldı.[63]

Bundan sonra, yine Batılılaşma yolunda ilk büyük adım olarak Latin harfleri kabul edildi. Nitekim, ilgili komisyonda görev alan Falih Rıfkı bu devrimin temel amacını açıklarken, "...Batı yazı âlemine girecek ve onun bütün kolaylıklarından yararlanacaktık. En ehemmiyetlisi, Türk kafasını köklerine kadar Arap kaynaklarından sökecek ve millî kılacaktık" demektedir.[64] Böylece yeni çizilen yolda geçmişe ait önemli bir kapı daha kapatılmıştı. "Geçmişle ve Doğu'yla ilişiğin kesin olarak kesilmesi -Türkiye'nin nihaî olarak modern Batı uygarlığı içine alınması- için şimdi yol açıktı."[65]

Bu arada, 15 Haziran 1926'da İzmir'de ortaya çıkan bir olay, halk içindeki muhalefeti örgütleyebilecek olanların bütünüyle ortadan kaldırılmasına fırsat verdi. Bu tarihte, bir ihbar sonucu, Mustafa Kemal'e yapılması planlanan bir suikast planı ortaya çıkarılmıştı. Olayla ilgili yürütülen soruşturmalar sırasında, içlerinde İttihat ve Terakkî'nin bazı yöneticileriyle kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelenlerinin de bulunduğu birçok insan, *geniş çapta bir hükümet darbesi içinde bulundukları* gerekçesiyle tutuklandı. Yargılamalar sonucu bazı İttihat ve Terakkîcilerle birlikte TCF'nın altı milletvekili idama mahkûm edildi. TCF'nın kurucularından Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) çeşitli hapis cezalarına çarptırılırken, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi paşalar aklanmalarına karşın, siyasal yaşamları bir daha düzelmeyecek bir konuma itildiler.[66] Böylece toplumsal muhalefeti örgütleyebilecek tüm karizmatik güçler sindirilmiş oldu.[67]

Ancak, Cumhuriyet öncesi dönemde belli bir sanayinin, buna bağlı olarak da bir işçi sınıfının bulunmayışı ve nüfusun yüzde yetmişinden fazlasının kırsal alanda yaşıyor olması Millî Mücadele'nin sivil, asker aydınlar, eşraf ve yer yer din adamlarının

öncülüğünde yürütülmesi sonucunu doğurmuştu. Bu nedenle, Cumhuriyet'in kurucuları ilk yıllarda öncelikle, kendilerine destek veren seçkinlerin yerini sağlamlaştırmaya çaba göstermişlerdi.[66] Böylece bürokratik seçkinler önderliğinde, Türk ticaret burjuvazisi, taşra eşrafı ve toprak sahipleri arasında bir uyuşum meydana getirilerek, bunların dışındaki geniş halk kitleleri daha edilgen bir duruma itilmişlerdi. Bunun sonucu olarak da, 1923 - 1930 arasında ülke yönetimi, bir tür *seçkinler yönetimi* niteliğine bürünmüştü. Bu yöneticilerin temel özelliği, yapılan devrimlerin niteliğinde görüldüğü gibi, çıkış yolunu halka karşı olma anlamı taşıyan[67] Batılılaşmada aramasıydı. "Halkla alâkalanan yazarlarımız bile, halkla alâkalandıkları zaman onun cehaletini göstermeye çalışıyorlardı."[70] Buna ek olarak, halkın büyük kesiminin yoksulluktan kurtulamamasından doğan hoşnutsuzluk potansiyel bir toplumsal muhalefetin sürekli ayakta kalmasını sağlayacaktı.

1930 Yılına Gelindiğinde Ekonomik Durum

Türkiye, 1923 Şubat'ında toplanan İzmir İktisat Kongresinden sonra özel girişime önem veren ve yabancı sermayeye ılımlı davranan bir ekonomi politikası izlemeye başlamıştı. Kendisi "devletçilik görünümündeki liberal politika" olan yöntemin adı "millî iktisattı."[71]

Gerek zaman gerekse geniş bir katılım ile toplanması açısından İzmir İktisat Kongresi, temelleri yeni atılmakta olan Türkiye Cumhuriyeti için, önemli bir yere sahiptir. Bir ölçüde çiftçi grubunun, ama özellikle İstanbul sanayici ve tüccarlarının etkisi altında çeşitli kararların alındığı bu kongre, 1930'ların başına kadar sürecek dönemin ekonomi politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir.[72] Bu bağlamda 1924 yılında ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak, ulusal bankacılığı oluşturmak amacıyla İş Bankası kurulmuş ve özel teşebbüse büyük avantajlar sağlayan Teşviki Sanayi Kanunu kabul edilmiştir.[73]

İzmir İktisat Kongresinde "devlet ferdin yapamadığını yapar" ilkesi doğrultusunda kararlar alınmıştı; ama ülkede millî tüccar ve girişimci mevcut olmadığından, devlet bu sınıfları oluşturmak amacıyla ekonomiye müdahale etme durumunda kaldı ve 1920'ler boyunca, özellikle ihracatçı çiftçilerin ve tüccarların taleplerine karşılık verici bir politika izledi. Örneğin Teşviki Sanayi Kanunuyla,[74] belediye sınırları dışında kalan arazilerin, gerekirse istimlak edilip devlet tarafından parasız olarak dağıtılması sağlanırken, belediye sınırları içerisindeki arazilerin 10 yıllık taksitlerle sanayi kuruluşlarına tahsis edilebilmesi öngörülüyordu. Bunların yanı sıra söz konusu yasayla, hammadde, makine ve donanımlarına gümrük bağışıklığı, belediye resim ve harçları ile kazanç vergisinden bağışıklık, en önemlisi devlet daireleri ve belediyelere, fiyatı ithal mallardan %10 daha fazla da olsa, yerli malı kullanma zorunluluğu getiriliyordu. Ancak, tanınan bu önemli ayrıcalık ve desteklemelere rağmen özel sektörün 1923-1929 arasındaki dönemde daha çok tüketim malları üreten hafif sanayiye yöneldiği görülür.[75] Öte yandan bu dönemde büyük bir ithalat furyası da yaşanıyordu. Örneğin, 1929 yılında ithalatın gayr-ı safi yurtiçi hasılaya oranı, 1948 yılı fiyatlarıyla, %20'ye ulaşmıştı.[76] Ayrıca devletin de büyük yatırımlar yapacak gücü yoktu. Bu nedenle özel sektör yatırımlarının yetersizliği, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırdı. Zaten İzmir İktisat Kongresi ile başlayan dönemde, yabancı sermayeye yakınlık gösteren bir politika izlenmeye başlanmıştı.[77] Fakat, yabancı sermaye de bu dönemde büyük yatırımlar yapmak yerine, bazı anonim şirketler ve devlet tekelleri yoluyla ülkeye girmeyi tercih etti. Nitekim, 1923-1930 arası dönemde kurulan anonim şirketlerin toplam sermayesinin % 75'i yabancılara ait iken;[78] örneğin tuz, petrol ve benzin tekeli Amerikan, kibrit ve çakmak tekeli Türk-Amerikan, alkollü içki tekeli de bir Polonya şirketine aitti.

1929 Dünya Ekonomi Bunalımı ve Etkileri

1920'li yılların sonuna gelindiğinde patlak veren ekonomik bunalım, zaten zor durumda bulunan Türk ekonomisini büyük ölçüde etkilemişti. Bunalım ihraç ürünlerine olan talebin daral-

masına neden olmuş,[79] böylece temel ihracat maddeleri olan tarımsal ürünlerin[80] fiyatları, ülke içinde ve dışında hızla düşmeye başlamıştı. Öyle ki, 1928 yılında buğdayın kilosundan 13.6 kuruş elde eden bir çiftçi, 1930 yılında, yarı yarıya bir düşüş ile ancak 7.3 kuruş alabiliyordu. Aynı şekilde arpadan elde ettiği 7.8 kuruş 3.7 kuruşa, pamuktan elde ettiği 65.5 kuruş ise 49.4 kuruşa gerilemişti.[81] Bu da birinci derecede, ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan tarım kesimini etkilemiştir. Örneğin, Çukurova çiftçileri, düşen tahıl fiyatlarından dolayı, kendilerine yetecek zahireyi ve hayvanlarına yetecek samanı ayırdıktan sonra mahsulü tarlada bırakıyor,[82] "mahsulün para etmemesi yüzünden satın alma gücü... düşen köylü, şeker yememek, gazyağı yakmamak, entarisi üzerine seksen yama vurarak idare etmek" zorunda kalıyordu.[83]

Diğer taraftan, 1929 bunalımıyla birlikte, Türk parasının değerinde meydana gelen düşüş, Türkiye'nin geleneksel ithalatını da aksatmıştır. Bu döneme gelindiğinde, Türkiye'nin un, şeker ve dokuma gibi en temel tüketim maddelerini bile ithal ettiği dikkate alınırsa, bu düşüşün meydana getirdiği etkinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Bu arada ülkenin zaten zayıf olan ekonomik dengesi bunalım dolayısıyla iyice bozulmuştu. Ticaret şirketleri, sanayiciler, üretimi arttırmak için kredi almış olan çiftçiler borçlarını ödeyemiyorlar, bunun yanı sıra talebi kısmak suretiyle, başka iflaslara da neden oluyorlardı.[84] Böylece tarım kesimindeki sıkıntıya ek olarak, özellikle İstanbul, İzmir, Samsun gibi şehirlerde işsizlik de artmaya başlamıştı.

Öte yandan ticaret kesimi, aynı yıl uygulamaya konulan yeni gümrük tarifelerinden de etkilenmişti. Bir yıl öncesinde 109.5 olan ticaret hasılası endeksi, 1930 yılında 78.4'e düşmüştü.[85] Sanayi ve tarım kesimlerinde daha önce de hasıla düşüşleri görülmüştü ama, dünya ekonomi bunalımından sonra ortaya çıkan bu durum, ticaret kesimindeki ilk ciddi düşüştü.

Serbest Fırka'nın kuruluşu öncesi ekonomik durumla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konu da *inhisarlar* olarak anılan devlet tekelleridir.

Eskiden var olan tekellerin dışında, malî ihtiyaçlar dolayısıyla ya da çeşitli gruplardan gelen baskılar altında[56] devlet, ekonominin bazı alanlarında yeni tekeller kurmuş; ancak bunlar genellikle özel şirketlere devredilmişti. Bu ise onları, devlet parası ile yürüyen ancak, nüfuz sahibi birtakım kişilerin rekabet kaygısı olmadan yüksek kazançlar elde ettikleri birer kuruluş haline getirmişti. İstanbul limanının yönetimini elinde bulunduran şirketin başkanı A. Hamdi Başar'ın anılarında bu işe niçin talip olduklarını belirten sözleri, inhisarların hangi amaç ile kullanıldığını göstermesi bakımından ilginçtir: *"...Şimdi ben İstanbul Liman Şirketi'ni kurma işine, sırf limanı millileştirmek gayesi için giriştiğimizi söylersem, hakikati açıklamış olacağımı sanmaktayım. Fakat bunun böyle olmaması, hatta o zaman belki bizi daha çok işin ticari yönü ilgilendirmiş olması mümkündür... Galiba işin doğrusu biz para kazanmak, zengin olmak üzere harekete geçtik."*[57]

Başar'ın da belirttiği gibi, inhisarları devralan şirketlerin öncelikle kâr amacı gütmeleri, tekel altına alınan önemli mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, bu da halkta inhisarlara karşı önemli bir tepki oluşturmuştu. Nitekim, Serbest Fırka'nın en çok üzerinde durduğu ve eleştirdiği konulardan biri de bu işletmeler olacaktır.

Serbest Fırka öncesi dönemde halkın şikâyetlerine yol açan konulardan bir diğeri de hükümetin uyguladığı vergi politikasıydı. 1925'te aşar vergisi kaldırılmıştı ama, onun bütçede bıraktığı boşluğu doldurmak için *dahili istihlak vergileri* ihdas olunmuştu. Öyle ki vergi gelirlerinin 2/3'ü vasıtalı vergilerden elde ediliyordu.[58] Yine bu boşluğu kapatabilmek için arazi vergisi de yükseltilmişti. 1926 yılında kaldırılan temettü vergisinin yerine getirilen kazanç ve dahili istihlak vergileri kentli nüfusun vergi yükünü arttırmıştı. Böylece toplumda uygulanan vergi politikalarına karşı genel bir hoşnutsuzluk uyanmıştı. Nitekim, Serbest Fırka'nın kapanışından sonra, Mustafa Kemal'in yanında yurt gezisine çıkan Ahmet Hamdi Başar, konuyla ilgili gözlemlerini anlatırken, *"Vergi işi... Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden*

şikâyet edildiği görülüyor... Ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor diyerek vergi politikalarının toplumda meydana getirdiği tepkiyi ortaya koyuyordu."[90]

Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 yılına gelindiğinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan yakınan yalnız halk değildi. Bir başkası daha vardı. O da, bu tür sorunlara pek yatkın olmayan ve bu konularla ilgili çözümleri İsmet Paşa'ya bırakan[91] Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal, Serbest Fırka kurulmadan kısa bir süre önce, ülke içinde yaptığı bir gezi sonrası duygularını genel sekreterine şöyle aktarıyordu:

"Bunalıyorum çocuk, biiyiik bir ıstırab içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî - manevî perişanlık içerisinde..."[92]

1930 yılı başlarında bu ekonomik zorluklara, Doğu Anadolu sınırında meydana gelen bazı başkaldırma olayları da eklendi. Bu olaylar, önce Ağrı'nın İran sınırında başladı. Zeylan Ayaklanması diye ünlenen bu girişim yirmi gün kadar sürdü ve bastırıldı. Sonra, Irak sınırında, bu ülkenin Barzan bölgesinden Türkiye'ye girmeye çalışan bazı çetelerle çatışmalar oldu. Yine bu dönemde, Suriye sınırının birkaç noktasından sızma teşebbüsleri oldu. Olaylar sırasında, her ne kadar isyancıların beklediği çapta bir iç ayaklanma meydana gelmediyse de bunlar, gündemi oldukça meşgul etti ve iç huzursuzluğun artmasına yol açtı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Durumu

Millî Mücadele sırasında eşrafla işbirliği yapmış olan yeni rejimin, dolayısıyla CHF'nın yöneticileri Cumhuriyet'in ilanından sonra da, halkın Batılılaşmaya karşı muhtemel tepkisini engellemek için, yerel eşrafla işbirliği yapmak durumunda kalmıştı. Çünkü, Turan Güneş'in sözleriyle, "Batılılaşma ameliyesi-

ne en yatkın zümreler... mahallî eşraf ve memurlardı."[92] Bu ise CHF'nın halktan kopmasına yol açtı. 1930'lara gelindiğinde iktidar partisi, *"...halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan, mahallî fakat dar bir taşralı taraftarlar kadrosundan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademede temsil eden mutemetler... ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı... Merkezde ve taşrada partili olmak demek, gelecekten bir şey, bir menfaat ve kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hülasa inkılap partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik..."*[93]

Hikmet Bila da *CHP Tarihi* adlı eserinde, 1923-1930 döneminde işçi haklarını ve sendikal faaliyetleri kısıtlayan, köylülüğü yerel ağalığa terkeden bir CHP'nin iktidarda olduğunu söylemektedir. Bila'ya göre, *"Millî İktisat adına milyonerler yetiştiren politika, kısa bir süre içinde mutlu bir azınlık yaratmağa başlamıştır ama, ülkenin kalkınmasından eser yoktur."*[94]

Sonuç olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası düşüncesinin nasıl bir siyasal, toplumsal ve ekonomik ortamda belirdiği konusuna ilişkin şunlar söylenebilir: 1930 yılına kadar yapılan devrimler, oluşturulmaya çalışılan yeni kimlik ve izlenen ekonomik politikalar, hükümete karşı bir tepki ve hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Buna, CHF'nın işbirliği yaptığı sosyal sınıflara tanınan ayrıcalıklarla bu parti üyesi bazı kimselerin, konumlarından yararlanarak sağladıkları kişisel çıkarlar da eklenince geniş bir toplumsal muhalefet oluşmuştu. 1928-1929 yıllarında alınan kötü mahsûl ve dünya çapındaki ekonomik bunalım bu tepki ve hoşnutsuzlukların daha da artmasına neden olmuştu. Kısacası, Serbest Fırka, ülkeyi yönetenlerle geniş halk kitlesi arasında, gerek sınıfsal gerekse düşünsel bir fark olduğu ve halkın yoksulluk içinde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.

İkinci Bölüm

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ortaya Çıkışı

Haberin Basına Yansıması

Yeni bir parti kurulacağına ilişkin ilk haber *Vakit* gazetesinde yayınlandı. Gazetenin başyazarı Mehmet Asım, Yalova'da verilen bir balo sırasında, Fethi Beyin parti kuracağını öğrenmiş ve bu önemli gelişme ikinci baskı yapılarak okuyuculara duyurulmuştu. *Siyasî hayatımızda çok mühim ve yeni bir safha* manşetiyle verilen habere göre, kurulacak parti *cumhuriyetçilik* ve *laiklikte* Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı; idarî, ekonomik ve siyasal alanlarda farklı bir programa sahip olacaktı.[95]

Bu olağanüstü gelişme, Takrir-i Sükûn'la birlikte hareketliliğini yitiren basında büyük bir canlılık meydana getirmiş ve Hakimiyeti Milliye dışında ertesi gün yayınlanan tüm gazetelerin birinci sayfaları bu gelişmeye ayrılmıştı.

Yeni bir parti kurulacağı haberini en heyecanlı ve coşkulu karşılayan ise Yarın gazetesi oldu. İlk sayfasını bütünüyle bu habere ayıran gazete, partiye ait olduğunu söylediği bir program bile yayınlamıştı. Yarın'a göre, en az 65 milletvekili bu partiye katılacaktı ve "fırkaya memleketin bütün münevverlerinin iştirak etmesi kuvvetle tahmin" ediliyordu.[96] Böylece gazetenin, daha ilk günden Serbest Fırka lehine kamuoyu oluşturma çabasına koyulduğu görülüyordu.

Olayın Basına Yansımasından Önceki Gelişmeler

Gazetelerin okuyucularına duyurduklarının aksine, yeni bir parti kurma düşüncesi Fethi Beye ait değildi; öneriyi de

kendisi getirmemişti. Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi (Okyar) Bey, 22 Temmuz 1930 günü yıllık iznini geçirmek üzere İstanbul'a gelmeden önce, "Bu defa Gazi, Fethi Bey'i Paris'e göndermeyecek ve mühim bir vazife ile Türkiye'de alıkoyacaktır." Şeklinde sözler işitmiş ancak bunun ne anlama gelebileceğini öğrenememişti.[97] Ertesi gün saygılarını sunmak ve "iştiyakını teskin eylemek" amacı ile o sıralarda Yalova'da bulunan Mustafa Kemal'in yanına gittiğinde bile, kendisini nelerin beklediğinden habersizdi.

Gazi ile görüşmeleri sırasında Fethi Bey, ülkenin yurtdışındaki imajı ve İsmet Paşa hükümeti hakkındaki düşüncelerini aktarma imkânı bulmuş, hatta bu konuda Gazi kendisini teşvik etmişti. Fethi Beye göre, ülkenin malî ve ekonomik durumu yurtdışından çok kötü görünüyordu. İçeride ise, hükümetin izlediği yanlış politikalardan dolayı halk büyük zorluklar içine düşmüştü. Bunun çözüm yolu ise Meclisin murakabesini bihakkın ifâ etmesi, noksanları aleni münakaşada ortaya koyması ve müsebbiplerin mes'ul tutulmasıydı.[98] Bu ve benzeri birçok konuşmayı dikkatle dinleyen Mustafa Kemal sonunda, "Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücûda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların önü alınmış olur." diyerek Fethi Bey'e bir parti kurmasını önerir.[99] İşte Serbest Fırka düşüncesi görünürde böyle bir olayın ardından ortaya çıkmış ve Fethi Bey Yalova'da iken gerçekleşmişti.

Aslında, lâik ve cumhuriyetçi yeni bir partinin kurulması konusu, Gazi'nin sofrasında, çok öncelerden beri sık sık ele alınan bir konuydu[100] ve Mustafa Kemal, Fethi Beye öneride bulunurken bu konuda önceden kesin bir karara varmıştı. Nitekim, bu gerçeği bizzat Fethi Bey de dile getirmiştir.[101] Aynı şekilde İsmet Paşa, Serbest Fırka kurulmadan çok önce, 17 Haziran 1930'da gazeteci Asım Us'a, "gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu la-

zım... Fethi Bey ile aramızda telakki farkı vardır. Onun böyle bir fırka başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi?" demişti.[112] Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal, yeni bir parti kurulması konusunu yakın çevresiyle çok önceden tartışmaya başlamış, hatta başına kimin geçeceğini, temel ilkelerinin ne olacağını bile kararlaştırmıştı. Fethi Beye ise, bu kararı kabul edip etmemekten başka bir seçenek kalmamıştı. O da önce tereddüt etmiş, ama Gazi'nin bu işte kararlı olduğunu görünce bu öneriyi kabul etmek zorunda kalmıştı.[113] Böylece, haber gazetelere intikal etmeden partinin kurulmasıyla ilgili tüm hazırlık, görüşme ve uzlaşmalar tamamlanmış, Vakit başyazarı da baloya, büyük bir ihtimalle, bunun kamuoyuna duyurulması için çağrılmıştı.

Partinin Resmî Kurucusu

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tüzüğü olan Fırka Yasasına göre, [Partinin] müessisi, sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Bey'dir (Madde VI).[104] Bu nokta, Emniyet Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan *Türkiye'de Siyasi Dernekler* adlı kitapta da açıkça belirtilmiştir.[105] Zaten o günkü gazetelerde de Fethi Bey dışında başka bir isimden kurucu olarak söz edilmediği gibi, partinin kapatılış bildirisinde de Fethi Bey, "... Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim" diyerek bunun altını çizmektedir. Bu nedenle burada kullanılan kurucu terimi, partinin yapısının oluşturulmasında etkili olan idare heyeti olarak anlaşılmalıdır.

Kurucuların Seçilmesi

Maurice Duverger, *Kemalist tip tek partiler* ile ilgili olarak, bu partilerin çok belirsiz bir yapıya sahip olduklarını ve bütün üyelerinin kabul zorunda olduğu bir doktrinlerinin bulunmayışından dolayı, yumuşak bir yapıda örgütlendiklerini söyler. Bu nedenle, gelecekte birçok partinin çekirdeği olan çeşitli eğilimler, bu tek partinin içerisinde oluşurlar.[106] Gerçekten, Türk siyasal yaşamının önemli muhalefet partileri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti'nin önde gelen kurucularının hemen hepsi, ya CHP listelerinden milletvekili seçilmiş ya da o oluşumun içerisinde görev almış kişilerdi.

Ancak Serbest Fırka'yı farklı kılan bir özellik daha vardır: Kurucularının kendi iradeleri ile ortaya çıkmayıp, Mustafa Kemal tarafından belirlenmeleri.

Kurucuların Belirlenme Yöntemi

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularını seçerken Mustafa Kemal'in onlarda iki önemli özelliğin bulunmasına dikkat ettiği görülür: Kendisine yakın ama şu ya da bu şekilde İsmet Paşa hükümetine karşı kimseler olmaları.

Nitekim ileride üzerinde durulacağı gibi, yeni fırkaya geçen milletvekillerinin hemen hepsi M. Kemal'e bağlı kişilerdi. Böylece, yeni partinin rejim karşıtı bir harekete önderlik etmesi ve kışkırtmalarda bulunmasının engelleneceği düşünülmüştü.[107] Ayrıca, "(bu kişilerin kendisine olan) bağlılığı Atatürk için bir emniyet ve hatta icabında fırkayı kaldırabilme tedbiri mahiyetinde idi."[108] Ancak, kurucuların özelliği sadece Mustafa Kemal'e yakınlıkları olsaydı yeni parti CHF'nın bir uzantısı gibi görülebilir ve inandırıcılıktan uzak kalırdı. Bu nedenle, kurucuların aynı zamanda İsmet Paşa'ya karşı kimseler olmasına da dikkat edilmiştir. Kurucuların bu özelliğini ortaya koyması bakımından Mustafa Kemal'in Fethi Beye söylemiş olduğu şu sözler ilginçtir:

"Siz bilmezsiniz... Bunların çoğu İsmet Paşa'ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rastgele teklifte bulunmadım... Sizin teşebbüsünüz onlar için nimet oldu."[109]

Anlaşılıyor ki, Serbest Fırka kurulurken, kurucuların seçilmesinde izlenen doğal olmayan yönteme karşılık, iktidardaki partiye muhalefet edebilme potansiyeline sahip bir oluşum sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu seçim yapılırken, nasıl davranacakları bilinmeyen -özellikle rejime karşı çıkabilecek- kişiler yerine, İsmet Paşa hükümetine muhalif ama rejim açısından güvenilir kimselerin partinin karar organında bulunması arzu edilmiştir.

Kurucuları

a. Ali Fethi (OKYAR)

1880 yılında doğan Ali Fethi Bey, 1904 yılında da Erkân-ı Harbiye'yi bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. 1908'e kadar Selanik, Manastır ve Edirne'de görev yaptı. Ma-

nastır'da iken o zamanlar gizli faaliyet gösteren İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne kaydoldu. M. Kemal ile *Enver ve Cemal Beyler* de aynı dönemde Cemiyet'e katılmışlardı.[10]

Meşrutiyetin ilanından sonra kurmay binbaşı oldu. Bir yıl sonra da Hareket Ordusuna katılarak İstanbul'a geldi. Padişah II. Abdulhamid tahttan indirilince onun muhafızlığına atandı ve yeniden onunla Selanik'e gitti. Padişaha tahtta imişcesine davrandığı için güvenini kazandı ve böylece birçok olayın perde arkasını bizzat padişahtan öğrenme olanağı elde etti. Fethi Beyin Cemal Kutay tarafından hazırlanan anılarından öğrendiğimize göre, bu görüşmeler onun ordunun politikaya karışmaması yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir.[11]

Ali Fethi Bey bir süre sonra da, kendisine önerilen Paris Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği görevini kabul ederek Fransa'ya gitti. Orada iken Fransız demokrasisi üzerine araştırmalar yapma ve parlamentosunun iç yapısıyla işleyişini öğrenme fırsatı buldu.

1911 yılında Trablusgarb işgal edilince, oraya giderek İtalyanlara karşı savaştı. Yeniden Fransa'ya döndüğünde ise politikaya atılmak amacıyla, hem ataşelik hem de askerlik görevlerinden istifa etti ve İstanbul'a geldi.[12]

Boş bulunan 14 sandalye için 30 Aralık 1911'de yapılan ara seçimlerde, Manastır milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bir süre sonra İttihat ve Terakkî'nin genel sekreteri oldu. 1912 yılında Balkan Savaşı çıkınca yeniden askerî hizmet istedi ve görevinden ayrılarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın kurmay kadrosuna katıldı. Ancak, Enver Paşa ile görüş ayrılığına düştüğünden, savaş sonunda Sofya Büyükelçiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Fethi Bey İstanbul'dan ayrılmadan önce, M. Kemal'e kendisiyle birlikte çalışmayı önermişti. M. Kemal bunu kabul etmiş ve askerî ataşe olarak Bulgaristan'a gitmiştir. Fethi Beyin anılarından öğrendiğimize göre, Mustafa Kemal'i birlikte götürmek istemesinin nedeni, onun yaşamından duyduğu endişeydi.[13]

Fethi Beyin bu tavrı, Mustafa Kemal ile aralarındaki dostluğun derecesini göstermesi bakımından, dikkat çekici bir davranıştır.

Fethi Beyle M. Kemal'in Sofya'da bulundukları süre içerisinde Batının liberal kurum ve değerlerini daha iyi tanımak olanağı buldukları ve Batılı düşünceye daha çok yakınlaştıkları söylenir.[114] Ayrıca bu dönemde aralarındaki dostluk da iyice gelişmiştir. Nitekim, İttihat ve Terakkî'nin önemli liderlerinden *Cemal Paşaya* gönderdiği bir mektupta M. Kemal, "...Fethi Beyin doğrudan doğruya refakatinizde göstereceği gayret size yardım ve vatana hizmet bakımından son derece yararlı olacaktır... böyle bir durumda Fethi Bey'in Sofya Büyükelçiliği'nde tutularak ihmal edilmesi, kabul edilemeyecek bir durumdur." diyerek, dolaylı da olsa, onu bakanlığa aday göstermesi,[115] aralarındaki dostluk ve güvenin ne ölçüde ilerlemiş olduğunu ortaya koyuyordu.

Ali Fethi Bey, 1917 yılında yurda döndüğünde Enver Paşa ile aralarındaki gerginlik devam ediyordu. Hatta onun en güçlü muhaliflerden biri olmuştu. Buna rağmen İstanbul milletvekili olarak yeniden Osmanlı Meclisine girdi. İttihat ve Terakkî Ekim 1918'de hükümeti Ahmet İzzet Paşa Kabinesine devretmek zorunda kalınca, varılan bir uzlaşma sonucu[116] Dahiliye Nazırı oldu. Kısa bir süre sonra da Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı (30 Ekim 1918).

Artık Fethi Bey, İstanbul'un en aktif politikacılarından biri olmuştu. A. İzzet Paşa Kabinesi 8 Kasım 1918'de görevi bırakınca, *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* adı altında, liberal görüşlere sahip bir parti kurdu.[117] Bu arada M. Kemal'in de zaman zaman yazılar yazdığı, *Minber* adlı bir gazete çıkardı.[118] Fakat, Hürriyet ve İtilaf yanlısı gazetelerde kendisini hedef gösterici yayınlar başlayınca, 10 Mart 1919'da işgal kuvvetlerince tutuklanarak, Bekirağa Bölüğüne konuldu.[119] 27 Mayıs 1919'da da Malta'ya sürgün edildi.

Fethi Bey, iki yıl süren Malta sürgünlüğü sırasında, özellikle Avrupa'nın siyasal ve ekonomik gelişmesi üzerine çeşitli kitap-

lar okumak ve çevirme yapmak fırsatı buldu.[120] Fethi Bey bu dönemle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Başta Kusca Versay Sistemi denilen ve bizim Sevr Anlaşması'nı da içine alan düzenin içyüzünü öğrenmeye çalışıyor ve en çok muhtaç olduğuna inandığım ekonomik yapısını dilimize çeviriyordum. (Böylece) bizim devlet hayatımızda en büyük boşluğun ne olduğunu daha iyi kavrıyordum ve bir daha tasdik ediyordum ki, Cihan Harbi'nin esas sebebi ve kaynağı iktisadî muhtevadır. Bizim Osmanlı İmparatorluğu da, bu sahada çok geri olduğu için, elinde tuttuğu geniş topraklar kendisine layık görülmemiştir. Bu teşhis, zannediyorum ekonomik ve sosyal alanda çağa erişinceye ve değişen zamanın getirdiklerini kendi millî yapımıza yoğurarak, öne ve ileriye çıkıncaya kadar, değişik ad ve şekillerde devam edecektir."[121]

Fethi Bey 1921 Nisan'ında serbest bırakılınca Ankara'ya gelerek Millî Mücadele'ye katıldı. İstanbul milletvekili olarak TBMM'ne girdi ve M. Kemal tarafından Fevzi (Çakmak) Paşa Kabinesinin İçişleri Bakanlığına getirildi. Bu görevini yürütürken, Bakanlar Kurulu kararıyla, Batı ülkelerinden Türkiye lehine bir sonuç çıkarma olanağının olup olmadığını araştırmak, özellikle görüşmeler yoluyla İngilizlerin yardımını engelleyerek Yunanlıları durdurmak için zaman kazanmak amacıyla,[122] Londra başta olmak üzere çeşitli Avrupa başkentlerinde barış girişimlerinde bulunmakla görevlendirildi. Lozan Anlaşmasının imzalanmasından sonra, 14 Ağustos 1923'te başbakanlığa atandı. Fakat bu görevi uzun sürmedi. Cumhuriyet'in ilanından hemen önce, 27 Ekim 1923 tarihinde başbakanlıktan istifa etti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra, yeniden başbakanlığa atandı (21 Kasım 1924). Böylece Mustafa Kemal ikinci kez, kritik bir dönem öncesi Fethi Beyi bu göreve getiriyordu. Çünkü, "Mustafa Kemal, hükümet reisi olarak, kendi davasını birlikte yürütebileceği bir ikinci aradığı vakit, aklına ilk gelen İsmet Paşa olmamıştır; Fethi Bey olmuştur".[123] Diğer yandan bu dönemde yeniden Fethi Beyin başbakanlığa getirilmesinin nedeninin onun uzlaşmacı kimliğinden kaynaklandığı söylenmiştir. Buna göre, kurucularının çoğu-

nun İsmet Paşa ile kişisel kırgınlıkları olan muhalefetle iktidar arasında ortaya çıkabilecek kişisel gerginlikler, daha başlangıçta engellenmiş oluyordu.[124] Gerçekten, zor bir dönemde hükümet sorumluluğunu üstlenen Fethi Bey, muhaliflerinden de saygı gören bir kişiydi. Nitekim kurduğu kabine, onların da desteğiyle güven oyu aldı. Fakat, Fethi Beyin ikinci başbakanlığı da kısa sürdü. Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması üzerine alınan önlemlerin tüm yurt düzeyine yaygınlaştırılmasına ve Terakkipever Fırka'nın bu olaydan sorumlu tutulmasına karşı çıktığı için, CHF grubunda kendisine güvensizlik oyu verilince istifa etti.[125] Yerine yeniden İsmet Paşa getirildi. Fethi Bey de daha önce askerî ataşe olarak görev yaptığı Paris'e büyükelçi atandı.

Fethi Bey ilkeli, ağırbaşlı, uyuşmazlıkların ılımlı politikalarla çözülmesinden yana bir insandı ama mücadeleci değildi. Özgürlükçüydü; değişimlerin fazla müdahale olmadan, kendi doğal süreçleri içerisinde gerçekleşmesinden yanaydı. Falih Rıfkı, Fethi Beyin bu yönünü şöyle tanımlamaktadır:

"...Fethi Bey şüphesiz Batı medeniyetçisi idi. Fakat bir devrim diktasına aklı yatmayacak kadar liberaldi. Ona göre şeyler' zorlanmamalı idi, olmalı idi."[126]

Oysa, başbakanlığa getirildiği her iki dönem de, önemli değişimlerin yaşandığı dönemlerdi ve radikal önlemler gerektiriyordu. Bunun için, Mustafa Kemal'in çok eski ve vefâkar bir arkadaşı olmasına karşın, yerini ikinci kez İsmet Paşaya bırakmak durumunda kaldı.

Halef - seleflik dışında, Fethi Beyle İsmet Paşa arasındaki ilişkilerde değinilmesi gereken bir başka nokta da, aralarında çok önceden beri süregelen kişisel anlaşmazlıklardır. Nitekim, Fethi Bey kendisine parti kurulması yönünde ilk öneri geldiğinde "İtiraf edeyim ki İsmet Paşanın samimiyetine asla itimat edemiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkie düşürmek ve Gazi ile aramı bozmak isteyeceğinden emindim."[127] diyerek görevi kabul etmek istememişti.[128] Oysa, Fethi Beyle İsmet Paşanın ilişkileri İkinci Meşrutiyet öncesine dayanıyordu. Hatta

İsmet Paşanın İttihat ve Terakkî Cemiyetine girmesine Fethi Bey aracı olmuştu.[129] Anlaşılıyor ki, Terakkiperver Fırka kurucuları gibi, Fethi Beyin de İsmet Paşa ile olan ilişkileri Millî Mücadele yıllarında bozulmuştur.

Fethi Bey birçok konuda da, siyasal ve ekonomik açıdan İsmet Paşadan farklı düşünüyordu ve bunu Serbest Fırka kurulmadan önce de açıkça söylüyordu.[130] Nitekim Fethi Beyle İsmet Paşa arasındaki bu görüş ayrılığı, yeni bir parti kurulacağı haberinin yer aldığı 9 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Fethi Bey'in öteden beri İsmet Paşa liderliğindeki Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetine karşı, idare tarzı itibarile bazı nokta-i nazar farkları tecelli ettire gelmiş olduğu zaten malum bir keyfiyetti" sözleriyle dile getirilmişti.[131] Çünkü Fethi Bey, İsmet Paşanın aksine, tam bir liberalizm yanlısıydı.[132]

b. Ağaoğlu Ahmet (AHMET AĞAOĞLU)

Serbest Fırka olayında en renkli, en çok tartışılan isimlerden birisi, belki de en önde geleni Ağaoğlu Ahmet'tir.

1869 yılında Azerbaycan'ın Şusa kentinde doğan Ağaoğlu, St. Petersburg Politeknik Enstitüsünü bitirdikten sonra Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesinde tarih ve filoloji eğitimi gördü; siyasal bilimler derslerine katıldı. Bu öğrenimi sırasında bazı Fransız dergilerinde *Şark Meselesi* ile ilgili yazıları yayınlandı. Aynı konuda çeşitli kongrelere katılarak tebliğler sundu. İran tarihi ve uygarlığı uzmanı olan Dermasteter ile Scheffer ve Barbier de Meynard'dan Doğu dilleri ve tarihi üzerine dersler aldı. Ernest Renan ile tanıştı ve Renan'ın Ağaoğlu'nun düşünceleri üzerinde büyük etkisi oldu.[133]

Öğrenimini tamamladıktan sonra Azerbaycan'a döndü. Rusya'da yaşayan müslümanların haklarını savunabilmek amacıyla mücadeleye başladı.[134] Bu faaliyetlerinden dolayı Rus makamlarınca izlenmeye başlanınca, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Türkiye'ye geldi.

Batıda öğrenim gören ilk Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Ağaoğlu, Türkiye'ye geldikten sonra, önceleri Şehben-

derzâde Hilmi'nin yayınladığı *Hikmet* ve Eşref Edib'in çıkardığı *Sebilürreşad* gibi İslamcı politikaların savunulduğu gazetelerde yazılar yazdı. Fransızca çıkan Jeun Turc gazetesinde çalıştı. Tercüman-ı Hakikat'ın başyazarı oldu.

Bir süre sonra ise Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi Türkçülük akımının önde gelenleri arasında görülmektedir. Bu düşüncenin en önemli örgütlerinden biri olan Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı ve *Bilgi Mecmuası*, *Türk Yurdu* gibi Türkçü yayın organlarında yazılar yazmaya başladı.

Ağaoğlu, Paris'te öğrenim gördüğü sıralarda, İttihat ve Terakkî'nin orada bulunan Ahmet Rıza gibi ileri gelenleriyle ilişki kurmuş ve onların düşüncelerini yakından tanıma fırsatı elde etmişti. Türkiye'ye gelince İttihat ve Terakkî ile yeniden irtibata geçti ve bir süre sonra da bu örgüte kaydoldu. Genel merkez üyeliğine kadar yükseldi. 1912 yılında Afyonkarahisar'dan milletvekili seçilerek Meclis-i Mebusan'a girdi.

Birinci Dünya Savaşı sona erince, *Kafkas Ordıları Siyasal Danışmanı* sıfatıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'a gönderildi. Bu ülkenin parlamentosuna seçildi. İngiltere-Azerbaycan görüşmelerinde Azeri heyetine başkanlık etti. Türk ordusu çekilmek zorunda kalınca, bu ülkeye Batılıların desteğini sağlamak için Paris Barış Konferansına giderken uğradığı İstanbul'da, İngilizler tarafından tutuklandı ve 1919'da Malta'ya sürgün edildi. İki yıl orada kaldı.

Sürgünlüğü sona erdiğinde Anadolu'ya geçerek, Millî Mücadele'ye katıldı. Ankara'da Matbuat Umum Müdürlüğü, Hakimiyeti Milliye gazetesi başyazarlığı görevlerini üstlendi. Serbest Fırka kurulduğunda ise, Kars milletvekili idi.

Dönemin en önemli yazar ve düşünce adamlarından biri olan Ağaoğlu, İslâm birliği ülküsünden, Batılılaşmanın zorunluluğunu savunma noktasına gelen bir düşünce çizgisi izlemiştir. Rusya'da iken, bu ülke sınırları içerisinde bulunan müslümanların ilerlemeleri ve birleşmeleri için çaba gösteren Ağaoğlu,

Türkiye'ye geldiğinde de Hikmet, Sebilürreşad gibi İslâmcı yayınların yazar kadrosu içinde yer almıştı. İttihat ve Terakkî'ye katılıp oradaki Türkçü kadroyla çalışmaya başladıktan sonra, yazıları Türkçülük düşüncesi etrafında yoğunlaştı ve İslâmcı görüşlerinden uzaklaşma dönemi başladı.[135] Ahmet Ağaoğlu'nun hayatındaki üçüncü dönem ise, Malta'ya sürülmesiyle başlayıp Cumhuriyet'le devam eden dönemdir. Artık Ağaoğlu, ülkenin kurtulması ve varlığını sürdürebilmesi için tek kurtuluş yolu olarak Batı uygarlığının her yönüyle benimsenmesi gerektiğine inanmaktadır:

"Batı hayatı bütünüyle, bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır... yaşamak istiyorsak, hayatımızın bütünüyle -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur."[136]

Ahmet Ağaoğlu, Yeni Türkiye'nin kurulması sırasında önemli hizmetleri olmuş bir aydındır. Gerçekten, Cumhuriyet'in ilanından sonra Ağaoğlu'nun birikim ve düşüncelerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Atatürk'e devrimler konusunda danışmanlık yapmış,[137] Batılılaşma yolundaki reformların, özellikle de lâikliğe ilişkin devrimlerin haklılaştırılmasında Ziya Gökalp ile birlikte önemli katkıları olmuştur.[138] Daha sonra ise, CHF içinde bireysel özgürlüklerin savunucusu olmuş, bu partinin politikalarına zaman zaman ciddi eleştiriler getirmiştir.[139]

Bireyi esas alıp onu geniş hak ve sorumluluklarla donanmış gören Ağaoğlu, demokrasiyi de, "Ekseriyetin hakimiyeti, ekseriyetin taşıdığı zihniyetin tarz-ı telâkkisinin revacı, ekseriyetin ihtiyacının tatmini, ekseriyet temayülâtının ve arzularının hayat-ı milliye üzerine tesiri" olarak tanımlamaktadır.[140]

Gerçek bir liberal olan ve İsmet Paşa tarafından *hülyaperest bir idealist* olarak nitelendirilen[141] Ağaoğlu'ya göre, Batılı ülkelerin gelişmesinde en önemli etken, uyguladıkları ekonomi politikalarıydı. Doğu ülkelerinin kalkınabilmesi için de ekonomik süreçlerle siyasal süreçler birbirinden ayrılmalı, ekonomi kendi kuralları içinde yürümeliydi.[142]

Hükümetin izlediği çeşitli politikalara karşı olmasına, onlara zaman zaman önemli eleştiriler getirmesine rağmen Ağaoğlu, Serbest Fırka'ya kendi isteğiyle girmemiş, M. Kemal tarafından zorlanmıştır.[143] Nitekim Ahmet Ağaoğlu'nun yeni partiye katılışı, birçok milletvekilinden sonra olmuştur. Örneğin Fethi Bey, 12 Ağustos 1930 tarihinde, bir gazetecinin yeni partiye kimlerin katıldığı sorusunu cevaplarken, Ağaoğlu'dan söz etmeyecektir. [144] Buna rağmen partiye katıldıktan sonra başarısı için büyük çaba göstermiş, Serbest Fırka'nın "fikir ve inanış bakımından tek ağırlığını teşkil etmiştir."[145]

c. Kütahya Meb'usu Nuri (CONKER):

Serbest Fırka'nın genel sekreteri olan Nuri Bey, Gazi'nin en yakın arkadaşlarındandı ve bu görevine de bizzat M. Kemal tarafından tayin edilmişti.

1881'de Selanik'te doğdu. 1905 yılında Harp Akademisi'ni bitirdi. Gönüllü olarak Hareket Ordusu'nda yer aldı. 1911'de M. Kemal ile birlikte Trablusgarp'ta İtalyanlar'a karşı savaştı. Başarılı bir kurmay subay olan Nuri Bey, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında da çeşitli cephelerde görev yaptı. Haziran 1920'de Millî Mücadele'ye katıldı. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara ardından Adana'da vali ve komutanlık görevlerinde bulundu. 1921 yılında TBMM temsilcisi sıfatıyla Berlin'e gitti. Bu görevde iki yıl kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra Kütahya milletvekili olarak Meclise girdi.

M. Kemal'le aynı mahallede büyüyen Nuri Bey, askerî rüştiyeden itibaren erkân-ı harbiye, oradan Trablusgarp, Arnavutluk Harekatı, Anafartalar, Conkbayırı gibi pek çok yerde yine onunla birlikte oldu. Bu birliktelik M. Kemal'in Salih Bozok'a yazdığı mektupta, "benim için hatırası kalp ve vicdanımdan bir an çıkmayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir" diyecek kadar ileri bir dostluğa dönüşmüştü.[146] Cumhuriyet döneminde de M. Kemal, Nuri Beyi hiçbir zaman yanından ayırmadı ve ona samimi bir dostluk gösterdi. Bu nedenle Nuri Beyin Serbest Fırka'ya

katılması, Gazi'nin bu partiye gösterdiği yakınlık ve içtenliğin en önemli kanıtlarından biri olarak kabul edildi.

M. Kemal ile olan bu yakın dostluğuna karşın, İsmet Paşa ile ilişkileri hiç de olumlu değildi ve o da İsmet Paşaya muhalif olanlardan biri olarak tanınıyordu.[147]

Serbest Fırka'nın Diğer Kurucuları ve Milletvekilleri

Serbest Fırka'yı kurması için Fethi Beye öneride bulunduğunda Gazi ondan, yeni partiye geçmesini arzu ettiği milletvekillerini içeren bir liste hazırlamasını istemiş, Fethi Bey de 70 kişilik bir liste sunmuştu.[148] Daha sonra bu 70 milletvekilinin CHF'ndan istifa ettirilerek SCF'na geçmelerinin sağlanması konusunda Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında bir uzlaşmaya varılmıştı. Buna göre, geçişi kolaylaştırmak için iktidar partisi bu milletvekillerinin seçim bölgelerinde aday göstermeyecek, örgütlerine de SCF adaylarını desteklemeleri yönünde talimat verecekti. Böylece bir sonraki seçimde, yeni partiye katılacak olan milletvekillerinin Meclise girmeleri güvence altına alınmış oluyordu. Ne var ki, bütün bunlara rağmen Serbest Fırka'ya katılan Millet Meclisi üyelerinin sayısı on dördü geçmeyecektir.

a. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri Dışında Katılanlar

M. Kemal'in emriyle yeni fırkaya katılanlardan biri olan Erzurum Mebusu Tahsin (Uzer), aynı zamanda onun çocukluk arkadaşıydı. TBMM'nin kuruluşundan sonraki her dönemde Mecliste yer almıştı. Fethi Bey ile de İkinci Abdulhamid'in muhafızlığı döneminden beri tanışıyordu. 9 Ağustos 1930'da SCF'na katılan Tahsin Bey, SCF'nın idare heyeti üyelerindendi.[149]

Talimatla Serbest Fırka'ya katılan ve bu partinin idare heyetinde yer alan bir diğer milletvekili de Talat (Sönmez) Beydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan'a seçilen Talat, Cumhuriyet döneminde de Ankara'dan milletvekili se-

çilmişti. Zaman zaman hükümetin denetimsiz kaldığından ve milletvekillerinin görevlerini gereğince yerine getiremez duruma geldiklerinden şikayet ederdi. Yine böyle şikayette bulunduğu bir sırada, sinirlenen Gazi'nin emriyle SCF'na geçti.[150]

Serbest Fırka'ya ilk katılanlar arasında yer alan Dr. Reşit Galip'in asıl mesleği tıp doktorluğuydu. Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında sağlık ekiplerinde görev yapan Reşit Galip (Baydur), Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasında önemli rol oynamıştı. Daha sonra Ankara'ya giderek Sağlık Vekaleti'nde çalıştı. 1923 yılında Aydın'dan milletvekili seçildi. Şeyh Sait İsyanından sonra kurulan İstiklal Mahkemelerinin üyeleri arasında yer aldı. Ziya Gökalp'in etkisiyle Türkçülük düşüncesini benimsemiş olan Reşit Galip, Türk Ocakları'nın da aktif üyelerinden biriydi.

Onun da Serbest Fırka'ya katılması öncekiler gibi, Gazi'nin isteğiyle olmuştu. SCF'nın idare heyeti üyesi de olan Galip, CHF iktidarından hoşnut olmayanlardandı. Nitekim bu partiden ayrılma gerekçelerini açıklarken, Millet Meclisindeki denetim eksikliğinden yakınarak, SCF'na katılmasının bir "vicdan borcu" olduğunu söylemişti.[151]

SCF'na katılanlar içerisinde, kamuoyunda en çok tanınan belki de Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'di. Millî Edebiyat ve Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan M. Emin Bey, Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurucularındandı. Aynı zamanda İttihat ve Terakkî Cemiyetinin de üyelerinden olan Mehmet Emin Bey, 1921'de Anadolu'ya geçerek ulusal mücadeleye katılmış, 1923 yılında da Şebinkarahisar milletvekili olarak Meclise girmişti.

Mehmet Emin (Yurdakul) Atatürk'e çok bağlı insanlardan biriydi. Onun da kendisini çok sevdiğine inanırdı. Bu nedenle Ahmet Ağaoğlu'na "Gazi'nin bu işteki samimiyetinin en kuvvetli delili beni de sizin aranıza katmasıdır. Bu suretle Gazi millî muhalefet yaratıyor, elbette farkındasınız" demişti.[152]

b. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri ile Katılanlar

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na kendi iradeleri ile katılanlar arasında en dikkat çeken iki isim İstanbul milletvekilleri Ali Haydar (Yuluğ) ile Süreyya (İlmen) Paşadır.

Millî Mücadele yıllarında Bolu Mutasarrıflığı, Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü ve Sivas Valiliği görevlerinde bulunan Ali Haydar, Cumhuriyet döneminin de ilk İstanbul valisidir. Daha sonra sırasıyla İstanbul ve Ankara belediye başkanlıkları görevlerini üstlenmiş, bu iki önemli kentin yönetiminde söz sahibi olmuştu. Buralarda görev yaparken, tek parti sisteminin yerel yönetimler üzerinde olumsuz rol oynadığı sonucuna varmıştı. Bu nedenle hükümete bu konudaki düşüncelerini içeren çeşitli raporlar sunmuş ama bir sonuç alamamıştı.[153] Nitekim Serbest Fırka'ya katılma nedenini CHF'nın *vadettiği umdeleri* yerine getirmemesi olarak açıklayan[154] Ali Haydar, kendi isteği ile katılanlar arasında parti idare heyetinde yer alan tek kişidir.

Köklü Osmanlı ailelerinden birine mensup olan Süreyya (İlmen) Paşa ise, yeni Türkiye'nin ilk özel girişimcilerinden biriydi. Meclise 1927 yılında 3. Dönem milletvekili olarak girmişti. Serbest Fırka'ya katılması ise Fethi Beyin davetiyle oldu.[155] Süreyya Paşaya göre bu öneriyi kabul etme gerekçesi, "Halk Fırkası'nın programı[nın olmaması,] Halk Fırkası'nın programı[nın] elyevm birkaç zatın kafasının içinde [olması ve bu kişilerin] akıllarına ne eserse onu yap[maları]" ve görülen aksaklıkları dile getirmek isteyenlerin "fırka disiplini, fırka menafi-i âlisi" diyerek[156] susturulmalarıydı.[157]

Bunların dışında, SCF'na katılan milletvekilleri şunlardır:

- Rasim (Öztekin) : Bilecik Milletvekili[158]
- Nakiyettin (Yücekök) : Elazığ Milletvekili[159]
- Refik İsmail (Kakmacı) : Sinop Milletvekili[160]
- Ali Galip : Niğde Milletvekili[161]
- Senih (Hızıroğlu) : Bursa Milletvekili[162]
- İbrahim Süreyya (Yiğit) : Kocaeli Milletvekili[163]

Bu milletvekillerinin dışında Serbest Fırka'ya, siyasal olmaktan çok simgesel önem taşıyan bir isim daha katılmıştı: Gazi'nin kızkardeşi Makbule (Atadan) Hanım. M. Kemal tarafından SCF'na geçmesi istenen Makbule Hanım, partinin idare heyetinde yer alıyordu.[164]

Görüldüğü gibi Serbest Fırka'ya, çoğu Gazi'nin emriyle olmak üzere sadece 14 milletvekili katılmıştır. Oysa başlangıçta milletvekillerinin yeni partiye geçmeleri konusunda, İsmet Paşa bile teşvikçi bir yol izlemişti.[165] Bu nedenle Millet Meclisi üyelerinin bu davranışları ilginçtir. Anlaşılıyor ki, daha ilk günlerde bile milletvekilleri yeni bir siyasal partinin tutunabileceğine inanmamışlardı. Nitekim Gazi tarafından kendisine, Serbest Fırka'ya katılması söylendiğinde Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in verdiği cevap, bu düşünceye ışık tutar niteliktedir:

"Hiçbir zaman emirle muhalefet partisi kurulmaz. Memlekette muhalefet vardır. İmkan veriniz, cesaret veriniz. Muhalefet kendi kendine çıksın meydana, o zaman düşünürüm."[166]

Öte yandan, 70 milletvekilinin yeni partiye geçmesini sağlayacağını söyleyen Gazi'nin de bu konuda fazla ısrarcı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Meclise Gazi tarafından hazırlanan listelerden giren bu milletvekillerinin ona karşı çok fazla direnç göstermeleri düşünülemeyeceği için, Gazi isteseydi daha çok milletvekilinin bu partiye geçmesini sağlayabilirdi. Bu arada Fethi Bey de anılarında, kendiliklerinden yeni partiye katılacak milletvekillerinin cesaretini kırmak için "Kulaktan kulağa sözler ve talimatlar fısıldanmağa" başlandığından söz etmekte, bunu "Yalova Kaplıcaları'na gidip vaziyete göre fırkaya iltihak etme arzusunu taşıyan meb'usların avdetlerindeki sözlerinden" anladığını söylemektedir.[167]

Serbest Fırka'nın Kuruluş Amacına İlişkin Yorumlar

Partinin ilk günlerinden beri "Serbest Fırka'nın niçin kurulduğu" tartışma konusu olmuş ve bu konuda birçok görüş ortaya atılmıştır. Öyle ki, çoğu kez aynı kaynakta bile birden fazla gerekçe SCF'nın kuruluş nedeni olarak ileri sürülebilmiştir.[16] Gerçekten, o günlerin tanıklarının anılarına ve belgelere bakıldığında, bu olayın en ön sahnesinde bulunanların dahi, doyurucu bir neden gösteremedikleri görülür. Bu bağlamda partiyi kurma düşüncesinin M. Kemal'e ait olması ve onun da bu konuda net bir açıklama yapmamış olması bu alandaki spekülasyonların temel nedeni olabilir. Burada ise Serbest Fırka'nın kuruluş amacının basında nasıl değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak daha önce, bir karşılaştırma yapılabilmesi bakımından konu hakkında yapılan diğer yorumlara da kısaca değinilecektir.

Genel Yorumlar

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden kurulduğu yolundaki yorumların ilki, bu partinin, Mecliste var olduğu söylenen denetim eksikliğini gidermek için kurulduğu görüşüdür. Bu görüş sahiplerine göre, tek partinin bulunduğu bir mecliste, milletvekilleri onaylamasalar bile, hükümetin bazı uygulama ve kararlarına çeşitli nedenlerle karşı çıkamamaktadırlar. Böylece meclisin hükümet üzerinde yapması gereken denetim görevi yeterince yerine getirilememektedir. Öyleyse, hem hükümeti hem de iktidar partisini denetleyecek en az ikinci bir siyasal partinin varlığı zorunludur.

Afetinan'a göre, Mustafa Kemal'i Serbest Fırka'yı kurdurmaya yönelten asıl neden budur. Gazi, tek partiden oluşan bir

mecliste hükümet icraatlarının yeterli ölçüde tartışma ve eleştiri konusu yapılamadığı görüşündedir. Çünkü böyle bir meclis, ya kendi partilerinden olan cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlara duyduğu güvenden ya da aynı partiden olma aynı çatı altında bulunmaktan dolayı gördüğü eksiklikleri dile getirmekten kaçınmaktadır. Bu ise, "...ülkeyi yönetenlere, önemli kararları alırken gereksiz yetkiler kullanmalarına ve kendi başlarına buyruk olmalarına yol açabilmektedir."[169] Ayrıca Mustafa Kemal halkın düşünce ve eğilimlerini öğrenebilmekten uzak kalıyor, tek parti yüzünden hükümetin yaptığı hatalar ona yükleniyordu. Bunun yanı sıra, kendisine yöneticiler tarafından gerçek durumla ilgili yeteri kadar bilgi verilmediğinden, hükümetin politikasını denetleyebilmesi ve ona yol gösterebilmesi güçleşiyordu.[170] Bu nedenle ikinci bir siyasal partiye ihtiyaç vardı. Serbest Fırka'nın kuruluşu da, "...hatıra gelen [bu] mahzurların vücut bulmaması için esaslı bir tedbirdir."[171]

Fethi Beye de Gazi, birçok milletvekilinin eksiklikleri bilmelerine rağmen, "neme lazım diyerek sustukları"ndan yakınarak, muhalif bir partinin kurulmasını bunun tek çözüm yolu olarak gördüğünü söylemiştir.[172]

Serbest Fırka'nın niçin kurulduğuyla ilgili olarak ileri sürülen ikinci yorum, cumhuriyet rejiminin böyle bir olayı zorunlu kıldığı şeklindedir. Bu görüşü savunanlara göre, bir ülkede cumhuriyetten söz edilebilmesi için orada birden çok siyasal parti olmalıdır. Dolayısıyla çok partili yaşam bu rejimin vazgeçilemez öğesidir. Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri halk egemenliğini savunan, bu yolda önemli adımlar atan Mustafa Kemal de, koşulların uygun olduğunu gördüğü anda çok partili yaşama geçilmesine karar vermiştir. Öte yandan zaten o, genellikle Avrupalı yazarlarca öne sürülen ve "yeni rejimin görünürde demokrasi olmasına karşın aslında diktatörlük" olduğu yolundaki sözlerden de son derece üzgündü ve Fethi Beye "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictateur manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahilde ve hariçte bize *dictateur* nazariyle bakıyorlar" diyordu.[173]

Serbest Fırka'nın niçin ortaya çıktığına ilişkin üçüncü yorum ise, devrimlerin halk tarafından benimsenme düzeyini ölçmek için kurulduğu yolundaki görüşlerdir. Bu görüşün savunucularına göre, ülkeyi yöneten tek partinin yanı sıra bir muhalif partinin olması, o zamana kadar çeşitli nedenlerle suskunluk içerisinde bulunan halk kitlelerinin suskunluklarını bozacak, böylece devrimlerin halk içerisinde ne ölçüde benimsenmiş olduğu anlaşılacaktır. Bunun yanı sıra, o ana kadar açığa çıkmamış sorunlar da belirlenecek ve çözüm yolları aranacaktır. Öyleyse, kurulan bu parti ciddi bir siyasal oluşum olmayıp bir *deney*dir.[174] Serbest Fırka lideri Fethi Beyin de sahip olduğu en son görüş budur ve parti kapatıldıktan sonra Ağaoğlu'ya "Gazi'nin ikinci fırkayı sırf memleketteki vaziyeti anlamak, halkın nabzını tutmak için kurdurduğu" ve bunun için *kendisini feda etmeye* karar vermiş olduğu kanısına vardığını söylemiştir.[175]

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma nedenleriyle ilgili bir başka görüş ise, bu partinin kuruluş amacının M. Kemal'in İsmet Paşanın elde ettiği nüfuzu kırmak ve onu saf dışı etmek istediği görüşüdür. Çünkü İsmet Paşa, TBMM'inde eleştirilemez bir devlet adamı haline gelmişti ve Gazi bundan rahatsızdı. Ancak, İsmet Paşayı doğrudan görevden almak yerine, Mecliste tartışmalar yoluyla düşürülmesini istiyordu.

Bu görüşün en önemli savunucusu Süreyya (İlmen) Paşa'dır denilebilir.[176] Paşaya göre, *"Halk Fırkası sivrile sivrile bir gün İsmet Paşa lehine ve Gazi aleyhine işi büyüteceği ve bu gidişle yine bir gün, Reisicumhur intihabında, İsmet Paşa lehine oy verilebileceği ihtimal dahilinde olduğu cihetle, herhalde Gazi için bunu önlemek lazımdı... her ne ise, hep bu gibi emareler, birçok zamandan beri Gazi ile İsmet Paşa'nın sûret-i zahirede gayet dost göründükleri halde, aralarında gizli bir rekabet-i siyasiye bulunduğunu gösteriyor. Binaenaleyh, Serbest Fırka'nın doğmasının"* bu rekabet-i siyasiyeden geldiği muhakkaktır.[177] Yakup Kadri'ye göre de Mustafa Kemal'i böyle bir karar vermeye sevkeden *"...belki İsmet Paşa'nın gittikçe şahsileşen politikasını frenlemek arzusu idi."*[178]

Basındaki Yorumlar

Serbest Fırka'nın kuruluş günlerinde basında, bu partinin niçin kurulduğu yolunda iki temel görüş ileri sürülmüştür ve bunlar genel yorumlarda değinilen görüşlerden ilk ikisiyle çakışmaktadır. Diğer taraftan o günkü gazetelerin SCF'nın kuruluş amacını nasıl yorumladıkları, yeni partiye karşı tavırlarının belirlenmesinde de önemli bir rol oynayacaktır.

"Serbest Fırka Cumhuriyet ve demokrasinin bir gereği olarak kurulmuştur" şeklindeki görüş genellikle iktidar yanlısı gazetelerce ortaya konulmuştur ve bunun önemli savunucularından biri o dönemin etkili yazarlarından olan Yunus Nadi'dir. Nadi'ye göre, *Türkiye'nin hayat şartı* olarak ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası, her şeyden önce ülkede gerçek demokrasinin kurulmasına ve gelişmesine yarayacaktır.[179]

Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık ise tek partili yaşamın cumhuriyet rejimini zayıflattığını ve Meclisin tek parti yüzünden ulusun temsilcisi olma özelliğini yitirdiğini belirtiyor; Serbest Fırka'nın gerçek bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıktığını söylüyordu.[180]

Basında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden kurulduğu yolundaki yorumların ikincisi, bu partinin "ülkedeki denetim eksikliğini tamamlamak üzere kurulduğu" görüşüdür ve genellikle CHF'na karşı olan basın tarafından savunulmuştur. Buna göre, halk hükümetin uyguladığı yanlış politikalarından dolayı son zamanlarda büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Sorunlara çözüm bulunamamasının temel nedeni ise, "Millet Meclisi azalarının gafletleri... bilgisizlikleri" değil, "hükümetin her yaptığının fırka meselesi addedilerek müstacelen ve olduğu gibi kabul edilmesi ve [meb'usların] bir fırkaya bağlı oldukları... idi."[181] İşte bunun için "...doğrudan doğruya memleketin idaresi etrafında yapılan ve yapılmakta olan hataların tekerrürüne meydan vermemek, vatandaşlar arasında gittikçe çoğalan, günden güne artan şikayetlerin önüne geçmek" amacıyla Serbest Fırka kurulmuştur.[182]

Serbest Fırka'nın kurucuları da, daha çok bu görüş üzerinde duruyorlardı. Örneğin Fethi Bey, "hükümet işlerinde hata olduğunu zannettiği cihetleri Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tenkit edeceği[ni]" söylerken,[183] Ağaoğlu Ahmet de, *"Ben öteden beri söyliiyorum ki, hiikiimet uzun müddetten beri murakabesiz kalmıştır. Diinyanın hiçbir yerinde böyle bir idare tarzı mevcut değildir. Fırkasız murakabe, murakabesiz cumhuriyet olmaz."* diyerek partinin asıl kurulma amacının, hükümeti ve dolayısıyla iktidar partisini denetlemek olduğunu öne sürüyordu.[184]

Konuya en dikkat çekici yaklaşım ise Hakimiyeti Milliye'ninkiydi. İlk gün *siyasî bir grup* başlığı altında, "memleketimizde iktisadî, malî ve içtimaî birçok yapılacak işler vardır. Yeni grubun gayesi bu işleri daha mazbut bir şekilde murakabe etmek olacaktır"[185] diyerek Serbest Fırka'nın kuruluş amacının denetim olduğunu belirten gazete, daha sonra ilginç bir görüş değişikliği ile diğer iktidar yanlısı gazetelerle benzer şeyleri savunmaya başlamıştır. Örneğin Siirt Mebusu Mahmut'a göre "...yürüyen hakikat, Cumhuriyet'in icaplarından başka birşey" değildi.[186] Falih Rıfkı da, *Yeni Fırka Doğarken* başlıklı yazısında CHF'nın, Türkiye'de Batılı anlamda bir *hükümetçilik ananesi* kurduğunu belirterek, "Eğer yeni fırkada bu memlekette Garplı muhalefet ananesi kurmağa muvaffak olursa, cumhuriyetin siyasî tarihinin kemal bulmasına yardım etmiş olacaktır" diyordu.[187] Hakimiyeti Milliye'deki bu görüş değişikliğinde, muhalif gazetelerin Serbest Fırka'nın denetim amacıyla kurulduğu tezinden yola çıkarak ileri sürdüğü, *hükümet başarısızdır* anlayışını güçlendirmekten duyulan endişenin rolü olabilir. Çünkü Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte, muhalif basında artan eleştirilerin en önemli gerekçelerinden biri bu olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programı ve Üzerinde Durduğu Tezler

Serbest Fırka'nın kuruluşuna ilişkin dilekçe, 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan İstanbul'a gönderilerek İstanbul valiliğinden partinin tescili istendi.[188] Ertesi gün işlemler tamamlanarak, hazırlanan ilmühaber Fethi Beye iletildi. Böylece Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamımızın ikinci önemli muhalefet partisi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* adıyla resmen varlık kazanmış oldu. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Serbest Fırka kurucularının, tıpkı partinin kurulmasında olduğu gibi, adının belirlenmesinde de hiçbir inisiyatifleri olmamış, partiye *Serbest Cumhuriyet* adı Gazi tarafından verilmiştir.[189] Ayrıca partinin kurulması için gerekli para da onun tarafından sağlanmıştır.[190]

Partinin İdare Heyeti

Parti idare heyetinin kimlerden oluştuğu konusunda, dönemin kaynaklarında farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin Fethi Bey Serbest Fırka'nın tescili için İstanbul valiliğine yaptığı başvuruda "(Partinin) Reisi Fethi, Katib-i umumisi Kütahya Meb'usu Nuri, Heyet-i idare azaları Aydın Meb'usu Reşit Galip, Ankara Meb'usu Talat, Ardahan (Erzurum olmalı) Meb'usu Tahsin Beylerdir" derken; Ağaoğlu Ahmet anılarında, kendisi henüz Serbest Fırka'ya katılmadan önceki bir olayla ilgili olarak, "...fırkanın idare heyetini teşkil eden Fethi, Nuri ve Tahsin Beyler..." ifadesini kullanmaktadır.[191] 17 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre ise, partinin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: *"Fethi Bey (lider), Katib-i Umumi Nuri (Kütahya), Reşit Galip (Aydın), Tahsin (Erzurum), Ağaoğlu Ahmet (Kars), Talat (Ankara), Haydar (İstanbul) ve Makbule Hanımefendi."*

Anlaşılıyor ki önceleri, Ağaoğlu Ahmet gibi bazı önemli isimler henüz partiye resmen katılmadığı için, geçici bir idare heyeti oluşturulmuş, daha sonra bu genişletilmiştir. İzmir olaylarından sonra ise Reşit Galip'in istifasıyla, idare heyeti 7 kişiye düşecektir.

SCF'nın Programı

Partinin önemli fikir adamı Ağaoğlu Ahmet o tarihte henüz partiye katılmadığı ve İstanbul'da bulunduğu için, Serbest Fırka'nın programı tek başına Fethi Bey tarafından hazırlanmış, Genel Sekreter Nuri ile Dr. Reşit Galip ve Tahsin Beyler "tertip, tanzim ve tahririnde" kendisine yardımcı olmuşlardır.[192] Program tamamlandıktan sonra M. Kemal'e sunulmuş ve onun tarafından metne, "Cumhuriyet'in menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayr-i kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır" (Madde V) ifadesi ile kadınlara da siyasal haklar sağlanmasına (Madde XI) ilişkin fıkraları eklettirildikten sonra onaylanmış[193] ve 13 Ağustos tarihli gazetelerde yayınlanmıştır.[194]

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı, kendisinden önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nınki ile karşılaştırıldığında özet bir program niteliği taşır. Ayrıca, sadece 11 maddeden oluşmasına rağmen, dengeli ve özenli bir program da değildir. Programda partinin temel politikasına uygun olarak ekonomik konulara ağırlık verilmiş ve altı madde bu alandaki hedeflere ayrılmıştır. İç ve dış politika, adlî düzenlemeler, seçim sistemi vb. siyasal hedefler ise sadece beş maddede ele alınmıştır. Fethi Bey bunun nedenini, daha program metni gazetelerde yayınlanmadan önce şöyle açıklıyordu:

"Neşredeceğim program, şimdiye kadar emsali çok görülen ve fakat tatbiki hiçbir kıymetleri olmıyan uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir."[195]

Ekonomik hedeflerin ağırlıkta olması hakkında ise, *"...en çok önem vererek tatbikine çalışacağımız umdeler iktisadî ve malî vaziyeti ıslaha müteveccih olanlardır"* diyordu.[196]

Program Maddelerinin İçeriği

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı, konu ve maddeleri itibariyle şöyle sınıflandırabilir:

a- Partinin ilkeleri (Madde I)

b- Ekonomik ve malî hedefler (Madde II-VII)

c- İç politika ile ilgili hedefler (Madde VIII-IX ve XI)

d- Dış politika ile ilgili hedefler (Madde X)

Programın birinci maddesine göre, partinin ilkeleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâikliktir.

Bu ilkelerden özellikle lâiklik, Serbest Fırka'nın kuruluşunda üzerinde en çok durulan ve ödünsüz uygulanması istenen bir ilkeydi. Nitekim, daha kuruluş aşamasında Fethi Beyin mektubuna verdiği cevapta M. Kemal, lâikliğin "siyasî hayatta bir taraf" olarak aradığı temel özellik olduğunu belirtiyordu. Fethi Bey de gazetelere verdiği demeçlerde SCF'nın lâiklik konusundaki duyarlılığı üzerinde özellikle durmuş, lâikliğe karşı olabilecek bir davranış karşısında, CHF ile işbirliği yapmaktan kaçınmayacaklarını ilan etmişti.[97] Ayrıca, 28 Ağustos tarihinde yayınlanan, Serbest Fırka'nın tüzüğü niteliğindeki Fırka Yasasında partinin adı, lâiklik sözcüğü de eklenerek *Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası* olarak değiştirilmiştir.[98]

Programın en önemli bölümünü oluşturan ekonomik ve malî konulardaki esaslara programın II ve VII. maddeleri arasında yer verilmiştir. Liberal bir modelin çizildiği bu maddelere göre, vergiler hafifletilecek, özel girişime hükümet müdahalesi engellenecek, yabancı sermayenin girişini kolaylaştıracak önlemler alınacak, Teşvik-i Sanayi Kanununun tam anlamıyla uygulanmasına çalışılacak, ayrıca liman tekelleri kaldırılacaktı. Ne var ki, programın tümüyle liberal bir nitelik taşıdığı da söylenemez. Nitekim 6. maddede köylü ve çiftçiye çok ucuz faizle ve zor olmıyan usullerle" para sağlanması ve tefecilikle mücadele gibi sosyal amaçlı hedefler yer alırken, 7. madde himayecilikten söz ediyordu.

SCF programında ayrıca, rüşvet ve suiistimalle mücadele edileceği (Madde VIII), mahkemelerle ilgili yeni düzenlemeler yapılacağı (Madde IX) yer alıyordu. Programın 11. maddesinde ise, o zamana kadar iki dereceli olarak uygulanan seçim sisteminin yerine tek dereceli sistemin getirilmesi ve siyasal hakların kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi öngörülüyordu.[199]

Programa Gösterilen Tepkiler

Açıklandıktan sonra program çeşitli eleştirilere uğradı. Örneğin, yayınlandığı gün Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde, M. Kemal'in programı Halk Fırkası'nınkinden farklı görmeyerek Fethi Beyden açıklama istediği belirtiliyordu. Buna karşılık Fethi Beyin savunması ise, farkın faaliyete geçtikten sonra ortaya çıkacağı olmuştu.[200] Basında da programın zayıf olduğu yolunda görüşler öne sürülüyordu. Örneğin Yunus Nadi, programın hazırlanmasında acele edilmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini, aslında bu metni program olarak nitelemek yerine, "...ileride fırkanın herhangi bir heyet-i umumiyesinde tetkik ve münakaşa olunarak hakikî şekillerini alacak umumî hatlar" demenin daha uygun olacağını belirtiyordu.[201] Hatta Ağaoğlu bile programı "gayet basit ve sade" bulmuştu.[202]

Ancak Serbest Fırka'nın amaçları bu on bir maddelik programla sınırlı görülmemelidir. Çünkü, Fethi Beyin Gazi'ye sunduğu mektupla Ağaoğlu tarafından hazırlanan Fırka Yasası, yeni partinin hedef ve ilkelerini gösteren metinler olarak kabul edilmiştir.[203]

Her üç metnin genel yapısına bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi, partinin temelde liberal nitelik taşıdığı görülmektedir. Ancak bu genel niteliğinin yanı sıra, adı geçen metinlerde çeşitli kesimleri hedefleyen bazı farklı amaçlar da yer alıyordu. Bu ise, yeni parti lehine bir durum meydana getirecek, bu esaslara dayanarak yaptığı eleştirilerle Serbest Fırka, çıkarları birbirleriyle çelişik olan çeşitli sınıfları ardından sürüklemesini bilecektir.[204]

SCF'nin Başlıca Ekonomik Konular Hakkındaki Görüşleri

Serbest Fırka ilkesel olarak İsmet Paşa hükümetinin izlediği ekonomik politikaya tümüyle karşıdır. Bu partiye göre, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntının en önemli nedeni uygulanan ekonomi politikalarının yanlışlığıdır. Nitekim Fethi Bey, M. Kemal'e yazdığı mektupta şöyle diyordu:

"İlk anda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da mali ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır ...memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî kayba ...hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin amil olduğuna kaniim."

Fethi Beyin *yanlış* olarak nitelediği bu politikaların başında ise vergiler, demiryolu yapımı, inhisarlar, para politikası ve yabancı sermaye uygulamalarına ilişkin konular gelmektedir.

Vergiler

Daha önce değinildiği gibi,[205] Serbest Fırka öncesi dönemde, vergiler halkın en çok yakınmasına yol açan konulardan biriydi. Devlet gelirlerinin çok önemli bir bölümünü meydana getiriyordu ve bu, vergilerin toplanması konusunda hükümeti katı davranmaya sevkediyordu. Öyle ki, 5 Ağustos 1325 tarihli Tahsil-i Emval Kanununun vergi borcunu ödemeyenlerin hapsedilebilmelerini öngören hükümleri uygulanmaya devam ediyordu. Ayrıca, yürürlükteki İcra ve İflas Kanunu da benzer hükümler içeriyordu ve İsmet Paşa 2 Ekim 1930 tarihli Meclis görüşmeleri sırasında "İcra ve İflas Kanununda borç için hapsin kalkması... mutasavver değildir" diyerek uygulamanın sürdürüleceğini belirtiyordu.[206] İşte bu ve benzeri nedenlerle Serbest Fırka en önemli eleştiri konularından biri olarak hükümetin uyguladığı vergi politikasını hedef almış, konuya ekonomik ve toplumsal etkileri açısından yaklaşarak halkın ilgisini çekmesini bilmiştir.

Fethi Beye göre, vergiler "halkın tahammül[ünün] fevkin"-dedir ve vergi sistemi berbattır. Bunun en açık göstergesi "Ver-

gi vermediklerinden dolayı hapishaneye girenlerin adetleri[nin] ziyade"[207] olmasıdır. Hükümet vergi adı altında halkın sermayesine el uzatmaya başlamıştır. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınmaktadır.[208] Serbest Fırka liderine göre, vergilerin ağırlığından dolayı halkın ekonomik girişim yapabilme yeteneği yok olmaktaydı. Bunun için de bir an önce, devlet eliyle yapılan masraflar azaltılarak vergiler hafifletilmeliydi.[209] Diğer taraftan, insanları hapsederek vergi toplamak bir marifet olmadığı gibi,[210] hükümetin alacakları için hapis cezası uygulaması da" gayr-ı medeni bir hareketti... "Bunun için Ceza ve İflas Kanununda bu yaptırımı öngören maddeler, içinde bulunulan ekonomik bunalım göz önünde bulundurularak değiştirilmeliydi.[211]

Serbest Fırka'nın vergi konusunda ileri sürdüğü bu gibi görüşler Cumhuriyet Halk Fırkası ve ona bağlı basında büyük tepkiyle karşılanmıştır. İktidar yanlısı gazetelere göre, Serbest Fırka'nın bu konuda izlediği tutum *iilkede vergiler kalkacaktır* şeklinde bir hava uyandırmıştı. Artık halk, vergi vermek istemiyordu. Örneğin, Necmettin Sadık, "İstanbul kahvelerinin birinde" meydana geldiğini söylediği bir olayı şöyle anlatıyordu:

"...Fırka musahabeleri arasında söz vergilere intikal etmiş. Orada bulunanlardan biri yana yakıla anlatmış:

-Sorma başıma geleni. Bir ev satın aldım, ferağ muamelesi yapılırken bir kaç senelik birikmiş vergileri de aldılar, ben de budala gibi verdim.

Bu sözlere muhatap olan zat hayretle sormuş:

-Vergileri verdiğine neden yanıyorsun?

-Nasıl yanmazsın...yeni fırka çıktı, vergileri kaldıracakmış..."[212]

Falih Rıfkı da Hakimiyeti Milliye'deki *Politika* sütununda, vergi konusundaki görüşlerinden dolayı Serbest Fırka'ya sert eleştiriler yöneltiyordu. Ona göre, muhalefetin öne sürdüğü gibi az vergi almak -hatta hiç almamak da- mümkündü. Ancak, "Hiç vergi vermeyen bir milletin bundan son derece sevineceğine şüphe yoksa da sevinebilmek için yaşamasına imkan yoktur."[213] Öyleyse, ülkenin gelişmesini durdurmadan Serbest Fır-

ka'nın görüşlerine hak verebilmek mümkün değildi.[214] Ancak, Falih Rıfkı bu eleştirilerle kalmıyor, aynı yazısında Fethi Beyi dolaylı olarak, ülkenin aleyhinde bulunmakla da suçluyordu. Ona göre, Fethi Beyin bu düşünceleri Avrupalılarınki ile aynıydı; oysa, Avrupalılar bu yolla ülkenin bağımsızlığını yok etmeye çalışıyorlardı.

Basının bu tutumu Meclisin 2 Ekim tarihli birleşiminde iktidar sözcülerince de sürdürülecektir. Nitekim, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Serbest Fırka'yı, "vergi kalkmıştır, vergi vermeyin, vermeyiz" şeklinde propagandaya yol açmakla suçlarken,[215] Konya Milletvekili Refik (Koraltan) ise, çok daha sert bir eleştiri getiriyordu:

"Vergiler artık verilemez, tediyesi, tahammülü gayr-i kabil hale geldi, bunlar kaldırılacak... sesleri, her yerde söylendi, her ağızdan tekrar edildi. Yer yer vergiler tahsilinde müşkülat başladı. Mal memurlarına, hükümet kuvvetlerine karşı geldiler... Arkadaşlar; maazallah bir gün devletin umumî hayatında, dahili ve harici vaziyetlerinde olacak herhangi bir sarsıntı -kabul etmek lazımdır ki- bu kabil tahrikatın neticesidir."[216]

Fethi Bey ise İzmir söylevinde, amaçlarının vergileri kaldırmak değil, onları hafifletmek olduğunu belirtmiş, bunun aksini düşünmenin "fırkaya karşı suiniyetle hareket etmek" olduğunu söylemiştir.[217] Fethi Beye göre ayrıca, vergilerin ağır olduğunu söylemeyi *propaganda* olarak nitelemek, "cumhuriyet mefhumunu anlamamak demek"tir.[218]

Demiryolları

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte demiryolu yapımı konusuna özel önem verilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na ait ilk resmî belge olan dokuz umdede, "müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsat ve fiiliyata başlanacaktır." (umde V, madde VII) ifadesiyle konu, resmî bir devlet politikası haline getirilmişti.[219] Halk Fırkalılara göre demiryolları yapımının dört temel amacı vardı ve bunlar şöyle açıklanıyordu:

1. Ankara'yı Sivas'a bağlamak

2. Karadeniz'i Akdeniz'e bağlamak

3. Kömür havzasını memleketin merkezine akıtmak

4. Ergani'nin kıymetli maden servetini bir iskeleye götürmek.[220]

İktidara göre ayrıca, demiryollarının ulusal bağımsızlığın korunması açısından da büyük önemi vardı. Nitekim İsmet Paşa Sivas demiryolunu açış konuşmasında, millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi[dir]" diyerek bu konudaki siyasal bakış açılarını ortaya koymuştu.[221]

Ne var ki, demiryollarına yapılan harcamalar devlet bütçesinin önemli bir bölümünün bu işlere ayrılması zorunluluğuna yol açıyordu. Örneğin 1926-1929 yılları arasında demiryolları yapımı için 90 milyon lira harcanmıştı. Bu ise aynı dönemdeki toplam yıllık giderlerin %11.2'si demekti.[222] Gerçi İsmet Paşanın belirttiğine göre, 1920'den sonra 1800 kilometrelik demiryolu yapılmıştı[223] ama, yatırım harcamalarının yüksekliği ve bunun çeşitli yollarla halka yansıtılması, toplumda belli bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Serbest Fırka ise, bu durumu çok iyi değerlendirmiş ve önemli eleştiri konularından biri olarak, uygulanan demiryolları politikasını seçmiştir.

Aslında Serbest Fırka, demiryollarının yapılmasına karşı değildi. Eleştirdiği nokta, büyük yatırım gerektiren bu işin yalnızca bir nesle yüklenerek ve en önemlisi, ülkenin ekonomik gücünün üstüne çıkarak yapılmasıydı:

"Açık söyleyeyim ki, bu memlekette şimendifer yapılmasını diyen yoktur, şimendifer yapılmalıdır. Lakin fazla masraflar kısaltılmalı, malî iktidarımızdan fazlaya geçmemelidir. Bilhassa masrafları, bugünkü hatlardan istifade edecek müstakbel nesillere taksim ve tahmil etmek vasıtalarını aramak lazımdır."[224]

Aynı şekilde İzmir konuşmasında da, demiryollarının gerek savunma gerekse ekonomik yönden önemini inkâr etmediklerini ancak "gayet ağır şartlarda" yapılmasına karşı olduklarını söy-

lüyordu.[225] Serbest Fırka liderine göre, ülkenin ekonomik durumunu sarsıntıdan korumak en az demiryolu yapmak kadar önemliydi. *"Hatta... bu ikinci vazife her şeyden üstündür. Zira demiryoluna lazım olan masraflar çiftçiden, esnaftan, tüccardan alınmaktadır. Demiryollarını emin bir surette hudutlarımıza kadar ulaştırmak için çiftçinin, esnafın ve tüccarın malî kabiliyetini göz önünde bulundurmak ve bu vergi menbalarını korumak lazımdır... Masraf memleketin iktisadî tahammül kudretini aşınca, halkın iktisadî kabiliyet ve inkişafı durmağa mahkûmdur."*[226]

Serbest Fırka'nın hükümetin yürüttüğü demiryolları politikasına yönelttiği bir başka eleştiri de, demiryolları yapımının yabancı şirketlere yüksek komisyon ve faizle verilmesiydi: *"[Hükümet] Türk köylüsü gelirinin yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebi sermayesine ver[miş] ve aynı zamanda da gene ecnebi sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz arttırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevket[miştir]."*[227] Ayrıca demiryolları yapımı için gerekli malzeme Avrupa'dan satın alınmakta ve arada birçok komisyoncu bulunmaktaydı. Böylece Serbest Fırka'ya göre, demiryollarını hükümet yapıyor görünmekteyse de aslında Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışılmaktaydı.[228]

Uyguladıkları demiryolları politikasını "ülkenin savunması" gibi vaz geçilemez bir noktaya dayandırarak savunmayı tercih eden Cumhuriyet Halk Fırkası ise, başlangıcından itibaren Serbest Fırka'nın bu konudaki eleştirilerini demiryolu yapımına karşı çıkmak şeklinde göstermeye çalıştı. İktidara göre, böyle bir şey mümkün değildi ve "millî müdafaa hakkı bittabi yaşamak haklarından [olduğu için]... Türkiye'nin... vaziyetine göre bu büyük masraflardan vazgeçil[emezdi]."[229] Bu yüzden iktidar partisi Serbest Fırka'nın eleştirileri noktasında gördükleri eksiklikleri açıkça kabul etmese de küçümsemeyi tercih etmiştir.[230]

İnhisarlar (Devlet Tekelleri)

Serbest Fırka öncesi dönemde *inhisarlar* denilen devlet tekelleri, Bölüm I'de değinildiği gibi, genellikle özel şirketlere

devredilmiş, bunun yanı sıra inhisar kuruluşlarına, satışlar üzerinde de tekel hakkı tanınmıştı. Diğer yandan devlet de, tekelleri bir gelir kaynağı olarak görüyordu.[231] Bu nedenlerle tekel altına alınan temel ihtiyaç maddeleri iç piyasaya yüksek fiyatlarla sürülüyordu. Örneğin o dönemin iki önemli tüketim maddesi olan şekerle petrolün ithal ve iç piyasa fiyatlarına göz gezdirildiğinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Şekerin kilosu 1928 yılında 20 kuruşa ithal edilirken iç piyasada 45.2 kuruştan satılıyordu. 1929'da ise 17.6 kuruştan alınarak 43.6 kuruşa satılmıştı. 1930'da da 14.5 kuruşa karşılık 42 kuruş olarak gerçekleşecektir. Aynı şekilde, petrolün fiyatı da litre başına 1928'de 8.3'e 21.3, 1929'da 7.6'ya 21.9, 1930 yılında ise, 9.9'a 19.2 kuruş olarak gerçekleşmiştir.[232] İşte devlet tekellerinin bu durumu halkın tepkisine yol açarken, Serbest Fırka'nın eleştirileri için de uygun bir ortam meydana getirecekti.

Aslında, Serbest Fırka inhisarlara bütünü ile karşı çıkmıyordu. Nitekim Serbest Fırka lideri, ülke güvenliği açısından önemli olan posta, telefon ve telgraf tekelinin sürdürülmesinden yana olduğunu, hatta zararı açıkça görülmemiş tekellere de karşı olmadığını açıklamıştı. Serbest Fırka'nın kaldırılmasını istedikleri pahalılığa yol acan ve devletin olanaklarıyla kuruldukları halde, bazı özel kişilerin çıkarına kullanılanlardı. Partinin bu konudaki görüşünü Fethi Bey, Mecliste liman inhisarı hakkında konuşurken, *"...tamamen sermayesi devlet hazinesinden çıkarak teşkil edilen şirket... devlet tarafından idare ettirilecek yerde bir takım... adamların yed-i idaresine bırakılmıştır. Bu hareket bu adamların cep doldurmasından başka bir şey midir?"* sözleriyle dile getiriyordu.[233] Çünkü Serbest Fırka'ya göre bu tür inhisarlar *"...milletin sırtına yüklenmiş ağır bir vergiden başka bir şey değildir."*[234]

Öte yandan Serbest Fırka en çok liman inhisarları[235] üzerinde durmuş, hatta programına bile bunun kaldırılacağı yönünde bir madde koymuştu. Partinin bu davranışının temelinde halkın bu konudaki şikâyetlerinin yanı sıra, ticaret kesiminin çıkarlarını korumak endişesinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Fethi Bey liman inhisarına neden karşı olduklarını açıklarken şöyle demektedir.:

"...Memleketin ticaretine ve umumî inkişafına zararı aşikâr olan bu inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın müteamadiyen şikâyet etmesi fırkamızı bununla iştigale sevketmiştir."[236]

Yabancı Sermaye

Yabancı sermayenin gelmesi için gerekli önlemlerin alınması Serbest Fırka'nın en önemli hedeflerinden biriydi. Öyle ki, bu hususa parti programında bile yer verilmiş ve parti lideri tarafından sıklıkla gündeme getirilmişti. Çünkü yeni partiye göre, ülkenin kalkınmasında yabancı sermayenin büyük önemi vardı. Yabancı sermayenin gelmesi için birinci koşul ise, onlara güven sağlamaktı. *"Bir kere bu itimadı telkin ettikten sonra elbette ki hariçte boş duran büyük sermayedarlar memleketimize gelmeğe can atacaklardır. Hariçte itimat uyandırmak memleketin şerefi ve haysiyeti meselesidir."*[237] Serbest Fırka'ya göre, yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlayacak bir başka koşul Türk parasının istikrarının sağlanabilmesiydi. Çünkü, "hiç kimse sağlam parayı gayr-ı müstakar bir paraya tahvil etmek istemez"di.[238] Bu nedenle paranın istikrarını sağlamak için önlem almak ve bunu yürürlüğe koymak gerekliydi. Nitekim, parti programının 4. maddesinde paranın *değer tesbiti*nden söz edilirken bu konu yabancı sermaye ile ilintilenerek, "bu suretle [onlara] yol açmak kararında" olduklarının altı çiziliyordu.

Yabancı sermayenin niçin gerekli olduğuna ilişkin olarak ise, o dönemde Serbest Fırka'yı desteklemek için yayınlanan bir broşürde şöyle denilmekteydi:

"...Memleket ziraatinin sınaileşmesi, harici pazarların temini, mahsulatın istandarize edilmesi ve muntazam ambalaj ile nakliyesi için milyonlarca sermayeye ihtiyaç vardır. Bu işleri yapmadıkça ihracatımızın ziyadeleşmesi değil, gittikçe azalması gibi bir akıbetle karşılaşacağız. Nitekim... ihracat emtiamız şöhretlerini fena halde kaybetmişler... hariçteki Türk pazarlarını rakiplerimiz işgal etmişlerdir... Binaenaleyh beynelmilel sermayeyi memleketimize getirmekten, onu burada işletmekten başka yapılacak şey yoktur."[239]

Düyun-ı Umumiye

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet yönetimine intikal eden Düyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesine dair görüşmeler o zaman Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey tarafından yürütülmüş ve 1928 yılında alacaklılarla bir anlaşma imzalanmıştı. Buna göre diğer ülkeler alacaklarında indirim yaparken, Türkiye borçlarını altınla ödeyecekti.

1929 yılında taksitin ilk dilimi ödendi. Ancak aynı yıl başlayan *Dünya Bunalımı* diğer taksitlerin ödenmesini güçleştirdi. Çünkü, bu olağanüstü durum güçlükler içerisinde bulunan Türkiye'nin bütçesini daha da zor duruma düşürmüştü. Zaten ödenen ilk taksit de bütçe için önemli bir yük tutmuştu.[240] Bunun üzerine hükümet, altınla ödemenin Türk parasının değerini düşüreceğini ileri sürerek borçların kâğıt parayla ödeneceğini duyurdu. Bu tutum Düyun-ı Umumiyeyi yeniden tartışma konusu yaparken, anlaşmayı imzalayan Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında da gerginlik meydana getirdi.

Fethi Bey anlaşmanın imzalandığı şekliyle uygulanmasını istiyordu. Aksi halde Türkiye'nin iflas ettiği dünyaya ilan edilmiş olurdu.[241] Bunun yanı sıra, *"Harici borçlar için yapılan itilafname üzerinden az zaman geçtikten sonra hükümetin borçları vermeyeceğim demesi, malî itibarımızı fena halde sarsmış[tı]... [ve] itimadın bu şekilde kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek[ti]"*.[242]

Diğer yandan Fethi Beyin dış borçlar konusundaki tutumu onun yurtseverliğiyle ilgili tartışmalara neden olmuş ve özellikle Meclis'te Cumhuriyet Halk Fırkası sözcüleri tarafından Fethi Beyi yıpratmak için kullanılmıştır.

Bunların dışında SCF'nın ekonomik konular üzerindeki dikkate değer görüşlerinin başlıcaları olarak faizlerle, Ziraat Bankası'nın işlevine ilişkin olanları sayılabilir.

Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde Ziraat Bankası'nın tarımsal kredilere uyguladığı faiz oranı % 12 idi.[245] Öte yandan, gerçi 1926 yılında 18 milyon lira olan Ziraat Bankası kredileri 1930 yılında 30 milyon liraya çıkmıştı;[246] ama ne var ki, bu kredi-

lerden büyük oranda, büyük çiftçiler ve tüccar yararlanmıştı.[247] Çünkü, bankanın tüzüğü uyarınca, kredi almak isteyenlerin gayr-ı menkul teminatı göstermeleri gerekiyordu. Bu konuda kredi alanların bunu geri ödemek istememelerinin de büyük etkisi olmuştu; ama bu karar, özellikle küçük çiftçileri zor durumda bırakmıştı ve köylü tarlasını ekebilmek için, tefecilerden yüksek faizle borç almak zorunda kalıyordu.

Serbest Fırka halkın huzursuz olduğunu gördüğü diğer konular gibi, bu alanda da hükümet politikalarına eleştiriler getirmiş ve programına bununla ilgili çeşitli hedefler de koymuştur. Yeni partiye göre uygulanan faiz oranları çok yüksekti ve bu kadar yüksek olduğu başka yer de yoktu. Ayrıca kredi almak için öne sürülen koşullar nedeniyle köylü başka yerlerden "% 30, 40 , 50 ve hatta 100 faizle para bulmak" zorunda kalıyordu[249] ve bu durum iktisadî dertler[in] en büyük menbaı, halkı kasıp kavurmakta olan tefeciliğe yol açmıştı.[250] Bu nedenle Serbest Fırka, Ziraat Bankası'nın yalnız çiftçiye yardım etmek dışında başka bir işle ilgilenmemesini sağlayacaktı. (SCF programı, madde VI).

Dönemin basını incelendiğinde, Serbest Fırka'nın ekonomik görüşlerinin genellikle Fethi Bey tarafından dile getirildiği görülür. Ancak bu görüşler daha çok eleştirel bir niteliktedir. Somut çözüm önerileri azdır. Zaten partinin ekonomik görüşleri çoğunlukla basına verilen demeçler biçiminde dile getirilmiştir. Bunun dışında kalan İzmir ve 2 Ekim 1930 tarihli Meclis konuşmalarında da yine, hükümetin uygulamakta olduğu ekonomik politikalar şiddetle eleştirilmiş ancak, Serbest Fırka'nın çözüm önerileri net bir biçimde ortaya konulmamıştır.[251] Ayrıca bu demeç ve konuşmalar sırasında partinin liberal kimliği ile çatışan bazı görüş ve düşünceler de öne sürülmüştür. Anlaşılıyor ki öteden beri liberal görüşlerin savunucusu olarak bilinen Fethi Bey düşüncelerini henüz bir parti programı ve söylemi olacak biçimde sistemleştirememiş,[252] çoğu kez inandığı ilkelerle çatışmasına karşın, o günkü ortamda halkın şikâyetçi olduğu konuları partisi adına savunma yolunu seçmiştir.

SCF'nın Siyasal Konumu ve Görüşleri

Siyasal Konumu

Yeni bir parti kurulması yolunda Fethi Beye öneri geldiğinde partinin hangi siyasal kanatta yer alacağı henüz belli değildi. Bu durumu Fethi Bey Ahmet Ağaoğlu'na şöyle açıklamıştı:

"Benim fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir yanı olacaktır. Sağ mı sol mu olacağını zaman gösterecektir."[253]

Nitekim yeni bir fırka kurulduğu yolunda ilk haberlerin yer aldığı gazetelerde, bu partinin CHF'ndan farklı bir program izleyeceği duyurulmasına karşın, siyasal yelpazenin neresinde yer alacağı belirtilmiyordu.

Konuyla ilgili ilk açıklama, Akşam gazetesinde yayınlanan bir röportajda yer aldı. Fethi Beyle yapılan bu röportajda[254] Necmettin Sadık'ın *"Teşkil etmek kararını verdiğiniz muhalif fırkanın temayülatı, Garb âleminin fırka tasniflerine nazaran sağa mı sola mı müteveccih olacaktır?"* sorusuna, "İsminden de anlaşılacağı gibi fırkamız Halk Fırkası'nın sol cenahında liberal, lâik ve cumhuriyetçi bir fırka olacaktır." şeklinde karşılık veriliyordu.[255] Partinin sol kanatta yer alma gerekçesi ise, SCF sözcüleri tarafından özgürlükçü bir düzene taraftar olmak şeklinde açıklanıyordu. Fethi Beyin aşağıdaki sözleri bunun tipik bir örneği sayılabilir:

"Münakaşa hürriyetinin tesisine taraftar olmak ve hakikatte bu gibi hürriyetlerin carî olmasını istihdaf etmek itibarile tamamen sola müteveccihiz."

Partinin sol konumunun sınırı ise "milletin seviye ve temayülü ve efkâr-ı umumiyenin günden güne tenevvürü ile" belirlenecekti,[257] ama hiçbir zaman sosyalizmi içine almayacaktı.[258]

O yıllarda *sağ* kavramı *devrimlere karşı olmak* biçiminde değerlendiriliyordu. Nitekim Akşam'da yayınlanan mülakatta Necmettin Sadık, *"Fırkanıza şimdi intisap edeceklerden bazıları, bilahare sağa, yani irticaya temayül ederse ne yaparsınız?"* diyerek bu anlayışı açıkça ortaya koyuyordu. Bu nedenle SCF sözcüleri sağcı olarak nitelendirilmekten özenle kaçınmışlardır. Örneğin Yarın gazetesinde çıkan bir yazıda Serbest Fırka'nın, "Cumhu-

riyetin faziletini kavrayamamış, lâik olmıyan herhangi sağ fikirli adamların kendilerine müzaheretlerinden bir fayda ummadığı" belirtilirken[259] Fethi Bey de bir demecinde, "Eğer birgün sağ cenahta prensiplerimize mugayir bir teşekkül meydan alırsa hasm-ı canım olacak olan irtica hareketi ile mücadele edeceğim... Bu takdirde lâik ve cumhuriyet prensiplerile idare olunduğumuz için Cumhuriyet Halk Fırkası ile teşrik-i mesai ederim" diyordu.[260] Zaten M. Kemal de daha Serbest Fırka'nın kuruluş günlerinde "...bugünkü fırkanın sağında hiçbir teşekküle müsaade edemem"[261] diyerek CHF'nın sağında bir oluşuma yaşama şansı vermeyeceğini belirtmişti.

Buna karşın, Hakimiyeti Milliye ve Son Posta, değişik gerekçelerle, SCF'nın sol bir parti olarak tanımlanmasına karşı çıkmışlardır. Olayı yapılan devrimler açısından ele alan Hakimiyeti Milliye'ye göre, "...padişahlığı, halifeliği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, Latin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın" solunda bir partinin olması mümkün değildi.[262] Serbest Fırka'yı program hedefleri açısından değerlendiren Son Posta yazarı M. Zekeriya'ya göre ise, programında yer alan hedeflerinden dolayı, Serbest Fırka solcu olarak tanımlanamazdı. "SCF sağ bir fırka[ydı]".[263]

Serbest Fırka aslında, program hedefleri bakımından her ne kadar CHF'nın sağında bir parti görünümünde ise de, özellikle iktidarın yoksul halka dayanarak yürüttüğü vergi, inhisarlar, kredi politikaları gibi konulara yönelttiği eleştiriler, düşünce ve basın özgürlüğüne yaklaşımı vb. noktalardaki görüşleriyle iktidar partisinden daha sol bir söyleme sahipti denilebilir.[264]

Siyasal Konulardaki Görüşleri

Serbest Fırka temel siyasal konularda iktidar partisiyle aynı görüşlere sahipti. Bu nokta, partinin program metinlerinde açıkça ifade edildiği gibi, basına verilen demeçlerde de sıkça dile getiriliyordu. Ayrıca, örneğin millî eğitimle ilgili olarak maarif siyasetimiz "cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâik bir maarif sistemidir

ki, bu konuda büyük bir farkımız olmıyacaktır" denilirken;[265] dış politika konusunda da, "...arada ihtilaf-ı efkâr olmasına imkân görmüyorum. Bu konuda hükümete müzaheret etmek tabiidir"[266] açıklaması yapılıyordu. Serbest Fırka siyasal alanda, yalnızca uygulamalardaki yanlışlıklara karşıydı ve bunları düzelteceğini açıklamıştı.

SCF'nın bu alanda en dikkate değer eleştirilerinden birisi, bazı yasaların anayasaya aykırılığını öne sürmeleridir. Söz konusu yasalar şunlardı: Belediye Kanunu, Tekaüt Kanunu ve Barem Kanunu.

30 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1580 sayılı *Belediye Kanunu*nun 94 ve 95. maddeleri Ankara ve İstanbul'unkiler zorunlu olmak üzere, belediye başkanlarının merkezî yönetim tarafından atanabilmelerine olanak sağlıyordu. Serbest Fırka'ya göre, bu durum belediye başkanlarının kendilerini, hizmet verecekleri halktan çok iktidara karşı sorumlu görmelerine yol açmakta ve yerel yönetim sorumlularını hükümetin emrinde çalışmaya zorlamaktadır. Bu ise anayasaya aykırı bir durumdur.[267]

Yeni emeklilik yasası[268] ise milletvekili ve bakanlara emeklilik hakkı getirmesi nedeniyle anayasaya aykırı bulunuyordu. Yasaya göre, "daha önce mesleği memuriyet olan" milletvekillerinin Mecliste bulundukları süreler emekliliklerine eklenirken (madde XXIII), "emeklilik sürelerini doldurup doldurmadıklarına bakılmaksızın", TBMM'nin kuruluşundan itibaren Meclis Başkanlığı ya da bakanlık yapanlara da, birinci dereceden emekli olabilme hakkı tanınıyordu (Madde XXV). Oysa Serbest Fırka'ya göre, "meb'uslarla vekillerin tekaüt maaşı almaları dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir uygulamadır".[269] Ancak Fethi Bey, Ağaoğlu'nun bu görüşlerini 2 Ekim 1930 tarihli Meclis konuşmasında tashih ederek, konunun kendisine değil, "rütbe ve memuriyeti" dikkate almaksızın herkese eşit maaş bağlanmasına karşı olduklarını söylemiştir. Çünkü bu, "hiçbir hakka sığmayan bir garibedir".[270]

Ağaoğlu, devlet memurlarının derece ve aylıklarını yeniden düzenleyen Barem Kanununu ise,[271] yüksek ve küçük dereceli

memurlar arasında maaş bakımından eşit olmayan bir düzenleme yaptığını ileri sürerek,[272] daha çok halkçılık ilkesi açısından eleştirmiş ve bu yasanın "her memurun hakkı gözetilerek yeniden düzenleneceğini" açıklamıştır.[273]

Serbest Fırka'nın bu iddiaları iktidar ve iktidar yanlısı basın tarafından sert eleştirilere uğramıştır. Yalnızca barem ve emeklilik yasalarına yöneltilen eleştirilere karşılık vermeyi tercih eden hükümete göre, Serbest Fırka'nın bu iddiaları önemsizdi ve bu önemsiz iddialar söz konusu yasaların *mükemmel* olduğuna en büyük kanıttı; ancak adı geçen yasaları tümüyle kötü gösteren bir anlayışa yol açmıştı. Kendilerini rahatsız eden asıl nokta da buydu.[274]

CHF yanlısı basın ise bu konuda çok daha sert davranmış ve bu konudaki görüşlerinden ötürü yeni partiye ağır eleştiriler yöneltmiştir. Bunların en ilginçlerinden biri Falih Rıfkı'ya aittir. İktidar partisini adetâ *"hata yapmaz bir konumda gören Hakimiyeti Milliye başyazarı, Halk Fırkası cumhuriyetçileri, mukaddes millî davanın ilk saf bekçileridir. Cumhuriyet, demokrasi, halk ve her satırlarında geçen daha nice lügatleri bu efendilere Halk Fırkası cumhuriyetçileri öğretti... Bize verecek başka dersler arayınız"* diyordu.[275] Yine Falih Rıfkı'ya göre söz konusu yasalar, iktidarın halk için yaptığı işlerin en önemlilerinden biriydi.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi ise, "bunun neresi hakimiyet-i milliyeye ve Teşkilat-ı Esasiye'ye muhalif anlıyamıyorum" diyerek başladığı *Teşkilat-ı Esasiye'ye Muhalif Kanun Var mı?* başlıklı yazısında, *"...işin hakimiyet-i milliye hesabına daha muvafık olduğunu isbat etmek belki daha kolaydır. Teşkilat-ı Esasiye'ye muhalefetini isbat etmek ise ancak manayı kulağından tutarak olmıyacak yerlerde sürüklemeye mütevakkıftır."* dedikten sonra söz konusu eleştirileri, *siyasî amaçlı demagojiler* olarak niteliyordu.[277]

Serbest Fırka'nın siyasal alanda dikkat çeken görüşlerinden biri de azınlıklarla ilgili olanıdır. "Akalliyetlerin her sahada teşriki mesaisine ve bunu temine" taraftar olduklarını söyleyen Fethi Beye göre, *meşru bir şekilde* seçildikleri takdirde azınlıkların

TBMM'ne girebilmelerine hiçbir engel olmamalıdır.[278] Nitekim Serbest Fırka katıldığı tek seçim olan 1930 yerel seçimlerinde, İstanbul ve İzmir'de yaşayan çeşitli azınlık mensuplarından belediye meclisine aday göstermiştir. Ancak Serbest Fırka, bu görüş ve davranışlarından dolayı sert eleştirilerle karşı karşıya kalacak ve devlet politikasına aykırı davranmakla suçlanacaktır.

O dönemin önemli siyasal ve sosyal sorunlarından biri de *mübadele* konusuydu. Çeşitli tarihlerde yapılan yasal düzenlemelere rağmen[279] bu konu tam anlamıyla çözülememişti. Bu nedenle, Serbest Fırka'dan önceki dönemde gazetelerin en önemli tartışma konularından birisi de buydu ve Serbest Fırka da, sayıları yarım milyona yaklaşan bu insanların sorunlarını bir parti politikası olarak ele alacağını belirtmiştir. Fethi Beyin sözleriyle, "İktisadî hayatımızın mühim bir unsuru olan bu vatandaş kitlesinin meskeninden, tarlasından endişesiz ve istikbalinden emin olarak çalışabilmelerini temin etmek" Serbest Fırka'nın önemle üzerine eğileceği konulardan biri olacaktır.[280]

Serbest Fırka'nın siyasal alanda hükümete yönelttiği önemli eleştirilerinden biri de rüşvetle ilgiliydi. SCF'na göre bürokratik işlemlerin çokluğu ve yavaşlığı nedeniyle devlet dairelerinde rüşvet yaygınlaşmıştı. Bu hususu partinin genel sekreteri Nuri Bey şöyle açıklıyordu:

"Birçok hükümet dairelerinde rüşvet usulü umumî bir hal almıştır. Mesela, gümrüklerde kendisinden evrak ve muamele geçen her memurun 5 kuruşa kadar tenezzül ettiği muhakkaktır... Ufak mertebelere kadar inen bu rüşvet âdetinin tabiatile büyük miyarları da bulunması lazımdır."[281]

Serbest Fırka'nın İlk Döneminde Basının Tavrı Gazi'nin Durumu

CHF'nın resmî genel başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal,[282] kendi düşüncesinin ürünü olan ve kendi isteğiyle kurulan bir muhalif partiye karşı acaba nasıl davranacaktı? Partiler karşı-

sındaki konumunu nasıl belirleyecekti? Çünkü iktîdar ve basının Serbest Fırka'nın kuruluşuna karşı nasıl bir yol izleyecekleri Mustafa Kemal'in bu konudaki tutumuna bağlıydı denilebilir.

Nitekim kendisine parti kurması önerisi geldiğinde Fethi Beyi belki de en çok düşündüren, Gazi'nin tutumunun ne olacağıydı. Çünkü, onun karşı olacağı herhangi önemli bir adımın atılması mümkün değildi. Bu nedenle, öneriyi kabul etmeden önce Gazi'den partiler karşısında nasıl bir tutum izleyeceğine açıklık getirmesini ve bu konuda kendilerine güvence verilmesini istemişti. Bunun üzerine, M. Kemal'in partiler karşısındaki durumunu gösterecek karşılıklı mektup teatisinde bulunulması kararlaştırıldı. Buna göre, Fethi Bey parti kurmak istediğini belirten bir mektup yazacak, M. Kemal bu mektuba vereceği cevapta, durumunun ne olacağını açıklayacaktı.

Önce mektupların içeriğinin ne olacağı konusunda Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında uzlaşmaya varıldı. Sonra, İsmet Paşa tarafından kaleme alınan mektuplar,[283] Anadolu Ajansı tarafından gazetelere geçildi ve 11 Ağustos tarihli gazetelerde Fethi Beyin, ertesi gün de M. Kemal'in mektupları yayınlandı.

İlk mektupta Fethi Bey, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili görüşlerini açıklıyor ve "... Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî ve iktisadî ve haricî siyasetlerinin birçok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile mücadele sahnesine atılmak azmindeyim." diyerek kendisine parti kurma izni verilmesini istiyordu.[284]

Mustafa Kemal de cevabî mektubunda, "*Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükümette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilane ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz.*" diyerek tarafsız kalacağı güvencesi veriyordu.[285] Ancak mektupta dikkati çeken önemli bir nokta daha vardı. Mustafa Kemal, Fethi Beyin mektubunu iki sıfatla, cumhurbaşkanı ve CHF genel başkanı olarak cevaplıyor ve şunları söylüyordu:

"Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiilî riyaset, İsmet Paşa tarafından ifâ olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifemin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir."

Bu Mustafa Kemal'in 1924 yılında Trabzon'da yaptığı konuşmada da özellikle üzerinde durduğu bir konuydu ancak, o zamanlar ülkede tek parti vardı.[286] Şimdi ise kendisinin kurdurduğu ikinci bir parti olmasına rağmen o zaman söylediği sözlerin hemen hemen aynısını tekrarlıyordu. Öyleyse, kuruluşuna kendisinin öncülük ettiği bir partiye daha baştan tavır mı alacaktı?

Şüphesiz mektup Fethi Beyin de onayıyla kaleme alındığından, en azından başlangıç için, böyle bir şey söz konusu olamazdı. Nitekim Ağaoğlu'na Fethi Bey, *"... iki fırkanın da yüksek idare ve nezareti kendi elinde olacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılmamakla beraber benim fırkamın da taraftarı olacak, seçimlerde her iki fırkanın da namzetlerini tayin edecek"* demişti.[287] Yine o günlerde gazetelerde yer alan bir habere göre Gazi, *"... şimdiden söyliyebilirim ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı herbirinize soracağım: Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye ısrar ediyordun?.. Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için büyük bir zevk olacaktır."*[288] diyerek mücadele sertleştiğinde bile her iki partiye aynı şekilde davranacağının altını çiziyordu. Buna benzer bir başka açıklamayı da henüz Serbest Fırka resmen kurulmadan önce yapmış ve İsmet Paşa ile Fethi Beye yönelik, *"Ben bir babayım. Siz ikiniz de benim evladımsınız. İkiniz arasında benim nazarımda hiçbir fark yoktur"* demişti.[289] Serbest Fırka milletvekillerinden Süreyya (İlmen) Paşanın anlattığına göre de Mustafa Kemal, SCF ve CHF'nın birbirleriyle mücadele etmelerinin normal olduğunu, böyle bir durumda cumhurbaşkanı sıfatıyla bu iki partiye karşı daima tarafsız kalacağını söylemiş ve orada bulunan iki generale de, *"Ordu! Siz de benim gibi daima bitaraf kalacaksınız, bu iki fırkanın mücadelelerine karışmayacaksınız"* demişti.[290]

Bu gerçeklerden yola çıkarak şunlar söylenebilir: Bu ilk dönemde Mustafa Kemal, her ne kadar tarihsel ve ideolojik bağlarla bağlı olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ilişkilerini bütünüyle kesmek istemese de, kendisine partiler üstü bir statü belirlemişti. Buna göre, her iki partiye aynı uzaklıkta duracak, sorunlar karşısında tavrını her iki tarafı da dinledikten sonra belirleyecek ve hakem rolü oynayacaktı.

Gazi'nin gazetelere yansıyan tarafsız kalacağına ilişkin sözleri, tüm basını ikna etmiş görünüyordu. Örneğin CHF yanlısı basın bile *Gazi tarafsız kalacaktır* şeklinde yorumlar yapıyordu. Nitekim Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde, *"Cumhuriyet Halk ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları en geniş faaliyetleri ile çalışacaklar, münakaşa, münazaa, mücadele edecekler fakat, herşeye rağmen Gazi'mizin hariminde en sıcak ve en rahim bir anlaşma kaynağı bulacaklardır"* deniliyordu.[291]

Gazi'nin tarafsız kalacağı biçiminde yorumlanan bu sözleri en çok hükümet karşıtı basını sevindirmişti. Çünkü, M. Kemal tarafsız kalmadıkça, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yeni partiyi destekleyebilmenin olanağının olmadığı açıktı. Öte yandan yeni partinin halkın desteğini sağlayabilmesi için de, Gazi'nin partiler üstü kalması büyük önem taşımaktaydı. Nitekim bu konu Arif Oruç tarafından şöyle dile getiriliyordu: "Serbest Fırka'nın teşkil arefesinde, vatandaşları ehemmiyetli surette düşündüren, hassasiyetlerini harekete getiren gizli bir kudret vardı: Reisicumhur Mustafa Kemal Hz.'nin yeni fırkaya karşı olmaları muhtemel bulunan vaziyetleri." Çünkü, Gazi'nin hem Halk Fırkası'nın kurucusu hem de genel başkanı olması nedeniyle, onunla karşı karşıya gelinebileceğine dair bir endişe, vatandaşları şüphe ve tereddüte düşürüyordu. Ancak, Gazi tarafsız kalacağı güvencesi vererek, bu endişeleri yok etmiştir.[292] Arif Oruç ertesi gün bir adım daha ileri giderek Gazi'nin sözlerini, "bir daha fiilî olarak CHF'nın başına dönmeyeceğinin bir işareti kabul etmek" gerektiğini de öne sürmüştür.[293]

Yeni Durum Karşısında CHF Yanlısı Basının Tavrı ve Nedenleri

Serbest Fırka'nın cumhuriyet rejiminin bir gereği olarak kurulduğu düşüncesini savunan CHF yanlısı basın, M. Kemal'in başlangıçtaki tavrının da etkisiyle ilk günlerde, SCF'na karşı ılımlı bir politika izliyordu. Bu davranışlarında hemen hepsi milletvekili ve Gazi'nin yakın çevresinden olan bu gazetelerin sahip ve başyazarlarının gelişmelerin iç yüzünü bilmeleri ve olayların Gazi'nin kontrolünde gelişeceğine inanmalarının rolü olduğu açıktır. Öte yandan partinin başında Fethi Beyin bulunması da onlar için önemli bir güvenceydi. Nitekim Yunus Nadi, *"Fethi Bey'in ciddiyeti ve vatanperverliği aziz Türkiye'mizin bu hayat şartının nihayet muvaffakiyetle tatbik edileceği anların geldiğine inandıracak kuvvettedir"* diyordu.[294]

Bunun yanı sıra iktidar yanlısı basının başlangıçta Serbest Fırka'ya hoşgörülü davranmasında etkili olan bir başka etken, İsmet Paşa hükümetinin sergilediği hoşgörülü ve endişeden uzak tavırdı denilebilir.[295] Çünkü gazeteler bu tavır karşısında SCF olayını bir *danışıklı dövüş* olarak görüyor ve onu desteklemekte tereddüt etmiyorlardı.[296]

Kuruluşunun ilk günlerinde, CHF yanlısı basının Fethi Beyin partisine karşı izlediği ılımlı politikanın bir başka nedeni de, yapılacak eleştirilerin partilerini daha da güçlendireceği düşüncesiydi. Nitekim daha önce İsmet Paşanın dile getirdiği bu görüş,[297] Falih Rıfkı tarafından da "...iki taraf arasında fikir kavgalarının CHF hükümetini kuvvetlendireceği, ona daha müstakil daha sağlam çalışmak için imkân verecek olması" biçiminde açıklanıyordu.[298] Öte yandan özellikle, partinin resmî yayın organı Hakimiyeti Milliye'ye tarafsız kalması ve *yeni fırka aleyhine hiçbir şey yazmaması* söylenmişti ve bunun diğerlerini de etkileyeceği açıktı.

İşte bu nedenlerden dolayı, ilk kuruluş günlerinde iktidar yanlısı gazeteler, yeni partiyle ilgili haberlere geniş yer ayırıyorlar; Serbest Fırka'nın eleştirilerine karşılık vermek bir yana,

onun güçlenmesi için çaba bile harcıyorlardı. Örneğin, Nadi'ye göre, bu partiyi desteklemek, "ülkenin siyasî terbiye itibarile yükselmesini" arzu etmekle eşti.[299] Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir yazıda da, *"Bir zamanlar fırka ismi altında ihtiraslar.ve şahıslar çarpışır iken, artık fikirler... karşılıklı iki saf teşkil edecek ve denebilir ki fırka münakaşası ilk defa başlayacak"* deniliyordu.[300]

CHF yanlısı gazeteler tarafından izlenen bu politika, olayın arka planını bilmeyen CHF yanlıları, hatta bazı politikacılar arasında bile büyük bir şaşkınlık uyandırmıştı. Nitekim bu şaşkınlık Hakimiyeti Milliye'de "bir politikacının görüşü" olarak şöyle yansıtılıyordu:

"Doğrusu bütün gazetelerin rengini, mesleğini anlamak müşkül oluyor. Hükümet taraftarlığı ile tanınmış gazetelerde yeni fırka liderinin beyanatı en ziyade göze çarpan sayfalara geçiriliyor. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın aleyhindeki yazılar baş köşelerde yer buluyor. Sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin Reisicumhur Hz.ine yazdığı mektup, hele bu fırkanın intişar eden programı baştan başa İsmet Paşa hükümetinin aleyhindedir. Bütün bu ithamlara cevap bile verilmiyor. Bu nasıl fırka zihniyeti?"[301]

Ancak bu bahar havası uzun sürmedi. Olayların beklenmeyen bir tarzda gelişmesi üzerine CHF yanlısı gazetelerin tavrı değişti. Muhalif partiye dozu gittikçe artan bir muhalefet başlatıldı. Bu tavır değişikliğinde, karşıt basının izlediği yayın politikası ile halkın Serbest Fırka'ya gösterdiği büyük ilgi ve bu partinin bir an önce iktidara gelmek istemesinin etkili olduğu söylenebilir.

CHF Karşıtı Basının Tavrı[302]

a. Son Posta

Serbest Fırka'nın kuruluşunun ilk günlerinde Son Posta, partiler arasında tarafsız kalacağını ve bağımsız bir yayın politikası izleyeceğini duyurmuştu. Nitekim başlangıçta böyle de yaptı. İktidarın yanı sıra, gerektiğinde, muhalefet partisini de eleştirdi. Ne var ki, iktidara daha fazla eleştiri yöneltmesi, o

günkü ortamda Serbest Fırka taraftarlığıyla nitelendirilmesine yol açtı. Özellikle İktisat Vekilini nüfuzunu kötüye kullanmak ve suiistimal yapmakla suçlaması üzerine, gazeteye ağır bir saldırı başlatıldı. Öyle ki bu tavır karşısında Son Posta, "Bombardıman başladı. Son Posta'nın neşriyatından müteessir olanlar iki cepheden müştereken harekete geçtiler" demek zorunda kalmıştı.[303] Jandarmanın 80 yaşında bir adamı dövüp kızlarına tecavüz ettiği yolundaki bir okuyucu mektubuna yer vermesi ise, gazeteye olan tepkilerin iyice artmasına neden oldu. Örneğin CHF'nın en keskin kalemlerinden biri olan Falih Rıfkı tarafından ordunun saygınlığını yok etmeye çalışmakla suçlandı. Hakimiyeti Milliye yazarına göre, gazetenin yazıyı okuyucu mektubu şeklinde yayınlaması aslında bir kılıftı ve bu duruma derhal müdahale edilmeliydi:

"Nereye gidiyoruz? Memleketin namus, ırz ve emniyetini masun tutan sulh ordusunun nam ve şerefini korumakla mükellef olanları görmek istiyoruz. İskandal gazeteciliğinin de bir sınırı var."[304]

b. Yarın

SCF kurulduktan sonra kendiliğinden bu partiyi desteklemeye başlayan Yarın gazetesi, hükümete karşı "ilk hücum bayrağını çeken" gazete oldu.[305] Yarın'a göre ülkede bir buhran yaşanıyordu ve nedeni, İsmet Paşa hükümetinin ekonomik ve malî politikalarındaki *kavrayışsızlıktı*. *"Pek muhterem Başvekil Paşa ile... vekil arkadaşlarının da itiraf etmeleri icab eder ki, memleket idaresine ait mesuliyetleri kabul ederek işbaşına geldikleri zaman, hükümetin sarih ve muayyen bir programı bile yoktu."*[306]

Gazete bir yandan da, ülkenin her kesiminde karamsarlık ve umutsuzluğun egemen olduğunu yaymaya çalışıyordu. Bunun ilginç bir örneğine gazetenin 19 Ağustos 1930 tarihli sayısında tanık oluyoruz. Burada, İzmir'de meydana gelen bir intihar haberi verildikten sonra, "İşte iktisadî buhran bir kurbanını daha böylece verdi gitti, yani öteki kurbanlara bir tane daha iltihak etti. Soruyoruz bu kurbanların mes'ulü kim?"[307] denilerek,

çekilmez hale gelen zorluklar karşısında insanların kendi hayatlarına son vermeye başladıkları ve bunun sorumlusunun da hükümet olduğu öne sürülüyordu. Yine aynı gazetede yer alan bir habere göre, "Ağır vergiler yüzünden köylü mütemadiyen çift hayvanını satmaya" başlamıştı.[308] Hükümetin *idare-i maslahatçı* politikalarından dolayı tüccarın da durumu vahimdi: *"Eli kolu bağlı bulunan ticaret erbabının cebren tevkif edilen ihtiyaçları üst üste yığıla yığıla, öyle muazzam, öyle korkunç ve tehlikeli bir çığ haline gelmişti... ki, bu çığın önüne konulan bütün sun'i setleri parçalayacağı gibi, birçok varlıkları ezip harap edeceğine zerre kadar şüphe edilmemek lazımdı."*[309] Yarın gazetesi ortaya koyduğu bu karamsar tablodan kurtulmanın tek yolunu ise, Fethi Beye destek vermek olarak gösteriyordu. Çünkü Fethi Bey,

"1- Münakaşa edilmeyen siyasî hak ve menfaatlere Millet Meclisi kürsüsünde yer açmak şiarile ortaya atılan adamdır.

2- Umumun muayyen endişelerine, muayyen ve müsbet bir teselli sunan adamdır.

3. Vatandaşlara refaha doğru giden istikameti gösteren ve bu gösterişinde samimi olan adamdır. Öyle bir adam ki, müspet bir muvaffakiyete ulaşamaması için hiçbir sebep yoktur."[310]

Yarın gazetesinin CHF ve onun yanlısı gazeteleri tedirgin eden bir başka tavrı da, Serbest Fırka'ya katılanlarla ilgili haberlerin veriliş tarzı olmuştur. Gazete her gün, *istifa edecekler* diyerek birçok milletvekilinin adını yayınlıyor; sanki iktidar partisi çözülüyor izlenimi uyandırmak istiyordu. Bunun yanı sıra sayfalarında, iktidar partisinin yerel örgütlerinden büyük kopmalar yaşandığı ve yeni partiye olağanüstü ilgi gösterilmekte olduğu yönündeki haberlere de sürekli yer veriyordu. Gazeteye göre, *"Meclis haricinde bulunan vatandaşlardan da [Serbest] fırkaya girmek istiyenler tasavvur edilemeyecek kadar çoktu ve halk yeni partiyi çölde suya hasret çekenler nasıl bir hahiş beslerlerse... böyle bir hahişle karşılanıştı."*[311] Öte yandan gazetenin hükümet ve onun partisine yönelik izlediği sert ve ağır eleştiri politikasına karşın, gazeteye herhangi bir yaptırım uygulanmaması, bir yandan ka-

muoyunda şaşkınlık meydana getirirken[312] aynı zamanda, artık bir serbestlik döneminin başladığı izlenimi uyandırmaya da yetmişti.[313]

Ancak, Yarın'ın izlediği politika hükümet yanlısı basında ciddi rahatsızlıklar doğuruyordu. Onlara göre, Yarın gazetesinin yayınlarına karşı bir önlem alınmadığı, iddialarına karşılık verilmediği takdirde bunlar, halk arasında gerçek gibi algılanabilir ve onların iktidara karşı muhalefet duygusunu körükleyebilirdi. Nitekim, Vakit'te yer alan bir yorumda "Hadd-i zatında çok yanlış olan birtakım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak sürüp gitmesi efkâr-ı umumiyede memleket hesabına zararlı izler bırakabilir." denilerek bu endişe açıkça dile getiriliyordu.[314] Kuşkusuz bunda, Yarın gazetesinin halk arasında büyük rağbet görmeye başlamasının da önemli etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü SCF kurulduktan sonra, muhalif gazetelerin özellikle Yarın'ın tirajı, o günler için çok büyük sayılabilecek rakamlara ulaşmış; hatta çoğu yerde karaborsa fiyatına satılır olmuştu.

Öte yandan Yarın'ın hükümete karşı izlediği sert yayın politikasından rahatsız olan yalnız iktidar değildi. Gazetenin izlemekte olduğu yayın politikası, SCF cephesinde de hoş karşılanmıyordu. Öyle ki, daha önce bu gazeteyi parti organı yapmak isteyen Fethi Bey[315] hiçbir gazetenin kendi yayın organları olmadığı açıklamasını yapmak zorunda kalmış;[316] hatta, Son Posta bile Yarın'ın izlediği politikadan rahatsız olarak bunu, "[Yarın'ın] bazen çok sert ve haşin bir renk alan neşriyatından yeni fırkanın ne derece memnun olduğu cay-i mülahazadır." sözleriyle dile getirmişti.[317]

Böylece Serbest Fırka'yı desteklediği kabul edilen basının tutumu özellikle iktidar yanlısı gazetelerin, Serbest Fırka'ya karşı izlemekte oldukları tutumlarını değiştirerek ona karşı cephe almalarında önemli bir rol oynamış; ayrıca, ortamı gerginleştirici bir etken olmuştur.[318]

Halkın Tutumu

O güne kadar kapalı bir rejimde yaşamak zorunda bırakılan halk, Serbest Fırka'nın kuruluşunu ilk günlerde tereddütle karşılamıştı. Ancak, bu oluşumun bizzat Mustafa Kemal tarafından desteklendiğini, hükümetin de güler yüz gösterdiğini görünce, bir özgürlük döneminin başladığı düşüncesine kapılarak endişe ve korkularını bir tarafa bırakmış, yeni partiye dört elle sarılmıştı. Öyle ki, bir haftalık süre içerisinde SCF'na üye olanların sayısı on bini aşmıştı[319] ve Serbest Fırka'ya girmek isteyenler, Son Posta'nın ifadesiyle, *teker teker değil, mahalle mahalle toptan* başvuruda bulunuyorlardı.[320] Fethi Bey de, partinin resmen faaliyete geçmesinden sadece birkaç gün sonra verdiği bir demeçte, *"Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü haberinin ilanı ile beraber halkımızın muhtelif sınıflarına mensup yüzlerce vatandaştan siyasî prensiplerimizin kabul ve hüsn-ü telakkî edildiğine dair tebrik telgraf ve mektupları almaktayım."* diyerek partilerine gösterilen ilginin altını çiziyordu.[321]

Serbest Fırka'ya daha ilk günlerden itibaren gösterilen bu büyük ilgi CHF'lıların da dikkatinden kaçmıyordu. Örneğin, dönemin Hakimiyeti Milliye başyazarlarından Yakup Kadri anılarında: *"Hiç unutmam... Fethi Beyle birlikte, Atatürk'ün köşkünden her ikimizin oturmakta olduğu... otele vardığımız vakit, kapıcı yüzleri geçen bir sürü telgrafı kocaman bir deste halinde Fethi Beye ver[miştiJ... Bunların hepsinde Fethi Bey bir kurtarıcı gibi alkışlanıyor ve hemen Serbest Fırka'ya yazılmak arzuları belirtiliyordu"* derken,[322] Yunus Nadi de çeşitli yerlerde gelen haberlere dayanarak, yeni partinin, *"her tarafta iyi bir tesir meydana getir[miş]"* olduğunu söylüyordu.[323]

Halkın Serbest Fırka'ya bu kadar yakınlık göstermesinde, gazetelerin izlemekte oldukları politikaların büyük payı olduğu açıktı. Çünkü halk, gelişmeleri büyük çoğunlukla gazetelerden öğreniyordu. Gazeteler ise SCF'nı ülkenin bir gereği, daha da önemlisi Gazi'nin hoşgörüsü ile kurulmuş bir parti olarak sunuyorlardı. Öte yandan, Gazi'nin gazetelerde yer alan çeşitli açıklamalarının yansıtılış biçimi de bu kanıyı destekler nitelik-

teydi. Bu ise halkın o zamana kadar yaşadıkları sıkıntıların ana nedeni saydıkları CHF'na karşı, yeni partiye yakınlık göstermesi için yeterli bir gerekçeydi denilebilir.

Ancak, küçük bir muhalefet partisi olarak kalacağı sanılan Serbest Fırka'nın gördüğü ilgi, CHF kanadında büyük bir şaşkınlık ve tedirginliğe yol açtı. Çok kısa bir süre önce, bu gelişmeyi Cumhuriyet'in zorunlu bir aşaması olarak gören iktidar partisi, tavrını değiştirmeye ve SCF'nın yanlış bir yola girmekte olduğunu söylemeye başladı. Artık iktidar gazetelerinde Serbest Fırka'yı destekleyici yazı ve haberler yerine, onun toplumsal tabanıyla devrimler arasında ilinti kuran ve SCF'nı dolaylı olarak uyaran yazılar ağırlık kazanmaya başlamıştı. Örneğin, *"Bu memlekette yalnız cumhuriyetçi partiler yaşayabilir. Cumhuriyetçilik fikri yaşayabilir. Bu hakikati gerek dahilde gerek hariçte hâlâ maziye bakan, irticaî politikalardan medet uman unsurların dikkatini tahrik için tekrara lüzum görüyoruz."*[324] diyerek irtica uyarısında bulunan Siirt Mebusu Mahmut, *Liderlerinin, müesseselerinin bütün samimiyet ve hüsniniyetlerine rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası, halin zaruretlerine, ihtiyaçlarına cevap verecek yolda asilane hareket edebilecek midir?*[325] sözleriyle de, kuruluşu üzerinden henüz bir hafta bile geçmemiş olan yeni partinin, kontrolden çıkabileceğini ima etmeye başlamıştı. Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir başka yazıda da, Serbest Fırka'ya destek verenler üç sınıfa ayrılarak yine, Cumhuriyete karşı olanlar ve CHF'ndan çıkar elde edemeyenlerin partiyi ele geçirme olasılığına karşı SCF'nın dikkatli olması isteniyordu.[326]

Oysa Serbest Fırka yöneticileri bu ilgiyi şahıslarına ve programlarına gösterilmiş olarak değerlendiriyor, bundan büyük sevinç ve heyecan duyuyorlardı.[327] Bu ise onları henüz erken sayılabilecek bazı düşüncelere yöneltecekti.

SCF'nın İktidara Gelmek Konusundaki Tavrı

Her siyasal partinin iktidara gelmek istemesi onun varlığının vaz geçilemez bir koşuludur. Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında izlenen atipik yöntem dolayısıyla,

Fethi Beyin *ilk fırsatta iktidara gelmek istediklerini* açıklaması, büyük tepki ve tedirginliklere yol açtı. Çünkü bu partinin iktidara gelmesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın öngörmediği bir hususdu.

Aslında, Serbest Fırka'nın iktidar olmak istediğine ilişkin ilk açıklama daha partinin kuruluş günlerinde yapılmıştı.[328] Ancak bu açıklama, büyük olasılıkla, yeni kurulan bir partinin yapaylık görüntüsünden uzaklaşmak için öne sürdüğü bir görüş olarak değerlendirilmiş ve pek üzerinde durulmamıştı. Ayrıca, o günlerde halkın yeni partiye bu kadar ilgi göstereceği de tahmin edilmiyordu. Bunun yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi, Akşam'da yayınlanan bu yazı, M. Kemal'in yönlendirmesi ile yazılmıştı ve bunun iktidar yanlısı basın tarafından bilinmemesi düşünülemezdi.

SCF'nın iktidar konusundaki niyetlerinden CHF'lıları kuşku ve endişeye düşüren asıl olay, İsmet Paşanın bir demecine Fethi Beyin verdiği yanıt sonucu meydana geldi. Söz konusu açıklamasında İsmet Paşa, yapılacak ilk genel seçimi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kazanacağını, bu nedenle daha beş yıl kesin olarak iktidarda kalacaklarını söylemişti.[329] Bu sözler sert bir tartışmaya yol açtı. Ağaoğlu Ahmet konuşmayı, *muayyen bir zihniyetin eseri* olarak değerlendiriyor ve halka dayanan bir devlet adamının böyle konuşamayacağını öne sürüyordu.[330] Yarın'a göreyse İsmet Paşa, *diktatörce hasbıhal* ediyordu.[331]

Ancak açıklamaya en umulmadık tepki Fethi Beyden geldi. Serbest Fırka liderine göre İsmet Paşa, iktidarı elinde tuttuğu yedi yıl içerisinde ülkeyi adım adım ekonomik bir çıkmaza sokmuştu. Şimdi de hatalı konuşuyordu ve "...tuttukları yolla memleketi bugünkü vaziyete ulaştıranlar, yedi uzun seneyi az bulur ve çok sakat ve yanlış düşünceleri için daha beş sene müddet umarlarken" kendileri de "elbette" iktidara gelmek isteyeceklerdi.[332] Ancak Fethi Beyin sözlerinin asıl dikkat çekici bölümü şöyleydi:

"Memleketin her tarafında, geniş halk kitleleri arasına kök salacağız. Fırka hergün biraz daha kuvvetlenecek ve temel sağlamlaşacak-

tır... ve elbette ki mevki-i iktidara geleceğiz... İlk fırsatta ve en kısa zamanda."

Oysa bu sözlerin söylenmesi için vakit henüz erkendi. Çünkü, SCF daha örgütlerini bile kurmaya başlamamış, verileceği söylenen milletvekillerinin büyük bir bölümü kendisine katılmamıştı. Hepsinden önemlisi de, gelişebilmesi, Yunus Nadi'nin sözleriyle "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın göstereceği ağabey müsaadekârlığına bağlı" idi.[333] Bu nedenle Fethi Beyin davranışı kendileri açısından büyük bir siyasal hata olmuş ve iktidar partisinin Serbest Fırka'nın niyetlerinden ürkmesine yol açarak, yeni partiye olan desteğini çekmesi ve ona karşı saldırıya geçmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim Fethi Beyin sözlerine en sert tepkilerden birisi, bu partinin kurulmasından büyük "şevk ve meserret"[334] duyan Yunus Nadi'den gelmiştir. İlk kez doğrudan Serbest Fırka'ya eleştiri yönelten Nadi, yeni partiyi "Liderinin intihabı bile... ekseriyet fırkasının müsamahasına bağlı" olarak nitelendirdikten sonra, şöyle devam ediyordu:

"Fırka demek memleket dahilinde teşkilat demektir... Gayr-ı memnunların iltihakı ile hiçbir fırka kuvvet bulamaz... Olacak iş fırka fikrinin memlekette makul esaslar dahilinde müsbet ve feyizli inkişaflar göstermesini görebilmekliğimizdedir. Cumhuriyet Halk Fırkası bu itibarla ortaya bir fırka olduğunu gösterecek yalnız bir program değil, bir tarih koyabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, bizce, henüz programını tanzim etmedi. Fırka olmaktan hükümete çıkmağa kadar mesafenin hayli uzun ve pek fazla çalışmağa mütevakkıf olduğunu kabul etmek lazımdır ve bunu herkesten ziyade yeni fırkanın takdir etmesi makul ve muvafıktır."[335]

Tansiyonun iyice yükselmesine yol açan bir başka olay da, Ağustos ayının son günlerinde meydana geldi. CHF İstanbul il yönetim kurulundan Cevdet Kerim (İncedayı), Serbest Fırka'yı yıkıcı yayınlara yol açmakla suçlayarak şunları söylüyordu:

"Düne kadar bir programı olmıyan ve yalnız bir makale hülasası mahiyetinde üç-beş madde neşreden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na

gelince... teessürle görmekteyiz ki, memlekette Derviş Vahdeti, Serbesti, Silah ve Volkan tarzlarını andıran neşriyata kapı açmış ve lüzumsuz yere çok kısa zamanda kaldırım politikacılığı vaziyetine düşmüştür."[336]

Bu sözler içeriğinin yanı sıra, o zamana kadar tartışmalara doğrudan katılmaktan kaçınan iktidar partisinin resmî bir yetkilisi kanalıyla, ilk kez Serbest Fırka'yı doğrudan hedef alması bakımından da dikkat çekiciydi.

Cevdet Kerim'e cevap, Yarın gazetesinden geldi. Gazetenin başyazarı Arif Oruç, bu sözleri Serbest Fırka'nın başarılarını bulanık göstermeye yönelik *adi bir zihniyet* ve CHF'nın uygulamaya çalıştığı *iflas etmiş usûl* olarak nitelendirdikten sonra, *"...Birinci gününden beri, işide işide vatandaşların duymak hassalarını inciten bu hücumların hâlâ büttün iğrençliği ile devam edip gittiği görülüyor. Memlekette İsmet Paşa hükümetinin idarî, malî ve iktisadî hatalarından canı yanan, varı yoğu ellerinden giden, tırnakları kanıyaraktan verdiği vergilerin yok yere israf edilip gittiğini gören millet, artık iğrenç entrikalardan iğrenmektedir"* diyordu.[337] Aynı günkü gazetede yer alan bir başka yazıda ise, CHF'nın *rehavet denizine düşerek boğulduğu* iddia ediliyor ve yazı iktidara meydan okurcasına şu sözlerle noktalanıyordu:

"Hükmen hitam bulan mevcudiyetinizin tespitine tarih memur edildi."[338]

Böylece gelişmelerin yönü değişiyor ve saflar iyice belirginleşiyordu. Gazeteler arasında başlayan gerginlik artık, partilerin de açıkça taraf oldukları bir mücadele biçimine dönüşüyordu. İşte böyle bir ortamda, İsmet Paşanın Sivas'ta yaptığı konuşmada söylediği sözler, iki parti arasındaki iplerin tamamen kopmasına neden oldu.

Sivas Söylevi ve Basındaki Yankıları

İsmet Paşa, Büyük Taarruz'un yıldönümü olan 30 Ağustos 1930 günü Sivas demiryolunun açılışı dolayısıyla bu kente gitmişti. Burada yaptığı konuşmada ısrarla sürdürdüğü suskunlu-

ğunu bozarak konuşmasına siyasal bir renk verdi ve ilk kez Serbest Fırka'yı doğrudan eleştirdi. Oysa o güne kadar, kendisinin de belirttiği gibi en ağır suçlamalar karşısında bile suskun kalmayı yeğlemişti.[339]

İsmet Paşa konuşmasında, önce demiryollarının ülke için taşıdığı önem üzerinde durdu. Sonra konuyu Serbest Fırka'ya getirerek, bu partiyi demiryollarının yapımından vazgeçerek verginin hafifletileceği yolunda propaganda yapmakla suçladı. İsmet Paşaya göre, SCF bu yolla halkı *teshir* etmeye çalışıyordu. Ancak bunlar "yalnız kendilerini aldatan hayallerden" başka bir şey değildi.

Sonunda sözü liberalizme getirdi. "Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir." dedikten sonra da uygulayacakları yeni politikayı açıkladı:

"Biz iktisadiyatta... mütedil devletçi'yiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu memleketin fikri temayülüdür.

...Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevketmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir."[340]

İsmet Paşa konuşmasında ayrıca iktidarda kalma konusuyla ilgili olarak da şunları söylüyordu:

"İktidar mevkiinin teşnesi değilim. İktidar mevkiinde yaptıklarımıza dayanarak, milletvekillerimizin itimatlarıyla duruyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan maziden aldığımız kuvvet değil, istikbale ait fikirlerimizin sağlamlığıdır. Bizi düşürmek için hiçbir şey yapmamış olduğumuzu iddia etmek kısır bir yoldur. Eğer bir gün milletvekilleri bizi vazifeden affederlerse, nefes almak imkânını vermiş oldukları için kendilerine yalnız müteşekkir oluruz."

İsmet Paşanın Sivas konuşması basındaki kutuplaşmaya uygun olarak iki biçimde yorumlandı. İktidar yanlısı basına göre, konuşma eğer birkaç hafta önce yapılsaydı, Serbest Fırka'nın kurulması için hiçbir neden kalmayacaktı. Konuşma, "Halk Fırkası cumhuriyetçilerinin yolunu bulandıran bütün sisleri silip süpürücü bir ışık" olmuştu[341] ve bundan sonra CHF,

"yeniden millî mücadele devrim, ruh ve heyecanı ile çalışmaya başlayacak"tı.[342]

CHF karşıtı basında ise İsmet Paşanın konuşması alaycı bir tarzda ele alındı. Yarın'a göre, *"...nutkun İsmet Paşanın vereceklerini vaadetmiş oldukları hesapla alakası görülememişti...[nutuk] bir idare adamının vereceği riyazî, maddî hesaplardan ziyade, İtalyan şairi Gabriyel Danonçiyon'un hislere hitap eden zarif şiirlerine benziyordu."*[343] Son Posta ise yapılanlarla kötüye giden durum arasında bir karşılaştırma yapıyor ve İsmet Paşanın konuşmasını hükümetin başarısızlığını örtmek için sıralanan bir gerekçeler dizisi olarak değerlendiriyordu:

"Yedi senelik mesainin bilançosunu şu surette hülasa edebiliriz:

Şimendiferlerimiz Sivas'a vardı. Fakat... paramız istikrarını kaybetti... Memleket malî bir buhrana sürüklendi. Hariçte itibarımız kalmadı... Avrupa sermayesine ricacı bir vaziyet aldık... Bu netice Avrupa'nın beklediği ve bizim korktuğumuz mağlubiyetten başka birşey midir?"[344]

İsmet Paşanın nutku bu neticeye düşüşü mazur göstermek için tertip edilmiş bir mazeretnâme değil midir?

Diğer yandan Sivas konuşmasından sonra CHF yanlısı gazetelerde, Serbest Fırka'ya karşı eleştirilerinde varlığı sezilen tereddüdün tümüyle ortadan kalktığı ve bu konuşmanın Serbest Fırka'nın varlığına yönelik bir saldırı için kapı araladığı görülmektedir. Nitekim konuşmanın hemen ertesinde Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir yazıda, tüm devrim yanlıları yeni partiye karşı ortak hareket etmeye çağrılıyordu:

"...Biz henüz inkılap devrindeyiz.... Nezih muhalifliğe gösterilen aşırı hürmet inkılaba karşı hürmetsizlik olur... Halk Fırkası, daha doğrusu Türk inkılabı susuyor. Bu nasıl şey?.. Vakit geçirmeyelim! İnkılap için, yalnız inkılap için çalışalım! Şimdi hüküm süren sessizlik, canlı bir ruhla ürpersin!"[345]

Üçüncü Bölüm

İzmir Olayları
İzmir Gezisi

Gezinin Amacı

Serbest Fırka kurulduktan sonra partinin yurt çapında örgütlenmeye gidip gitmeme sorunu önemli bir parti içi tartışma konusu olmuştu. Özellikle Ağaoğlu Ahmet, kendilerine verilecek milletvekilleriyle yetinilerek belli bir döneme kadar, Meclis içi muhalefet partisi gibi çalışılmasını ve taşrada örgütlenmeye gidilmemesini savunuyordu.[346] Ancak, Fethi Bey başta olmak üzere idare heyetinin benimsememesi üzerine, partinin her yerde örgütlenilmesine karar verilmiş ve bu karar, "...taşrada şubeler açıp, teşkilat tevsi olunacaktır." sözleriyle kamuoyuna da açıklanmıştı.[347] Zaten yoğun olan partinin şubesini açma istekleri bu açıklamayla daha da artmış ve ülkenin her yerinden bu yönde talepler gelmeye başlamıştı. Bu konuda en ısrarlı illerden biri de İzmir'di. Partiye İzmir'den sürekli mektup ve telgraflar geliyor, heyetler gönderiliyor; örgütlenme için kendilerine izin verilmesi isteniyordu. Sonunda Gazi'nin de onayı alınarak[348] başta İzmir olmak üzere Ege Bölgesinin bazı il ve ilçelerini kapsayan bir örgütlenme gezisine çıkılmasına karar verildi. Nitekim Fethi Bey de anılarında Ege gezisinin amacını "memleketin dört bir yanından teşkilat için müracaatların âdeta baskı halini alması" biçiminde açıklamaktadır.[349] Ancak, İsmet Paşanın yaptığı Sivas konuşmasının hemen ertesine denk gelmesi dolayısıyla gazeteler tarafından bu gezinin amacı, söz konusu konuşmaya bir karşılık biçiminde yorumlanmıştır. Örneğin *Yarın*'a göre, "Türkiye ve cihan efkâr-ı umumiyesine hitap edecek olan" Fethi Bey, İs-

met Paşaya "itiraza itiraz kabul etmeyecek müskit" bir cevap verecekti.[350] Aynı tarihli *Cumhuriyet* gazetesi ise ayrıca, Fethi Beyin o güne kadar öne sürdüğü görüşleri daha geniş bir biçimde anlatarak, iktidara geçtiklerinde neler yapacağını açıklayacağı yorumunda bulunuyordu.

Fethi Beyin İzmir'e Varışı ve İlk Olaylar

Gezi, Mustafa Kemal'in onayı, hatta cesaretlendirmesiyle gerçekleşiyor olmasına karşın,[351] Cumhuriyet Halk Fırkası bu geziye taraftar değildi. Bundan hoşnut olmamıştı. Nitekim partinin resmî yayın organı sayılan *Hakimiyeti Milliye* gezi günü yayınlanan sayısında Fethi Beyin İzmir'e gidişiyle ilgili okuyucularına hiçbir şey duyurmuyordu. Bunun yanı sıra iktidar kanadında gezinin önlenmesine yönelik bir faaliyet de göze çarpıyordu. Örneğin, Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Serbest Fırka heyetinden önce İzmir'e gitmiş ve Ankara'ya Fethi Beyin güvenliğinin tehlikede olduğu yolunda telgraflar çekerek, onun gelmemesini sağlamaya çalışmıştı.[352] Halk Fırkalıların bu niyeti Gazi'nin de gözünden kaçmamış ve bunu Fethi Beye, "Anlıyorum ki senin oraya gitmene mümanaat etmek istiyorlar." sözleriyle dile getirmişti.[353] Ancak Gazi, gezinin yapılmasından yana ağırlığını koymuş; gerekli önlemlerin alınması için İzmir Valiliğine emir vererek gezinin gerçekleşmesini sağlamıştır.[354]

İşte bu ortamda, Fethi Bey ve arkadaşları[355] Konya adlı vapurla İzmir'e doğru yola çıktılar. 4 Eylül 1930 günü İzmir'e ulaştıklarında ise, söylenenlerin aksine limanda toplanmış büyük bir kalabalık tarafından karşılandılar. Bu anı Ağaoğlu Ahmet şöyle anlatır:

"Diyebilirim ki, o gün evlerde kadın, erkek, ihtiyar, genç, çocuk kimse kalmamıştı. Bütün rıhtım boydan boya süslü, şen şatır, pürheyecan ve pürneşe bir izdihamla kapanmıştı. Her taraftan mendiller sallanıyor, eller çırpılıyor, yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey sadaları yükseliyor. Meğer ki, bütün bu izdiham sabahtan beri vapuru bekliyormuş."[356]

Gerçekten karşılama çok heyecan ve coşku dolu olmuştu. Bütün İzmir bayraklarla donanmış, halk saatler öncesinden limanda toplanarak, Fethi Beyi beklemeye başlamıştı. Nitekim Akşam gazetesi olayı *"...binlerce halk, esnaf ve cemiyetler, önlerinde davul zurnalar olduğu halde Pasaport İskelesi'ne gidiyorlar[dı]... Pekçok kimseler motorlar, sandallarla vapura doğru gitmeye başladılar. Konya Vapuru demir attığı zaman etrafında sandallardan mürekkep bir ada teşkil etti.*[357] sözleriyle anlatırken; dönemin ABD Büyükelçisi de günlüğüne, *"Fethi Beyin İzmir'e gelişinde şehir alt üst oldu. Bütün İzmirliler hükümetin politikası ve çalışması hakkındaki hoşnutsuzluklarını açığa vurmak için sonunda bir fırsat bulmuş olmanın coşkunluğu içinde kendisini bir fatih gibi karşıladılar."* notunu düşüyordu.[358]

Fethi Beye İzmir'de gösterilen bu ilgi, basında iki farklı tepki meydana getirdi. Bu yolla, o zamana kadar sayfalarında sık sık yer verdikleri Serbest Fırka'nın büyük ilgi görmekte olduğu iddiasının kanıtlanması iktidar karşıtı basında gözle görülür bir sevinç uyandırmıştı. *Yarın* karşılamayı "kelimelerle anlatılamayacak kadar heyecanlı ve içten gelen bir duygunun eseri" olarak tanımlarken,[359] *Son Posta* "halkın kalbinde yer alan hürriyet heyecanının göstergesi" olarak niteliyordu.[360] Yerel gazetelerden *Hizmet*'e göreyse, "Kaç senedir inhisarın ve mutemetler saltanatının altında inim inim inleyen halk bu günü bekliyordu, elbette içindeki hissi meydana vuracaktı."[361]

CHF yanlısı gazetelerden *Cumhuriyet* ve *Akşam*, yalnızca Fethi Beyin binlerce kişi tarafından karşılandığını duyurarak bir yorum yapmaktan kaçınırlarken;[362] *Hakimiyeti Milliye*'de karşılayanların sayısıyla ilgili herhangi bir bilgi vermiyor ancak, İzmir'deki SCF taraftarı gazetelerin halkı kışkırttığını iddia ediyordu.[363] Gerçi CHF'nın geziyi önleme çabalarından, iktidarın yeni partiye ilgi gösterileceğini tahmin etmiş olduğu söylenebilir; ama yine de, bu ölçüde bir ilgi beklemedikleri de açıktı. Nitekim, bu olaydan hemen sonra iktidar ve onun yanlısı gazeteler, Fethi Beye gösterilen ilgiye gölge düşürmek için çaba göstermeye başladılar.

Serbest Fırka ileri gelenleri İzmir'e gelmeden önce, onları karşılamak isteyen halkla güvenlik güçleri arasında bazı sürtüşmeler meydana gelmişti. Bunda güvenlik güçlerinin de önemli payı vardı. Nitekim, bu nokta iktidar yanlısı Akşam gazetesinde de dile getiriliyordu. Gazeteye göre olayın nedeni, Fethi Beyin gelmesi münasebetile... bayrak asmak istiyen halkı polisin engellemeye çalışmasıydı.[364] Polis ayrıca, Fethi Beyi karşılamak için limana girmek isteyenleri de engellemeye çalışmış, bu arada birkaç polis denize yuvarlanmıştı. İşte bu olay, iktidar yanlısı gazetelerce karşılamanın coşkusunu azaltmak ve Serbest Fırka'yı destekleyenleri töhmet altında bırakmak için iyi bir malzeme oldu. Örneğin, *Vakit*'e göre, olay çıkarmak isteyen bazı kimseler Fethi Beyin gezisini bahane ederek polise *taarruz* etmişlerdi.[365] Ayrıca, karşılayıcılar arasında *ayak takımından* birçok insan vardı ve bunlardan 300 kadarı polis tarafından tutuklanmıştı.[366]

Öte yandan Serbest Fırka'ya gösterilen ilgi, yerel yöneticilerin de yeni partiye tavır almasına yol açmıştı. Vali ve belediye başkanı kendilerini ziyarete gelen Fethi Beyle görüşmek istememiş, hatta vali bir *tezkere* göndererek, ondan ertesi gün yapacağı konuşmayı ertelemesini istemişti. Gerekçesi ise kentin güvenliğinin sağlanamayacağı idi. Ancak bu istek Fethi Beyi sinirlendirdi ve Gazi'ye durumu bildiren bir telgraf çekmeye karar verdi.[367] Bu kez de telgrafın çekilmesine çeşitli yollarla engel olundu. Sonunda Fethi Beyin, aksi takdirde kendilerini Gazi'ye şikâyet edeceğini söylemesi üzerine telgraf çekilebildi. Gazi ise, o sırada yanında bulunan Celal Bayar'ın anlattığına göre, Fethi Beyin mektubu kendisine ulaşır ulaşmaz hemen harekete geçmiş ve karalamalarını bizzat kendisinin yaptığı üç telgraf yazdırmıştı.[368] Bunlardan biri İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşaya, ikincisi İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, sonuncusu da Fethi Beye hitaben kaleme alınmıştı. Mustafa Kemal İzmir valisinden muhalefetin çalışmalarına engel olunmamasını isterken, Fethi Beye de şunları söylüyordu:

"Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar, fakat sen behemehal nutkunu söyliyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir

maniayı derhal bildireceksin... Asayişin temini için; Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lazım olan tedbirleri almakla mükelleftirler..."[369]

Bunun üzerine daha önce, konuşma yapmaması için çeşitli engeller çıkaran Vali Kazım (Dirik) Paşa, Fethi Beye haber göndererek, "istediği zaman, istediği yerde tam bir kelam hürriyeti içinde" konuşma yapabileceğini bildirmişti.[370] Fakat o sırada artık vakit çok geç olduğundan ertesi günü yapılacağı duyurulmuş olan miting ertelenmek zorunda kalmıştı.

Anadolu Gazetesinin Yayını ve Sonun Başlangıcı Olan Olaylar

Gelişmelerden habersiz olan halk ise ertesi sabah Fethi Beyin kaldığı İzmir Palas Oteli önünde toplanmaya başladı. Öte yandan aynı gün CHF, Fethi Beyin karşılanması sırasında yaşanan olayları protesto etme gerekçesiyle bir miting düzenlemeye karar vermiş ve halkı Bahri Baba Parkında toplanmaya çağırmıştı. Aslında iktidar partisinin kendi gücünü göstermek isteğiyle düzenlediği açık olan ancak sönük geçtiği anlaşılan bu mitinge, bir grup Serbest Fırka taraftarı da katılmıştı. *Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!* biçiminde sloganlar atmaya başlayan bu grup,[371] Mahmut Esat Bey konuşmaya başlayınca da onu protesto ederek mitingi terketmiş ve Fethi Beyin kaldığı otelin önünde toplananlara katılmıştı. Böylece otelin önünde büyük bir kalabalık oluşmuştu. Bu ise, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki son bağları da koparacak olayların başlangıcı olacaktır.

İzmir'in etkili gazetelerinden olan *Hizmet*'in, Fethi Beyin gelişinden hemen önce Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılmaya karar vermesiyle bu kentte iktidar yanlısı olarak yalnızca Denizli milletvekili Haydar Rüştü (Öktem)'in sahibi bulunduğu *Anadolu* gazetesi kalmıştı. İşte bu gazete 5 Eylül 1930 tarihli sayısında, Serbest Fırka taraftarlarını aşağılayan bir yazı yayınlamıştı. Bu yazıda Fethi Beye yapılan karşılama, "para ile tutulmuş sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar" olarak nitelendi-

riliyordu.[372] Ayrıca gazetenin başyazarı *Haydar Rüştü* de aynı gün, Fethi Beye hitaben bir açık mektup yayınlamıştı. Mektupta yeni partiye yakınlık gösteren yerel basın hakkında, *"...Serbest Fırka'yı destekleyen basın arasında işgalde Rumlarla işbirliği yapan, Millî Mücadele'den kaçan, kimisi Yunan işgalinde onların emrinde çalışan, kimisi arkadaşları Millî Mücadele'ye katılırken yerlerinden kımıldamayıp, düşman hakimiyeti altında keyif ve safasına dalmış, kimisi Frenk mahallesinde Yunan zabitleri ile hemhal olup gezip tozmuş insanlar vardır."* denilirken Serbest Fırka'yı destekleyenler de "Bulanık suda balık avlamak isteyenler olarak" nitelendiriliyordu. Haydar Rüştü daha sonra da Fethi Beye, *"[Onların] döktükleri gözyaşlarına inanmayınız... Bugün feryat edenler dünkü alkışçılardır. Bizden arta kalanlar kaselerini size uzatacaklardır... Bunlar ayaklarınızın altında dolaşacaklar ve sizden timitleneceklerdir. Bu adamlar bize de aynı yılışıklıkları yapmadılar değil. Yaptılar fakat yüz bulamadılar." diye seslenerek,*[373] Serbest Fırka'ya yakınlık gösterenleri aşağılıyordu.

Bu sözlerin otel önünde toplananlar arasında yayılması, zaten gerginleşen tansiyonun daha da yükselmesine neden olmuştu ve "...hakarete tahammül edemeyen" halk,[374] Anadolu gazetesinin yazılarını protesto etmek amacıyla gazetenin binasına doğru yürüyüşe geçmiş; burada gazeteyi bir süre protesto ettikten sonra, CHF il merkezine doğru yönelmişti. Ancak bu sırada bardağı taşıran bir olay oldu. Halk Fırkası azasından Sabri Bey[375] ahaliye namussuzlar deyince[376] halk galeyana geldi ve CHF binasına saldırarak camlarını kırdı. Ancak olaylar bununla bitmedi. Öfkesi dinmeyen kalabalık yeniden Anadolu gazetesine doğru yöneldi ve burayı da taşlamaya başladı. Bu gelişmeler olurken, Fethi Bey kaldığı otelin balkonundan "Arkadaşlar yapmayınız. Cumhuriyeti seviyorsanız, muvaffakiyetimi istiyorsanız dağılınız, sakin olunuz. "sözleriyle onları sakinleştirmeye çalışıyordu.[377] Ancak başarılı olamadı. O sırada, bina içerisinde mevzilenmiş güvenlik güçleri tarafından kalabalığa doğru ateş edilmeye başlandı ve bunun sonucunda bir çocuk başından vurularak öldü, 15 kişi yaralandı. Böylece Serbest Fır-

ka'nın henüz ilk gezisinde kan dökülmüş ve halka güvenlik güçleri karşı karşıya gelmiş oldu.

Olayların bu boyutlara ulaşmasında vali de içinde olmak üzere CHF İzmir yöneticilerinin büyük rolü olduğu açıktır. Ancak, halkı asıl harekete geçiren etkenin Anadolu gazetesinin SCF'nı destekleyenleri aşağılayıcı ve kışkırtıcı yazıları olduğu söylenebilir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi bile, olayların başlamasında, "Anadolu Gazetesi'nin... muhaliflere bulunduğu tarizatın" etkisi olduğunu belirtmektedir.[378] Yine *Vakit*'te yer alan *İzmir Hadiseleri* başlıklı imzasız bir yazıda, "Anadolu gazetesinin... yazısında hatalı yerler olabilir." denilerek adı geçen gazetenin bu olaydaki sorumluluğu kabul ediliyordu.[379] Öte yandan *Son Posta*, Anadolu gazetesinin halkı tahkir eden yazılar yazdığını ve halkı (gazetenin) idarehanesini taşlamıya mecbur" ettiğini söyleyerek olaylardan açıkça Anadolu gazetesini sorumlu tutuyordu.[380] Olayın tanıklarından Ahmet Ağaoğlu da konuyla ilgili olarak, "Kalabalığın... hareketini anlatmak için şurasını ilave etmeliyim ki, gazete o gün çıkardığı nüshasında İzmir halkını şiddetle tahrik etmişti." diyerek gazetenin olaylarda oynadığı rolün altını çizmektedir.[381]

Diğer yandan CHF ve Anadolu gazetesi binalarının taşlanması ve bu sırada yaşanan olaylar, her iki taraf basın tarafından kendilerinin tuttukları taraf haklı gösterilecek biçimde yorumlanıyordu.

Yarın gazetesinde yer alan *Burhanettin Ali* imzalı haberde olay, "*Size şu telgrafı ağlayarak çekiyorum... Çok feci bir vaka oldu. Yeni fırkayı ve onun aziz liderini selamlayan 12 yaşında bir mektepli vatandaş ...şehit edildi. Bir polisin öldürdüğü bu vatan yavrusu al sancağımıza sarılarak Fethi Beye gösterildi. Zavallı yavrunun beyni parçalanmıştı. Bayrakta da iki kurşun deliği vardı... Halk : Biz bayrağımızı Yunan'a bile deldirtmedik! diye feryat ediyor.*" biçiminde duyguları tahrik edici bir üslupla verilmişti.[382] Gazete ayrıca, "*Tabii Fethi Beyin İzmir müllhakatından da akın eden elli bini müteceviz bir halk kitlesi tarafından karşılanması, halka muarız tarafça hoş görülecek şeylerden olamazdı. Herşeyde olduğu gibi İzmir meselesinde de, bir*

bılandırıcılık yapmak isteyeceklerdi." diyerek çıkan olaylardan hükümeti sorumlu tutuyordu.[383]

Hakimiyeti Milliye ve Vakit'te ise olay, Yarın'ın haberinden çok farklı biçimde yer alıyordu. Adı geçen gazetelere göre olayın nedeni, Serbest Fırkalıların taşkınlıkları ve güvenlik güçlerine karşı gelmeleriydi. Örneğin Vakit, Serbest Fırkalıların, "Kahrolsun Anadolu muharrirleri! Öldüreceğiz!" diye bağırarak gazetenin matbaasını taşlamaya başladıklarını, bunun üzerine polis ve jandarmanın havaya ateş açmak zorunda kaldıkları, çocuğun yeni parti taraftarlarının silahlarla güvenlik güçlerine ateş etmesi sırasında öldüğünü öne sürüyordu.[384] Hakimiyeti Milliye ise, gösterilere katılan halkı *hapishane kaçkını* olarak niteliyor ve olaylar sırasında *devlet kuvvetlerine* silahla karşı koyulduğu iddia ediliyordu. Gazeteye göre bu, gerçek anlamda bir *başkaldırı* idi.[385] Oysa olaylar sırasında hiçbir güvenlik görevlisi silahla yaralanmadığı gibi silahla yakalanan bir kimse de olmamıştı.[386] Anlaşılıyor ki, iktidar yanlısı basın bu olayları bu tarzda ele alarak halkın büyük desteğini kazandığı açıkça ortaya çıkan Serbest Fırka ile onun taraftarlarını gözden düşürmek ve yetkilileri yeni partiye karşı harekete geçirmek için, gerçekleri değiştirmeyi bile göze almıştı. Aslında onları bu davranışa yönelten temel etkenlerden biri de Gazi'yi etkileme çabasıdır denilebilir. Nitekim Hakimiyeti Milliye'nin yansıtış biçiminde görüldüğü gibi, meydana gelen olaylar M. Kemal'in en duyarlı olduğu *devlete* ve *kendi partisine* yönelik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, izlenen bu taktik başarıya ulaşacak ve Gazi'nin yeni partiye olan tutumunun değişmesine yol açarak SCF'nın yaşamında bir dönüm noktası olacaktır.

Hükümetin Tutumu

Hükümet İzmir olaylarının sorumlusu olarak yeni partiyi görüyordu. Nitekim Meclisin 2 Ekim tarihli toplantısında İsmet Paşa "...İzmir'de... kendi fikirlerini ve taraftarlarını bir an hakim edince" Halk Fırkası gazetesi ve merkezinin taşlandığını

belirtecektir.[387] Ayrıca, İsmet Paşa "...[olaylar] maksatlarını gizleyenlerin araya karışmasından" dolayı çıkmış olabilir diyerek, kendi partililerinin kışkırtıcı davranışlarını göz ardı etmeye çalışıyordu.[388] Gelişmelere böyle bir gözle bakan hükümete göre, güvenlik güçleri de davranışlarında haklıydılar. Nitekim başbakan, olayların hemen sonrasında basına verdiği demeçte, *"Fikirlere muhatap olanların alışmağa mecbur oldukları şey hiçbir sebep ve suretle kanuna muhalif harekette bulunmamaktır. Çünkü bu halde devletin kanunları kendi kendine derhal harekete geçerler."* diyerek, onların davranışlarını onaylıyordu.[389]

Ancak hükümet yalnızca Serbest Fırka yanlılarını suçlamakla yetinmedi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya devrimlerin tehlikede olduğunu ileri sürerek, gerekli önlemlerin alınması için valiliklere bir genelge gönderdi. Genelgede, "Son zamanlarda bazı neşriyat ve ifşaat üzerine vergiler kaldırılacak, askerlik olmayacak, fes giyilecek, yeni Türk harfleri kalkacak gibi makus ve menfi propagandalar" ile halkın "kanunî mükellefiyetlerini ifâdan kaçmaya tahrik edildikleri" belirtilerek, güvenlik güçlerinin böyle durumlara derhal müdahale etmeleri ve bunlara kapılabilecek vatandaşların uyanık tutmaları isteniyordu.[390]

Öte yandan alınan tüm önlemlere karşın, İzmir'deki kargaşalıklar sona ermemişti. Kanlı olayların hemen ertesi günü, 6 Eylül 1930'da liman işçileri greve başladı. Görünürdeki neden liman şirketinin Fethi Beyi karşılamaya gidenleri işten çıkartmak istemesiydi. Ancak grevin asıl amacının Serbest Fırka taraftarlarına karşı izlenen politikayı protesto etmek olduğu söylenebilir. Nitekim, *Son Posta*'da yer alan bir haberde grevin, olaylar sırasında ölen çocuğun cenazesinin halka teslim edilmemesi nedeniyle patlak verdiği söyleniyordu.[391] Bu arada devreye askerin de girmesine rağmen grevler engellenemiyor, aksine dalga dalga yayılıyordu. 8 Eylül günü beş bin incir işçisi işi bırakırken bunu, yemiş çarşısı hamallarının eylemleri izlemişti. Grevler ancak askerin doğrudan müdahalesiyle sona erdirilebildi; ancak, bu sırada yine kan aktı ve sekiz işçi yaralandı.[392]

Olayların Basındaki Yorumu

Fethi Beyi karşılama ile başlayıp çeşitli biçimlerde devam eden halkın Serbest Fırka'yı destekleme gösterileri, gazetelerde değişik biçimlerde yorumlanmıştır.

İktidar karşıtı basın bu gösterileri halkın baskılara karşı bir tepkisi olarak değerlendiriyordu. Örneğin M. Zekeriya'ya göre, "...nasıl bugünkü tezahürat altı sene milletin his ve fikirlerini boğmanın bir aksülameli ise, İzmir'deki kanlı hadiseler de fiil haline gelmiş bir heyecanı boğup öldürmek istemenin neticesi" idi.[393] Diğer yandan Arif Oruç, olayların bu boyuta tırmanmasında CHF'nın büyük rolü olduğunu öne sürüyordu. *Muarız gazetelerin* olayları başka yönlere çekmeye çalıştıklarını söyleyen Arif Oruç'a göre, "İzmir Hükümeti ve Halk Fırkası Rüesası emrivaki olan vaziyeti soğukkanlılıkla kabul etmiş olsaydı, bugün temiz İzmir çocuklarını gene kendi vasıta-i neşr-ü efkârları olan gazetelerle; serserilik, dolandırıcılık, haydutluk gibi ağır isnatlarla tahkir etmek haksızlığı irtikap etmemiş olurdu... Bilhassa son facia müsebbiplerinin İzmir Halk Fırkası erkânı olduğu"ndan şüphe etmemek gerekirdi.[394]

Hükümet yanlısı gazetelerde ise, daha önce de değinildiği gibi, Serbest Fırka'yı destekleyenleri aşağılamaya ve karalamaya çalışıyorlardı. Örneğin, 6 Eylül 1930 tarihli *Vakit* gazetesindeki şu haber bu tutumun tipik bir örneği sayılabilir:

"Fethi Beyi karşılayanlar arasında nedense zabıtaca maruf serseriler, komünistler, lekeli ve sabıkalılar ekseriyeti teşkil ediyorlar. Bunlar arasında Yaşasın Fethi Bey bize rakıyı on kuruşa içirecek!' diye bağıran, Şen Gazino garsonlarından İsmail, sahibi Hakkı, sabıkalı hırsız Ahmet, çorbacıbaşısı Tataroğlu, papelci Ahmet gibi adamlar vardı."

Hükümet yanlısı basına göre, İzmir olaylarının gösterdiği bir başka gerçek de, Serbest Fırka'nın özgürlükçü sloganlarının ülkede devrim güçlerini zaafa uğratarak, Cumhuriyeti tehlikeye düşürmekte olduğuydu. Bu görüş özellikle, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın güçlü ve etkili kalemlerinden Falih Rıfkı tarafından savunuluyordu. Ona göre, Fethi Beye tezahürat yapanlar "kara

kalabalık" ve "bulanık su sergüzeşt ve anarşi adamları" idi.[395] Asıl amaçları da Serbest Fırka'yı iktidara getirmek değil, yapılan devrimleri yıkmaktı. Bu nedenle bir an önce gerekli önlemler alınmalıydı:

"Cumhuriyetçiler aklınızı başınıza alınız! Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat!"[396]

İzmir olayları sonrasında en dikkate değer tutum değişikliği Yunus Nadi'de meydana gelmiştir denilebilir. O güne kadar Serbest Fırka'ya çeşitli eleştirilerde bulunmasına karşın olabildiğince ılımlı sözcükler kullanmaya çalışan *Cumhuriyet* başyazarı, artık yeni partinin en katı muhaliflerinden biri olacaktı. Bunun gerekçesi de Yunus Nadi'ye göre, SCF lehine yapılan propagandanın *makul hudutları* aşması ve hatta "yapılan inkılapların ilga edileceği propagandasına" varmasıydı.[397] Yine ilk kez, Fethi Beye doğrudan sert eleştiriler yönelten *Nadi*, onun halka hitap etmek için neden İzmir'i seçtiğine de bir anlam veremediğini söylüyordu. Cumhuriyet başyazarına göre, Fethi Beyin hükümete yönelttiği ekonomik ve malî yöndeki eleştiriler de "demagojiye pek müsait" idi.[398] Yunus Nadi'nin tutumundaki bu değişiklik, onun Mustafa Kemal'e yakınlığı göz önüne alınırsa, Serbest Fırka lehine bir durum sayılamazdı.

Fethi Beyin İzmir Söylevi ve Sonrası

Sonunda, Fethi Beyin halka hitap günü gelmişti. Konuşmasına amaçlarının *Cumhuriyeti ebedileştirmek* olduğunu belirterek başlayan Fethi Bey, partisinin devrim karşıtları için uygun bir ortam meydana getirdiği yolundaki iddiaları yalanlayarak bu gibi kimselerle mücadelede "ön safta bulunmak hak ve vazifesinde kendilerine tekaddüm edilmesine dahi razı olmayacaklarını[n]" altını çizdi.[399] Daha sonra, ekonomik konulardaki görüşlerini açıklayan Fethi Bey, iktidar yanlısı basın tarafından ileri sürülen Serbest Fırka'nın vergileri kaldıracağı iddialarının doğru olmadığını ancak, vergilerin hafifletilmesini istediklerini söyledi. Aynı şekilde demiryolları konusunda da itirazlarının

demiryolunun kendisine değil, "gayet ağır şartlarda yapılmasına" olduğunu belirtti.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çeşitli konulardaki görüşlerinin Fethi Bey tarafından özet sayılabilecek bir şekilde açıklandığı bu mitinge yaklaşık elli bin kişi katılmıştı.[100] O güne kadar yaşanan birçok gerginliğe karşın, halk genelde sakindi. Bunda Serbest Fırka liderinin halkı yatıştırıcı biçimde konuşmasının ve İsmet Paşa hükümetine karşı saygılı bir dil kullanmasının önemli etkisi olduğu söylenebilir. Yine Fethi Bey, İsmet Paşanın aleyhinde sloganlar atılmasına ve onun resimlerinin yırtılmasına da karşı çıkmış ve bunların tekrarlanmamasını istemişti.[101] Böylece *CHF aleyhine tezahürat* bile olmadan,[102] denetim altında geçmekte olan miting, beklenmeyen bir olay sonucu Serbest Fırka'nın tabanı üzerindeki kuşku ve endişelerin iyice artmasına neden olacaktı.[103] Bu olay o günkü kalabalık içerisinde bulunan *A. Tufan Yazman*'ın anlattığına göre şöyle meydana gelmişti:

"...Devrimleri henüz kabullenmemiş olan birçok softalar Fethi Beyin eski gelenekleri tekrar geriye getireceği, devrimleri ortadan kaldıracağı, şapkayı atıp fesi iade edeceği söylentilerini çıkarmışlar ve propagandaya başlamışlardı... Fethi Bey, bu söylentileri kesinlikle yalanlamak üzere ağzını açtı. Lider, sözlerinin Conker tarafından tekrarlanabilmesi için kelimeleri birer ikişer söylemek zorunluluğunda kalmış ve bakınız bu usûl ne acı bir olaya sebep olmuştur:

Fethi Bey - Bazı kimseler!..

Nuri Conker - (daha yüksek sesle tekrar ederek) Bazı kimseler!..

Fethi Bey - Bizim!..

Conker - Bizim!..

Fethi Bey - Şapkayı atıp...

Conker - Şapkayı atıp...

Fethi Bey - Tekrar fesi getireceğimizi...

Conker - Tekrar fesi getireceğimizi!..

İşte tam bu sırada halk, cümlenin tamamlanmasını beklemeden (şapkayı atıp fesi getireceğimizi) lafını duyar duymaz, büyük uğultularla:

Yaşşa Fethi Bey!..

diye bağırmağa ve 50 bin kişinin belki 45 bini başlarındaki kasket ve şapkaları yere çalıp... çiğnemeğe başladılar. Stadyumu bir anda yerden yükselen bir toz bulutu kapladı. (SCF erkanında) büyük bir telaş başladı. Fethi Bey renkten renge giriyordu. Nuri Conker ve arkadaşları bağırıyor, tepiniyor... halkı uyarmağa çalışıyordu. Bu karışıklık birkaç dakika sürmüştü... Ve... sonunda... Nuri Conker'in son derece gür sesi Alsancak Stadyumu'nun havasını çınlattı :

Arkadaşlar!.. Yanlış anlaşıldı, cümleyi tekrar ediyoruz dinleyin!..

...Fethi Bey ve onu duble eden Nuri Conker yine deminki gibi kelimeleri birer ikişer tekrarlıyarak cümleyi şu şekilde tamamladılar :

Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi zannediyorlar. Yanılıyorlar. Gazi'nin inkılapları devam edecektir!.."

İzmir'de yaşanan olayların yankısı Ankara'ya geldikçe, CHF yöneticilerinde büyük bir telaş ve öfke meydana getiriyordu. İktidara göre bütün bunlara neden olan Fethi Beydi. Öyle ki Fethi Bey "bozgunculuk ve anarşi çıkarmakla" bile suçlanmaya başlanmıştı.[405] Ayrıca onlara göre gerekli önlemler alınmazsa bu gidişin sonu iyi olmayacaktı. Şükrü Kaya'nın özel kalem müdürlüğünü ve Atatürk döneminde bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış olan Nejat Saner anılarında, İsmet Paşanın İzmir'den gelen çeşitli haberler üzerine çok sinirlendiğini ve Atatürk'e, "Haysiyetim ve şerefim bahis konusudur, size dehalet ediyorum. Bu anarşiyi önlemek için Fethi Beyi derhal tevkif etmekliğimi müsaade buyurunuz, başka çarem kalmadı." diyerek bir anlamda Serbest Fırka'nın kapatılması için izin verilmesini istemiştir.[406] İnönü'ye göre ise, olayların asıl ürkütücü etkisi Mustafa Kemal üzerinde olmuş ve kendisine "... bilesin herşey bitti, yeniden başlayacağız biz bu işe..." diyerek, bizzat kendisinin kurdurduğu Serbest Fırka'dan umudunu kestiğini belirtmiştir.[407]

Bu iki anlatımdan hangisi doğru olursa olsun, ortaya koyduğu bir gerçek vardı: Olaylar ülkenin yöneticileri üzerinde Serbest Fırka'ya yönelik bir tepki oluşturmuş ve bu, onlara yeni partinin kapatılmasını düşündürtmeye varacak kadar ileri bo-

yutlara ulaşmıştır. Bu İzmir olaylarından sonra gelinen noktayı göstermesi bakımından altı çizilmesi gereken bir durumdur.

Fethi Beyin Konuşmasının Basındaki Yankıları

Bu gelişmeler olurken Fethi Beyin konuşmasına da elli bin civarında büyük bir kalabalığın katılması üzerine SCF yanlısı basın, artık yeni partinin halk arasında geniş bir taban bulduğuna inanarak, Serbest Fırka'ya desteğini ve iktidara eleştirilerini arttırmaya başlamıştı. Nitekim *Son Posta* bu noktanın altını, "Buraya kadar 'Serbest Cumhuriyet' fırkası sun'i bir fırka idi. Davet ile vücuda gelmişti... İşte... Serbest Cumhuriyet Fırkası şimdi teşekkül etmiş oluyor... Arkasında bu kadar büyük bir halk kütlesi bulundukça, yeni fırkanın muvaffak olamamasına ... hiç bir sebep yoktur."[408] sözleriyle çiziyordu. Ayrıca SCF yanlısı gazetelere göre, İzmir'de yaşananlar iktidarın halkın desteğini kaybettiğini açıkça ortaya koyuyordu ve bu rağbet bir referandum sayılmalıydı. Bu nedenle iktidar karşıtı gazeteler âdeta söz birliği etmişçesine, hükümeti istifaya çağırıcı yayınlar yapmaya başladılar. Örneğin M. Zekeriya'ya göre, SCF'nın kurulmasından sonra bu partiye taraftar gazetelerin tirajının artıp, hükümet yanlılarının ise düşmesi, halkın, hükümetin ve Halk Fırkası'nın neşrettiği gazetelere itimat etmediğinin bir göstergesi sayılırdı. Şimdi de halk, hükümetle ilgili düşüncelerini açıkça ortaya koymuştu:

"Gazetelerde bilvasıta his ve fikrini ihsas eden halk, nihayet İzmir'de bizzat ortaya çıktı ve reyini doğrudan doğruya verdi... İzmir'deki nümayişlere bizzat halkın kendi kendine yaptığı bir referandum nazarile bakabiliriz. Halk doğrudan doğruya reyini veriyor ve Fethi Beyi istediğini ilan ediyor.

Bu referandum karşısında İsmet Paşa hükümetinin vaziyeti bizce çok nezaket kesbediyor. Halka istinat eden bir demokratik hükümetin bu coşkun tezahürat karşısında yapacağı şey çekilmektir."[409]

İzmir'de yayınlanan *Yeni Asır* gazetesi de, halkın yeni partiye ilgisini bir *plebisit* olarak değerlendiriyor ve İzmirliler'in hep bir ağızdan "Fethi Beyi isteriz" dediklerini, halkın "eski fırkayı icraati üzerinde muhakeme ve mahkum ettiği"ni söylüyordu.[410]

İzmir'de Fethi Beye gösterilen ilgiyi "İzmir'in işgalden kurtarılışı sonrasındaki ikinci şahlanış" olarak nitelendiren Yarın gazetesinde ise, "Birinci şahlanış, istilaya karşı olmuştur. İkincisi ...hürriyete susayanların müşterek infialine tercüman oluyor." denilerek Ege bölgesi milletvekillerine şöyle sesleniliyordu:

"Manisa, Aydın ve İzmir meb'usları, müntehiblerini takibe mecbur değiller midir?.. Kendisini apaçık gösteren umumî arzu karşısında, hususiyetle İzmir meb'uslarına düşen bir vazife vardır... Evet iki şekilli bir vazife:

1-Siyasî kanaatleri ile telif edebildikleri takdirde yeni fırkaya girmek,

2-Yeni intihabata kadar müstakil kalmak.

Akla üçüncü ve makul, hatta en münasip bir şekil daha geliyor: İstifa"[411]

Muhalif basının bu tutumuna karşılık iktidar yanlısı basın, Serbest Fırka'nın ülkedeki devrim karşıtı güçlerin amaçlarına ulaşabilmeleri için ortam hazırladığını öne sürüyor, yeni partiyi gözden düşürecek çeşitli iddialar ortaya atıyorlardı. Onlara göre Serbest Fırka ile birlikte, "büyük bir demagoji dalgası, tıpkı eski şeriat dalgası gibi, memleket havasını sarsmaya başlamış" ve "Karşı fırkanın adamları daha şimdiden kara kalabalığın gerisinde kalmış[lardı]".[412]

Yunus Nadi'ye göreyse, Fethi Beyi dinlemeye gelenlerin ancak üç yüz kadarı *meseleye inanan* insanlardı. Geri kalanlar çeşitli *propaganda ve tahriklerle* gelmişlerdi.[413] Ancak Yunus Nadi'nin neden bunları söyleme gereği duyduğuna açıklık getirebilecek bir neden, aynı yazıda, "Fethi Beye ne kadar ilgi gösterilmiş olunursa olunsun, İzmir'de CHF'nın azınlıkta kalması mümkün değildir." sözleriyle ortaya konuluyordu. Anlaşılan iktidarı asıl ürküten ve böyle bir savunma durumuna iten neden, Serbest Fırka'nın kendi iktidarlarını ele geçirebilme olasılığıydı. Çünkü Serbest Fırka "...her... yerde Halk Fırkası'nı söndüre söndüre" gidiyordu.[414]

CHF Yanlısı Basının Gazi'yi Etkileme Çabaları ve Sonucu

İzmir olayları Gazi'nin partiler karşısında tarafsız kalmasının CHF'nın aleyhine bir durum meydana getirdiğini göstermişti. Anlaşılmıştı ki, Gazi bu tutumunu sürdürdüğü sürece Serbest Fırka'nın yükselişini engelleyebilmek mümkün değildir. Bu nedenle iktidar partisinin İzmir olaylarından sonra izlemeğe başladığı en önemli politikanın Gazi'nin partiler karşısındaki tutumunu değiştirebilmek çabaları olduğu söylenebilir. Bunun için de öncelikle bu konuda Serbest Fırka'nın hareket alanı daraltılmaya çalışılmış ve bu amaçla Serbest Fırka'nın Gazi'nin adını politikaya alet ettiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Ayrıca "Gazi'nin İsmet Paşa hükümetini düşürmek için yeni partiyi kurdurduğu" söylentileri de bu konuda iktidar yanlısı basına önemli bir koz vermiştir. Örneğin Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), "Gazi'nin büyük ismini bir politika vasıtası olarak kullanmıya hiç kimsenin hakkı yoktur." diye başladığı *Fırkalar Karşısında Gazi* başlıklı yazısında, SCF'nı bu konuda çok laubali davranmakla suçluyor ve "Bir hükümeti iskat için, Gazi'nin politika oyunlarına, fırka manevralarına tenezzül edeceğini düşünmek, onun aziz şahsiyetini, manevî kuvvet ve nüfuzunu tanımamak olur. Hakikatı görmek için mugalata yollarına sapmaya lüzum yoktur" diyordu.[115] Aynı yazısında, Serbest Fırka'nın bu konuda izlediği politikayı yolsuz olarak niteleyen Hakimiyeti Milliye başyazarı ayrıca, *"...Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumî Reisi'dir... Gazi, belli başlı bir devrin tarihini yapmış bir şahsiyettir; ondan kendi tarihini inkâr etmek beklenir mi? Herhalde tutulan yol yanlıştır. Devletin nizamını, gene devlet reisinin aziz ismini kullanarak kazmıya asla müsaade edilmez. Ergeç büyük hakikat bu harekete teşebbüs edenlerin önüne bütün mehabetile çıkar. O vakit bu yolsuz politikanın hesabını vermek ve tevil yoluna sapmak da çok güç olur."* şeklinde tehdit içeren ifadeler kullanıyordu.

Öte yandan o günlerde başta Yunus Nadi olmak üzere, iktidarın önde gelen diğer yazarları Serbest Fırka'ya karşı izlemekte

olduğu tarafsızlık politikasını değiştirmesi için Mustafa Kemal'e baskı yapıyorlardı.[416] Onlara göre olay çok tehlikeli bir boyut almıştı ve eğer Gazi tutumunu değiştirmez ise, irtica önlenemez bir duruma gelecekti. Ayrıca onun kendi kurduğu partinin iktidarı yitirmesi de söz konusuydu. Böylece Mustafa Kemal en duyarlı olduğu konular ileri sürülerek tutumunu değiştirmeye zorlanıyordu.

Aslında, Serbest Fırka'nın bu hızlı yükselişi tâ ilk günlerden beri Mustafa Kemal'i de tedirgin ediyordu.[417] Bu tedirginlik İzmir olayları sırasında daha da artmış; hatta bu endişelerini İsmet Paşaya da açıkça söylemişti.[418] Buna CHF ileri gelenleri ve gazetelerinin baskıları da eklenince,[419] başlangıçta parti çekişmelerinde tarafsız kalacağını söyleyen Mustafa Kemal, sonunda tutumunu değiştirmeye karar verdi. Bunun ilk belirtisi Cumhuriyet gazetesinde yer alan Anadolu Ajansı kaynaklı şu haberde görülüyordu:

"ANKARA 8 (A.A.) Tebliğdir: Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hz.nin yeni Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı Devlet Reisi olarak vaziyetleri kendi aleni mektuplarında musarrahtır. Buna rağmen şurada burada serahaten ve imaen Reisicumhur Hz.nin yeni fırka ile beraber olduğu halka ifade ve işae edilmektedir. Bu gibi ifade ve işaalar tamamen ve kat'iyyen muhaliftir."[420]

Bu haberi Yunus Nadi'nin aynı tarihli gazetede yer alan bir açık mektubu izledi. Gazi'ye hitaben yazılan bu mektupta Yunus Nadi, Serbest Fırka'nın onu kendisine mal etmeye çalıştığını belirterek, partiler karşısındaki durumuna açıklık getirmesini istiyordu.[421] Mektupta bir önemli nokta daha göze çarpıyordu. O da Cumhuriyet başyazarının kullandığı "...zat-ı devletlerini başka ve yeni fırkalar mal etmeye çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyet'in muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz..." ifadeleriydi. Yunus Nadi bu sözleriyle açıkça, eğer M. Kemal süregelen tutumunu değiştirmezse, iktidar partisinin kendi başının çaresine bakacağını belirtiyordu. Bu önemli bir noktaydı, ancak daha da önemlisi mektubun Gazi'nin bilgisiyle yazılmasıydı.

Nitekim dönemin cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Hasan Rıza Soyak bu mektubun, "Hakiki durumu belirtmeye yol açmak için" Gazi'nin onayıyla yazıldığını söylemektedir.[422]

Mustafa Kemal'in bu yazıya cevabı gecikmemiş ve mektuba hemen ertesi gün şu sözlerle karşılık vermişti:

"Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum; bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hadiselere işaret olunarak, beni Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka fırkaların mal etmeye çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavazzuhu namına hakikati halin ifadesi talep olunuyor. Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum; her yerde, halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum... Hakikati hali bir defa daha ifade ve tasrih edeyim: Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlüdüdür. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiç bir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitamında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım; bu konuda tereddüte mahal yoktur."[423]

Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasında Mustafa Kemal'in Fethi Beye yazdığı mektupta, niçin CHF'nın resmî genel başkanı olduğu ifadesinin çıkarılmasını istemediğinin önemli nedenlerinden birinin böylece ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü Gazi, Yunus Nadi'ye yazdığı mektupta partiler karşısındaki durumuna açıklık getirirken, "Hakikati hali bir defa daha ifade ve tasrih edeyim..." diyerek başlangıçtaki sözlerine atıfta bulunuyordu. Denebilir ki, başlangıçta Gazi olayların bu yönde gelişebileceği olasılığını göz önüne alarak, kendisine hareket serbestisi sağlamak istemişti ve Hilmi Uran'ın yeni parti kurucularının seçimiyle ilgili olarak söylediği gibi, bu da "...icabında fırkayı kaldırabilme tedbiri idi."

Öte yandan, Gazi'nin tavrını açıkça Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan yana koyduğunu gösteren bu sözleri yayınlandığında, yeni parti kurulalı henüz bir ay bile olmamıştı. Serbest Fırka da

yeni örgütlenmeye başlamış ve kendisinin onayıyla bu amaç için çıkılan Ege gezisi devam ediyordu. Öte yandan Serbest Fırka lideri gazetecilerin konuya ilişkin sorduğu bir soruya "Dünle bugün arasında değişmiş en küçük bir nokta yoktur" karşılığı vermişse de,[424] bu danışıklı mektuplaşmanın Serbest Fırkalıları endişeye sürüklediği de muhakkaktı. Nitekim, ortaya çıkan durumun nedenini öğrenmek isteyen Fethi Bey, Ankara'ya dönerek Gazi ile görüşme ihtiyacı duymuştu. Ancak Gazi'nin Fethi Beye söyledikleri de SCF için pek umut verici değildi:

"Ben iki fırkaya yardım edeceğimi söylemiştim. Görüyorsunuz ki, siz benim yardımıma muhtaç değilsiniz. Halk size doğru akıyor. Desteğe öteki fırka muhtaçtır..."[425] *"...ben artık biraz tarafgirlik yapacağım. Yoksa Halk Fırkası yıkılacak".*[426]

Gerek Fethi Beye söylenen bu sözler gerekse *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan mektup, Serbest Cumhuriyet Fırkası için *sona gidiliyor* anlamına geliyordu. Çünkü, o günkü ortamda Gazi'nin tavır alacağı bir siyasal oluşumun yaşaması mümkün olamazdı ve ayrıca böyle bir durumda Serbest Fırka'nın, tüm yönetim mekanizmasını elinde bulunduran iktidar partisiyle mücadele edebilmesi zordu. Nitekim bu gelişmeden sonra, hükümet ve onu destekleyen basın Serbest Fırka'yı "kardeş bir siyasî teşekkül" olarak görme anlayışından vazgeçerek "bir düşman"[427] yerine koyduğu yeni partiyle şiddetli bir mücadeleye girişecekti. Örneğin basın cephesinin davranışını Ahmet Ağaoğlu şöyle anlatmaktadır:

"Bu arada karşı taraf gazeteleri kızmışlar, kükremişler, taşmışlar, ağızlarına gelen küfürleri, isnatları, iftiraları yazmaktan çekinmiyorlardı.

...İstanbul Fırka Reisi... olan Cevdet Kerim (İncedayı) Serbest Fırkayı irtica ile, ihanetle itham ediyordu.

Evvelce bu fırkanın dünyaya gelmesini memleket için bir nimet ve bereket alameti olmak üzere selamlamış olan ve benim hakkımda da:'Hangi fırkaya mensup olursa olsun, Ahmet Bey yine bizim kardeşimizdir.' diye yazmak gibi yüksek bir fedakârlık ve dostluk alameti

gösteren Yunus Nadi Bey, şimdi fırka hakkında en ağır ithamları yazmaktan ve bana karşı da sabık dostumuz demekten çekinmiyordu.

Fethi Beye hitaben artık tereddüt etmeksizin: Muhalefet yapmak için kaç para aldın? diye yazabiliyordu.

Hatta Mahmut Bey (Siirt Meb'usu ve Milliyet başyazarı) gibi, her meselede büyük bir itidal ve soğukkanlılık göstermeği ve muvazenesini kaybetmemeği bilen bir arkadaş bile, hakkımızda envai türlü imalar ile dolu yazılar yazmağa başlamıştı."[428]

Sonuç olarak o günlerden sonra Serbest Fırka'nın üzerine gölge düştü. Partiye katılımlar azaldı, milletvekili katılımı ise hiç olmadı. Bu arada partinin denetimi de yöneticilerin kontrolü altından çıkmaya başlamıştı. Örneğin Fethi Bey "...artık Serbest Fırka halkın malı olmuştur. Biz onun isteklerine boyun eğmek zorundayız." demek durumunda kalmıştı.[429] Böylece Fethi Beyin başarılı Ege gezisi, her iki taraf özellikle CHF yanlısı basının da büyük etkisiyle, yeni parti aleyhine bir durum meydana getirdi ve Serbest Fırka olayının *sonunun başlangıcı* oldu.

Dördüncü Bölüm

Belediye Seçimleri

Serbest Fırkanın Tabanı

Fethi Beyin Ege gezisi Serbest Fırka'nın tabanının kimlerden oluştuğuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Ancak öncelikle söylenmesi gereken, halkın Serbest Fırka'yı başlangıcından itibaren gerçek bir siyasal oluşum olarak değerlendirdiğidir. Bu nedenle çoğu Terakkiperver Fırka deneyimini yaşamış olan bu insanlar, hükümet güçlerinin çeşitli engellemelerine karşın, bu partiyi desteklemişlerdi. Yeni partinin kuruluşuyla ilgili bu kanının oluşmasında da kuşkusuz, Gazi ve Serbest Fırka ileri gelenlerinin çeşitli açıklamalarıyla, özellikle Serbest Fırka yanlısı basının bu konuyu duyuruş biçimi ve halk arasında uyandırılan "Gazi yeni partiyi İsmet Paşa'ya karşı kurdurdu" düşüncesinin büyük etkisi vardı. Nitekim, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra, CHF tarafından ankete dayanılarak hazırlanan bir raporda bu son nokta, "Ebedî şefimizin yeni partinin kuruluşunu desteklemesi, İsmet Paşa ile aralarında ihtilaf bulunduğu ve Serbest Fırka'nın bu ihtilaf neticesinde maksatlı olarak teşkil edildiği şayialarının çıkması yeni partinin kurulur kurulmaz kuvvetlenmesine yol açmıştır." sözleriyle dile getiriliyordu.[430] Öte yandan Serbest Fırka ile Gazi ilişkisi hakkında halkın yürüttüğü mantık da çok basitti. "Gazi istemeseydi yeni fırka kurulmazdı. Öyleyse yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!"[431]

Bu arada Serbest Fırka'ya sağlanan desteğin en önemli özelliğinin *tepkisel nitelikli* olduğu söylenebilir. Öyle ki henüz

partinin ilk kuruluş günlerinde, daha Serbest Fırka'nın amaçlarının ne olduğu tam olarak ortaya konulmadığı bir sırada Fethi Bey, "Fırkaya girmek isteyenler çoktur" diyerek partilerine yoğun bir ilgi olduğunu söylüyordu.[432] Fethi Bey'in İzmir gezisi ve bu sırada yaşanan olaylar ise, bu tepkisel desteğin kimler tarafından sağlandığını somut olarak ortaya koymuştur.

Öncelikle söylenmesi gereken Serbest Fırka'nın kurulması ile birlikte ülkede büyük bir *hürriyet* havasının doğduğudur. Nitekim, CHF yanlısı basın ilk günlerden başlayarak özellikle bu nokta üzerinde durmuş ve yeni partiye yönelttiği en önemli eleştiri konularından biri Serbest Fırka'nın "ölçüsüz bir hürriyet havası estirdiği" iddiası olmuştur. Örneğin Siirt Meb'usu Mahmut, *Hakikati Unutmıyalım* başlıklı yazısında, "Bakıyoruz, yeni fırkanın doğuşu yeni bir hürriyet edebiyatına cereyan verdi. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın istibdatından, idaresindeki tazyikinden, yeni fırkanın bu ülkeye hudutsuz bir hürriyet... getireceğinden bahsediliyor" diyordu.[433] İktidar yanlısı basının şikayetlerine yol açan bu serbestlik havası baskılardan bunalan halkın, yeni partinin ne olduğunu tam olarak öğrenmeye gerek duymadan, içinde bulunduğu sıkıntıların nedeni olarak gördüğü iktidar partisine karşı Serbest Fırka'yı desteklemesine yol açmıştır. Nitekim, İzmir olayları sırasında çocuğunu kaybeden baba, bu acısını dile getirmek yerine Fethi Beye gerekirse başka çocuklarını da *kurban* verebileceğini, ancak kendilerini "...zalim mutemetlerin ellerinden kurtarmasını" istemiştir. Yine Serbest Fırka öncesi dönemde gittiği İzmir'le ilgili izlenimlerini soran İsmet Paşaya Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin anlattığı şu olay da halkın nasıl bir baskıyla karşı karşıya bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir:

"İzmir'de fırkamızın mutemedi olan zatı hayretle gördüm, birçok kimseleri yıldırmış. Bir çiftçi bana ondan bahsederken namazda iki yana selam verir gibi başını mütemadi sağa sola çeviriyordu. Merak ederek sordum:

-Ne var? Ne için hep ikı tarafa bakıyorsun? İşittiğim cümle şudur:

-Üç ekmeğim vardı, elimden ikisini aldı. Son ekmeği de alır diye korkuyorum."[434]

Serbest Fırka'ya sağlanan tepkisel desteğin kimler tarafından verildiğini gösteren bir başka olay da işçilerin sergilediği davranıştır. İşçiler, Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasından önce kısıtlı da olsa haklarını arayabilme olanağına sahipken,[435] Takrir-i Sükûn Kanununun kabul edilmesinden sonra, uzun sürecek bir sessizlik dönemine girmişlerdi. Bu süre içerisinde sendikalar kapatılmış, işçi birtakım cemiyetlerin eline bırakılmıştı. Nitekim Ahmet Hamdi Başar, işçilerin neden yeni partiyi desteklediği ile ilgili olarak *"... İstanbul'da [liman] amele[si] Serbest Fırka'ya rey veriyor. Çünkü bu amele Halk Fırkası namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardır. Bu cemiyet onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım için kurulmuştur. Amelenin yevmiyesinden yüzde üç kesilir. Reis, filan vekilin akrabası... katib-i umumi azledilmiş bir mülkiye amiri, azalardan biri falanın diğeri falanın akrabasıdır... Sandığın gelirleri ancak masrafları karşılar, Cemiyet sadece bir yeyinti yeri olmuştur. Cemiyete kayıtlı olmayan ameleye iş verilmez. Onun için evinde çocuğu ilaç bekleyen amele bu tufeyli istismar yuvasını Halk Fırka'sının kendisi olarak görüyor ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırka'nın kucağına düşüyor."* saptamasını yapmaktadır.[436] Gerçekten İzmir'de başta liman işçileri olmak üzere çeşitli işçi gruplarının, yeni partiye destek vermek için başlattığı grevler işçilerin içinde bulundukları durumla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Çünkü bu, dönemin koşulları göz önüne alınırsa, işçiler açısından çok riskli bir davranıştı.

İzmir'de yaşanan Serbest Fırka'nın tabanı hakkında ipucu verecek bir başka olay da, Fethi Beyin Alsancak Stadında yaptığı konuşma sırasında meydana gelen olaydır. Serbest Fırka her fırsatta devrimlere bağlılığını, lâikliğin savunucusu olduğunu, bu konuda iktidar partisinden farklı bir düşüncesi olmadığını belirtmesine; programında, tüzüğünde bu noktayı özellikle vurgulamasına karşın, elde olmayan bir durum bahane edilerek, devrimlerin en önemli simgelerinden biri olan şapka ayaklar altına alınmıştır. Demek ki, Serbest Fırka neyi savunuyor olur-

sa olsun, devrimlere karşı unsurlar tarafından bir alternatif oluşum olarak görülmüştür. Bu ise, yeni partinin yıpratılabilmesi için CHF tarafından kullanılan gerekçelerden biri ve belki de en önemlisi olacaktır. Nitekim, İsmet Paşa "Serbest Fırka... tamamen irtica çıktı" derken,[437] dönemin Meclis Başkanı Kazım Özalp da, "Serbest Fırka kurulur kurulmaz, fırsat bekleyen gerici unsurlar harekete geçtiler ve Fethi Beyin etrafında toplanmaya başladılar"[438] sözleriyle aynı görüşü dile getirmektedir.

Rejime muhalif olup da, Serbest Fırka'ya destek verenler yalnızca devrimlere karşı olan güçler değildi; faaliyetlerine izin verilmeyen aşırı sol görüşlere sahip gruplar da tepkisel bir davranışla, ekonomik yönden CHF'ndan daha liberal görüşlere sahip olan yeni partiyi destekliyorlardı. Örneğin, Ağaoğlu Ahmet konuyla ilgili şöyle bir olay anlatmaktadır: " ...gazeteci olduğunu hatırladığım birisi halk arasından fırlayarak bir nutuk vermeye başladı. Bu nutuk asla hoşuma gitmedi. Demagojik idi; yer yer sosyalist ve komünist kokuları geliyordu."[439] Ayrıca unutulmamalı ki, Serbest Fırka'ya destek veren iki önemli ulusal gazetenin sahip ve başyazarları da sosyalist görüşleriyle tanınan kimselerdi; hatta M. Zekeriya (Sertel), başlangıçta yeni partiye sol bir programa sahip olmadığı gerekçesiyle destek vermemişti.

Bunların dışında Serbest Fırka'nın tabanını oluşturanlar arasında, şu ya da bu biçimde iktidar partisiyle ters düşen ya da çıkarları örtüşmeyen kimselerle; yeni oluşumun felsefesine inanan, bunu Cumhuriyet'in önemli bir öğesi sayan, devrimleri içtenlikle benimsemiş ancak, CHF ile düşünsel düzeyde uyuşamayan kimseler de vardı. Hatta denilebilir ki, yeni partinin örgüt temsilcileri genellikle bu ikinci tip insanlardan oluşuyordu.

Sonuç olarak Serbest Fırka'nın tabanının, *gayr-ı memnun* kitlelerin ağırlıkta olduğu; bunun yanında, bürokrasi dışında kalmış aydın kesimle birlikte bu partinin gerçek anlamda bir siyasal boşluğu dolduracağına inanan kimselerin de bulunduğu bir yapıdan oluştuğu söylenebilir.

İktidarın Muhalif Basına Karşı Tutumu

İzmir olaylarından sonra iktidarın en önemli icraatlarından birisi basın üzerinde denetimini arttırıcı önlemler almak oldu. Daha önce, kendisine karşı yapılan ağır eleştirilere bile dikkat çekecek biçimde hoşgörülü ve yumuşak davranan iktidar, Serbest Fırka'ya olan ilginin somut olarak ortaya çıkmasından sonra, bu politikasını değiştirmişti. Bunun ilk göstergesi olarak İsmet Paşa imzasıyla İçişleri ve Adalet bakanlıklarına bir genelge gönderildi ve ülkenin huzurunu bozucu yayınlara karşı önlem alınması istendi. İktidar karşıtı basın üzerinde baskı kurmaya yönelik yaptırımların başlangıcı olacak olan bu genelgede şöyle deniliyordu:

"Asayişi muhil ve türlü maksatlarla kanuna muhalif neşriyat, tahrikat ve harekat yapanlar hakkında kanunun emrettiği takibat bila tereddüt icra olunmalıdır. Fikir münakaşalarının masuniyeti ancak zabıta ve adliyenin memleketin nizam ve asayişini mahfuz tutmasile mümkündür."[140]

Bu genelge muhalif basının sert tepkisine yol açtı. Örneğin bunu anti - demokratik bir gelişme olarak niteleyen *Son Posta* başyazarı M. Zekeriya, genelgenin iktidarın halktan çok "zabıta kuvvetlerine" dayandığının kanıtı olduğunu söylüyordu.[141] *Yarın* başyazarı Arif Oruç'un tepkisi ise çok daha dikkat çekiciydi. "Gayelerinin tahakkuku" için idamı bile göze alabileceğini ima eden bir ifadeyle hükümete açıkça meydan okuyan Yarın başyazarı, Serbest Fırka öncesi dönemde yaptığına benzer bir davranışla, eleştirilerinin dozunu arttırma tehdidinden de geri kalmıyordu:

"İdeal sahibi adamlar için, gayelerinin tahakkuku yolunda; tevkif, hapis ve hatta idam edilmenin bile zerre kadar kıymeti, ehemmiyeti

olamayacağına göre bu neşriyattan... gazetecilerin müteessir olmalarına ihtimal verilemez... Muhterem Başvekil Paşa'nın şu şekilde tehdit edici ihtarlarda bulunmaları, kendilerinin zannedildiği derecelerde idare ve siyaset rucülü olmadıklarını, maalesef en canlı surette gösteriyor... Bir defa İsmet Paşanın emirleri, demokratlık iddiasında bulunan idarelere yakışmayacak kadar, vatandaş hukukunu anlamıyan, hatta kanunların direktifle tatbik edildiğini gösteren bir emir idi. Eğer neşriyatımız dahi, türlü maksatlara atfedilmek istenenler arasında bulunuyorsa, lüzumunda daha ileriye gitmemizin teşvik edilmeyeceğini ümit etmek isteriz."[142]

Muhalif basının bu sert tepkisine karşın hükümet uygulamaya karar verdiği yeni politikadan vazgeçmedi. İzmir olayları sırasında halkı kışkırtıcı yayın yaptıkları ve TBMM'nin manevî kişiliğine hakaret ettikleri gerekçesiyle bazı gazeteler hakkında soruşturma başlattı. Daha sonra İzmir'de yayınlanan *Hizmet*, *Yeni Asır* ve *Halkın Sesi* gazetelerinin başyazar ve sorumlu müdürleriyle, bunların yazılarını alıntılayarak yayınlayan *Son Posta* gazetesinin sorumlu müdürü tutuklandı. Oysa olayların çıkmasında en büyük rol iktidar yanlısı *Anadolu* gazetesine aitti ve diğer gazetelere soruşturma açılırken, bu gazete hakkında her hangi bir işlem yapılmamıştı. Ancak Fethi Bey bu tutumu sert bir biçimde eleştirmeye başlayınca, Anadolu gazetesi de soruşturma kapsamına alındı ancak, öteki gazetecilerin ağır cezada yargılanıp tutuklanlanmalarına karar verilirken, Anadolu gazetesi sorumlularının asliye ceza mahkemesinde ve tutuksuz yargılanmaları kararlaştırıldı. Bu söz konusu genelgenin gerçek amacını ortaya koyması bakımından ilgi çekici bir göstergedir.

İktidarın SCF yanlısı basına takındığı tavır, bu parti tarafından kendilerine karşı yöneltilmiş bir hareket olarak değerlendirildi. Serbest Fırka'ya göre aslında bu davranışıyla hükümet, Cumhuriyet Halk Fırkası ile elele vererek yükselişlerinin önüne set çekmek istiyordu. Bunun için de hükümet Halk Fırkası erkânı, Halk Fırkası erkânı da hükümet memurları gibi çalışıyordı. Ellerindeki tüm hükümet ve parti örgütlerini de kendilerine karşı seferber etmişlerdi.[143]

Bu arada ilginç bir biçimde *Yarın* gazetesi yaptırım dışı kalmıştı ama, doğrudan olmasa o da gözdağı verilmekten kurtulamadı. Bursa Valisi Fatin Bey komünist olarak suçladığı Arif Oruç'la ilgili şunları söylüyordu:

"Efendiler, Yarın isminde bir gazete varmış. Onun sahibi olan Arif Oruç'u iyi bilirim. Bu firari Çerkez Ethem'in katib-i hususisi idi. Zaten komünisttir. Ankara'da da bir zamanlar böyle bir paçavra çıkarırdı... Bu kepazelik meclis açılıncaya kadar devam edecektir. En ağır cezalar onlar içindir... Hükümet müteyakkızdır."[444]

Öte yandan Serbest Fırka'nın ilk günlerinde "...Gazi'nin emriyle yeni bir muhalefet partisi kurulmasının, öteki reformların yapılış şekillerine tamamen uygun olduğunu kabul etmek gerekir" diyen[445] dönemin ABD Büyükelçisi *Joseph Grew*, İzmir olaylarından sonra hükümetin yeni partiye karşı takındığı tutum ve onu destekleyen basına uygulanmaya başlayan baskı politikaları üzerine anılarına, 13 Eylül 1930 tarihinde şu dikkat çekici notları düşmüştür:

"Basına verilen özgürlük işte bu kadar. Durum son derece şaşırtıcı; ilerde ne gibi sonuçlar baş göstereceğine dair herhangi bir kehanette bulunmaya imkân yok; bütün tahminler aynı derecede itibara şayan görünmekte. Kesin olarak bilinen biricik şey şu ki, Türkiye'de kendini gösteren değişmeleri dış görünüşlerine göre değerlendirmekte nadiren isabet vardır; perde arkasındaki entrika ise durmadan ilerlemektedir."[446]

Seçimler Öncesi Basın

İzmir olaylarından sonra, CHF ve onun yanlısı gazeteler, Serbest Fırka'yı yıpratmaya -hatta yok etmeye- yönelik çabalarının dozunu daha da arttırmışlardı. Bunun için de öncelikle yeni partiyi gerçek kurucusu denilebilecek olan Gazi'nin gözünden düşürmeye çalışıyorlar; Serbest Fırka'nın tabanını şeriatçı, inkılap düşmanı, komünist vb. sıfatlarla nitelendiriyor, bu partinin artık dönülemez bir yola girdiği ve kontrol edilemeyeceği düşüncesinin yayılması için uğraş veriyorlardı. Örneğin

Falih Rıfkı'ya göre, "cumhuriyetçilik ve lâiklik anlayışından" kurtulan yeni parti, artık "cumhuriyetçilik kıyılarında görülmüyordu."[447] Yine Falih Rıfkı, hükümetin İzmir olayları nedeni ile gazetelere karşı izlediği politikayı eleştiren Fethi Beyi mahkemeleri tedhiş altında bırakmaya çalışmakla suçluyor ve "...Bir devletin bütün mesuliyetlerini üzerine almayı göze kestiren bir fırka reisinin bu gafleti affedilemez" diyordu.[448] Öte yandan Serbest Fırka kurucularının kişiliklerine de doğrudan sert eleştiriler yapılmaya başlanmıştı. Ayrıca, bir an önce Serbest Fırka'nın önüne geçilmesi için baskı yapıyorlardı: "Bu vaziyet, tabii bu şekilde devam edemez... Bunun için müracaat edilecek tedbir ise, kanun vasıtalarını, adliye mahkemelerini harekete geçirmektir."[449] İktidarca Serbest Fırkalılara bir yalnızlaştırma politikası da uygulanmaya başlanmıştı. Örneğin Bilecik Milletvekili Rasim Bey, Mustafa Kemal'in sevdiği bir arkadaşıydı ve onun emri ile Serbest Fırka'ya girmişti. Herkes ile de dost geçinirdi. Bir gün iktidar partisinden bir milletvekili arkadaşına, "Seni severim; sakın bugünlerde bana yaklaşma! Ben şimdi veba mikrobu gibi oldum." demek zorunda kalmıştı.[450]

Bu arada Serbest Fırka yanlısı gazeteler de kendilerine yapılan saldırılara aynı şiddette karşılık veriyorlardı. Ayrıca bu gazetelerin hükümetin meşruiyetini tartışmaya açtıkları görülmektedir. Onlara göre, hükümet halk desteğini yitirmişti, bundan dolayı da istifa etmeliydi. Bunun yanı sıra hükümet, vatandaşlar arasında ayırımcılık yaparak anayasanın eşitlik ilkesine aykırı davranıyordu. Yine iktidar partisi, devlet yönetiminde tekelcilik zihniyeti meydana getirmekle de suçlanıyordu: *"Görülüyor ki, biz hâlâ memleketi bir çiftlik ve kendimizi o çiftliği idareye memur insanlar sanıyoruz. Hâlâ cumhuriyet ve inkılap mefhumlarının, yalnız bir kısım vatandaş zümresinin malı olamıyacağına inanmıyoruz. Hâlâ memleketin evlatlarının bir çoğuna memleketi için düşünmek ve söz söylemek hakkını vermemeye kendimizi selahiyatdar görüyoruz. Bu memleket ve cumhuriyet inhisarcılığına artık bir nihayet vermek lazımdır."*[451]

Gazete sayfalarında yer alan partilere yönelik bu sert eleştirilerin yanı sıra, gazetelerin kendi arasında da, çok ağır sözcük-

lerin kullanıldığı karşılıklı suçlamalar yapılmaya başlanmıştı. Örneğin 14 Eylül tarihli Yarın gazetesinde Hakimiyeti Milliye'nin bir muhabiri *şaklabanlıkla* suçlanırken, Hakimiyeti Milliye de Son Posta'ya *gaz tenekesi* diyordu.[452] Bu ise, gerginliğin daha çok artmasına ve dalga dalga tabana yayılmasına yol açıyordu. Halk kamplara ayrılmaya, sert parti mücadeleleri yapmaya başlamıştı.

İşte ülke böyle bir ortamda iken, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ölüme gitmesini hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacak belediye seçimleri başladı.[453]

Seçimlerin Başlaması ve Tartışmalar

O dönemde uygulanan seçim yasasına göre[454] belediye meclisi seçimleri, *Eylül iptidasında* başlıyor Ekim ayının 20'sinde sona eriyordu (Madde XXXI). Konu açısından önem taşıyan başta İstanbul ve İzmir gibi olmak üzere bazı önemli kentlerdeki seçimler Eylül sonu ve Ekim'de başladığı için, öncelikle o zamana kadar meydana gelen önemli bazı olaylara değinilecek ve bunların seçimlere etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Meclis'in Olağanüstü Toplantısı

Belediye seçimleri devam ederken, 22 Eylül 1930 tarihinde, Meclis olağanüstü toplantıya çağrılmıştı. Fethi Beyin, "Aslında... İsmet Paşa'nın Halk Fırkası meb'uslarını etrafında sımsıkı toplamak için sebep" olarak tanımladığı bu toplantının,[455] hükümete göre ise amacı Türk parasının değerini korumak üzere hazırlanmış yeni malî yasa tasarısını görüşmekti.[456] Muhalefet, zaten kendisinin de en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan bu tasarıya destek verdi ve malî yasa tasarısı oy birliğiyle kabul edildi. Serbest Fırka'nın sergilediği bu davranış ortamı bir nebze yumuşatmıştı. Örneğin *Hakimiyeti Milliye* bu davranışı "ciddi ve samimi muhalefete güzel bir misal"[457] diyerek överken, *Cumhuriyet* de buna benzer bir üslup kullanıyordu.[458] Bu iktidarla muhalefet arasında uzun zamandır ilk kez görülen bir durumdu ve tansiyonu önemli ölçüde düşürmüştü.

Ancak, bu hoşgörülü ortam çok kısa sürdü. İsmet Paşa hükümeti 26 Eylül 1930 tarihinde istifa edince sükunet bozuldu ve yerini, yeniden sert tartışmalara bıraktı.

Yeni Hükümetin Programı ve Basındaki Yorumlar

İsmet Paşa başkanlığında kurulan VI. Cumhuriyet hükümeti Adalet, İktisat ve Milli Eğitim bakanlarının değiştirilmeleriyle oluşturulmuş; vergiler, Türk parasının değerinin korunması, adalet mekanizmasında iyileştirme yapılması gibi birçok konuda düzenlemeler yapmayı programına almıştı. Bunlar aynı zamanda, Serbest Fırka'nın da en önemli eleştiri konularıydı ve iktidarın bu yaklaşımı Serbest Fırka tarafından kendi görüşlerinin taklit edilmesi olarak yorumlandı.[459]

Program Serbest Fırka yanlısı basın tarafından da yeni partinin görüşlerinin hükümet tarafından kabul edilerek uygulamaya geçirildiği biçiminde değerlendirildi. Örneğin, *Son Posta* bu gelişmeyi, *Yeni kabine Serbest Fırka tarafından yapılan ıslahat programını kendine maletti* manşetiyle verirken; iktidarın bu davranışının aslında Serbest Fırka'nın bir zaferi sayılması gerektiğini söylüyordu.[460] Gazetenin başyazarı M. Zekeriya da aynı tarz bir yorumda bulunarak, "şayet Fethi Bey'in yerinde olsa" Cumhuriyet Halk Fırkası'na şunları söyleyeceğini belirtiyordu: *"...Millet Meclisi'nde kürsüye çıkar, 'Efendiler!' derdim, bütün dediklerimizin, bütün şikayetlerimizin doğruluğunu kabul ettiniz... Bununla bir buçuk aylık mevcudiyetimize rağmen, memlekete büyük hizmetler yaptığımızı kabul etmiş oldunuz, vücudumuzun lüzumunu bu eserle tasdik ve teyit etmiş oluyorsunuz. Şu halde sizi memlekete nafi olmıya sevkedebildiğimizden, hatalarınızı görüp düzeltmiye yardım ettiğimizden dolayı bize teşekkür etmelisiniz."*[461]

Arif Oruç da benzer bir yaklaşımla, programda Serbest Fırka'nın bazı görüşlerinin yer almasını, "şuurlu, esaslı ve temiz bir muhalefetin verdiği turfanda meyvelere" benzetiyordu. Yarın başyazarına göre bu davranış İsmet Paşanın hatalarını anlama ve onu düzeltmedeki aceleciliğini göstermekteydi.[462]

CHF yanlısı gazeteler de Serbest Fırka'nın eleştirdiği birçok konunun yeni hükümet programında yer aldığını kabul ediyorlardı ancak, bunu farklı bir değerlendirme için kullanıyorlardı. Çünkü onlara göre, Serbest Fırka zaten tüm temel konularda Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı ilkelere sahipti. Farklı görüşler taşıdığı konular da bu programla ortadan kalkmıştı. Öyleyse, "inkılap düşmanlarının randevu yeri" haline gelen ikinci partinin varlığına artık gerek kalmamıştı.[163] Nitekim Yunus Nadi *Yeni Fırkanın Mahiyeti* başlıklı yazısında, "...yeni fırkanın mevcudiyetinin sebebi kalmıyor... Yol yakın iken bu meseleyi ciddi surette tetkik ve halletmek lazımdır kanaatinde bulunuyoruz. Lüzumsuz yere efkârın teşevvüş ve teşettüte sevki mahzurludur" diyordu.[164]

Öte yandan bu düşüncenin özellikle Mustafa Kemal'e yakın isimler olarak bilinen Yunus Nadi ve Necmettin Sadık tarafından da savunulması Serbest Fırka yanlısı basın tarafından kuşkuyla karşılanmış ve "Acaba yeni partinin kapatılması yönünde bir tutum mu var?" sorusunun zihinlerde uyanmasına neden olmuştu. Nitekim bu kuşku Son Posta gazetesinin ilk sayfasına "Açık söyleyin! Serbest Fırka'nın ilga edilmesini mi istiyorsunuz?" sözleriyle yansıtılmıştı.[165]

Ancak kendisine yakın yazarların bu görüşlerini, Gazi'nin de düşüncelerini yansıttığı biçiminde değerlendirmekten çok, basının siyasal otorite üzerinde bir baskı aracı olarak ortaya çıkmaya başladığının bir göstergesi olarak kabul etmenin daha doğru olacağı söylenebilir. Nitekim Serbest Fırka'nın en azından bir süre daha varlığını sürdürebilmesi için Gazi tarafından zaman zaman bazı girişimlerde bulunulduğu görülecektir.

Son Posta'nın Yayını ve Gazi'nin Durumunun Yeniden Tartışma Konusu Olması

Hükümetin istifasından sonra sert üsluplu ilk davranışlar SCF yanlısı basından gelmişti. Bu bağlamda önce *Yarın* gazetesi, kabine kurma görevinin yeniden İsmet Paşaya verilmesinin bir zorunluluk olmadığını öne sürerek, Fethi Beyin başbakanlığını

gündeme getirdi.[466] Ancak gerginliği asıl tırmandıran ve Gazi'nin durumunu yeniden tartışma konusu yapan gelişmelere *Son Posta*'nın bir haberi neden oldu. M. Zekeriya imzalı haberde İsveç Haber Ajansına dayanılarak, M. Kemal ile Fethi Bey arasında gizli bir anlaşma yapıldığı öne sürülüyordu. Buna göre, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesi ve ömür boyu bu görevde kalması konusunda ikisi arasında uzlaşma sağlanmıştı.[467]

Haber duyulduğunda bir şok etkisi yaptı. Çünkü böyle bir durum Serbest Fırka'nın iktidara gelmesine kapı açmak demekti. Bu nedenle, İzmir olayları sonrasında Gazi'nin yayınladığı mektupla rahatlayan CHF yanlısı gazeteler yeniden endişeye düştü ve öncelikle haberi yalanlamaya koyuldular. Cumhuriyet gazetesine kendisine atıfta bulunulan İsveç ajansının Türkiye'de temsilcisi olmadığını, diğer yabancı muhabirlerin de böyle bir bilgiye sahip olmadıklarını duyurdu. Hakimiyeti Milliye'ye ise, haberin her iki partinin genel sekreterinin yanında bizzat M. Kemal tarafından yalanlandığını söylüyordu.

Öte yandan bu gelişmeler olurken Arif Oruç, M. Kemal'in ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusunu destekleyici bir yazı yazdı. Zaten demokratik bir ülkede bu makama seçilmiş kişilerin partilerinden istifa etmelerinin anayasal bir zorunluluk olduğunu söyleyen Yarın başyazarına göre, Gazi'nin tarafsız kalmasını istemeyenler ülkeyi diledikleri gibi yönetmek sevdasında olanlardı ve M. Kemal Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kendilerinin iktidarda kalabilmeleri için bir araç olarak kullanılıyordu.[468] Ayrıca yine Arif Oruç'a göre, "...düne kadar memlekette bir ikinci fırka bulunmaması itibarile Mustafa Kemal Hz. nin böyle bitaraflığına lüzum hasıl bulunmayabilir[di]. Fakat kendileri bizzat Fethi Beyin fırka tesis etmesini memnuniyet ve zevkle karşıladıklarını bildirdikten sonra, tek fırka zamanındaki vaziyetlerinde" kalamazdı.

Ancak Son Posta'nın dayanak yaptığı haber kaynağının asılsız çıkması ve Serbest Fırka'nın parti organı olarak gördükleri Yarın gazetesinin bu konudaki tavrı, iktidar yanlısı basının, her ne kadar bu konuyu yalanlamışlarsa da, "Acaba Gazi yeniden

tutum mu değiştiriyor?" kuşkusuna neden olmuştur. Bu nedenle öncelikle böyle bir şeyin mümkün olamayacağını ileri sürmeye başladılar. Bu bağlamda, kendi görüşlerine destek olması bakımından Ağaoğlu'nun 1924 yılında yayınlanan ve Gazi'nin tarafsız olamayacağını savunduğu bir yazısını yeniden yayınladılar.[469] Diğer yandan, bu konuya bizzat kendisinin bir açıklık getirmesi için çeşitli yollarla Gazi'ye baskı yapıyorlardı. Gerçi Gazi'nin açıklamasından sonra yayınlanmıştı ama, onun üzerine ne ölçüde baskı yapıldığını göstermesi bakımından Yunus Nadi'nin *Bitaraflık Meselesi* başlıklı yazısı ilginçtir. Yunus Nadi, cumhurbaşkanının tarafsız kalarak görevlerini yerine getirmemesi durumunda vatana ihanetle yargılanabileceğini ima ettiği bu makalesinde, önce Mustafa Kemal'in "Cumhuriyet Halk Fırkası ile gene bu memleket ve milletin şart-ı bekası olan inkılaplara pişva" olduğunu belirtiyor, sonra da şunları söylüyordu:

"Cumhuriyete ve inkılaplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azami takayyüt göstermek Reisicumhurun yalnız gelişi güzel bir vazifesi değil, hatta kanunî vazifesidir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reisicumhurun yegane cürüm olarak hıyanet-i vataniye ile itham olunabileceği teşkilat-ı esasiyede sarihtir."[470]

Bu yazı, iktidar yanlısı basının Gazi'nin partiler karşısındaki durumuna ilişkin ne kadar katı bir tutum sergilediğini ve onunla ilgili tartışmaların ne düzeye geldiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Nitekim konuyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bir ortamda iktidar yanlısı gazetelerin sahip ve başyazarları Gazi ile bir görüşme yapmışlar;[471] bu görüşme sonunda Gazi bir açıklama yaparak, ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusunun kabul edemeyeceği bir durum olduğunu söylemiştir.[472]

Oysa M. Zekeriya (Sertel)'nın anılarında söz ettiğine göre, Gazi ile Fethi Bey arasında gerçekten böyle bir uzlaşma sağlanmıştı. Zaten Son Posta'da yer alan haber, SCF liderlerinin onayıyla hazırlanmıştı[473] ve Gazi, bir süre bu anlaşmanın gizli tutulmasını istemişti. Anlaşılıyor ki, konu basına sızınca üzerindeki baskılar artmış ve bu düşüncesinden vaz geçerek söz konusu açıklamayı yapmıştır. Nitekim olayın duyulmasından sonraki gelişmelere değinen Sertel, Fethi Beyin kendisine "Gazi'nin bu

sırrın açıklanmasına çok kızdığını" söylemiş olduğunu belirtmektedir.[474]

Yine Sertel'in anlattıklarına göre, gizli kalması istenen bir konunun açığa vurulması Gazi'nin Serbest Fırka yöneticilerine olan güvenini bütünüyle yitirmesine neden olmuştur.[475] Nitekim bu olayların hemen arkasından görev yeniden İsmet Paşaya verilmiş ve Gazi, açıkça İsmet Paşanın yanında ağırlığını koyduğunu belirten şu açıklamayı yapmıştır:

"Eğer İsmet Paşa hükümet teşkilini kabulden suret-i kat'iyede imtina etseydi, başvekaleti bizzat deruhte etmekten başka çare kalmazdı. Ya ben, ya İsmet Paşa!"[476]

Seçimler

1930 Yılı Belediye Meclisi Seçimlerinin Özellikleri

3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen yeni Belediye Kanunu ilk kez bu seçimlerde uygulanacaktı. Yasaya göre seçimler, ülkenin değişik yerlerinde değişik tarihlerde başlayarak Eylül başlangıcından Ekim ayının 20'sine kadar yaklaşık bir buçuk ay sürüyor ve bugün olduğu gibi bir günde bitmiyordu. Bir "intihap şubesi"nde[477] seçimlerin kaç gün süreceği ise, en büyük mülkî amirin onayını almak kaydıyla, o yerin belediye meclisinin inisiyatifine bırakılıyordu. Ayrıca, sandık başkanlarının da ya o yerin belediye başkanı ya da belediye meclisi üyelerinden biri olacağı öngörülüyordu. Ancak yasanın bu hükümleri seçimler sırasında çeşitli yolsuzluk ve baskı iddialarına yol açarak meydana gelen olayların önemli nedenlerinden biri olmuş ve taraflar arası gerginliğin tırmanmasında önemli rol oynamıştır.

Öte yandan bu seçimi o zamana kadar yapılan diğer seçimlerden farklı kılan başka özellikleri de vardı. Öncelikle tek dereceli olarak gerçekleştiriliyordu. Kadınlara ilk kez oy kullanma hakkı tanınmıştı. Yine ilk olarak, genel nitelikli bir seçimde iki parti karşı karşıya geliyordu. Ayrıca iktidar partisi için o güne kadar uyguladığı politikaların halktaki tepkisini ölçmek bakımından, iyi bir gösterge de olacaktı denilebilir.

Serbest Fırka'nın Seçimlere Katılma Nedenleri

Serbest Fırka, seçimlerin başlamasından kısa bir süre önce kurulmuştu. Bu yüzden yeni partinin seçimlere katılıp katılmayacağı konusu, bu partinin kuruluşunun hemen sonrasında gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştı. Bu sırada üzerinde en çok durulan nokta, henüz yeni kurulmuş partinin bu kadar kısa bir zamanda seçime hazır duruma gelip gelemeyeceği, daha önemlisi katılmasının kendisine bir yarar sağlayıp sağlamayacağı olmuştu. Bu nedenle başlangıçta seçimlere katılma konusunda bir kararsızlık vardı. Nitekim Fethi Bey o günlerde basına yaptığı bir açıklamada "arkadaşlarla henüz kat'i bir karar vermedik" diyordu.[478] Ancak bu uzun sürmedi ve Fethi Beyin demecinden kısa bir zaman sonra, 18 Ağustos 1930 tarihinde toplanan parti idare heyeti seçimlere katılmaya karar verdi.

Ne olmuştu da, bu kadar kısa bir zaman içerisinde partinin görüşü değişmiş; kendisi için birçok risk taşıyan bir seçime, daha örgütlenme çalışmalarını bile başlatmadan katılmaya karar vermişti.

Fethi Beye göre bunun iki nedeni vardı: "Ruhî ve fiilî... Ruhî sebepler fırkamızın felsefe ve prensipleri ile alâkalıdır. Biz ...tek dereceli seçimi ve buna kadınların katılmalarını istiyorduk. Bu iki temel talebimiz fırkamızın kurulmasından sonra, ilk defa 1930 belediye seçimlerinde tatbik ediliyordu. Teşkilatımız noksan diye bu tatbikatın dışında kalamazdık... [Öte yandan] Gazi, seçimler dolayısıyla -İşte... hem tek dereceli ve hem de kadınların iştirak ettiği bir seçim meydanı... kendinizi gösterin! demişti."[479]

Ancak *Samet Ağaoğlu*, babasının anılarına eklediği bir notta karşı bir görüş öne sürerek SCF'nın seçimlere girmesini Gazi'nin istemediğini belirtmiştir. Çünkü, "o zamanlar Atatürk'ün çok yakınlarında bulunan ve bu itibarla bu hadiselerin içyüzünü bilmesi gereken bir zat"[480] kendisine şunları söylemiştir:

"Bir akşam Yalova'da sofrada Serbest Fırka erkânından Tahsin Beyle yanyana oturuyorduk. Atatürk Serbest Fırka faaliyetinden malûmat istedi. Tahsin Bey fırkanın faaliyetini anlattıktan sonra, İstan-

bul belediye intihabına iştirak için Atatürk'ten müsaade istedi. Atatürk, 'Henüz yeni teşekkül vaziyetindesiniz! Kendinizde kazanacak kadar bir kuvvet görüyor musunuz ki bu karara vasıl oldunuz?' diye sordu.

Tahsin Bey, 'Siz intihaba müsaade ederseniz biz bu intihabı muhakkak kazanırız' cevabını verdi. Atatürk ise, 'Yeni teşekkül vaziyetinde iken böyle bir mücadeleyi kaybetmek aleyhinize olur. Fakat madem ki kendinizde kuvvet görüyorsunuz ve buna karar verdiniz, Allah muvaffak etsin' dedi.

Bunun üzerine Tahsin Bey bir kâğıt istedi ve Fethi Beye şöyle bir telgraf yazdı:

'Fethi Beyefendi:

İstanbul belediye intihabına iştirak etmekliğimiz Reisicumhur hazretlerinin iradeleri iktizasından bulunduğunu kemal-i hürmetle arzederim.'

Tahsin Bey bu telgrafı imzalarken ben müdahale ettim ve 'Affedersiniz Tahsin Bey, Reisicumhur Hazretleri size böyle bir emir ve iradede bulunmadı. Bilakis itidal tavsiye etti. Bu telgrafla Fethi Beyi fena bir yola sürüklüyorsunuz!' dedim. Tahsin Bey bunun üzerine telgrafı göndermeden cebine koydu. Fakat sonra işittik ki, telgrafı göndermiştir."[481]

O yıllarda cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği görevinde bulunan *Hasan Rıza Soyak* da benzer bir örnekle, Serbest Fırka'nın seçimlere katılması isteğinin M. Kemal tarafından gelmediğini öne sürmüştür.[482]

Olayların gelişimine bakıldığında her iki iddianın da doğruluk payının olduğu görülmektedir. Öyle ki, Fethi Beyin seçimlere katılma konusunda henüz bir karar vermediklerini açıklamasından bir gün sonra, parti idare heyeti toplanarak seçimlere katılma kararı vermişti. Gazetelerden öğrendiğimize göre, o günlerde Tahsin Bey Mustafa Kemal'in yanındadır.[483] Bu ise Samet Ağaoğlu'nun söz ettiği olayı destekleyici bir durumdur. Çünkü daha bir gün önce henüz kesin bir karar verilmediği söylenirken, ertesi gün Serbest Fırka'nın seçimlere katı-

lacağı açıklanmıştır ve bu kararın alınmasında Tahsin Beyin telgrafı etkili olmuş olabilir.

Öte yandan da, idare heyetinin kararını açıklandığı gün Fethi Bey, görüşmelerde bulunmak üzere Yalova'ya gitmiştir. Bu olaydan sonra Nuri Bey yeni bir açıklama yaparak, ülke çapında seçimlere katılacaklarını duyurmuştur.[484] Oysa Tahsin Beyin telgrafında yalnızca İstanbul'da seçimlere katılmaktan söz ediliyordu ve parti idare heyeti açıklamasında da ülke genelinde seçimlere katılmak konusunda bir açıklık yoktu. Buradan yola çıkarak şu söylenebilir ki, önce Tahsin Beyin telgrafı dikkate alınarak partinin seçimlere katılması yönünde bir ilke kararı verilmiş; Fethi Beyin Gazi ile görüşmeleri sonucunda da her yerde katılması kabul edilmiştir. Zaten böyle önemli bir konuda, hem de gündemdeyken, Gazi'nin görüşleri alınmadan harekete geçilmiş olması zor bir olasılıktır. Nitekim Ağaoğlu Ahmet de, hem Fethi Bey hem de Nuri Beyin bunu kendilerine bizzat Gazi'nin tavsiye ettiğini söylediklerini belirtmektedir.[485] Ayrıca, *seçimlere katılmayalım* diyen Süreyya Paşaya da Fethi Bey, "Ne yapayım, Serbest Fırka'yı teşkil eden o, parayı veren o, belediye intihabına karar veren de o!" demiştir.[486]

Ancak Serbest Fırka'nın seçimlere katılma kararı vermesinde Fethi Beyin de önemli rolü olduğu açıktır. Nitekim konuya girişte değinildiği gibi, Fethi Bey *ruhî sebepler* olarak nitelendirdiği gerekçelerle partinin seçimlere katılmasını bir zorunluluk olarak görüyordu ve daha idare heyetinin kararları açıklanmadan önce, "vaktin darlığı mani olmazsa, belediye intihabına iştirak etmek isteriz." diyerek bu konuya yaklaşımının altını çiziyordu.[487] Ayrıca Ağaoğlu Ahmet'in, seçimler öncesi bir ilanla "Serbest Fırka'nın seçimlere katılmadığını ve fakat... ister[lerse]... fırkaya mensup olanları da" seçebileceklerinin kamuoyuna duyurulması yönünde yaptığı öneri, yine Fethi Bey tarafından kabul edilmemiştir.[488] Bunlar da gösteriyor ki, her ne kadar Gazi'nin görüşleri Serbest Fırka'nın seçimlere katılması konusunda asıl belirleyici öğe olmuşsa da, aslında Fethi Beyin de bu yönde bir eğilim ve arzusu bulunmaktaydı.

Sonuç olarak siyasal partiler arasında gerçek bir güç yarışı demek olan seçimlere, kuruluşundan hemen bir hafta sonra ve gelecekte neler olabileceğini iyi hesaplamadan katılmaya karar veren Serbest Fırka, bu kararıyla önemli bir hata yapmış oluyordu.

Seçimlerin Başlaması

Gazetelerde seçimlerle ilgili ilk haberler Eylül'ün ikinci yarısından itibaren yer almaya başlamıştı ve seçimlerden çıkacak sonuçları bir varlık sorunu olarak gören gazeteler, daha ilk günden itibaren halkın kendi desteklediklerini partiye oy vermesini sağlamak için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu ise hem kendi aralarındaki hem de halk arasındaki kutuplaşmaların keskinleşmesine yol açmıştır.

İlk oylama sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte iktidar yanlısı basın her yerde seçimleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ezici bir çoğunlukla kazanmakta olduğunu ileri sürmeye başladı. Serbest Fırka yanlısı basına göre ise, bu haberler gerçeği yansıtmıyordu; çünkü, iktidar partisinin kazandığı iddia edilen yerler yeni partinin aday göstermediği bölgelerdi. Örneğin, 20 Eylül 1930 tarihli Yarın'ın manşeti şöyleydi:

"Serbest Fırka'nın Teşkilatı, Hatta Namzetlerinin Olmadığı Yerde Belediye İntihabatını Halk Fırkası'nın Kazanmış Olmasına Seviniyorlar. Bu Ne Gülünçtür!"

Gerçekten seçimlerin ilk sonuçları yeni alınmaya başlanmıştı ve açıklananlar genelde Serbest Fırka'nın katılmadığı ya da henüz örgütlerini kuramadığı yerlerden alınan sonuçlardı. Muhalefetin de aday gösterdiği yerlerden sonuçlar gelmeye başlayınca da, bu kez yoğun bir yolsuzluk ve baskı iddiaları gündeme getirildi. Muhalif gazetelere göre, seçimleri kaybetmeye başladığını gören iktidar, nüfuzunu kullanarak sonucu etkilemeye çalışıyordu. Örneğin 22 Eylül 1930 tarihli Yarın'ın manşeti şöyleydi:

"Böyle Yolsuzlukla ve Küstahlıkla Halk Fırkası İntihabatı Kazanabilir, Halkı Değil!"

Bu kez iddiaları yalanlamak sırası iktidar yanlısı gazetelere gelmişti. Onlara göre, seçimlere hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamıştı ve bulunulması da mümkün değildi.[489] Ancak bu gazetelerin seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı iddialarını yalanlamanın yanı sıra, tartışmanın başka alanlara çekilmesi için gayret ettikleri de görülüyordu. Örneğin, Serbest Fırka'nın doğuşuyla birlikte ülkenin her yanında insanların "halet-i ruhiyeleri[ni], mideleri[ni], telakkileri[ni], elhasıl maddî manevî her türlü mevcudiyetleri[ni]" kaplayan bir buhranın ortaya çıktığını öne sürüyorlardı.[490] Bu görüşü kaleme alan iktidar yanlısı basının önde gelen yazarlarından biri olan Siirt Mebusu Mahmut'a göre ayrıca, Serbest Fırka kendisinden beklenilen derecede iyilik getirmemiş, aksine ilk adımda ortaya attığı düşünce ve eleştiriler ruhlarda bir tür anarşi ortaya çıkarmıştı. *"Devletin adliyesi, maliyesi, iktisadiyatı elhasıl umumî nizamı bozuktur manasında ardı arkası kesilmeyen beyanat ve nutukla, hem bir kısım halkın emniyetini kırmış, hem de senelerden beri pusuda bekleyen fitneyi uyandırmıştı... İnkılabın bir köşede sindirdiği kara kuvvetler, menfi unsurlar kımıldanmağa başlamıştı."*[491]

Aslında Serbest Fırka yanlısı basının iddialarındaki doğruluk payı yüksekti. Nitekim daha ilk günlerden başlayarak ülkenin her yanında CHF ve hükümet görevlileri seçimlere müdahale etmeye başlamıştı.[492] Örneğin henüz başlangıç sayılabilecek bir tarihte, Serbest Cumhuriyet Fırkası Bursa il örgütü bir bildiri yayınlayarak, karşı karşıya kaldıkları baskı ve yolsuzluklardan dolayı seçimlerden çekildiklerini açıklarken,[493] İzmir'de oy verme hakkına sahip binlerce kişi seçmen listelerinde adlarını bulamadıkları için Mustafa Kemal'e şikâyette bulunmaya karar vermişlerdi.[494] Şüphesiz seçimler sırasında Halk Partilileri sinirlendirecek şekilde davranış ve sataşmalar olmuyor değildi. Ancak, onları seçmenler üzerinde baskıya yönelten asıl etken Serbest Fırka'ya gösterilen ilgiydi denilebilir. Bu ilgi, eğer önlem alınmazsa seçimi Serbest Fırka'ya kazandırabilir, böylece yalnızca kendi iktidarları değil rejim de sarsılabilirdi.[495]

Seçimlere müdahale iddiası SCF liderlerince de daha ilk günden dile getirilmeye başlanmıştı. Nitekim, Fethi Bey me-

murların tarafsızlığının sağlanması için önlem alınmasını istemiş; ancak İsmet Paşanın cevabı kendi partileri adına çalışan hiçbir memur olmadığı biçiminde olmuştur.[496] Ancak tek partili sistemin doğası gereği, CHF ile ülkenin çıkarları eş görülüyordu ve devlete hizmet etmekle CHF'na hizmet etmek aynı şeyler kabul ediliyordu. Bu anlayışı ortaya koyması bakımından, kendisinin partiye bağlı olup olmadığının sorulması üzerine İstanbul *Defterdarı Şefik Beyin* verdiği cevap çok dikkat çekicidir:

"Bütün memurlar hükümetin mensup olduğu fırkanın adamıdırlar."[497]

Cumhuriyet Halk Fırkası ile devletin nasıl iç içe olarak görüldüğünün bir başka göstergesi de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Meclis'in 2 Ekim tarihli birleşiminde söylediklerıdir. Kendisini, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kanunlarını her yerde ve her zaman tatbik etmek" ile görevli sayan Şükrü Kaya şöyle diyordu:

"Çünkü ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın millî, iktisadî, malî siyasetlerini bu memleketin yegane selameti olarak görüyorum. Bundan inhiraf olunursa bu memlekette büyük zararlar geleceğine kaniim."[498]

Bu anlayışın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dışında bir partinin iktidara gelmesini ülke ve devrimler açısından ne derece tehlikeli kabul ettiği açıktır. Bu nedenle Serbest Fırka'nın önünün kesilmesine yönelik her önlemin doğal bir davranış olarak görüldüğü söylenebilir. Nitekim seçimler boyunca gündemi, baskı ve yolsuzluk söylentileri sürekli meşgul etmiş, gazete sayfaları böyle iddialarla dolmuştur. Örneğin Yarın gazetesi "kaç günden beri gazetemize gönderilen şikâyet mektuplarının, telefonlarının haddi hesabı yok... Eğer hepsini dercetsek sütunlarımız kafi gelmeyecektir." diyerek halkın bu konudaki yakınmalarının ne boyutlara ulaştığını ortaya koyuyordu.[499] Fethi Bey tarafından da Mecliste dile getirilen[500] ve gazete sayfalarına yansıyan bu yolsuzluk ve baskı iddialarının bazıları şunlardı: Adana'da seçmen listelerinde yer alanların sayısından daha fazla oy kullanıldığı ortaya çıkmış ama bu fazlalık vali tarafından, seçim yasasına aykırı olarak, geçerli sayılmıştır. Mer-

sin'de, seçimin ilk günü oyların büyük bölümünü Serbest Fırka'nın aldığı görülünce, daha sonraki günler bu partiye oy verebilecek seçmenlerin sandık başına gitmeleri engellenmiş, gerilimin artması üzerine SCF il örgütü, "partilerinin geleceği adına" seçimlerden çekilmeye karar vermiştir.[501] Konya'da vali ve jandarma, halkı CHF'na oy vermeleri için zorlamış, hatta seçim sandığında görevli SCF yazıcılarını oradan uzaklaştırmak suretiyle, bu partiye oy verme olanağını ortadan kaldırmıştır. En üzücü olaylardan biri de Antalya'da meydana gelmiş, oylarını kullanmak için bekleyenlere izin verilmemesi üzerine halk olayı protesto etmeye başlamıştır. Bunun üzerine asker devreye girmiş, çıkan olaylar sonucunda pek çok insan yaralanmıştır. Ayrıca olaylar sonrasında Serbest *Fırka Antalya Ocak Başkanı Dr. Burhanettin (Onat)* ile birlikte 200 kişi tutuklanmıştır.[502]

Bu arada halkın çeşitli nedenlerle gösterdiği ve tahrikler sonucu yer yer çatışmalara dönüşen tepkileri, iktidar tarafından "başkaldırı" olarak değerlendiriliyor, özellikle Mustafa Kemal'e böyle sunuluyordu. Nitekim bu sırada Gazi Ağaoğlu'ya, "...Her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın başını kırmışlardır. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı bir adammış! Ben olsaydım bir bölük mitralyöz getirip oradakileri biçerdim. Başka yerlerde de bunun emsali olmuştur" diyerek olayların kendisine nasıl yansıtıldığının altını çizmiştir.[503]

İstanbul ve İzmir Seçimleri

Serbest Fırka, Ankara milletvekili Talat Beyin önceden çalışmalara başladığı halde, büyük ihtimalle Gazi'nin seçim bölgesi olduğu ve ona karşı mücadele etmiş olmamak için Ankara'da seçimlere katılmamıştı. Burası dışındaki diğer iki önemli kent olan İstanbul ve İzmir ise, Serbest Fırka'nın en güçlü göründüğü illerin başında geliyordu. Ayrıca gerek sahip oldukları oy potansiyeli gerekse taşıdıkları anlam bakımında özel bir önemleri vardı. Örneğin Millî Mücadele'nin ilk adımının atıldığı yer olan İzmir'den çıkacak sonuç, kendini Müdafaa-i Hukuk Cemi-

yetinin devamı ve yeni devletin kurucusu kabul eden Cumhuriyet Halk Fırkası için ayrı bir öneme sahipti. Aynı şekilde İstanbul'da sahip olduğu 300.000 seçmenin yanı sıra, eski başkent olması dolayısıyla da iktidar için psikolojik bir önem taşıyordu. Bu nedenle CHF, bu iki ildeki seçimlere özel önem vermiş ve sonucun kendi lehine çıkması için yoğun çaba harcamıştır. Bunun için Gazi'nin adını bile açıkça seçim malzemesi yapmaktan çekinmemiş, CHF'na oy vermenin ülkeyi sevmekle eşdeğer olduğu propagandası yapılmıştır. Örneğin daha Eylül ortalarında Gazi'nin *Cumhuriyet* gazetesi başyazarına yazmış olduğu, CHF'nın başından ayrılmayacağına ilişkin mektup, daha İstanbul seçimlerinin başlamasından çok önce, kentin çeşitli yerlerine asılmaya başlanmıştı. Yine aynı günlerde *Vakit* gazetesinde yer alan bir yazıda, iktidar partisinden *Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu İhtilalini yapıp memleketi kurtaran Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mevlüdudur... Gazi daima ve her zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başındadır... Memleketi kurtaran ve onun iyiliğine çalışanlar Cumhuriyet Halk Fırkası'ndandır."* denilerek seçmenler bu partiye oy vermeye çağrılıyorlardı.[504] CHF il başkanlığı da İstanbul seçimleri öncesi yayınladığı bir bildiride, *"Aziz ve sevgili hemşeri, büyük inkılabın, binlerce şehit kanı ile sulanan yurdun samimi hadimi olan Cumhuriyet Halk Fırkası, İstanbul belediye intihabatında sana şu candan tavsiyede bulunuyor: Yurdunu seven vatandaş! Karanlık günlerin hücranını, dünkü mazinin seni esir eden sefaletini düşün ve sana ancak büyük Gazi'nin izinde yürüyen öz fırkanın yar olacağını unutma. Onun mücerrep ve temiz namzetlerinin tereddütsüz intihap et. Çünkü senin için doğru yol bu yoldur."* diyerek,[505] devrimleri desteklemekle kendi partilerine oy verilmesinin aynı şey olduğunu ileri sürüyordu.

Serbest Fırka'nın ise Gazi'nin adını kullanmamaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Nitekim Fethi Bey İstanbul seçmenlerine hitaben yayınladığı bildiride, Gazi'nin adına hiç yer vermiyor, yalnızca oy kullanmanın Cumhuriyete karşı bir görevleri olduğunu belirtiliyordu.[506] Hatta Serbest Fırka'yı destekleyen gazetelerde bile aynı tutum göze çarpıyordu.[507]

Öte yandan Serbest Fırka liderinin yayınladığı bildiride, doğrudan kendi partisine bile oy istemediği görülürken, İstanbul seçimlerinin başlamasından hemen önce Yarın gazetesi, halkın duygularını tahrik edici şu çağrıda bulunuyordu:

"İstanbullu Hemşeriler!

Gözünü aç, yarın İstanbulluların intihap günüdür. İntihaplarda ne hileler yapılıyor! Yarın İstanbul ahalisi imtihana giriyor, bu imtihanı memleketin birçok yerlerinde elyevm geçirdiği için İstanbul'un onlardan ders alması şayan-ı temennidir. İstanbul'un hemşehrisi münevver ve uyanık olduğu için bu derslerden ve öteki vatandaşların görüp geçirdiklerinden hile, tuzak, iğfal oyunlarından bilahkın istifade edeceklerini ümit ederiz... İstanbullular intihap sandıklarının başında müteyakkız olunuz!"[508]

İstanbul seçimlerinde partilerin gösterdikleri adaylar da dikkat çekiciydi. İktidar partisi eski üyelerinin önemli bir bölümünü değiştirerek, bunların yerine çeşitli meslek kuruluşlarının eski ve yeni başkanları, tüccarlar, kendi yanlısı gazetelerin yazı işleri müdürleri, avukat, doktor vb. meslek sahiplerini aday gösterirken; Serbest Fırka adaylarını daha çok işadamı, avukat, emekli memur ve subaylar arasından seçmiştir.[509] Ayrıca bu seçimlerde üç de kadın aday göstermişti. Ancak Serbest Fırka'nın asıl dikkat çekici davranışı Yarın gazetesi başyazarı Arif Oruç ile birlikte altısı Rum, dördü Ermeni, üçü de Yahudi olmak üzere toplam on üç azınlık mensubunu İstanbul Belediye Meclisine aday göstermesiydi ve bu tutumu yeni partiyi sıkıntıya sokmuştur. Örneğin evlere dağıtılan bir bildiride, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Rumları, Ermenileri işbaşına getiriyor... Daha on sene önce yurdunda seni zehirlemek için her türlü melaneti yapan, namusuna, şerefine her zaman taarruz edenleri iş başına getirmek isteyen bir fırkaya nasıl oy verirsin!" deniliyordu.[510] Azınlıklardan hiçbir aday göstermeyen Cumhuriyet Halk Fırkası da, Serbest Fırka'yı ulusal çıkarlara aykırı davranışta bulunmakla suçlamıştır. Örneğin, Siirt Mebusu Mahmut, Serbest Fırka'nın listesinde azınlıklara yer vermesini, Osmanlı ıslahatçılarının izlediği yola benzetiyordu. Oysa bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın politikası şöyleydi:

"Bizim bu meselede tek bir cephemiz vardır: Gayr-ı müslim Türk vatandaşları lisanımızı ve harsımızı aldıkları gün, kanunlarımızla teyit edilen haklarını, reylerimizle de tesbit etmemize hiçbir mani kalmaz."[511]

Vakit gazetesi yazarı M. Asım da SCF'nın bu davranışını "ne bahasına olursa olsun, CHF'ından daha fazla oy alabilmek" çabasına bağlıyordu.[512]

Diğer yandan Arif Oruç'un bu partinin listesinden belediye meclis üyeliğine aday gösterilmesi, *Yarın*'ın Serbest Fırka'nın yayın organı olduğu yolundaki kanıların iyice pekişmesine yol açmış ve bu da daha sonraki dönemlerde yeni partinin güç durumlara düşmesine neden olmuştur.

İstanbul seçimleri oldukça gergin bir ortamda ve olaylı bir şekilde geçiyordu. Bunda, gelişmelerin baştan itibaren neredeyse dakika dakika gazetelere yansımasının ve basının bunları işleyiş tarzının önemli etkisi oluyordu. Çünkü gazeteler İstanbul seçimlerini bir prestij sorunu haline getirdikleri için seçmenleri kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyorlardı. İlk günden seçim sandıklarına akın etmeye başlayan halk, polisin tüm müdahalelerine karşın sandık başından ayrılmıyor, bir an önce oyunu kullanmak istiyordu. Bu da seçim bölgelerindeki tansiyonun yükselmesine yol açıyordu. Öte yandan özellikle Serbest Fırka yanlısı basının seçimlerde yolsuzluk yapılacağı yönündeki iddiaları bu konudaki duyarlılığı arttırmış ve ilk günden bu seçim sandıkları başında çeşitli tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir habere göre, Beyazıt seçim sandığında görevli Serbest Fırkalı Suat Bey, bağırarak sandık kuruluna suçlamalarda bulunmuş, heyet üyelerinin Serbest Fırka'nın oylarını alarak yırttıklarını ve ceplerinde bulunan Halk Fırkası oylarını sandığa attıklarını öne sürmüştü. Bu davranış birkaç kez tekrarlanınca, kurul çekilmeye karar vermiş, ancak kaymakam araya girerek tarafları yatıştırmış ve Suat Bey hakkında tutanak tutulmuştu.[513]

Henüz seçimlerin ilk gününde ortaya çıkan bu tür gerginlikler, her geçen gün artarak devam ediyordu. Kuşkusuz bunda,

gazetelerin tansiyonu düşürücü yayınlar yapmak yerine, halkı daha da kışkırtıcı bir yol izlemelerinin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Örneğin Yarın'ın kullandığı bazı başlıklar şöyleydi: *Serbest Cumhuriyet Fırkası'na akın halinde rey veren İstanbul sopa ve dehşetile, hile ve tuzakla karşılandı, Kaymakam rey yırtıyor, SCF taraftarlarının kafasını yardılar, Serbest Fırkalı bir vatandaş polis tarafından kurşunla vuruldu.* Bu tip yayınların gerginliği arttıracağı ve "halkı haklarını aramak" adı altında birtakım eylemlere sürükleyebileceği açıktı. Nitekim Arif Oruç bile *Nereye Gidiyoruz?* başlıklı yazısında, "Ortadaki açık imkânsızlık, Halk Fırkası mensuplarının hükümet memurlarile birleşmeleri, halkı tehdit etmeleri, reylerini kullandırmamaları... vaziyeti devam ettikçe, halk hakkını aramakta elbet ısrar edecektir... etmekte devam etmiştir ve ediyor," diyerek bunun farkında olduğunu ortaya koyuyordu.[514]

Öte yandan CHF organı gazeteler yolsuzluk söylentilerini, seçimleri her yerde kaybetmekte olan Serbest Fırkalıların *teranesi* olarak değerlendiriyorlardı.[515] Onlara göre, şikayet konusu yapılan her şey, aslında yasal bir gerekçeye dayanıyordu ve Serbest Fırkalıların şikayette bulunmaları ya yasaların hükmünü bilmediklerinden ya da bilmek istemediklerinden ileri geliyordu; hatta muhalif parti ve yanlısı gazetelerin yakınmalarının önemli bir kısmı ilgili yasaların tam uygulanmasından kaynaklanıyordu. Bu gazetelerce ortaya sürülen bir başka iddia da, Serbest Fırka'nın *politika hevesleri*ne kapılarak ulusal bütünlük ve devrimleri ortadan kaldıracak davranışlara ortam hazırladığı biçimindeydi. Onlara göre yeni parti anlaşılamaz bir duruma gelmişti ve Siirt Mebusu Mahmut'un sözleriyle, "hasbi taraftarlarının tahrikatile menfi anasırı uyandırmış" böylece birçok yerlerde, "halkın zihniyetlerinde hükümete ve vatandaşlık vazifesine karşı garip... telakkiler" meydana getirmişti.[516]

Yunus Nadi ise, Serbest Fırka'yı amaçlarına ulaşmak için her şeyi hoş görmeye başlamakla suçluyordu.[517] Yine Nadi'ye göre, olayların gelişmesine bakıldığında kendi iyi niyetlerinin kurbanı olmuşlardı. Çünkü kendisine karşı izledikleri hoşgörülü

politikaların sonucunda Serbest Fırka, eski partilere *rahmet okutacak* bir duruma gelmişti.

Cumhuriyet Halk Fırkalı basın içerisinde yeni partinin kuruluşunda bu partiye en çok yakınlık göstermiş Yunus Nadi'nin söylediği bu sözler dikkat çekicidir. Anlaşılıyor ki siyasal iktidarı kaybetme endişesi, gerçekleri yakından bilen Nadi'yi bile SCF'nın varlığını sona erdirmek çabalarına yöneltmişti. Hatta bunu Mustafa Kemal'e rağmen yaptığı bile söylenebilir. Nitekim, yukarıda sözü edilen yazısından birkaç gün önce yayınlanan bir makalesinde, Gazi'ye yönelik olduğu açık olan şu sözlere yer veriyordu:

"...şu belediye intihaplarının şekline bakarak insan, uydurma fırkaların amansız mücadelelerinden müteşekkil parlamentarizme harp ilan eden Sinyor Mussolini'ye hak vereceği gelir... Herhalde bunu yapan Mussolini akılsız bir adam değildi."[518]

Diğer yandan meydana gelen olayların sorumluluğunu Serbest Fırka'ya yükleme çabaları da göze çarpmaktaydı. İktidar yanlısı basına göre olayları, asıl Serbest Fırka taraftarları çıkarıyordu.[519] Ayrıca, anarşi çıkaran, güvenlik güçlerine saldırılarda bulunanların ön safında da "bizzat [yeni] fırkanın başında bulunanlar" gelmekteydi[520] ve Serbest Fırka'nın durumu, hem vuran hem de *ne vuruyorsun?* diye bağıran Yahudi'nin durumuna benziyordu.[521] "Hakikatte zabıtaya tecavüz edenler de, bıçaklı ve sopalılardan istifade edenler de onlardı..."[522]

Fethi Bey - Necmettin Sadık Polemiği

Seçim tartışmalarının yoğunlaştığı ve karşılıklı suçlamaların kızıştığı bir dönemde, *Akşam* gazetesi başyazarı *Necmettin Sadık* beklenmeyen bir davranışla, Serbest Fırka'nın kuruluşundaki perde arkası olaylarına kamuoyuna açıkladı. Bu çok önemli sayılabilecek bir gelişmeydi. Çünkü, N. Sadık bu yazısında, yeni partinin danışıklı bir biçimde -hatta Fethi Beyin kabul etmemesine karşın- Gazi başta olmak üzere CHF ileri gelenlerince kurdurulduğunu söylüyordu.[523] Oysa, N. Sadık'ın bu yazısına kadar

iktidar ve onun yanlısı basın en ağır eleştiriler karşısında bile, SCF'nın kuruluşuna ilişkin bazı imalarda bulunmuş olsa da, gerçek durumu hiçbir zaman açıklamamıştı. Anlaşılıyor ki, başvurulan çeşitli yöntemlere rağmen Serbest Fırka'nın yükselişi engellenemeyince, bunun aslında *danışıklı bir döviiş* olduğu açığa vurularak, halkın rağbetinin önü kesilmek istenmişti. Ayrıca bu davranış, Mustafa Kemal'in kendi başlattığı bir olayı bu biçimde zora sokması güç bir ihtimal olduğuna göre, basının siyasal otoriteden bağımsızlaşmaya ve onun üzerinde bir baskı aracı olarak ortaya çıkmaya başladığının da bir göstergesi sayılabilir.

Öte yandan N. Sadık'ın bu beklenmeyen davranışı, Fethi Beyle aralarında partinin kapanmasından sonra bile sürecek bir polemik başlattı. Buna neden de, Akşam başyazarının söz konusu yazısında SCF liderinin bu görevi zorla kabul etmesine değinirken söylediği "Hakkı da vardı. Paris sefirliği kolay kolay bırakılır mıydı?" biçimindeki sözleri oldu.

Bu sözlere Fethi Bey hemen karşılık verdi. Fethi Bey, açıklamasında partisinin danışıklı bir biçimde kurulduğu sözlerini yalanlamıyor; yalnızca, görevi kabul etmedeki tereddüdünün nedenlerini açıklıyordu. Serbest Fırka liderine göre başlangıçtaki bu tereddüt, "fikir mücadelelerinin memlekette şahsi husumetlere munkalip olması" endişesinden kaynaklanıyordu.[524] Paris elçiliğini nasıl bıraktığına akıl erdiremeyenler ise, "her türlü şahsi huzuru feda edecek bir mefkûre için seve seve çalışma zevkini tatmamış olanlardı."

Bunun üzerine Necmettin Sadık ertesi gün, Fethi Beyi sadece kendi kişiliğini ilgilendiren konulara cevap verdiğini, asıl konular hakkında ise susma yolunu seçtiğini belirterek, gereksiz bir kızgınlığa kapıldığını ileri sürüyordu. Ancak yine de Fethi Beyi, "senelerce Paris sefaretinde bulunmağa bile katlanmış vatan fedaisi" sözleriyle[525] iğnelemekten de geri kalmıyordu.

Seçimlerin Sonuçları

Seçimler 20 Ekim tarihinde sona ermiş ve Serbest Fırka, 502 seçim çevresinden yaklaşık 30 kadarını kazanabilmişti.[526] Seçim

kazandığı yerlerin en önemlisi ise Samsun'du ve bunda Vali *Kazım (İnanç) Paşa*nın tarafsız tutumunun büyük etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim Ağaoğlu Gazi'ye, "Paşam, eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi kanun tanıyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi! Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar hiç şüphe yoktur, intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık"[527] diyerek bunu dile getirmiştir. Kazım Paşanın bu davranışında ise, Serbest Fırka'nın kuruluşunun nasıl gerçekleştiğine tanık olmasının payı olduğu söylenebilir. Çünkü, Mustafa Kemal Fethi Beye yeni bir parti kurmasını ilk önerdiğinde yanında yalnızca Kazım (İnanç) Paşa bulunuyordu; hatta Gazi bu konuda onun da görüşünü almıştı.[528] Denilebilir ki, tanık olduğu bu olaydan dolayı Kazım Paşa, Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası konusunda samimi olduğuna inanmış ve CHF kanadından gelen çeşitli itirazlara rağmen seçimlerde tarafsız davranmıştır.[529] Bu konuyla ilgili dikkat çekici bir başka nokta da, diğer yerlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı iddialarına şiddetle karşı çıkan iktidar yanlısı gazetelerin, Samsun seçimlerini karalamaya yönelik bir tutum sergilemeleriydi. Örneğin, 14 Ekim 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan *Samsun İntihabatı Feci Gidiyor* başlıklı bir haberde, seçimler sırasında Serbest Fırkalıların çeşitli taşkınlıklar yaptığı, seçim görevlileri ve emniyet güçlerine saldırılarda bulunulduğu, tehditlerden korkan bazı belediye encümen üyelerinin istifa ettiği gibi çeşitli iddialar öne sürülüyordu.

Öte yandan İstanbul seçimlerini, 48.746 geçerli oyun 35.934'ünü alan Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmıştı. Serbest Fırka'ya ise yalnızca 12.812 oy çıkmıştı. İstanbul seçimlerin dikkat çeken bir başka sonucu da Adalar ve Beyoğlu gibi azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, seçimleri CHF'nın, hem de ezici bir çoğunlukla kazanmasıydı. Örneğin Adalar'da geçerli oyların 1906'sını CHF alırken, Serbest Fırka'ya sadece 16 oy çıkmıştı. Bu da CHF'nın azınlıklar konusundaki tutumunun onlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla azınlık mensupları ya oy kullanmamışlar ya da kendilerinden aday gösteren Serbest Fırka'ya değil, iktidar

partisine oy vermişlerdi. İstanbul seçimlerinin ilginç bir sonucu da yaklaşık 250 bin seçmenin oy kullanmamasıydı.[530]

İzmir'de de seçimler, Serbest Fırka aleyhinde sonuçlanmıştı. Henüz birkaç hafta öncesinde, Serbest Fırka'yı elli bine yakın bir kalabalık tarafından karşılayan ve onu birçok engellemelere karşın büyük bir kararlılıkla destekleyen İzmir'de, bu partiye sadece 9.960 oy çıkmış ve seçimi 14.624 oy alan CHF kazanmıştı. İlginçtir ki bu sonuç iktidarı da hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu noktada konuya girişte belirtildiği gibi, İzmir'in iktidar partisi için ifade ettiği psikolojik anlamın büyük etkisi vardı. Nitekim Vakit'te yer alan bir yazıda bu durum şu sözcüklerle dile getirilmektedir:

"Memleketin herhangi bir yanında Serbest Fırka Halk Fırkası'na karşı bu kadar yakın bir rey alabilirdi... Bunlardan müteessir ve mütehayyir olmazdık. Fakat bütün millî mücahede devrinin hedefi ve timsali olan İzmir'de bugünkü netice olmamalı idi. O güzel ve münevver İzmir şehrinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlüdü Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmakla beraber bu kadar fazla rey kaybetmemeli idi."[531]

Aslında 1930 yılı belediye meclisi seçimlerini, Serbest Fırka ve onun yanlısı basının ileri sürdükleri gibi, iktidar tarafından çeşitli baskı ve yolsuzluklarla kazanılmıştı. Nitekim Mustafa Kemal de bunun farkındaydı ve "seçimleri hangi fırka kazanıyor?" diye sorduğu genel sekreterinin "Tabii ki bizim fırka Paşam!" sözleriyle karşılık vermesi üzerine gülerek, "Hayır efendim; hiç de öyle değil!.. Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan İdare Fırkasıdır çocuk!.. Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin" demiştir.[532] Ayrıca, örneğin dönemin Bulgaristan Başkonsolosu da ülkesine gönderdiği bir raporda, görev yeri olan Edirne seçimleriyle ilgili olarak, "Trakya'nın öteki şehirlerinde olduğu gibi Edirne'de de... seçimler özgür olmamıştır... Seçimler sırasında, muhalefet partisinin adayları ve etkili üyeleri, geceleyin evlerinden çıkamamışlardır. Edirne'de seçim, belediye binasının önünde, polis müdürü ile yardımcısının gözü önünde yapıl-

mıştır... Seçimler özgür koşullarda yapılsaydı ve oy kullanmada yolsuzluklar olmasaydı, Edirne'de ve Trakya'nın her yerinde SCF kazanırdı." demektedir.[533] Zaten o günkü gazetelerin sayfaları da bu tür haber ve tartışmalarla doludur.

Oysa Serbest Fırka seçim mücadelesini mümkün olduğunca yasalar çerçevesinde yürütmüş,[534] hatta Gazi'nin adını bile tartışmaların dışında tutmaya çalışmıştı. Ancak, yanlış bir değerlendirmeyle seçimleri katılmaya karar vermesi, daha sonra da yaşanan çeşitli olaylara karşın bu kararından vaz geçmemesi; ve hatta, iktidarla çetin bir seçim mücadelesine girişmesi, partinin seçimlerden ağır bir darbe alarak çıkmasına neden olmuştur.

Beşinci Bölüm

Kapanış

İzmir olaylarıyla başlayıp belediye seçimleriyle gelinen nokta, aslında Serbest Fırka'nın sonunun geldiğini göstermişti. Ancak son anda ortaya çıkan bazı gelişmeler, bu partinin ömrünün biraz daha uzamasını sağlamıştı. Özellikle Gazi'nin kendi kurdurduğu bir partiye karşı son tutumunun ne olduğunu ve iktidar yanlısı basının Gazi üzerinde nasıl bir baskı kurduğunu göstermesi bakımından, bu son dakika gelişmeleri dikkat çekici ve ele alınan konu bakımından önemliydi. Bundan dolayı bu bölümde, seçimlerden sonraki gelişmeler üzerinde durulacaktır. Ancak, olayların bu noktaya gelmesinde Serbest Fırka'yı destekleyen basının da ne ölçüde pay sahibi olduğuna bir örnek olması açısından, öncelikle *Yarın* gazetesinde yayınlanan iki yazıya değinilecektir.

İsmail Hakkı Beyin Yazısı

İstanbul seçimleri başlayıp seçim mücadelelerinin kızıştığı bir sırada, Serbest Fırka İstanbul Ocak Başkanı olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Beyin bir yazısı, Mustafa Kemal'in durumunu yeniden tartışma konusu haline getirdi. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi profesörlerinden olan İsmail Hakkı Bey, yazdığı oldukça cesur sayılabilecek bu yazısında Gazi'yi çeşitli tarihsel kişilerle karşılaştırıyor ve onu nasıl bir konumda görmek istediklerini açıklıyordu. *Bizim Taptığımız Mustafa Kemal* başlıklı bu yazıda İsmail Hakkı Bey, Mustafa Kemal'i iki yönlü olarak ele alıyor ve "*...bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırka-*

sı'nın umumî reisi olan Mustafa Kemal değildir... mazinin mirasını, yani Türk milletinin manevî kuvvetlerini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedî rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden Mutlak Mustafa Kemal'dir. Bu takdirimiz tamamen hürdür. Çünkü benliğimizin mutlak ifadesidir" diyordu.[535]

Gazi'yi tartışmaların dışına çıkararak, onun her türlü politik hesapların üzerinde birisi olmasını savunan bu yazı, Gazi'nin bir devlet başkanı olduğu düşünüldüğünde doğal karşılanabilirdi. Ancak, o günkü ortam açısından erken kaleme alınmış bir yazıydı ve bu, sert tepkilere neden oldu. Çünkü İsmail Hakkı Beyin savunduğu görüş, iktidarın en önemli dayanak noktalarından biri olan Gazi-CHF özdeşliği tezini çürütecek nitelikteydi.

Öte yandan İsmail Hakkı Bey aynı zamanda Serbest Fırka'nın bir yöneticisi olduğu için, bu yazıda ileri sürülen görüşler yeni partiye mal edilmiş ve ona saldırı için kapı açmıştı. Nitekim iktidar yanlısı gazeteler hemen Serbest Fırka'yı bu tür yolları kullanarak ayak oyunlarına girişmekle suçlamaya başladı. Örneğin, *Vakit*'te yayınlanan bir yazıda *"... hakikaten tapınılacak olan Mustafa Kemal, kendi tesisi bu istihlas ve inkılap siyasetlerinin, kendisine düstur olarak tevdi ve emanet ettiği bir Mustafa Kemal'dir. Mutlak bir Mustafa Kemal yok, tek başına bir Mustafa Kemal vardır. Halk Fırkası Mustafa Kemal'i değil Mustafa Kemal Halk Fırkası'nı halketti. Halk Fırkası'nı maziye tevdi ediniz, Gazi Mustafa Kemal vardır... Kısaca diyelim ki, bu kelime oyunlarının nereden kaynaklanıp geldiğini, nerelere sürüklenip gideceğini bilenler bilmeyenlere daima galiptir."*[536]

Bu konuda en ilginç tepki ise, daha kısa bir zaman öncesine kadar yeni partinin önde gelenleri arasında yer alan ve Gazi'nin tarafsızlık açıklamalarını desteklemiş olan *Dr. Reşit Galip*'ten geldi. Mustafa Kemal'in "kendisine tapılmasını istemeğe tenezzül etmiş insanlardan" olmadığını savunan Galip, "ruhunu ve fikrini politika hırs ve kasırgalarına kaptırmakla" suçladığı İsmail Hakkı Beyi, Gazi'yi yüceltmek ister gibi görünerek aslında onun kişiliğine çeşitli saldırılar için zemin hazırlamaya

çalışmakla eleştiriyordu.[537] Ona göre, İsmail Hakkı Bey'in yaptığı, laubali ve pervasız bir mukayese idi ve bu tür davranışlarında ısrar ederse bunun karşılığını göreceği doğaldı:

"İsmail Hakkı Beyefendi, Troya muharebesinden döndüğü zaman gemisi parçalanan Ajax'ın, düştüğü kaya parçası üstünde ilahlara tehdit savururken, dalgalara kapılarak boğulduğunu bilirsiniz. Zatıalinizin Gazi Hazretlerini bir taraftan ilahlar zümresinde gören, diğer taraftan da gizlenmesine çalışılmaz tecavüzlere hedef kılan yazınız Ajax'ın macerasını çok hatırlatır. Şair Goethe'nin, her gün ve yıllarca aynı çiçek tarhlarını sulamağa usanarak, intihar eden bahçıvan hikâyesi yüksek malûmunuzdur. Darülfünûnda yarın vatanı ellerinde yükseltecek aziz gençliği yetiştirmek işi size her gün aynı çiçek tarhlarını sulamaktan daha bezdirici, daha usandırıcı mı göründü?"

Öte yandan İsmail Hakkı Beyin yazısı Gazi'nin de hoşuna gitmemiş ve Ağaoğlu Ahmet'i yanına çağırtarak bu yazının İsmail Hakkı Beyin kendi düşüncesini mi yoksa partinin görüşünü mü yansıttığını öğrenmek istemişti. Ağaoğlu'nun anlattığına göre, Reşit Galip imzasıyla yayınlanan yazı da, aslında Gazi'nin bulunduğu bir toplantıda onun onayıyla kaleme alınmıştı.[538] Bu da yazının Gazi'de ne kadar büyük bir tepki doğurduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Serbest Fırka olayında en önemli mücadelenin Gazi'nin partiler karşısındaki tutumunu etkileme adına verildiği düşünülürse, İsmail Hakkı Beyin yazısının bu konuda ne ölçüde olumsuz bir rol oynadığı daha iyi anlaşılabilir. Çünkü, Reşit Galip'in yazısında kullandığı üsluptan da anlaşılacağı üzere yazı Gazi üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir. Hatta, Ağaoğlu'nun anılarında belirtildiğine göre, Gazi'nin emriyle İsmail Hakkı Beye hitaben Reşit Galip imzalı ikinci bir yazı daha yazılmış ancak, "küfür ve tahkirle dolu" bu yazı daha sonra yayınlatılmaktan vaz geçilmiştir.[539]

Yarın'ın Mustafa Kemal'e Başbakanlık Teklifi

Partiler arasındaki mücadele kamuoyunu Serbest Fırka lehine güçlendirerek sürerken, durumun her geçen gün aleyhine

gelişmekte olduğunu gören Halk Fırkalılar, daha etkili bir biçimde kendilerini desteklemesi için Mustafa Kemal'i iknaya çalışıyorlardı.[540] Bu konuda en önemli gerekçeleri, Serbest Fırka'nın devrimler ve Cumhuriyet için tehlikeli bir durum aldığıydı. Onlara göre bu parti, zararlı unsurlar tarafından ele geçirilmişti ve ayrıca SCF liderleri de partinin kontrolünü ellerinden kaçırmışlardı. Nitekim başlangıçta son derece ılımlı davranan ve Serbest Fırka'yı desteklemenin önemini her fırsatta dile getirmiş olan yazarlar bile, artık bu partinin gereksiz olduğu yolunda yazılar yazmaya başlamışlardı. İşte böyle bir ortamda Yarın başyazarı Arif Oruç gereksiz ve *cüretkâr*[541] bir yazı yazarak, Gazi'yi etkilemeye çalışan Halk Fırkalıların eline *mükemmel bir silah* verdi.[542] Oruç bu yazısında, Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığından ayrılarak başbakanlığı üstlenmesini, yerine de Fevzi (Çakmak) Paşanın getirilmesini öneriyordu. Ona göre, ülke İsmet Paşanın uyguladığı başarısız politikalardan dolayı büyük bir sıkıntı içine düşmüş ve tekrar kurtarılmaya muhtaç bir duruma gelmişti. Ancak halkın ezici bir çoğunluğu İsmet Paşanın bu durumu düzeltemeyeceğine inanıyordu ve bunu seçimler sırasında belli etmişti. Öte yandan İsmet Paşa çekilse bile, yerine geçecek kimselerin bu durumu düzeltebilecekleri şüpheliydi. O halde Arif Oruç'a göre, "Milletle beraber anavatan, kendisini kurtaracak, refaha kavuşturacak demirden ve sarsılmaz, yılmaz bir iradenin idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor[du]: Gazi Mustafa Kemal Hazretleri..."[543]

Bu yazı da iktidar yanlısı gazeteler tarafından Serbest Fırka'ya mal edilerek, onu kötülemek ve yıpratmak için bir fırsat olarak değerlendirildi.[544] Bu gazetelere göre, Arif Oruç'un kaleme aldığı yazı aslında, Serbest Fırka'nın yönünü kaybettiği ve acınacak duruma düşmüş olduğunun bir kanıtıydı. Serbest Fırka seçimlerden önce kendisinin iktidara geleceğine halkı inandırmış, ancak seçimlerde başarısız olunca nasıl davranacağını bilememenin şaşkınlığı içinde Gazi'ye yol göstermeye çalışan böyle bir öneri yapmıştı: *"Anlaşılıyor ki, bu fikri ortaya atanlar hâlâ Gazi ile Halk Fırkası'nı birbirinden ayrı olarak mütalaa ediyorlar. Unutmamalı ki, İsmet Paşanın bugün başvekalet mevkiinde bulunması,*

Gazi'nin Halk Fırkası'nın program ve icraat ile alakasız kaldığına asla delalet etmez. Çünkü o; köşesine çekilmiş, memleket işlerini tabii cereyanına bırakmış, her manasile gayr-ı mesul bir devlet reisi olarak mütalaa edilemez. Herhalde birçok vesilelerle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 'Umumi Reisiyim' diyen büyük Gazi, dün olduğu gibi, bugün de işbaşında, mesuliyet mevkiinde bulunuyor... Onun nazarında makam ve mertebe itibarile reisicumhurluk ile başvekillik arasında hiçbir fark yoktur. Gazi'nin memlekete hizmet etmesi ve vatanın ihtiyaçlarına cevap vermesi herhangi bir makamda bulunmasile mukayyet değildir. O herhangi bir vaziyette bir vazife almak lüzumunu lüs edince bir an bile tereddüt etmez."[515] *Vakit* başyazarı M. Asım da *Sis Basıyor* başlığını koyduğu yazısında, Gazi'ye başbakanlık önerisini *bedbahtlık* olarak niteliyordu. M. Asım'a göre bunun asıl amacı, bir taraftan halkı Gazi'nin işini yapamıyormuş şeklinde bir düşünceye yöneltmek, diğer yandan Fevzi Paşada "mevki ve makam hırsı" uyandırarak, ulusal kahramanlar arasında kişisel rekabetlere yol açmaktı. Böylece "memleket işlerini istedikleri gibi karıştırabilecekler" ve "bulanık suda balık avlıyacaklardı."[516] Yine bu gazetede yer alan bir başka yazıda da -Hakkı Tarık'a ait olabilir- M. Asım'ın iddialarının devamı niteliğinde bir görüş ileri sürülüyordu. Yazara göre, "...mesele sade, basit [ve] masum bir arzudan ibaret değildi... Bunların asıl gayeleri önce Halk Fırkası'nı yoketmek, sonra da Cumhuriyeti ortadan kaldırmaktı."[517] Aynı yazıda daha sonra İsmail Hakkı Beyin yazısına bir gönderme yapılarak, "Bunlar Gazi'ye tapınanlardır ki, tapındıklarını kendileri idare etmeye çalışıyorlar." sözleriyle Serbest Fırka da işin içine katılıyor ve o da suçlanmaktan nasibini alıyordu. Serbest Fırka'nın bu tarz işleri, "...[Gazi'nin] maziden çıkarıp istikbale tevdi ettiği büyük tarihe ancak bir lanetleme olarak girmiş bir kalemle idare" etmeye çalıştığı öne sürülen yazı daha sonra şu sözlerle bitiriliyordu:

"Hayır, hayır, bunlar yapmak istemiyorlar, yıkmak istiyorlar ve Fethi Beyi de daha kolay yıkılacak bir hükümet kuracağı için istiyorlar."

Öte yandan, Arif Oruç'un ülkenin içinde bulunduğu durumdan İsmet Paşayı sorumlu tutarak M. Kemal'in bunu dü-

zeltmek için göreve çağırmasının ardından ilginç bir şekilde, iktidar yanlısı basının Gazi'yi de eleştirilen dönemin sorumluları arasında göstermek gibi bir çaba içine girdiği görülmektedir. Örneğin Siirt Mebusu Mahmut'un *Gazi ve Başvekalet* başlıklı yazısı bu politikanın tipik bir örneği sayılabilir:

"..Doğrudur; Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre reisicumhur hükümetin icraatından mes'ul değildir. Bu esasa istinat ederek Gazi Hazretlerini köşesine çekilmiş, memleket işlerile alakadar olmıyan bir devlet reisi farzetmekte büyük hata vardır, diyoruz. Mesela 'İsmet Paşa'nın şimendifer politikasını beğenmiyoruz. Başvekil bu politikasını mes'ul olmıyan Gazi'nin arzu ve kanaatlerine rağmen takip ediyor' yolundaki bir iddia elbette ki çok nazarî ve hakikatle münasebeti olmıyan birşey olur."[548]

Vakit yazarı Hakkı Tarık'a göre de, Gazi'yi iş başına çağırmak vicdan yaralayıcı bir davranıştır. Çünkü, *"Gazi ne vakit milletin başından ayrıldı ki, bugün onu işbaşında görmek isteriz edasile, hasılı tahsil için bir arzu izharına lüzum olsun... Reisicumhurluk başvekillikten ehemmiyetsizmiş gibi gülünç ve kanuna da Gazi'ye de yakışmayacak sözleri kendilerine hareket düsturu yapanlara, sabıkalı değilseler, sadece acınır. Sabıkalı iseler halkın ibret ve intihabına arzolunur. Böyle karanlık düşüncelerin üzerine projektör tutulur ve vatandaşlara denilir ki: tehlike var, aldanmayınız!.. Yeni tecrübelere bu milletin asla rızası, bunun lakırtısına bile tahammülü yoktur."*[549]

Oysa genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın anılarında söz ettiğine göre, cumhurbaşkanlığından ayrılarak başbakanlık görevini ele almayı Gazi'nin kendisi de düşünmekteydi.[550] Buna bakarak, iktidar yanlısı basının Gazi'yi de eleştirilen dönemin sorumluları arasında gösterme çabalarının iki yönlü amacı olduğu söylenebilir: Bu yolla bir taraftan Gazi'yi de tartışmaların içine çekerek, İsmet Paşa üzerinde yoğunlaşan eleştirilerin önünü kesmek; ayrıca, Gazi'yi kendilerinden yana açıkça tavır koyması için onun üzerinde bir baskı unsuru meydana getirmek.

Arif Oruç'un söz konusu yazısının ortaya çıkardığı gerginlik ve tartışmaların ardından Ekim ayının sonlarına doğru, basının tutumunda göreli bir yumuşama olduğu görülmektedir. Bunda

ilk kez bir Yunanistan başbakanının Türkiye'yi ziyaret ediyor olması en önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim o günlerde gazeteler, sayfalarını daha çok Türk-Yunan ilişkilerine ayırıyorlardı. Ancak yine de karşılıklı suçlamalar bütünüyle sona ermiş değildi ve bu durum, özellikle *Hakimiyeti Milliye*'nin tutumundan kaynaklanıyordu. Gerçi bu gazete de özellikle haberlerinde çok sert bir üslup kullanmıyordu ama, Serbest Fırka'yı yıpratma politikasına da ara vermemişti. Aslında, Hakimiyeti Milliye'nin bu davranışında, çağrılı olarak uzun süredir Moskova'da bulunan iktidarın en ateşli ve polemikçi yazarlarından Falih Rıfkı'nın yurda dönüşünün büyük etkisi olmuştur denilebilir. Nitekim Falih Rıfkı, ülkeye döner dönmez yeni partiye yönelik ağır eleştiriler kaleme almaya başlamıştı. Örneğin, *Uçurum* başlıklı yazısında, devrimlerden zarar görenlerle CHF iktidarı döneminde çıkarları bozulanların bir koalisyonu olarak nitelediği Serbest Fırka için, "Moskova'ya giderken yeni fırka, uçurumun daha el uzanabilecek kadar yakınında, çalı çırpıya tutunmuş duruyor idi. Şimdi artık uçurumun göz işlemez karanlıkları içinde kayboldu" diyordu.[551]

Hükümetin resmî organı sayılan bir gazetede yer alan bu sözler, iktidar açısından Serbest Fırka olayının artık bittiğini gösteriyordu. Yeni parti beklenen amacın ve hedeflerin dışına çıkmış, kendileri için yok edilmesi gereken bir rakip olmuştu. Nitekim Falih Rıfkı o dönemde çoğu kez günde birden fazla yazı yazarak, yeni partiye karşı yıpratma politikasını daha da sertleştirecekti. Örneğin, Serbest Fırka'nın karanlık güçlerin eline geçtiğini öne sürdüğü *Uçurum* başlıklı yazısının hemen ertesi günü, iki ayrı sütunda Serbest Fırka'ya ağır eleştiriler getiriyordu. Bunlardan, gazetenin başyazılarının yayınlandığı *Gündelik* adlı sütunda, yeni partinin Türk düşmanlarının ve Cumhuriyet'ten zarar görenlerin sığınağı olduğunu öne sürerek, *"Yeni fırka teşettüitleri dışardaki müstakil Türk düşmanlarına ve içeride Cumhuriyet'ten zarar görmüş olanlara son ümit olmuştur. Bunlar Halk Fırkası cumhuriyetçilerinin hamlesini kırmak, olduğu yerde durdurarak çürütmek, işlerini yarıda bıraktırmak için son gayretlerini sarfetmektedirler."*[552] derken, *Politika* adlı sütunda da Serbest Fır-

ka'yı, ülkenin güvenliğini bozmakla suçluyordu: *"Hiçbir zaman küçük Asya dağları ve şehirleri Cumhuriyet devrinde olduğu kadar sükûn yüzü görmemişti. Bunun sebebi ayak takımının kanundan ve kanun için hareket eden hükümet kuvvetlerinden yılması idi. Muhalifler bu yılgınlığı ruhlardan kaldırmağa, ruhların sükûnunu bozmağa muvaffak oldular."*[553]

Falih Rıfkı'nın yeni partiye yönelik bu eleştirilerine karşın, Serbest Fırka'yı destekleyen basında bir suskunluk dikkati çekiyordu. Gerçi yukarıda değinildiği üzere, Yunanistan başbakanının Türkiye'de bulunmasının da bu durum üzerinde etkisi vardı ama, yine de eskiye göre çok şeylerin değiştiği belli oluyordu. Bu dönemde doğrudan hükümete yöneltilen eleştirilerin dikkat çekecek kadar azaldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde bazı kişisel polemiklerin yaşandığına tanık olunmaktadır. Bunların en dikkat çekenlerinden biri *M. Zekeriya - Falih Rıfkı* polemiğiydi ve Falih Rıfkı M. Zekeriya'yı *pis ruhlu* olarak nitelerken,[554] M. Zekeriya da Falih Rıfkı'yı "Ankara'da dalkavukların ustası" biçiminde suçluyordu.

Bu dönemde dikkati çeken bir başka gelişme ise Ağaoğlu Ahmet'in sık aralıklarla *Son Posta*'da yazı yazmaya başlamasıdır. Örneğin, Meclisin açılışından bir gün önce yazdığı *Milli İrade Bu mudur?* adlı yazısında iktidarı, anayasanın herkese eşit oy ilkesini çiğneyerek, Serbest Fırka'ya oy verebilecekleri engellemekle suçluyordu: *"Demek Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzla devlet arasında bir tezat, bir ayrılık vardır. Zira, Teşkilat-ı Esasiye kanunumuz, Serbest Fırka'ya akın etmiş olan bu devlet düşmanlarına intihap hakkını vermiştir. İntihap hakkının serbest kullanılması ise devleti tehlikeye sokuyor. Devletin selameti namına her şeyden evvel bu ayrılığı, tezadları kaldırmak lazımdır. Bunun da tek çaresi Serbest Fırka'yı teşkil eden devlet düşmanlarının intihap hakkını, layık olmadıkları için almak ve bu hakkı devleti koruyan Halk Fırkası seçmenlerine... vermektir. Böyle bir teşebbüsü anlar, önünde iki kat olurum. Fakat hem hak vermek, hem de esirgemek! İşte asıl karışıklığı yaratan ve anlaşılmayan şey!"*[555]

Bu sırada Meclisin açılış günü gelmişti. Ağaoğlu'nun bu biraz da sitem dolu eleştirisine karşılık aynı gün Falih Rıfkı, tıpkı

İsmet Paşanın Sivas konuşmasından sonra yapıldığı gibi, kendilerinden olan herkesi ortak mücadeleye çağırıyordu:

"Türkiye'nin bütün Cumhuriyetçileri birleşiniz! Çünkü karşınızda Türkiye'nin bütün yalancıları, müfterileri, menfaat adamları birleşmişlerdir."[557]

Mustafa Kemal'in Meclisi Açış Konuşması ve Yankıları

Serbest Fırka yanlısı basında belediye seçimlerinden sonra eski heyecan ve bu partiyi destekleme arzusu kaybolmuş, yerini daha çok, halkın niçin iktidar partisinden uzaklaştığını irdeleyen yazılar almaya başlamıştı. Aynı yılgınlık halkta da görülüyordu. Partiye üye kaydı durma noktasına gelmiş, partinin geleceğine ilişkin endişe ve kuşkular da iyice artmıştı. SCF'nın örgütlerini dağıtarak yalnız Meclis içi bir muhalefet partisi olacağına ilişkin çeşitli söylentiler yoğunluk kazanıyordu. Örneğin *Yarın* gazetesinde yer alan bir haberde, "[İzmirlilerin] Serbest Fırka'nın dağılmasından müteessir olmakla beraber haksızlıklarla mücadeleden geri kalmayacakları" söyleniyordu.[558] Oysa o günlerde Serbest Fırka'nın taşra örgütlerini kapatacağı ya da Meclis içine çekileceği yönünde bir açıklama yoktu. Anlaşılıyor ki, halk böyle bir şeyin olabileceğini doğal kabul eden bir noktaya gelmişti. Sonunda Fethi Bey, bu tür söylentilerin artması üzerine bir açıklama yaparak, bunların "tamamen uydurma ve asılsız" olduğunu söylemek zorunda kalacaktır.[559]

İşte bu ortam içinde bütün gözler Mustafa Kemal'in Mecliste yapacağı konuşmaya çevrilmişti. Çünkü onun konuşmasından sonra ya yaşanmakta olan bu fiilî durum resmileştirilerek parti kapatılacak ya da Serbest Fırka'nın yaşaması için bir umut daha doğacaktı. Nitekim, Fethi Bey anılarında Ekim ayının 20'inde toplanarak bir durum değerlendirmesi yaptıklarını ve bu toplantı sonunda da mevcut durum karşısında parti mücadelesini sürdürebilmenin mümkün olmadığı kanısına vardıklarını söylemektedir. Ancak bunu açıklamak için son olarak, Mustafa Kemal'in Meclis konuşmasını beklemeye karar vermişlerdir.[560]

Sonunda beklenen gün geldi ve Gazi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, iç ve dış politika, demiryolları yapımı ve hükümetin yeni malî yasa tasarısına ilişkin genel değerlendirmelerde bulunduğu bir konuşma yaptı. Gazi'nin birçok yönden ilginç olan bu konuşmasının özellikle iç siyasal durumla ilgili bölümü dikkat çekecek bir nitelikteydi. Herkesin heyecanla beklediği konuşmasının bu bölümünde Gazi, "...siyasî hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir ...memleketimizde kalem hürriyetini de, demokrat bir idareye layık bir vakar ile kullanmakta daha dikkatli bulunulacağını ümit ederim." diyor ve sonra da Serbest Fırkalıları partilerinin yaşaması konusunda yeniden umutlandıracak şu sözleri söylüyordu:

"Üçüncü Büyük Millet Meclisinin feyizli ve vatanperverane faaliyeti bu devrede hitam bulduktan sonra yeni intihabata geçeceğiz. Geçen tecrübeler, gelecek intihabatta vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanunî ve idarî tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır."[561]

Bu sözler açıkça, seçimler sırasında baskı yapıldığının M. Kemal tarafından bilindiği ve kabul edildiği anlamına geliyordu. Daha da önemlisi, Gazi Serbest Fırka'nın yaşamasını istediğini belirtiyor ve bundan sonraki seçimlerde baskı ve yolsuzluk meydana gelmemesi için önlem alınacağını söylüyordu.

Öte yandan Gazi'nin bu sözleri genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a söylediği sözlerle de uyuşuyor[562] ve gerçeklerin saklanması için gösterilen tüm çabalara karşın, ülkenin en güçlü adamının bunların farkında olduğunu gösteriyordu. Bu ise başlangıcından beri seçimlerde baskı yapıldığını kabul etmeyen, bunların alınması gereken normal önlemler olduğunu savunan Cumhuriyet Halk Fırkası'nda şaşkınlık ve kızgınlık meydana getirmişti. Nitekim, *Cumhuriyet* gazetesi bu konuşmayı yalnızca,

"Gazi'nin politikacılara verdiği ders" biçiminde duyururken,[563] *Vakit* gazetesi konuşmadan İsmet Paşa hükümeti lehine bir sonuç çıkarabilmek adına oldukça zorlanıyordu. Örneğin, gazetenin başyazarı Mehmet Asım, "Aslında M. Kemal'in İsmet Paşa hükümetinin icraatlarına destek verdiğini" söylerken, bunun için Gazi Hz.nin nutku[nun] baştan aşağıya kadar dinlen[mesi] gerektiğini belirtmek zorunluluğunu duyuyordu.[564] Asıl dikkat çekici olan ise *Hakimiyeti Milliye*'nin takındığı tutumdu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî yayın organı niteliğinde olmasından dolayı bir ölçüde hükümetin de görüşlerini yansıttığı düşünülürse, gazetenin bu tutumundan iktidarın Gazi'nin konuşmasından ne kadar büyük rahatsızlık duyduğu açıkça ortaya çıkıyordu. Öyle ki, konuşmanın hemen ertesinde Falih Rıfkı imzasıyla yayınlanan bir yazı, bu bağlamda, oldukça dikkat çekiciydi:

"İnkılapçılar birbirlerinin dert ortağı, birbirlerinin koruyucusu ve koruyucusu olmasa, yanındakine yapılan hücumdan kendi hissesini almaktan kaçınırsa; inkılapçılar, hazırlanmış ve tertip edilmiş düşman sözünü ve mantıkını arkadaşlarından bir kaçına yakıştırıp onu kendi için de söz ve mantık diye alırsa, işte o zaman tehlike ateşi karşısında inkılabın bütün siperleri ve istihkamları ot yığını haline gelir.

Kendi siperimizi henüz sarmıyan ateşte kendimiz için tehlike görmemek akıl işi değildir."[565]

Aynı şekilde Siirt Mebusu Mahmut da, "Unutulmamalı ki, cumhuriyetçi ve lâik bir fırka mevzubahstır. Hayalimize ve umutlarımıza bu kadar vüs'at vermek doğrudan doğruya müdafaa ettiğimiz ideal için zararlı olur." diyerek Gazi'nin sözlerine dolaylı bir eleştiri getiriyordu.[566]

Gazi'nin Meclis konuşması SCF cephesinde ise büyük sevinç uyandırmış ve partinin üzerine çöken karamsarlık yerini umuda bırakmıştı. Konuşmanın Serbest Fırka ileri gelenleri üzerinde ne derece olumlu bir etki meydana getirdiğini göstermesi açısından Ağaoğlu'nun *Son Posta*'da yayınlanan şu yazısı dikkat çekicidir:

"Büyük insanların sözleri de tabiatile büyük ve şümullüdür. Onları herkes ve her taraf istediği tarzda, kendi emel ve arzularına göre anlar ve manalandırır. Fakat bu nutkun her türlü şahsi tefsirin üstünde kalan üç açık hususiyeti vardır.

1- Âdet olan resmî formalitelerin dışında kalması,

2- Devlet idaresinde takip olunacak ana hatların işaret olunması,

3- Yeni girmiş olduğumuz siyasî hayatta Gazi'nin bizden bekledikleri.

Birinci hususiyet Gazi'nin resmî devlet adamı olarak değil, evladını uyararak selamet yolunu göstermek istiyen öz baba sıfatile söz söylediğini gösteriyor.

...

İkinci hususiyet bu selamet yolu üzerinde hükümete düşen hisseyi ayırmıştır. Gazi burada adaletten, tasarruftan, intihap hakkının korunmasından bahis buyurmuşlardır ve bu üç noktanın millî selamet için birer esas olduğunu kayıd buyurmuşlardır.

...

Üçüncü hususiyetle de millete, millet fertlerine ait hisseyi ayırmıştır... Milletin fertleri arasında husumet istemiyor... İşte büyük bir insanın işaret ettiği selamet yolları!..

Şimdi önümüzde böyle bir insan varken ve selamet yolunun merhaleleri de bu suretle işaret edilmişken bunun arkasından bu yolu takip etmiyecek Türk namını taşımaya layık bir tek insan bulunur mu?"[566]

Yine Ağaoğlu, anılarında bu konuşmanın kendilerince *mükemmel* bulunduğunu söylemektedir.[567]

Kuşkusuz Gazi'nin konuşmasının Serbest Fırka'da sevince yol açan en önemli bölümü, onun Serbest Fırka'nın geleceğine ilişkin sözleriydi. Gazi burada, gelecek seçimlere yani partinin de katılacağını işaret ediyordu. Bu ise, partinin yaşamının devam edeceği demekti ve partiler karşısında Gazi'nin yeniden başlangıçtaki tutumunu takınacağına ilişkin bir umut doğurmuştu. Çünkü Gazi'nin yeniden partiler karşısında tarafsız olması Serbest Fırka'nın önündeki engellerin kalkması demekti.

Öte yandan, belediye seçimlerinden sonra büyük bir yılgınlık ve karamsarlığa kapılmış olan, partililer de rahatlamış ve yeniden öz güven kazanmışlardı.[569] Nitekim 3 Kasım 1930 tarihli *Yarın* gazetesinde bu durum, "Nutuk Serbest Fırka lehine son derece müsmir neticeler vermiştir." şeklinde ortaya konuluyordu. *Son Posta* ise konuyla ilgili olarak Serbest Fırkalıların "Havadaki müphem bulutlar kaybolmuş, Halk Fırkası mensuplarının ümitleri boşa çıkmıştır." sözlerine yer veriyordu.[570]

Öte yandan, ortaya çıkan yeni durumla ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir noktanın, Gazi'nin neden böyle bir davranışta bulunmaya karar verdiği sorusu olduğu söylenebilir. Daha kısa bir zaman öncesine kadar, CHF yönüne ağırlığını koyduğu biçiminde yorumlanan açıklamalarda bulunan M. Kemal, acaba şimdi niçin kendi partisini kızdırma pahasına böyle bir davranış sergilemişti? Kanımızca bu sorunun cevabını, Ağaoğlu ile aralarında geçen bir tartışma sırasında söylediği şu sözlerde aramak gerekir:

"Anlaşılıyor ki sen benim verdiğim sözlerden şüphe ediyorsun! İşte şu oturanlar yeniden şahit olsunlar, Fethi Beye, Nuri Beye, sana ve bütün arkadaşlarımıza karşı bir namus borcum vardır. Dinliyor musunuz? Şahit olunuz, namus borcum vardır."[571]

Gerçekten Mustafa Kemal, Serbest Fırka karşısında Halk Fırkası'nın başarısız olacağı yolundaki kuşkularına karşın, kendi emriyle kurulan yeni partiye tamamen ilgisiz kalamıyor, bizzat kendisinin belirlediği arkadaşlarına karşı içten içe bir sorumluluk da duyuyordu denilebilir. Bu nedenle zaman zaman Serbest Fırka lehine bazı adımlar atmaya çalışıyor -ya da Fethi Bey ve arkadaşlarına karşı böyle davranmak zorunluluğu duyuyordu- ancak, çevresinin etkisi ve Serbest Fırka'nın devrimlere karşı güçlerce ele geçirilmekte olduğu kuşkusuyla geri çekiliyordu. Öyle ki seçimlerin hemen başlangıcında, ömür boyu cumhurbaşkanlığında kalmak, böylece tarafsızlığını pekiştirmek için Fethi Bey ile bir uzlaşmaya varmış ama, konunun basına yansıması sonucu, CHF yanlısı gazetelerin de baskısıyla bundan vaz geçmişti. Ancak yine de arkadaşlarına duyduğu sorumluluk

duygusu bütünüyle kaybolmamıştı. Nitekim, son davranışında etkili olan bu duyguyu, Meclis konuşmasından sonra görüştüğü parti genel sekreteri Nuri Beye de, "Nasıl artık canınız sıkılmıyor ya! Tabii memnunsunuz. Elbette başka türlü nasıl hareket edilebilirdi? Ben size teminat veriyordum da siz telaş ediyordunuz." biçiminde dile getiriyordu.[572]

Gazi'nin Blok Düşüncesi ve Son Umudun Tükenişi

Meclis konuşmasının somut bir göstergesi olarak Fethi Beye Mustafa Kemal, Serbest Fırka'nın yaşamasını sağlayacak yeni bir öneri getirmişti. Buna göre, lâiklik, halkçılık ve cumhuriyetçilik gibi temel ilkelerde zaten birlik halinde bulunan iki parti, *millî bir blok* oluşturacaklar, Gazi de bu bloğun lideri olacaktı.[573] Her iki partinin adayları onun tarafından belirlenecek, seçimler tek dereceli olarak gerçekleştirilecekti. Ayrıca halkın serbestçe oy kullanabilmesi için gerekli önlemler alınacaktı. Bu koşullarda yapılacak seçimler sonucunda da, partiler aldıkları oy oranında milletvekili çıkaracaklardı. Öte yandan milletvekili aday listeleri Gazi tarafından belirleneceği için, Serbest Fırka'ya yöneltilebilecek, "devrim ve Cumhuriyete zararlı" kimselerin partiye sızması yolundaki spekülasyonların da önüne geçilmiş olunacaktı.

Gazi bu düşüncesini Fethi Beye aktarırken, konunun şimdilik gizli kalmasını, çünkü bunu henüz arkadaşlarıyla görüşmediğini söylemişti.[574] Ne var ki, görüşmenin üzerinden henüz üç gün bile geçmeden, 6 Kasım 1930 tarihli *Milliyet* gazetesinde,[575] Siirt Mebusu Mahmut tarafından bu konu açığa vuruldu. Bunun üzerine CHF yanlısı gazeteler yeniden Gazi üzerinde baskı kurmak için harekete geçtiler ve öncelikle, tıpkı Gazi'nin ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusu gündeme geldiğinde yaptıkları gibi olayı yalanlama yoluna gittiler. Örneğin onlara göre, *"Cumhuriyetçi fırkaların blok yapmasının bazı siyasî mahfillerde düşünüldüğüne dair Milliyet gazetesinde yazılanlar, yanlış tahminlerden ve karşı fırkanın arzularından ibarettir... Gazi Hz. Halk Fırka-*

sı'nın banisi ve nizamnamesinde hususî bir madde ile yazılı reis-i umumisidir. Gazi Hz. yeni intihapta Halk Fırkası'nın namzedi olarak ilan olunacak, yüksek isimleri intihapta Halk Fırkası namzetlerinin başında bulunacaktır. Umumî kanaat o merkezdedir ki, fırka ekalliyette kalsa bile Gazi Hz. gene Halk Fırkası arasında bulunacaktır."[576] Aynı şekilde CHF'nın genel sekreteri olan *Saffet (Arıkan) Bey* de, onun partilerinden ayrılmasının söz konusu olmadığını ve yapılacak bir seçimde CHF azınlıkta kalırsa, Gazi'nin partilerinin başına fiilî olarak geçeceğini söylüyordu.[577]

Bu gelişmeler olurken Serbest Fırka liderleri blok olayının gerçekleşeceğine olan inançlarını sürdürüyorlardı. Örneğin Nuri Bey, iktidar gazetelerinin yalanlamasına karşın böyle bir durumun ülkenin yararına olacağını söylerken, Fethi Bey de, "buna millî blok yerine cumhuriyetçiler bloğu demek daha muvafık olur. Bu siyasî tezahür Avrupa'nın muhtelif mütemeddin memleketlerinde de görülmektedir. Fırkalar programlarını, prensiplerinin muhafaza etmekle beraber bazı defalar blok teşkil ederler" diyordu.[578]

Serbest Fırka ileri gelenlerinin bu açıklamaları şu olasılıkları akla getirmektedir: İktidar yanlısı gazetelerde yer alan blok düşüncesinin yalanlandığı yolundaki haberler ya Mustafa Kemal'in isteği dışında, onun üzerinde bir baskı kurmak amacıyla yazılmış ya da Mustafa Kemal, daha sonra bu görüşünden caymış, ama henüz kararını Serbest Fırkalılara iletmemişti. Ancak birinci olasılığın daha güçlü olduğu söylenebilir. Nitekim, Mustafa Kemal'in Meclis konuşmasında Serbest Fırka'nın yaşamını sürdürmesinden yana bir görüş ortaya koymasına rağmen, CHF organı gazeteler yeni partiyi yıpratmaya yönelik politikalarından vaz geçmemişler, hatta gerekirse Mustafa Kemal'le bile mücadele etmeye karar vermiş,[579] bunu da blok düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte yaşama geçirmişlerdi. Öyle ki Falih Rıfkı, millî blok düşüncesinin Milliyet'te açığa vurulmasından sonra yazdığı bir yazıda, "Biz öz cumhuriyetçiler bu müessesenin içinde hiç bir şeyin demokrasinin bile hanedanlaşmasını kabul edemeyiz." diyerek[580] böyle bir olaya açıkça meydan okuyordu.

Yine *Hakimiyeti Milliye* yazarlarından Zeki Mesut'a göre, "son günlerde fırkacılık münakaşaları, bazı kimselerin görüş ve düşünüş ufuklarını tahdit ederek onları siyaset ve idare tarzında teşkilatı esasiye kanunu[nun] derpiş etmediği tedbirleri ileri sürmeğe kadar sevket"mişti. Oysa yazara göre, sorunların tek çözüm yolu vardı: *Türkiye Büyük Millet Meclisi*.[581] Zeki Mesut bu yazısında, *blok* düşüncesini ortaya atanları açıkça, anayasaya aykırı davranmakla suçluyordu. Ancak Zeki Mesut'un, bu düşünceyi M. Kemal'in ortaya attığını bilmemesi zor bir ihtimaldir ve CHF'nın yayın organı olan bir gazetede yer alan bu yorum, olaya iktidarın bakış açısını ve tepkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda Falih Rıfkı'nın "...demokrasinin bile hanedanlaşmasına karşıyız." sözleri de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bu ise M. Kemal'e karşı gösterilen alışılmamış bir tepkiydi ve iktidar yanlısı gazetelerin blok düşüncesine karşı tutumunun, ona rağmen gerçekleştiği olasılığını güçlendirmektedir.

Serbest Fırka cephesinde ise, blok düşüncesi, parti yöneticilerinde büyük sevinç meydana getirirken, partinin ateşli savunucusu Arif Oruç beklenmedik bir davranışla bu olaya karşı çıkıyordu. Konuya kuşkucu bir tarzda yaklaşan yazar, her iki parti lâik ve cumhuriyetçi olduğuna göre, *blok* olayına neden gerek duyulduğunu anlayamadığını söylüyordu. Ona göre, böyle bir yola ancak ülkenin güvenliği tehlikeye düştüğü zaman başvurulabilirdi. Oysa böyle bir durum söz konusu değildi. "Yoksa muhalefet sadece Meclis koridorlarına mı mahsur bırakılmak isteniyor[du]?"[582] Diğer yandan yine aynı yazıda ilk kez Fethi Beye yönelik bir eleştiri de göze çarpmaktaydı: "[bu konuda] liderin beyanatı gene vatandaşları tatmin edecek mahiyette değildi... Vatandaşlar 'blok' şayialarından muhalefetin yavaş yavaş Halk Fırkasile anlaşacağına ihtimal vermekte haklı olmazlar mıydı? Hem de yerden göğe kadar!.."

Yarın gazetesine egemen olan bu şaşkınlık daha sonra tam bir hayal kırıklığına ve sonsuz destek verdiği Serbest Fırka'ya karşı tepkiye dönüşecekti. Nitekim bu, Adana'da yayınlanan

Ahali gazetesinden yapılan *Fırkaların Birleşmesi* başlıklı bir alıntı yazıyla şöyle dile getiriliyordu:

"...Halk Fırkası on sene keyfemayeşa memleketi idare etti. Ve ne arzu etti ise millet hayır demedi... Bazılarına göre deyemedi... Fakat bize göre demedi... Fethi Beyin iki ay evveline kadar canla başla beraber olduğu Halk Fırkası, ahalinin artık birşey demeğe başlayacağını ve hiç olmazsa Halk Fırkası'nın göstereceği namzetlere arkasını çevireceğini... anlamağa başlamıştı... Halbuki önümüzde büyük intihap, Millet Meclisi intihabı vardı... ve bu intihabı Halk Fırkası kazanamayacaktı... Halk Fırkası liderleri düşündü, taşındı. Siyasî oyunları kavraması ihtimali bulunmıyan ahaliyi müthiş bir komedi manzarası karşısında bırakarak bu intihabı da kazanmak kararı verildi.

Fethi Bey Paris'ten geldi... Görüşeceklerile görüştü ve dram vaz'ı sahneye koyuldu. Bu komedinin bir tek gayesi vardı: İntihabı kazanmak... Ahali görüyordu ki, bu bir oyundur... Ahali biliyordu ki, on senedir memleket işlerini bozup berbat eden insanlar bu vaziyeti el ve dil birliği ile yapmışlardı.

Şimdi yeni bir manevra daha çıktı... Milletin meclisine milletin hakkını arayacakların sokulmaması manevrası! Acaba bu efendiler, muhaliflerden neden bu kadar korkuyorlar. On senelik hesapların sorulması ihtimalinden mi?

Bunun kısa tariki, Halk Fırkası'na da iki numaralıya da düşen en kısa tarik millete... hüsnü niyetle batırdık affedin demekten ibarettir... Ve bu büyük millet çoklarını affettiği gibi bu iki çehreli tek fırkayı da affeder."[5K3]

Kararın Alınması

Bu tartışmalar yapılırken, Mustafa Kemal beklenmedik bir kararla Fethi Beye, blok düşüncesinden vaz geçtiğini bildirdi. Ona göre, İsmet Paşanın kabul etmesine rağmen bu düşünce, *Kırklar Heyeti*[584] tarafından reddedilmişti. Bu durumda kendisinin de, yapabileceği bir şey kalmıyordu.[585] Ayrıca, Fevzi (Çakmak) Paşa da böyle bir davranışta bulunduğu taktirde, ordusunu terkeden komutan durumuna düşeceğini söylemiş ve askerlerin rahatsızlığını dile getirmişti.[586] Fethi Beyin Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşaya anlattığına göre, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) de bu düşüncesinden vaz geçmesi için Mustafa Kemal'e baskı yapanlardandı. Tevfik Rüştü Bey, Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte yaşanan olayların, dışarıda, ülkenin bütünlüğünün bozulduğu yönünde bir izlenim doğurduğunu; özellikle bu durumun o ülkelerce devrimler açısından "zaaf telakkî edildiğini" belirterek, Gazi'yi bu kararından döndürmeye çalışmıştır.[587] Bu arada daha önce değinildiği gibi, CHF yanlısı basın tarafından da Mustafa Kemal, geri adım atması için zorlanıyordu. Demek ki sonunda istenilen olmuş ve o, kendi ortaya attığı bu düşünceden vaz geçmişti. Bundan sonra ne olacağını ise Fethi Beye şöyle açıklıyordu:

"Eskisi gibi, ben Halk Fırkası'nın Reisi; siz de fırkanızın reisi. Prensipler etrafında mücadele edeceğiz."[588]

Ancak bu sözler Serbest Fırka'yı *kapatın* anlamına geliyor[589] ve daha üç ay önce büyük umutlarla kurulan Serbest Fırka'nın sonunu ilan ediyordu. Çünkü, kendisi tarafından seçilen yeni parti önderleri, Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelmeyi göze

alabilecek insanlar değildi. Öte yandan Gazi CHF'nın başına geçerse bu partiyle mücadele iyice olanaksız duruma gelirdi. Yeni partiyi bizzat onun kurdurduğunu bildikleri ve onun tarafsız kalacağı yolunda güvence verdiği zamanlar bile, yeni partinin varlığına sessiz kalamayan, halkın bu partiye destek verdiğini görünce onu yıpratmak için her türlü çabayı harcayan Halk Fırkalıların Gazi'nin fiilen partinin başına geçmesi durumunda çok daha sert bir tutum takınacakları kesindi. Bunların yanı sıra bu kez doğrudan Gazi ile mücadele edilmesi gerekecekti; bu ise çok zor bir işti. Daha da önemlisi halk, Serbest Fırka'ya bu ölçüde bir destek verirken Gazi'nin partiler üstü kalacağını, -hatta Serbest Fırka'yı tuttuğunu- düşünerek hareket etmişti. Oysa, Gazi'nin CHF'nın başına fiilen geçmesi durumunda, eski rağbeti göstereceklerı şüpheliydi. Öte yandan, Gazi'nin halk üzerindeki nüfuzu da hâlâ çok güçlüydü; bunun yanı sıra geçmiş deneyimlerden dolayı, Gazi'ye karşı başarılı olabilmenin olanaksızlığını biliyorlardı. Ayrıca, Gazi partiler karşısında tarafsız davranırken bile, İzmir olayları ve seçimler sırasında görüldüğü gibi, halka hükümet güçlerince büyük baskılar yapılmış; yeni partinin taraftarları sindirilmeye çalışılmıştı. Onun CHF'nın başına fiilen geçmesi durumunda bu baskıların şiddetinin daha da artacağını tahmin etmek zor değildi. Bu nedenlerle böyle bir öneriyi Serbest Fırka yöneticilerinin kabul etmesi beklenemezdi. Nitekim Gazi'nin yukarıdaki sözleri üzerine Fethi Bey, "biz böyle bir intihaba iştirak edemeyiz ve fırkamızın da vücuduna sebep kalmamıştır." diyerek Gazi'ye karşı mücadele edemeyeceklerini açıkça ortaya koymuştu.[590]

Bu konuşmadan iki gün sonra 14 Kasım 1930 günü Fethi ve Nuri beyler Gazi ile son bir görüşme daha yaptılar. Ancak burada da Gazi, blok düşüncesini Halk Fırkalı arkadaşlarına kabul ettiremediğini, bu yüzden gerçekleşmesinin mümkün olmadığını kesin bir dil ile yineledi. Bu görüşme sırasında öncekinden farklı olarak partinin başına daimî olarak geçmeyeceğini ancak, seçimler sırasında CHF'nın adaylarını belirlemek amacıyla geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevinden çekileceğini söyledi. An-

cak, bunun da Gazi ile karşı karşıya gelmek demek olduğu açıktı. Nitekim bu öneri de kabul edilmedi. Görüşmeden sonra Fethi Bey, Serbest Fırka idare heyetini toplantıya çağırdı. Yapılan durum değerlendirmesi sonucunda Mustafa Kemal ile mücadele etmenin mümkün olmadığı gerekçesiyle partinin kapatılmasına karar verildi.[591]

Serbest Fırka'nın kapatılmasına görünürde partinin idare heyeti karar vermişti; ancak, gerçek bütünüyle böyledir demek de mümkün değildir. Çünkü, Mustafa Kemal isteseydi, partinin yaşamını sürdürmesini sağlayabilirdi. Nitekim, Fethi ve Nuri beylerle yaptığı son konuşma sonunda, "arkadaşlarınızla konuşup bir karar alın" diyerek, son sözü kendilerine bırakmış ve çok fazla da ısrarcı olmamıştı.[592] İsmet Paşa ise anılarında, Mustafa Kemal'in bu işten en az zararla nasıl çıkabileceğini "kendi yakın çevresi" ile, daha önceden tartışmaya başlamış olduğunu söylemektedir.[593] Yine *Ahmet Hamdi Başar* da birlikte çıktıkları yurt gezisi sırasında Gazi'nin, "tetkik edilecek, konuşulacak mevzular için bir başlangıç olmak üzere" Serbest Fırka'yı *kaldırmalarının* iyi olup olmadığı sorusunu ortaya attığını; sonuçta, "kaldırmakla iyi ettikleri noktasında ittifak" edildiğini belirtmektedir.[594] Bunlardan da anlaşılabileceği gibi, gerçi zaman zaman Mustafa Kemal Serbest Fırka'nın devam etmesi için, biraz da üzerinde durulan psikolojik nedenlerden dolayı, bazı önlemler almaya çalışmasına rağmen, sonunda o da partinin kapanması gerektiği kanısına varmıştı. Bu nedenle son aşamada Serbest Fırka yönetimini böyle bir karar almaya zorlamış; bu düşünce kendisine açıldığında da sessiz kalarak partinin kapatılışını onaylamıştır.

15 Kasım 1930: Gazi Döneminin Çok Partili Son Meclis Toplantısı

İçişleri Bakanı hakkında verilen gensorunun görüşülmesi amacıyla Meclisin toplanması aslında, Serbest Fırka için simgesel olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Çünkü SCF, Meclisin

toplantısından bir gün önce kendini feshe karar vermişti. Ancak, Serbest Fırka hem kendi verdiği bir öneri görüşüleceğinden hem de o zamana kadar kendisine yöneltilen çeşitli suçlamalara karşılık verebilmek bakımından fesih kararını açıklamayı toplantının sonuna ertelemişti. Öyle ki karar Gazi'ye bile Meclis toplantısı sonrası açıklanmıştır. Öte yandan Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekilleri de Serbest Fırka'nın kararından habersiz oldukları için, yapılacak bu görüşmeleri yeni partiyi iyice yıpratabilmek için iyi bir fırsat olarak görüyorlardı. Nitekim görüşmeler sırasında bu niyetlerini açıkça ortaya koyacaklar ve daha önce basın yoluyla sürdürdükleri sert üsluplu eleştiri politikasını Meclise taşıyacaklardı. Bu ise Serbest Fırka'nın iktidarın gözünde geldiği noktayı ortaya koyacaktı ve 15 Kasım 1930 tarihli TBMM toplantısı bu açıdan da büyük önem taşıyordu.

Serbest Fırkalı bu son toplantının sert tartışmalara sahne olacağı, aslında daha Meclisin yeni yasama yılına başladığı günlerde belli olmuştu. Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmayla yeniden bir canlanma gösteren muhalefet partisi, meclis başkan vekilliklerinden birinin kendilerine verilmesini istemiş, öneri kabul edilmeyince de CHF adayı Kazım (Özalp) Paşaya ret oyu kullanmıştı. Bu ise iktidar partisinin tepkisine yol açmıştı. *Vakit* gazetesinde bir milletvekiline dayanılarak yayınlanan şu sözler, Serbest Fırka'nn bu tavrının nasıl bir tepki doğurduğunun altını çizmesi bakımından ilginçtir:

"(Serbest Fırkalılar) Terakkiperverler kadar bile olamadılar. (Oysa) onlar bizim reisimize rey vermişlerdi."[595]

6 Kasım 1930 tarihine gelindiğinde ise Fethi Bey tarafından "Son belediye intihabında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap hakkını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar " gerekçe gösterilerek İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında gensoru önergesi verilmişti. Önerge iktidar milletvekillerinin destek vermesiyle kabul edilmiş ve ertesi gün görüşülmesi Meclis gündemine alınmıştı. Oysa aynı milletvekilleri yeni partinin

başkan vekilliği talebini reddetmişti. Anlaşılan gensoru önergesi Serbest Fırka'nın iddialarını çürütmek, ayrıca o sırada ortaya çıkan blok düşüncesi nedeniyle, yeniden kendilerine bir rakip olacağı varsayılan yeni partinin, Mecliste yıpratılabilmesi için kabul edilmişti. Ancak, gensorunun görüşüleceği 7 Kasım günü, İzmir'de meydana gelen deprem dolayısıyla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Ankara'dan ayrılmak zorunda kalmış; görüşme de 15 Kasım 1930 tarihine ertelenmişti.

Meclis birleşimi açıldıktan sonra ilk sözü önerge sahibi olarak Fethi Bey aldı. Konuşmasına Serbest Fırka'nın kurulmasıyla ülkede demokrasi adına yeni bir heyecanın doğduğunu, bunun en büyük göstergesinin de seçimlere ilk kez bu ölçüde bir katılımın gerçekleşmesi olduğunu[59] söyleyerek başladı. Serbest Fırka liderine göre, iktidar bu duruma sevineceği yerde, aşırı bir telaşa kapılarak seçmenler üzerinde baskı kurmaya girişmişti:

"Reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti. İstediği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi.

...

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünden evvel bütün memleket halkının Hükümetten memnun olduğunu ve şurada burada işitilen şikâyetlerin menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin ve ecnebi propagandasına kapılmış olan safdillerin kopardıkları yaygaralardan ibaret olduğunu işitiyorduk. O zamanlar Hükümetten memnun olan bu halk, belediye intihabında neden birdenbire mürteci oluverdi. Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterilebilir? Halk lâik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi? (Gürültüler, bunu da mı söylesinler sesleri). Hayır efendiler! Bin kere hayır! İrtica o demektir, başkaca ne demektir? İrtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiç bir surette tecelli etmemiştir (Hayır sesleri).

Ahalinin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın namzetlerine oy vermek istemesini irtica suretile tefsir edenler, halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir. Bu inhisarcıların cumhuriyet ve demokrasi mefkûrelerile hiçbir alakaları olamaz.

...

Bir fırka Hükümeti, Devlet memurlarını ve inzibat kuvvetlerini kendi siyasî mevkiini tahkim ve tazyik icrasını istimal ederse bütün kanun ve cumhuriyet mefhumları alt üst olur ve o zaman Hükümetin istinat ettiği esas ahlakı ve maneviyatı sarsıldığı gibi millî hakimiyetin tezahürlerine mümanaat edilmek suretile siyasî esası dahi münhedim olur. Çünkü cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarikile millet olduğundan, intihap serbestisi cumhuriyetin ruhu ve millî hakimiyetin esasıdır. İntihabın serbestisi ihlal edilirse cumhuriyetin temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye memurları -bittabi hafi celi- aldıkları talimat dairesinde harekete memur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yani Hükümet kuvvetleri kanuna ve millî hakimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir cumhuriyette en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır."[597]

Fethi Bey daha sonra sözü Serbest Fırka'nın kuruluşuna getirerek, bu partinin Mustafa Kemal'in "teşvik ve tasvibile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilan ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek" için kurulduğunu söyleyince, Mecliste tartışmalar başladı. Giresun milletvekili Hakkı Tarık (Us), gerçeğin Fethi Beyin söylediği gibi olmadığını söylerken, Afyonkarahisar milletvekili Ali (Çetinkaya) ise Fethi Beyi ülkeyi karıştırmakla suçluyordu. Yine Ali (Çetinkaya) Beye göre, Fethi Bey daha önce de "politika ihtirasına kapıl[mış]...[ve]... hürriyet nağmesi yap[arak], matbuata serbesti ver[erek]" Şeyh Sait Ayaklanmasına yol açmıştı. Ancak onun tarafından Fethi Beye asıl ağır suçlama şu sözlerle yapılacaktı:

"(Fethi Beyi göstererek) -İşte Mondros Mütarekesi'nin timsali! (İsmet Paşayı göstererek) -İşte Mudanya Mütarekesi'nin timsali!"[598]

İçişleri Bakanının sözleriyse, CHF'nın temel rahatsızlıklarından birini dile getiriyordu. Şükrü Kaya'ya göre kuruluş nedenini "en iyi bilenler" tarafından Serbest Fırka'nın amacının, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun hükümetini en az bir zamanda istihlaf etmek maksadına müstenit olduğu, mürşidane ve dervişane tavırlarla, yeni bir tarikat telkin eder gibi kulaklara fısıldan[mıştı].[599] Öte yandan İçişleri Bakanı'na göre, hükümetin

şimdiye kadar yaptıkları da yeni parti tarafından boş çabalar ve emekler olarak gösterilmeye çalışılmıştı. Özgürlük sözlerinin sınırı dalgalı ve belirsiz bırakılarak "inkılabın yaptığı eserlerin bir gün birer birer zail olacağı ve bir gün birer birer ortadan kalkacağı ihtimali zihinlerde yerleştiril[mişti]... [Oysa] hürriyetin bu türlü tarz-ı telakkisi... doğrudan doğruya anarşistlerin tarz-ı telakkisi [idi]." Yine irtica, komünistlik gibi sıfatlar Serbest Fırka için bir anlamda zorunlu bir tanımlama idi; çünkü, birden her tarafta örgütlenme çalışmalarına giriştikleri için, partiye alınanlar hiçbir araştırmaya tâbi tutulmamışlardı. Oysa, bakanın söylediğine göre, partinin kuruluşu sırasında bu konularda gerektiğinde İçişleri Bakanlığının görüşünün alınması üzerinde uzlaşılmıştı. Ancak buna uygun davranılmamış ve Serbest Fırka'da söz edilen zararlı unsurlar yer etmişti. İçişleri Bakanı ayrıca, Fethi Beyin seçimlerle ilgili şikâyetlerinin hepsinden haberleri olduğunu, ancak devlet memurlarının görevlerini tarafsız olarak yerine getirdiklerine inandıklarını söylemiştir.[60]

Yeniden söz alan Fethi Bey ise, "Bizim namütenahi kabahatlerimiz arasında hakikaten en mühim ve Dahiliye Vekili Beyefendi'nin de bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardır. Bu da az zaman için hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olduğumuzdur." diyerek başladığı İçişleri Bakanına cevap konuşmasında daha sonra, bu isteğin siyasal bir parti olabilmenin en önemli koşulu olduğunu belirtiyor ve "Evet icap ederse iktidar mevkiine geçmek niyetindeyiz diyeceğim, hakkımdır efendiler... Bunun aleyhinde, hilafında söz söylemek bir fırka lideri tarafından nasıl caiz olabilir!" diyordu.[61]

Saat 14.30'da başlayan görüşmeler bu tür karşılıklı tartışmalarla saat 00.30 kadar sürdü. Bu süre içerisinde başta hakkında gensoru verilen İçişleri Bakanı ve Fethi Beyin yolsuzluk yapıldığını ileri sürdüğü illerin milletvekilleri olmak üzere, 20 milletvekili söz aldı ve Fethi Bey ile partisini suçlayıcı konuşmalar yaptılar. Fethi Bey bütün bu suçlamaları tek başına karşılık verdi. Meclisin 2 Ekim 1930 tarihli toplantısında konuşmacı olarak fazla bir varlık gösteremeyen Fethi Bey bu kez, çok başa-

rılı bir görüntü sergilemişti. Öyle ki, o dönemde Fethi Bey'e en çok karşı çıkanlardan biri olan Yakup Kadri, "üç yüz kişilik bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiçbir yılgınlık eseri göstermeyerek kendini saatlerce ve saatlerce savunan o adam, bana halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dini menkıbelerdeki Martyre'lerden biri gibi görünüyordu... ona karşı açılmış olan basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum" diyecekti.[402] Ağaoğlu Ahmet'in de bu konuyla ilgili yorumu "... onu hiçbir zaman bu kadar kuvvetli ve büyümüş görmemiştim" olmuştur.[403] Ancak, artık dönülmez bir yola girilmişti. Gensoru önergesi 221'e karşı 10 oyla reddedildi. Serbest Fırka idare heyeti de, görüşmelerin tamamlanmasından hemen sonra bir toplantı yaparak partinin feshine ilişkin metni hazırladı ve Gazi'ye sundu. Buradaki bazı ifadelere İsmet Paşanın itiraz etmesi üzerine bunların bir bölümü değiştirildi[404] ve fesih bildirisi kamuoyuna şu sözlerle açıklandı:

"Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatile teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasî mücadeleye girme ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasî bir teşekküle vücût vermek mes'uliyetini almayı hatırıma getirmemiştim.

Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın âtiyen Gazi Hazretleri ile siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasî bir teşekkülün mevcudiyetini Fırka müessisi sıfatile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeple, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşrik-i mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri
Ali Fethi"[405]

Altıncı Bölüm

Kapanıştan Sonra: Serbest Fırka Sonrası Gelişmeler

Basının Kapanış Kararına Tepkisi

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma haberi gazetelerde farklı şekillerde yorumlandı. Bu partiye başlangıcından itibaren büyük destek vermiş olan Yarın, gelişmeyi "Serbest Fırka'nın kapatıldığı haberi umumî bir teessür uyandırdı... Millî Blok şayialarından sonra fesih keyfiyetinin vukuu garip görülmemelidir." şeklinde duyururken,[406] gazetenin başyazarı Arif Oruç, "Fethi Bey'in fırkasını dağıtması bir istifa, bir protesto mahiyetinde kabul ve tefsir edilmek makul olacaktır" diyordu.[407]

İstanbul'da Serbest Fırka'nın Birdenbire İnfisah Edebileceğine İhtimal Veren Tek Kişi Yoktu manşetiyle çıkan Son Posta ise,[408] İzmir gazetelerinin Fethi Beye "ateş püskürdüğünü" söylüyor ve SCF İzmir il örgütünden *Faik Muhittin* adlı bir gazetecinin, "Çocuğunu boğazlıyan bir babanın cinayetine belki esbab-ı muhaffife bulunabilir, fakat yüz binlerce insanın fikir ve kanaatine riayet etmiyen bir adam için hiçbir mazeret bulunamaz ve kendisi affedilemez... Fethi Bey siyasî şahsiyetini kendi eli ile öldürdü, bizden kendisine bol bol rahmet..." sözlerine yer veriyordu.[409]

İktidar yanlısı gazetelerin yorumları da birbirinde farklılıklar gösteriyordu ancak, hepsi de Serbest Fırka'nın kapatılışına neden olarak gösterilen "Gazi ile karşı karşıya kalma" gerekçesinin doğruları yansıtmadığı noktası üzerinde duruyorlardı. "Fırkalarını bir oyun perdesi gibi kapattılar." diyen *Hakimiyeti Milliye* yazarı Falih Rıfkı'ya göre, "Tâ... karşı fırkanın kurulduğu günden beri Halk Fırkası'nın ve Reislerinin vaziyetleri olduğu

gibi[ydi]... Eğer Gazi[nin] fırkasile karşılaşmak muhal ise, o gün de öyle idi... onlar belediye intihabını değil, Gazi'yi kaybettirmeye çalış[mış]lar; bunun mümkün olmadığını görünce kendileri kaybol[muşlardı]."[610] Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi de, farklı günlerde kaleme aldığı dört ayrı yazıda yine bu konuda, Serbest Fırka'nın gerekçesini çürütmeye çalışırken,[611] aynı konuya değinen Vakit yazarı Hakkı Tarık ise, Gazi'nin CHF'nın başından ayrılmadığı açık iken Serbest Fırka bunu suistimal ederek halka, Gazi'yi kendilerinden yanaymış gibi göstermeye çalıştığını söylüyordu. Yazara göre bu, SCF için önemli bir hata olmuştu.[612]

Öte yandan SCF'nın kapatılmasının iktidar yanlısı gazeteler tarafından olumlu -hatta doğal- karşılandığı görülmektedir. Onlara göre, bu noktaya gelinmesinde asıl suç Serbest Fırka yöneticilerindeydi. Nitekim bu görüş, Akşam gazetesi tarafından, Ekser mahfilin kanaati olarak şu sözlerle dile getiriliyordu:

"Fırka iyi idare edilememiş, beceriksizlik bu akıbeti hazırlamıştır."[613]

İktidarın Serbest Fırka'dan Sonra İzlediği Yol

Serbest Fırka feshedildikten sonra M. Kemal Kayseri'den başlayıp Samsun'da noktalanan bir Anadolu gezisine çıktı. Aslında böyle bir geziye çıkılması daha Serbest Fırka kapatılmadan önce kararlaştırılmıştı.[614] Ancak bu arada yeni parti kapatıldığı için gerçekleşebilmesi Serbest Fırka'dan sonra olmuştur. Gazi ise, bu gezisine çeşitli uzman kişileri de birlikte götürmüş ve bunların hazırladıkları rapor, CHF'nın yeni dönemde izleyeceği yolun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.[615]

Bu arada 1930 yılının Eylül ayında olağanüstü toplanan Mecliste, Serbest Fırka'nın eleştiriye tâbi tuttuğu bazı önemli konularda değişiklik öngören yeni malî yasa tasarısı kabul edilmişti. Öte yandan daha önce de Serbest Fırka'nın liberal söylemi gerekçe gösterilerek, *mütedil devletçilik* CHF'nın ilkeleri arasına alınmıştı. Yine Serbest Fırkalı dönemde, halkın bu partiye gös-

terdiği ilginin nedenlerini incelemek ve gerekli önlemleri saptamak amacıyla *Kırklar Heyeti* adı altında kırk kişiden oluşan bir grup oluşturulmuştu. Bu heyetin içinde yer alan Avni Doğan'ın anlattığına göre, işe önce kendi kusurlarını araştırmakla başlamışlardı.[616] Serbest Fırka'dan sonra ise, halkın en önemli şikayet konularından biri olan mutemetlik ve parti müfettişliği organları kaldırıldı ve partililere köy örgütlerine kadar halkın kendi yöneticilerini seçme hakkı tanındı. Bu arada parti genel sekreterliğinden Saffet (Arıkan) alınarak yerine Recep (Peker) getirildi.

1931 genel seçimlerinden sonra toplanan 3. CHF Kurultayında da (10-18 Mayıs 1931) parti programında yer alan ilkelere, daha önce anlam olarak konulmuş ancak kavram olarak yer almayan *lâiklik* ilkesiyle birlikte *devletçilik* ve *inkılapçılık* da resmen eklendi. Böylece günümüze kadar korunacak olan partinin altı temel ilkesi ortaya çıkmış oldu. Ayrıca yine bu kurultayda, 10 Nisan 1931'de kendisini lağvetme kararı alan Türk Ocakları'nın yerine Halkevleri kurulmasına ilişkin bir görüş ortaya çıktı. Kısa bir zaman sonra da, İsmet Paşanın sözleriyle "Halk Fırkası'nın kültür sahasında başlıca vasıtası"[617] olan Halkevleri kuruldu. Böylece Serbest Fırka döneminde iyice gün yüzüne çıkan CHF ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi ve iktidarın benimsediği düşüncelerin halka daha kolay benimsetilebilmesi yolunda somut bir adım atılmış oldu. Bunun yanı sıra Türk Ocakları'nın kapatılmasını sağlayan bir başka önemli etken de, bu ocakların, halkı iktidarın görüşleri doğrultusunda eğitmeye yardımcı olmak yerine, CHF'nın karşısına bir güç olarak çıkmakta olduğu endişesi olmuştur.[618]

Bu arada doğrudan Serbest Fırka deneyimine dayandırılamasa da, 1932 yılında çıkmaya başlayan Kadro dergisi çevresinde toplanan ve "Türk devriminin ideolojisini oluşturmak amacı" ile yeni bir hareket başlatan *Kadrocuların* da,[619] Serbest Fırka sonrası dönemin önemli bir gelişmesi olduğu söylenebilir.

Basına ve Serbest Fırkalılara Takınılan Tutum

Serbest Fırka döneminde iktidar, değinildiği üzere, muhalif basının yayınlarından büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu nedenle yeni parti feshedildikten sonra, basın alanında düzenlemelere gidilmesi için de fazla gecikilmedi. Önce, İzmir olayları sırasında haklarında dava açılan *Yeni Asır* gazetesi yazarlarından Behzat Arif ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin üç yıl altı ay hapis cezasına çarptırıldılar (29 Kasım 1930). *Yarın* ve onun başyazarı ise önce vatana ihanetle suçlanmaya başlandı. Ayrıca, Serbest Fırka döneminde İzmit valisi hakkında yaptığı yayınlar gerekçe gösterilerek, gazete hakkında soruşturma açıldı. 25 Temmuz 1931 yılında kabul edilen 1881 sayılı yeni Matbuat Kanunu ile de basına çeşitli kısıtlamalar getirildi. Buna göre, gazete çıkarma hakkı öğrenim koşuluna bağlanırken, "umumî siyasete dokunan neşriyat"tan dolayı hükümete toplatma ve gazete kapatma yetkisi tanınıyordu (madde 50-51). Ayrıca yasa, sorumluluğu yazar ve genel yayın yönetmeninin yanı sıra gazete sahibini kapsayacak biçimde genişletiyordu.

Bu düzenlemelerin Serbest Fırka yanlısı basına yönelik olduğu ilgili yasanın Mecliste görüşülmesi sırasında açıkça ortaya çıkmıştı. Nitekim, yasa görüşülürken Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyen tüm basını hedef alan şiddetli tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Söz alan milletvekillerine göre bu gazeteler, "vatandaşların ve vatanın üzerinde bir fikir şakiliği yaparak masum ruhları tamamen zehirleyecek" bir mahiyet almıştı ve bunlar, "memleketi anarşiye sürüklemek için her gün binbir çeşit cüret ve küstahlıkla" çalışıyorlardı.[20] Eski İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Ali Saip ise *beş - altı serseri* olarak niteledi ve "yalan ve iftiralar düzenleyerek 'Acaba rejimi, cumhuriyeti yıkabilir miyiz' zannını" taşıdığını iddia ettiği gazetecilerin adlarını şöyle sıralıyordu: Arif Oruç, M. Zekeriya, Ahmet Kadri, İzmir'de Zeynel Besim, İsmail Hakkı ve Sırrı.[21] Falih Rıfkı da Meclis görüşmelerinden önce, Haziran 1931'de *Hakimiyeti Milliye*'de yer alan bir yazısında, CHF'nı eleştiren tüm basını alçak olarak niteliyordu:

"...hiç şüphe etmeyiniz; bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile, alçaktırlar. Balkanlar'dan Amerika'nın bir ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba kaatili en iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz."[622]

İktidarın Serbest Fırka'ya destek veren basının yanı sıra, bu parti mensuplarına karşı da tavır aldığı görülmektedir. Örneğin Samsun başta olmak üzere Serbest Fırka'nın kazandığı bir çok yerin seçimleri iptal edilmiş ve kapatılmasından sonra meydana gelen bazı olaylardan da bu parti sorumlu tutulmuştur. Öyle ki, Menemen olaylarından sonra *Vakit* gazetesinde yer alan bir haber yorumda, "Fırkacılık namı altında memleketin muhtelif yerlerine atılan fesat tohumları Menemen'de filiz verdi" deniliyordu.[623] Ayrıca Ağaoğlu Ahmet de Ocak 1931'de *Son Posta*'da yer alan bir yazısında aynı konuya değiniyor ve yaptığı bir açıklamanın iktidar gazetelerince farklı yönlere çekildiğini belirterek "'Ağaoğlu'nun itiraf-ı zünubu', 'Ağaoğlu Ahmet itiraflarda bulundu; Menemen'de akıtılan şehit kanının mesuliyetinde kendi hissesine düşenleri de söyledi' gibi başlıklar koydular ve benim ve dolayısıyla mensup olduğum kapatılmış Serbest Fırka'nın akıtılan kandan mesul olduğumuzu ima ve işaret etmeğe başladılar." şeklinde yakınıyordu.[624] Nitekim İsmet Paşa, Menemen olaylarıyla ilgili olarak, "Serbest Fırka'nın bunların rüesası ile bir itilaf yaptıklarını arayıp çıkarılmak" gerektiğini söylemiştir.

Bu arada Fethi Bey ile Necmettin Sadık arasında kişiliklerine hakarete kadar uzanan bir polemik yaşanmıştır. Necmettin Sadık Fethi Beyi, "devletten haksız kazanç sağlamaya çalışmak" ile suçlayıp ona "sun'i lider," "medenî insanlıktan tecerrüt etmiş" gibi sıfatlar kullanırken, Fethi Bey de Akşam başyazarı için "kalem hürriyetini satmış, vicdanından çıkan sesi susturmuş," "aklında ve ahlâkında bozukluk olan" gibi nitelemelerde bulunuyordu.

Öte yandan iktidarın Serbest Fırka'ya takındığı olumsuz tutumu göstermesi bakımından bu partinin milletvekillerine gös-

terdiği davranış da dikkat çekicidir. Kendi istekleriyle Serbest Fırka'ya katılan milletvekillerinin önde gelen iki ismi olan İstanbul milletvekilleri Haydar (Yuluğ) ve Süreyya (İlmen) Paşa, birincisi devamsızlığı gerekçe gösterilerek, ikincisi ise gönderdiği hastalık raporu kabul edilmeyerek, yine devamsızlıktan milletvekilliğinden ayrılmak durumunda bırakılmışlardır. Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet ise 1931 seçimlerinde aday gösterilmeyecekler; ayrıca İstanbul Üniversitesi'ndeki (Darülfünûn) görevine geri dönen Ağaoğlu, 1933'te yapılan üniversite reformu sırasında buradan da çıkarılacaktır.[627]

Sonuç

Bizzat Mustafa Kemal'in teşvikleri, hatta ısrarları sonucu kurulan ve en yakın arkadaşlarına emanet ettiği Serbest Cumhuriyet Fırkası niçin başarılı olamadı? Gazi kendisinin başlattığı bir siyasal oluşuma karşı sonradan neden tavır aldı ve onun kapanmasına yol açtı?

Soruları cevaplarken, Serbest Fırka'nın kuruluşunda düşünülen bazı noktaların göz önüne alınması gerekir. Serbest Fırka, ülkede devrimlerin yerleştiği var sayılarak -aynı zamanda bunun böyle olup olmadığının sınanabilmesi için- kurulmuştu. Nitekim, eğer koşulların uygun olmadığı görülürse önünün kesilebilmesi için gerekli önlemler alınmış; örneğin kurucular Atatürk'ün isteklerine karşı gelmeyecek kimseler arasından seçilmiş, parti programından siyasal yelpazedeki yerine kadar Mustafa Kemal etkisi altında hareket etmişti. Parti ölçülü bir muhalefet yapacak ve faaliyetlerini Mecliste yoğunlaştıracaktı. Ayrıca örgütlenme konusunda aceleci davranmayacak, Cumhuriyet ve devrimlere karşı olanların partiye sızmaması için gerektiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile işbirliği yapacaktı.

Ancak olaylar beklenmeyen bir yönde gelişti ve gerçekleştirilmesi düşünülen koşullar işletilemez bir duruma geldi. Dolayısıyla olaylar daha ilk günlerden itibaren denetimden çıkarak, gelişmeleri kendi etkisi altına aldı.

Öte yandan Serbest Fırka kurucuları partilerini, kısa sürede ve danışıklı bir biçimde kurmaya zorlanmışlardı. Bundan dolayı düşüncelerini bir siyasal partinin yapısını oluşturabilecek biçimde sistemleştirememişler ve hükümete yönelik eleştirilerini öncelikle, halkın en çok şikayetçi olduğu konular üzerinde yoğunlaştırma politikası izlemeye başlamışlardı. Bu ise, partinin kitlelerin belirli bir düşünce ve program doğrultusunda yönlendirilip, kontrol altına alınabilmesi yerine, çıkarları birbirinden farklı çeşitli kesimlerin Serbest Fırka'nın örgütlerinde etkili olmasına yol açmış, böylece yeni partiyi yıpratabilmek için iktidar partisine iyi bir fırsat sağlamıştır.

Bu arada gelişmeleri temel haber kaynakları olan gazetelerden öğrenen halk, basının başlangıçta izlediği politika dolayısıyla, Serbest Fırka'nın gerçekten CHF'na bir alternatif olarak kurulduğuna inanmıştı. Yine gazetelerin yayınına bakarak, Gazi'nin de bu gelişmeyi desteklediği kanısına varmıştı. Bu kanı, Atatürk'ün en yakınlarının da Serbest Fırka'ya katılmalarıyla daha da güçlenmiş ve geniş halk kitleleri, Gazi'nin yeni partiye sıcak baktığını -en azından tarafsız kalacağını- düşünerek, içinde bulundukları zor koşulların nedeni olarak gördükleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı, yeni partiyi desteklemeye başlamışlardı. Nitekim, henüz partinin amaçlarının tam olarak netleşmediği bir dönemde bile SCF'na gösterilen yoğun ilgi, bu desteğin en önemli özelliğinin tepkisel olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Öte yandan Serbest Fırka'nın kısa sürede büyük halk desteğine ulaşıp iktidara aday duruma gelmesi karşısında ilk harekete geçen iktidar yanlısı basın oldu ve hemen Serbest Fırka'yı yıpratmaya yönelik yayınlar yapmaya başladı. Kuşkusuz bunda, yeni parti yanlısı basının hükümete yönelik yayınlarının dozunun arttırmasının ve halkta gereksiz ölçüde bir serbestlik duygusu uyanmasına yol açan yayın politikalarının da büyük etkisi vardı. Nitekim *Vakit*'te yer alan bir yazıda "...Fakat artık görüyoruz ki, İsmet Paşa hükümetinin takip ettiği siyaseti ve icraati tenkit suretinde yapılan neşriyat tevali ediyor. Haddi zatında çok yanlış olan bir takım fikir cereyanlarının hiç karşılık-

sız olarak devam edip gitmesi efkâr-ı umumiyede memleket hesabına zararlı izler bırakabilir."[62R] sözleriyle bu noktanın altı çiziliyordu. İktidar yanlısı basının Serbest Fırka'ya karşı harekete geçmesi, bu partinin yaşamında ilk dönüm noktalarından biri oldu denilebilir. Çünkü, hepsi de Gazi'nin yakın çevresinde yer alan ve CHF'nın önde gelenlerinden olan bu gazetelerin sahip ve başyazarları Mustafa Kemal üzerinde belirli bir etkiye sahiptiler. Halkın yeni partiye beklenmedik ilgisi karşısında, hemen *irtica* kavramını gündeme getirmişler ve olayları, Mustafa Kemal Paşanın en duyarlı olduğunu bildikleri, "devrimlerin tehlikeye düştüğü" biçiminde yansıtmaya başlamışlardı. Böylece partiler karşısındaki tarafsız tutumunu değiştirmesi için Gazi'yi zorluyorlardı.

Öte yandan ölçülü bir muhalefet yapacağı düşünülerek kurulan SCF, halkın büyük ilgisi karşısında iktidara gelmek umuduna kapılmış; lider kadrosu, içinde bulunulan dönemin koşullarını ve iktidarın tepkilerinin ne olacağını bilecek durumda olmasına karşın, büyük bir siyasal yanlışlık yaparak bu isteklerini açıktan açığa dile getirmeye, en kısa zamanda iktidara gelecekleri söylemeye başlamışlardı. Bu ise Gazi'nin bile arzu etmediği bir gelişmeydi. Ayrıca bu politika, CHF'nın da yeni partiyle açıkça mücadeleye başlaması için kapı açtı.

Bu sırada çıkılan İzmir gezisinde Serbest Fırka'ya verilen desteğin somut biçimde ortaya çıkması ve bazı gazetelerle Halk Fırkalıların tahrikleri sonucu meydana gelen olayların Atatürk'e yansıtılış biçimi, onun endişelerini arttırdı ve kendi kurdurduğu partiye tavır almasına yol açtı. Böylece Serbest Fırka, kuruluşunun henüz birinci ayında sonun başlangıcına gelmişti. Gerçi, bu olaylardan sonra da zaman zaman Serbest Fırkalıları umutlandıran bazı gelişmeler oldu; ama, bunlar bir anlamda Gazi'nin kendisi tarafından zorla yola çıkarılan arkadaşlarına karşı duyduğu sorumluluk duygusundan kaynaklandığı söylenebilecek girişimlerdi ve zaten başarısızlıkla sonuçlandı. Kuşkusuz bu noktada da en önemli rolü basının oynadığı söylenebilir. Örneğin özellikle son dönemde ortaya çıkan ve SCF açı-

sından umut verici bazı gelişmeler, CHF yanlısı basının Gazi'yi bile karşısına alan büyük muhalefetiyle karşılaşmış ve uygulamaya konulamamıştır. Sonunda artık Mustafa Kemal de partinin kapanması gerektiği düşüncesine varmış ve böylece Serbest Fırka feshedilmek zorunda kalınmıştır.

Partinin kapanmasında Serbest Fırka liderinin yaptığı hataların da önemli payı olduğu açıktır. Öncelikle, parti içinden gelen ısrarlara karşın, partinin sözcüsü olacak bir gazete çıkarmaya yanaşmamış; ayrıca, iktidar çevrelerince sevilmeyen, sert ve keskin üsluplu *Yarın* gazetesinin kendine partinin fiilî yayın organı görüntüsü vermesine göz yummuştur. Hatta seçimler sırasında bu gazetenin başyazarı *Arif Oruç*'u Serbest Fırka listesinden aday göstererek, bu imajı daha da güçlendirmiştir. Bunun sonucunda, Yarın'ın yaptığı sert eleştiri ve yorumlarla en olmayacak zamanlarda ortaya attığı bazı anlaşılmaz öneriler, Halk Fırkalılar tarafından yeni partiye yüklenilmiş ve tavırlarının sertleşmesine yol açmıştır. Bu nedenle, daha baştan partinin yayın organı olabilecek bir gazete çıkarılarak diğerlerinin partinin sözcüsü durumuna gelmesine meydan verilmeseydi, SCF bu kadar yıpranmayabilirdi. Öte yandan henüz tam anlamıyla örgütlenmeden ve her tarafta gelişi güzel ortaya çıkmaya başlayan taşra örgütlerini tam denetim altına almadan, gerekçesi ne olursa olsun, çok erken bir dönemde seçimlere katılmaya karar verilmesi de partinin sonunun gelmesinde büyük rol oynamıştır.

Ele alınan döneme ilişkin söylenebilecek sözlerden bir diğeri de, basının siyasal otorite üzerinde bir baskı öğesi olarak ortaya çıkmaya başladığıdır. Nitekim Mustafa Kemal'in yeni partiye açıkça destek verdiği günlerde bile iktidar yanlısı gazeteler, olayların kendi aleyhlerine geliştiğini görerek, Gazi'ye rağmen, Serbest Fırka'yı yıpratmaya yönelik bir yayın politikası izlemeye başlamışlardır. Bu durum Falih Rıfkı'nın anılarında da açıkça dile getirilmektedir: *"[Gazi]... benim bazı tenkitlerimi hoş görmedi. Her vakit serbestçe konuşmaklığıma izin verirken... bir iki defa ileri gitmekliğimin doğru olmadığını ima etti... İsmet Paşaya uğradım...*

Hakimiyeti Milliye tarafsız kalmalıdır. Yeni fırka aleyhine hiçbir şey yazmıyacaksın dedi... Akşam üstü gazeteye gittim 'Politika' sütunu açarak, Serbest Fırka gazetecileri ve sözcüleri ile mücadeleye giriştim. Atatürk'ün kendi fırkasında böyle bir polemiğin başladığı görülmekle devrim cephesinin kuvvetleneceğini, bir takım tereddütlerin kalkacağını umuyordum."[629] Yunus Nadi de Gazi'nin ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusunun tartışma "gündemine geldiği günlerde, Mustafa Kemal'in CHF ile gene bu memleket ve milletin şart-ı bekası olan inkılaplara pişva" olduğunu belirterek, bu durumunu değiştirdiği takdirde, *hiyanet-i vataniye* suçundan yargılanabileceğini söylüyordu.[630] Yine Gazi tarafından ortaya atılan *blok düşüncesinin* tartışıldığı günlerde Falih Rıfkı'nın "Biz öz cumhuriyetçiler, bu müessesenin içinde hiçbir şeyin, demokrasinin bile hanedanlaşmasını kabul etmeyiz" sözleriyle, Zeki Mesut'un, "Son günlerde fırkacılık münakaşaları, bazı kimselerin görüş ve düşünüş ufuklarını tahdit ederek, onları siyaset ve idare tarzında, teşkilat-ı esasiye kanunu[nun] derpiş etmediği tedbirleri almağa sevketti." diyerek sorunlara çözüm bulma yerinin sadece TBMM olduğunu savunmasının da[631] bu bağlamda değerlendirilebilecek somut göstergeler olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, eğer Serbest Fırka, doğrudan kendi görüşlerini dile getirecek bir gazete çıkarmış ve diğerlerinin kendisi adına yaptıkları aşırılıklara engel olabilmiş olsaydı; ayrıca, iktidar yanlısı gazeteler de bu partinin Gazi tarafından kurdurulduğunu, kurucularının yeni rejim açısından güvenilir ve yeni dönemin felsefesine inanan -hatta bunun oluşmasına katkıda bulunmuş- insanlardan meydana geldiğini bildikleri halde ona karşı bu kadar sert ve yıpratıcı bir politika izlemeyip başlangıçtaki hoş görülü politikalarını sürdürebilselerdi, bu kadar kısa bir sürede siyasal hayatı sona ermeyebilirdi. Ancak, denetim altında tutulabileceği düşünülerek kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulduğu ortamın bir muhalif partinin gelişmesine uygun olmasından dolayı kısa zamanda iktidara aday bir duruma gelmişti. Bu ise iktidar ve onun yanlısı basını

endişeye düşürmüş; buna, gazetelerin karşılıklı körüklediği gerginlik ve Serbest Fırka liderlerinin zamansız bazı davranışları da eklenince gelişmeler denetimden çıkmıştır. Bunun sonucunda Gazi de, henüz erken sayılabilecek bir dönemde tutumunu değiştirmiş ve böylece Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi de siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kalmıştır.

Ancak Serbest Fırka birçok yönden kendisinden sonraki dönemler üzerinde etkili olmuştur. Örneğin, bir yandan CHF'na önemli bünyesel değişiklikler yapma ve yenilenme fırsatı verirken, bir yandan da Demokrat Parti'nin tabanının çok önceden biçimlenmeye başlamasını sağlamış[632] ve ayrıca, politikaya kazandırdığı Adnan Menderes gibi kimseler yoluyla da bu partinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Öte yandan Serbest Fırka olayı, kuruluşu sırasında hiç umulmayan bir gerçeği de ortaya çıkarmıştır: Halkın iktidara karşı belli bir hoşnutsuzluk içerisinde bulunduğu ve güdümlü de olsa muhalefetin etkinliğini arttırdığı bir toplumda, kurulacak muhalif bir örgütün denetimi mümkün değildir.

Dipnotlar

1. Siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle, devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, partinin ömrü, yöneticilerinin başta bulundukları zamanı aşmalı, tek bir seçimle, tek bir sorunla sınırlı olmamalıdır. Bunun yanısıra bölgesel örgütleri de olmalı ve parti merkeziyle çeşitli ve düzenli ilişkiler sürdürmelidir. *Bk.* Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler,* Ankara, 1974, s. 2-4 ve Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş,* İstanbul, 1981, s.194-196.

2. *Bk.* Cemal Kutay (Haz), *Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam,* İstanbul, 1980, s. 509; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,* İstanbul, 1991, s. 9; Osman Okyar-Mehmet Seyithanoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları - Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye,* Ankara, 1997, s. 186-190, Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,* İstanbul, 1982, s. 13, Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber (Devrimler, Olaylar, Anılar 1922-1938),* İstanbul, 1969 ve Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı* (1899-1960), 3. Bs., İstanbul, 1984, s. 74.

3. Önder Şenyapılı, *Toplum ve İletişim,* Ankara, 1981, s. 42.

4. *A.g.e.*, s. 51.

5. Hayati Tüfekçioğlu, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını,* (Y. Lisans Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 2-3.

6. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* Ankara, 1959, s. 277. Atatürk'ün basının önemi ile ilgili daha önceki dönemlere ait görüşleri için *bk.* Niyazi Ahmet Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri,* İstanbul 1960, s. 95-96 ve Kazım Özalp, *Atatürk ve Cumhuriyet,* Milliyet, nr. 4819, 29 Ekim 1963, s. 5.

7. Altan Öymen, *Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü,* İstanbul, 1982, s.33-34.

8. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1992, s.51.

9. Gazeteye Hakimiyeti Milliye adını bizzat kendisi veren Mustafa Kemal, başlangıçta yazıların çoğunu not ettirerek kendisi yazdırıyor, ayrıca bütün yazı ve haberleri de gözden geçiriyordu. M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Bs., İstanbul, 1982, s. 353.

10. Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", *CDTA.*, c. I, s. 213.

11. Tüfekçioğlu, *A.g.e.*, s. 6.

12. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, 2. Bs. İstanbul, 1969, s. 463-464

13. *A.g.e.*, 464.

14. Weiker, Arif Oruç'u SCF döneminde adı sıkça duyulan, fırsatçı, aynı zamanda becerikli ve insafsız bir propagandacı olarak nitelemektedir. Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and its Aftermath*, E. J. BRILL, Leiden, 1973, s. 56. Eskişehir'de yayınlanan *Sakarya* adlı gazetede ise Arif Oruç komünizmin mürevvici olarak nitelendirilmektedir. *Bk.* N. H., "Onu En İyi Tanıyanların Sesi", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3238, 26 Teşrinievvel 1930, s.2.

15. Arif Oruç, 4 Aralık 1930 tarihli *Yarın* gazetesinde kendisinden söz ederken, gazeteciliğe 1913 (1329) yılında başladığını ve 1920 (1336) yılından itibaren de kendisinin sahibi bulunduğu çeşitli gazeteler çıkardığını belirtmektedir.

16. Mete Tunçay, bu gazetenin daha sonra, Ankara'da kurulan resmi TKP'nin organı haline geldiğini, gördüğü en son sayının 1922 yılı Ocak ayına ait olduğunu söylemektedir. Bk. *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s. 276-277. Ayrıca bk. Mete Tunçay (Haz.), *Tek Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı -Arif Oruç'un Yarını (1933)*, İstanbul, 1991, s. 10.

17. Arif Oruç, "Açık Sözlü Olalım", *Yarın*, nr. 179, 18 Haziran 1930, s.1.

18. Arif Oruç, "Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz?" *Yarın*, nr. 231, 9 Ağustos 1930, s. 1.

19. *Vakit*, 10 Nisan 1930.

20. 16 Temmuz 1325 (1909) tarihli yasa. Kaynak, T. C. Dahiliye Vekaleti Vilayetler Umum Müdürlüğü *Kanunlarımız*, c. II, 1930, s. 1004-1019.

21. Weiker, *A.g.e.*, s. 56-57.

22. Arif Oruç , "Mahkemelerde mi Gezeceğiz?", *Yarın*, nr. 180, 19 Haziran 1930, s. 1.

23. Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basını*, İstanbul, 1973, s. 145.

24. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, İstanbul, 1976, s. 236

25. *Yarın*, 1 Eylül 1930.

26. M. Zekeriya, *"Serbest Fırka'nın Hataları"*, *Son Posta*, nr. 90, 23 Teşrinievvel 1930, s. 3.

27. Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, 3. Bs., İstanbul, 1994, s. 46.

28. Hakimiyeti Milliye, 13 Teşrinievvel 1930.

29. Örneğin İnkılap gazetesinin bir duvar ilanında şu ifadelere yer veriliyordu: Vatan haini Arif Oruç'un dolandırıcılıklarına ait rezaletleri, İnkılap gazetesinde okuyun. *Vakit*, 21 Teşrinisani 1930. Ancak ne ilginçtir ki Ali Naci Karacan, yıllar sonra Arif Oruç'un ölümü üzerine kaleme alacağı bir yazıda, "Millî harekâta yalnız kalemiyle değil, silahıyla katılan, cephelerde düşmana kurşun atan Arif Oruç, vatan vazifesini başardıktan sonra siyasî hayata atılmış, idare sistemindeki fena gidişi tenkid etmiş, tutulan yolun kötü bir yol olduğunu korkmadan haykırmıştır. O zamanlar Başbakan olan İsmet İnönü'ye karşı açtığı mücadele, yaptığı hücumlar, onun siyasî hayatının en temiz ve güzel örneklerindendir." diyecektir. Yazının bütünü için bk. Tunçay, *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)*, s. 7-10. Arif Oruç'la ilgili diğer suçlamalar ve Arif Oruç'la ilgili bilgiler için bk. Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 278-282.

30. Arif Oruç, "Mahkemelerde mi Gezeceğiz", *Yarın*, nr. 180, 19 Haziran 1930, s. 1.

31. Ağaoğlu, *A.g.e.*, s. 44.

32. *A.g.e.*, s. 44 ve Weiker, *A.g.e.*, s. 56.

33. Gevgilili, A.g.m, *CDTA*, s. 213.

34. Arif Oruç Haziran 1931'de de bir parti kurma teşebbüsünde bulunmuş, ancak hükümetçe buna izin verilmemiştir. *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 279. 1932 yılında Arif Oruç, Yarın gazetesi yazarlarından olan Şemsi ile birlikte Bulgaristan'a kaçmıştır. Gazetenin önemli muhabirlerinden biri olan Burhanettin Ali ise tutuklanmış

ve hapisteyken veremden ölmüştür. Şapolyo, *A.g.e*, s. 236. Arif Oruç, 19 Eylül 1948'de yurda dönmüş ve Müstakil Türk Sosyalist Partisi adlı bir parti kurmuştur. Bu partinin diğer kurucuları ve programı için bk. Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara, 1950, s. 60, 81-83.

35. Weiker, *A.g.e.*, s. 82.

36. O dönemde Atatürk'ten genellikle "Gazi" unvanı ile sözedilmektedir.

37. Yunus Nadi, gazeteciliğe daha öğrencilik yaşlarında başlamıştı. Daha sonra İkdam, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde yazarlık yaptı. 2 Eylül 1918'de İstanbul'da Yeni Gün gazetesini çıkardı. İstanbul işgal edilince Ankara'ya kaçtı, orada da aynı adla gazetenin yayınını sürdürdü. Millî Mücadele boyunca gazetesinin başlığına "Yunanistan yıkılmalıdır" manşetini koymuştur. İnuğur, *A.g.e.*, 339-340.

38. *A.g.e.*, s. 341.

39. Yunus Nadi, "Mahsul Para Etmeli", *Cumhuriyet*, nr. 223, 16 Temmuz 1930, s. 1.

40. Yunus Nadi, "Halimiz Müşkül Fakat İstikbalimiz Emindir", *Cumhuriyet*, nr. 2235, 28 Temmuz 1930, s. 1.

41. Yunus Nadi, "Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, nr. 2253, 15 Ağustos 1930, s. 1. Weiker'a göre, gazete bu dönemde açık fikirli ve adildir. *Bk.* Weiker, *A.g.e.*, s. 107.

42. Ağaoğlu, *A.g.e.*, s. 71.

43. Topuz, *A.g.e.*, s. 146.

44. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968, s. 191-192.

45. *Son Posta*, 27 Temmuz 1930.

46. M. Zekeriya, "Yeni Fırka Sağ Mıdır, Sol Mudur", Son Posta, s. 20, 15 Ağustos 1930, s. 3. Weiker'a göre M. Zekeriya bu konuda, aşırı sol düşünceye sahip eşi Sabiha (SERTEL)'nın etkisindedir. *Bk.* Weiker, *A.g.e.*, s. 109.

47. M. Zekeriya, "Bitarafla Muhalifi Ayıralım", *Son Posta*, nr. 36, 31 Ağustos 1930, s. 3.

48. Füruzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, s. 108.

49. Mehmet Asım, "Yolumuzu Şaşırmayalım - II", *Vakit*, nr. 4399, 6 Nisan 1930, s. 4.

50. Cumhuriyetin ilk yıllarında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olan Joseph Grew anılarında, Türk siyasal yaşamıyla ilgili şöyle bir saptamada bulunur: Kişiler arasındaki küskünlük ve kırgınlıkların, Türk politikasında, politik inançlardan daha önemli rol oynamış ve hâlâ da oynamakta olduğunu gittikçe daha iyi anlıyorum. Anadolu millî mücadelesinin başladığı tarihten beri, liderler arasındaki anlaşmazlıklar, birçok durumlarda politik görüş ayrılıklarından çok, birbirlerinin kişiliklerine duydukları sempati veya antipatilerden doğmuştur. *Atatürk ve İnönü - Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları*, Çev. Muzaffer Aslan, İstanbul, 1966, s. 99.

51. Ulusal kurtuluş mücadeleleri sonunda, mücadeleyi yürüten önderler arasında meydana gelen bölünmeler konusunda bir değerlendirme için *bk.* İlter Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz- Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler*, İstanbul, 1969, s. 60.

52. Bu dönemle ilgili ayntılı bir bilgi için bk. Zürcher, *A.g.e.*, s. 57-72. Cumhuriyetin ilanından önceki Meclis içi muhalefet için de *bk.* Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s. 537-539.

53. Örneğin, TCF'in tescili için başvurulduğunda büyük kolaylık gösterilmişti. Yine, TCF'de bulunan Millî Mücadele'nin önde gelenleriyle İsmet Paşa arasında kişisel bir düşmanlık sözkonusu olduğundan İsmet Paşanın yerine, liberal olarak tanınan ve daha uzlaşmacı bir kişiliğe sahip olan Fethi (Okyar) Bey başbakanlığa getirilmişti.

54. Örneğin, TCF'nın İstanbul parti binasının açılışı sırasında İkinci Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) ve İttihatçı yeraltı örgütü Karakol'un eski lideri Kara Vasfi kendilerini yeni partinin İstanbul il örgütünün yürütme komitesi üyeleri olarak tanıtırlarken, TCF'nın her yerden daha fazla İstanbul'da etkin olduğu görülmektedir. Zürcher, *A.g.e.*, s. 87-88.

55. *A.g.e.*, s. 146.

56. 11 Aralık 1924 tarihli Hakimiyeti Milliye'den Zürcher, *A.g.e*, s. 184. Aynı röportajdan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal'i en çok rahatsız eden konulardan biri de parti bildirgesinde yer alan diktatörlük imalarıydı. Parti bildirgesi için Bk. Zürcher, *A.g.e*, s. 167-169.

57. Mustafa Kemal TCF kapatıldıktan iki yıl sonra Mecliste yaptığı ünlü konuşmasında, bu konuyla ilgili olarak, "Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsniniyete intizar olunabilir miydi?... Efendiler, vakayi ve hadisat dahi izhar ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı

en hain dimağların mahsulüdür... Tarih, mürettep, umumî, irticaî olan Şark isyanı esbabını tetkik ve taharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini mevaidini ve şarka gönderdikleri katibi mesullerin teşkilat ve tahrikatını bulacaktır." diyecektir. *Nutuk*, c. II, İstanbul, 1967, s. 889-891. Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) de aynı fikirdedir: "Ne yazık ki, Terakkiperver Fırka mensupları, yıkıcı bir propagandaya giriştiler. Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasından gayrımemnun çevreleri tahrike, istismara başladılar, halkı kendi saflarına toplamak için kandırdılar. Terakkiperver Fırka'nın mürtecilerle yaptığı işbirliği... mecliste bir murakabe değil, memlekette bir ayaklanma havası yaratmıştı." Özalp, A.g.m, *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5.

58. Frederick W. Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge, MA., M.I.T., 1965, s. 334'ten aktaran Turan, *A.g.e.*, s. 104.

59. Örneğin Şeyh Sait, İstiklal Mahkemesi'ndeki sorgusunda, basında yer alan yazılardan böyle bir sonuç çıkardığını söylemiştir. Turan, *A.g.e.*, s. 104

60. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1988, s. 267.

61. Atatürk, *Nutuk*, c. I, s. 30

62. Hikmet Bila, *CHP Tarihi (1919 - 1979)*, Ankara, 1979, s. 83.

63. "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi" başlıklı yazısında Binnaz Toprak, Türkiye'de dinin ilericilik-gericilik tanımlamalarının temelini oluşturmasının en önemli nedenlerinden birinin, Batılılaştırma fikri karşısında en güçlü ve yaygın bir karşı ideoloji olarak dini bulmamız olduğunu ileri sürmektedir. Yine yazara göre, dinsel çıkarların meşru bir baskı grubu oluşturabileceği Kemalist aydınlar tarafından kabul edilmemiştir. Siyasal mekanizmayı denetleyen güçler arasında özellikle dinin yer almamasına dikkat edilmiştir. Türk siyasal yaşantısının dinsel boyutu Kemalist elit tarafından abartılmıştır ve belki de bir ölçüde bu boyutun gereğinden fazla önem kazanmasına neden olunmuştur. Gerçi dinin sadece geleneksel toplumlar değil ileri sanayi toplumlarında bile siyasal yaşantı üzerinde belirli bir etkinliği vardır. Fakat dinin böylesine bir siyasal sorun haline gelmesi nüfusun çoğunluğunun aynı dinden olduğu toplumlarda nadiren görülmektedir. Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Haz. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, 1986, s. 359-360.

64. Atay, A.g.e., s. 439.

65. Lewis, A.g.e., s. 278.

66. Bu yargılamalar sırasında Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal Paşalar gibi Millî Mücadelenin önde gelen bazı paşaları idamla yargılanmış; ancak, Reisicumhur'un mahkeme başkanından şahsî ricası üzerine idamdan kurtulmuşlardır. Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, 9. Bs., İstanbul, 1990, s. 272.

67. Recep Peker, bu önlemlerin mantığını şöyle açıklayacaktır: İnkılapları yapmak için çok kere zor kullanmak lazımdır. Saydığım anlamda bir değişiklik yapılırken, mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre silahla ve cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevvürle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılabı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur... Bu bakımdan da Türk inkılabı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir. *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, 1936, s. 8.

68. İlter Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, s. 465.

69. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1970, s. 231.

70. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. Bs., Istanbul, 1983, s.107.

71. CEM *A.g.e.*, s. 211.

72. Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Modeli*, Ankara, 1981, s. 88.

73. 1920'li yılların ekonomik kararları arasında üzerinde durulmasında yarar olan iki kuruluş daha vardır. Bunların ilki, 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclisi, ikincisi de 1929'da oluşturulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'dir. Bu iki kuruluşun da ana görevi, 1923'teki kongrede saptanan ilkeler doğrultusunda, ekonomi politikalarının yürütülmesine yardımcı olmaktır.

74. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı yasa.

75. 1927 yılına kadar faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının %90.81'i 1-5 arası işçi çalıştırıyordu. 50'den fazla işçi çalıştıran kuruluşların sayısı ise, 56.245 sanayi kuruluşu içerisinde sadece 321 adetti. *Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1930 İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1931, s. 187'den, Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, İstanbul, 1965, s. 23.

76. Y. Sezai Tezel, "1923-1938 Dönemi Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İstanbul, 1977, s. 194. İthalatın bu boyutlara ulaşmasında kuşkusuz, Lozan'da imzalanan ve Osmanlı Devleti zamanındaki dış ticaret koşullarının altı yıl daha uzatılmasını öngören anlaşmadan dolayı, hükümetin gümrük tarifeleri üzerinde değişiklik yapamamasında büyük etkisi varsa da, tüccarın böyle bir eğilim taşımasının rolü de inkâr edilemez.

77. Örneğin M. Kemal kanunlara riayet etmek şartıyla yabancı sermayeye karşı olmadıklarını ve her türlü güvenceyi verebileceklerini belirtirken, İsmet Paşa da benzer şeyler söylüyordu: Bizim memleketimize gelip sermaye dökecek ve teşebbüsatı iktisadiyata girişecek erbab-ı teşebbüse müşkülat... ikâ etmek zihniyetinde değiliz... Arzu ediyoruz ki gelsinler, iş yapsınlar, meşru istifade etsinler. Bu yalnız erbab-ı teşebbüsün istifadesini temin etmez... Memleket için de mucib-i istifade olur. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Bs., Ankara, 1982, s. 65-66.

78. Tezel, *A.g.m.*, s. 221.

79. Dış ticaret içinde ihracatın payı 1928'de % 43.70 iken, 1929'da 37.72'ye gerilemiştir. Daha geniş bir karşılaştırma için *bk.* Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, c. I, İstanbul, 1985, s. 126-127.

80. Örneğin, 1928 yılında toplam ihracatın % 96'sı tarımsal nitelikliydi. Kaynak, Ülken, *A.g.e.*, s. 100'deki tablo.

81. Küçük, *A.g.e.*, s. 117'deki tablodan. Diğer yandan, 1929 ile 1932 yılları arasında fındığın ihraç fiyatı % 73, buğdayınki % 63, tütününkü % 50, pamuğunki % 48 oranında düşmüştür. Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, c. III, 2. Bs., İstanbul, 1977, s. 1287.

82. Barbaros Baykara, Hulusi Yavaşlar, M. Ziya Tütüncü, *Tarih Adam Atatürk*, c. II, İstanbul, 1970, s. 352.

83. Yorgaki Effimianidis, *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye*, c. II, İstanbul, 1936, s. 185'ten Küçük, *A.g.e.*, s. 118.

84. Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", *CDTA*, c. IV, s. 1068.

85. Cari fiyatlarla ticaret hasılası endeksi, 1926'da 105.0, 1927'de 104.6, 1929'da 109.5 iken 1930 yılında âni bir düşüşle göstererek 78.4

olarak gerçekleşmiştir. *Bk.* T. Bulutay, Y. S. Tezel, N. Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri* 1923-1948 adlı kitaptan, Küçük, *A.g.e.*, s. 122'deki tablo.

86. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. I, (İst), 1987, s. 400.

87. *A.g.e.*, s. 404-405.

88. Yerasimos, *A.g.e.*, s. 1265.

89. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. Bs., Ankara, 1981, s. 45.

90. Paraskev Paruşev, *Atatürk*, Çev. Naime Yılmaer, İstanbul, 1981, s. 32 ve Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 9. Bs., İstanbul, 1984, s. 672.

91. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. II, İstanbul, 1973, s. 405.

92. Cem, *A.g.e*, s. 231.

93. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1922-1938)*, c. III, İstanbul, 1965, s. 386.

94. Bila, *A.g.e.*, s. 100.

95. *Vakit*, 8 Ağustos 1930. M. Asım (Us) anılarında, haberi kendisine ilk olarak Salih (Bozok)un verdiğini, Atatürk'ün ise, 'gel seni inisiye edeyim. Git İsmet Paşayı bul, ona sor!..' diyerek kendisine yol gösterdiğini anlatır. *Bk.* Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964, s. 127-132. Öte yandan Vakit'te yer alan haber aslında, Asım Us'a bizzat M. Kemal tarafından dikte ettirilmiştir. *Bk. Ali Fethi Okyar, Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İstanbul, 1987, s. 26. Bu sırada ülkenin önde gelen gazetecileri Bulgaristan gezisi nedeni ile yurt dışındaydılar.

96. *Yarın*, 9 Ağustos 1930.

97. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 8. Fethi Beyin Türkiye'ye gelişini 23 Temmuz günkü sayılarında duyuran gazeteler, bu habere geniş yer ayırdılar. Hatta Cumhuriyet gazetesi Fethi Beyin çeşitli konulardaki görüşlerine yer veren bir mülakat yayınladı.

98. *A.g.e.*, s. 11.

99. *A.g.e.*, s. 12 ve Afetinan, *A.g.e.*, s. 263.

100. Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 1964, s. 211.

101. Fethi Beyin anlattığına göre, Yalova'ya gittiği ilk gün yakın arkadaşlarından Fuat (Bulca), Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma, sana yazık olur demiştir. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 8.

102. Asım Us, *Hatıra Notları (1930-1950)* (Atatürk, İnönü, 2. Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları), İstanbul, 1966, s.13-14. İsmet Paşa, Abdi İpekçi'ye de "Atatürk... Serbest Fırka kurulmasını kendi teşebbüsü olarak kararlaştırdı ve itimat ettiği yakın arkadaşlarıyla böyle bir fırka kurmamızı emniyetli bir teşebbüs saydı" demiştir. Abdi İpekçi (Haz.), "İsmet İnönü'nün Hatırası", *Milliyet*, 18 Kasım 1961, s. 5. Ayrıca, daha önce söz edildiği gibi, SCF öncesi hükümet karşıtı basına verilen göreceli bir serbestlik de bu bağlamda değerlendirilebilir.

103. Fethi Bey tereddütüne neden olarak İsmet İnönü'ye duyduğu güvensizliğini göstermiştir. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 12 ve 19.

104. Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde siyasal partilerle ilgili ayrı bir yasa olmayıp, kuruluşları ve faaliyetleri bakımından siyasal partiler de 3 Ağustos 1325 (1909) tarihli Cemiyetler Kanununa tâbiydi. Daha geniş bilgi için *bk.* Tunaya, *A.g.e.*, s. 547-550.

105. T. C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, Ankara, 1950, s. 72.

106. Maurice Duvarger, *Diktatörlük Üstüne*, Çev. Bülent Tanör, İstanbul, 1965, s. 75.

107. Özalp, A.g.m., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5.

108. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s. 218.

109. Kutay (Haz.), *Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam*, s. 537. Yine, en yakınında yer alanlardan biri olan Fuat Bulca'ya da "Ismarlama muhalefet olur mu? Bunu, tatbik edilen sisteme karşı felsefe ve prensip benimsemiş olan bir insanın yapması gerek[ir]" demişti. *A.g.e*, s. 381.

110. Hepsi de kurmay ve ordunun kilit noktalarında görev yapan bu subayların Cemiyete girişi Fethi Beye göre "...[diğer] subaylar arasında cemiyetin benimsenmesine geniş ölçüde yardım et[mişti]. *A.g.e.*, s. 21.

111. A.g.e., s. 31.

112. Fethi Bey, ordunun politikaya karışmaması düşüncesine çok önceden varmıştı. Bunu Paris'ten ayrılırken Büyükelçi Rıfat Beye, "Askerlikle politika birarada olmuyor ve ben böylesine ilk günden karşı-

yım" biçiminde açıklamıştı. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 143. Zaten Fethi Beyin Fransa'ya gönderilme nedeni, üniformalarını bırakmadan politikaya atılmak isteyenlere iki yoldan birine -ya yurtdışı ya da istifa seçeneklerinden birine- daha kolay sevkedebilme konusunda örnek olması içindi. *A.g.e.*, s. 119.

113. Kendisinden sonra İttihat ve Terakkî'nin genel sekreteri olan Eyüp Bey, Fethi Beye, Enver Paşa hakkındaki düşüncelerinden dolayı, M. Kemal'in yaşamının tehlikede olduğunu söylemişti. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 205. Fethi Beyle Atatürk arasında meydana gelen tarihsel öneme sahip olduğu söylenebilecek bir başka olay da, Balkan Savaşının sonlarında doğru bildiklerini uygulama ve tatbik için, askerlikten istifa ve meb'us olma düşüncesi ile ordudan ayrılmaya karar veren M. Kemal'i, bu düşüncesinden vazgeçirmesidir. *Bk. A.g.e.*, s. 203.

114. Weiker, *A.g.e.*, s. 73.

115. Murat Bardakçı, "Bilinmeyen Mektuplar", *Hürriyet*, 10 Kasım 1995, s. 1 ve 31.

116. Talat Paşa iktidarı devretme koşullarından biri olarak, İçişleri Bakanlığına Fethi Bey, Maliye Bakanlığına da Cavit Beyin getirilmesini istemiştir. Çünkü Talat Paşaya göre, "[Adıgeçen kişiler] itidalleri, bitaraflıkları ve şahsiyetleri ile her muhit ve mahfilde itibar ve muhabbet gören insanlardı." *Üç Devirde Bir Adam*, s. 239.

117. Daha geniş bilgi için *bk.* Tunaya, *A.g.e.*, s. 406-407.

118. Fethi Beyin anılarında söz ettiğine göre, askerî üniforma taşıdığından kendisinin gazete çıkarmasını sakıncalı bulan M. Kemal, memleketi perişan eden ve muhalefet adı altında irtikap eden taarruz ve tahripler, daha çok gazeteler vasıtasıyla oluyor. Bunlara karşı milleti uyandırmak için en iyi vasıta, aynı yoldan mukabele etmek yani yeni bir gazete çıkarmaktır... Hakikatları halka, hatta düşmanlarımıza anlatabilmek için gel birlikte gazete çıkartalım diyerek bir gazete yayınlama konusunda Fethi Beyi ikna etmiştir. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 268.

119. İki arkadaş arasındaki dostluğu gösteren bir başka olay da bu sırada yaşanmıştır. M. Kemal Fethi Beyi görebilmek için, tutuklanma pahasına onu ziyarete gitmiştir. Atatürk bu olayı Falih Rıfkı'ya anlatırken, "Merdivenlerden çıkarken, kendi ayağımla geldiğim hapishanede kalmak korkusu hatırıma geldi." sözleriyle o gün ne denli endişe duyduğunu dile getirmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*,

İstanbul, 1955, s. 102. Olayın dikkat çekici bir başka yönü de bu ziyaretin, Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan hemen önce, 14 Mayıs 1919'da gerçekleşmesidir.

120. Başta İngilizce olmak üzere çeşitli Avrupa dillerinden çeviriler yaptı. Bunların arasında dikkat çekici isimlerden biri de John Maynard Keynes'e ait olanıydı. Kinross, *A.g.e.*, s. 679. Lord Kinross bu kitabın Keynes'in hangi eseri olduğunu belirtmemektedir. Ancak Fethi Bey anılarında Versay Sistemi üzerinde çalışmalar yaptığından bahsettiğine göre bu kitap, büyük ihtimalle Keynes'in 1919 yılında yayınlanan ve Versailles Anlaşmasının ekonomik hükümlerini eleştirdiği "The Economic Consequences of the Peace" (Barışın Ekonomik Sonuçları) adlı eseri olmalıdır. Nitekim Tevfik Çavdar, Lozan'daki barış görüşmeleri öncesi, Fethi Bey'in çevirdiği bu kitabın Türkiye'de yayınlandığını belirtmektedir. *Bk.* "Cumhuriyet Dönemi Türk İktisadi Düşüncesi", *CDTA*, c. IV, s. 1076.

121. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 287.

122. Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, 2. Bs., Ankara, 1985, s. 230. Ayrıca bk. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 300.

123. Atay, *Çankaya*, s. 396.

124. Zürcher, *A.g.e.*, s. 81 ve Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 106.

125. Bu toplantıda M. Kemal, sertlik yanlılarını destekleyici bir konuşma yapmıştır. Bk. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, c.II, İstanbul, 1960, s. 145, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 368.

126. Atay, *Çankaya*, s. 396.

127. Okyar, *A.g.e.*, s. 12.

128. Bu anlaşmazlık dolayısıyla zaman zaman Gazi'nin sofrasında bile tartıştıkları olurdu. Bu tartışmalardan birine tanık olan Kılıç Ali, olayı şöyle anlatmaktadır:

"İsmet Paşa sofrada hükümetten çok acı şikayetlerde bulundu. Rauf Beyin çıkardığı haksız zorluklardan bahsederek heyet-i vekile erkânını şiddetle tenkit ediyordu. Fethi Beyin heyet-i vekileye dahil (Dahiliye Vekili) olduğu için İsmet Paşanın bu tenkitlerinden sinirlendiği görülüyordu. İsmet Paşa devamla ve Gazi'ye hitaben:

-Hallal-ı müşkülatsın. Burada da beni sen kurtardın. Yüksek direktiflerin ile imdadıma yetişmeseydin, Lozan'dan benim tabutum gelecekti, tabutum! diye bağırdı. Fethi Bey dayanamadı, tevehhürle:

-Tenkit ettiğin hükümet içinde ben de varım, dedi.

İsmet Paşa bu müdahaleye daha çok sinirlendi. Fethi Beye ağır bir şekilde mukabelede bulundu. İki taraf yerlerinden kalktılar, sofrada bulunan hanımlar bayılacak hale geldiler. Araya girerek hadiseyi önledik... Gazi bütün yemek esnasında hiç konuşmadı. Belliydi ki bu kavgadan hiç hoşlanmamıştı." Ali Kılıç, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, 1955, s. 105-106.

129. Sabahattin Selek, *İsmet İnönü-Hatıralarım*, c.II, Ankara, 1987, s. 232.

130. Soyak, *A.g.e.*, s. 411, Afetinan, A.g.e., s. 263 ve Okyar, A.g.e., s. 11.

131. *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

132. Fethi Beyin liberal kimliğinin anlaşılması bakımından M. Kemal'in Fethi Beye söylediği şu sözler dikkat çekicidir: "Sen liberal sistemi 'la issez faire laissez passe'i kabul ediyorsun. Ama bize murakabeli bir sistem lazımdır." Y. Sezai Tezel *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İstanbul, 1977, s. 79. Kazım Karabekir, 13-16 Kasım 1970 tarihleri arasında Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan anılarında, Fethi Beyin dine bakışıyla ilgili ilginç bir olay anlatmaktadır. Karabekir'in söz ettiğine göre, Fethi Bey kendisine Türkler İslâmlığı kabul ettiklerinden böyle kaldılar. Ve İslâm kaldıkça da bu halde kalmaya mahkûmdurlar. Bunun için İslâm kalmayacağız demiştir. Kabaklı, *A.g.e.*, s. 56.

133. Ağaoğlu, *A.g.e.*, s. 14.

134. Ağaoğlu bu dönemde çeşitli dergi ve gazetelerde görev aldı. Difai adında bir dernek kurdu (1906). Aynı yıl, Türkçülük düşüncesinin öncülerinden olan Hüseyinzade Ali ile Füyuzat adında haftalık bir dergi, 1908'de de Terakki adında bir gazete çıkardı.

135. İslam Ansiklopedisi, "Ahmet Ağaoğlu", c.I, TDV Yayını, s. 465.

136. Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, İstanbul, 1972, s. 13.

137. Bu konuda geniş bilgi için bk. S. İvonoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev. H. Âli Ediz, Ankara, 1985, s. 179-181.

138. Ufuk Özcan, "Önsöz", *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Bs., İstanbul, 1994, s. 9.

139. Ağaoğlu, 1930 yılında yazdığı *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı eserinde özgürlüklerin olduğu yerde, düşünce ayrılıklarının da doğal

olduğunu, önemli olanın bireyleri özgür olan bir toplumu yönetmek olduğunu savunarak şunları söylemektedir: İdare etmek sanatı... fikirlerin ayrı olduğu yerde kendini gösterir. Asıl hüner serbest insanları idare etmektir. Yoksa gözleri bağlı, eli, kolu, ağzı, kafası bağlı insanları herkes idare eder. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, İstanbul, 1930, s. 76. Ayrıca, 1926 tarihinde M. Kemal'e ve İsmet Paşaya iktidarın aksayan yönlerini dile getiren bir rapor sunmuştu. *Bk.* Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 141-148.

140. Ağaoğlu'nun görüş ve düşünceleri üzerine geniş bir çalışma için bk. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey* (yayınlanmamış doktora tezi), Samsun, 1995.

141. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 38.

142. Ayşe Trak, "Liberalizm ve Devletçilik Tartışmaları (1923-1939)", *CDTA*, c. IV, s. 1085.

143. Bu konuda M. Kemal'le yaptığı tartışmalar için bk. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 35-45.

144. Fethi Beyin belirttiğine göre, o tarihe kadar SCF'na katılan milletvekilleri şunlardır: Nuri (Kütahya), Reşit Galip (Aydın), Tahsin (Erzurum), Ali Haydar (İstanbul) ve Talat (Ankara). *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930.

145. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. I, 6. Bs., İstanbul, 1984, s. 386.

146. M. Nuri Conker, *Zabit ve Kumandan*, Ankara, 1981, s. 11.

147. Örneğin Nuri Conker'in de tıpkı Fethi Bey gibi, birçok kereler İsmet Paşa ile şiddetli tartışmalar yaptığı biliniyordu. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 44.

148. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 22, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 29.

149. Fethi Bey, Nuri ve Tahsin beylerin Serbest Fırka'ya katılmasını şu şekilde anlatır: Gazi ile beraber sofraya inmiştik, sofrada huzuru mütad olan arkadaşlar birer birer yemek salonuna girdikleri esnada, Kütahya meb'usu Nuri ve Erzurum meb'usu Tahsin Beylere Gazi, benim fırkama girmeleri için emir verdi. Onlar da 'Emredersiniz Paşam' diyerek kabul ettiler. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 36.

150. *A.g.e.*, s. 38. Talat Beyin Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa dilekçesi de bizzat M. Kemal tarafından dikte ettirilmiştir.

151. *Akşam*, 14 Ağustos 1930. Ancak Dr. Reşit Galip, Serbest Fırka'yı ilk terkedenlerden oldu ve olaylı İzmir gezisinden sonra partisinden istifa etti.

152. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, 2. Bs., İstanbul, Tarihsiz, s. 106.

153. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 450.

154. *Vakit*, 15 Ağustos 1930.

155. Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1951, s. 67.

156. *Yarın*, 2 Eylül 1930.

157. Süreyya Paşa anılarında, Meclise girdikten sonra çeşitli konularda görüşlerini belirten öneriler getirdiğini ancak hükümetin denetimsiz kaldığı yolundaki bu eleştirilerinden dolayı birkaç kez M. Kemal tarafından uyarıldığını anlatır. İlmen, *A.g.e.*, s. 68. Süreyya Paşanın siyasal görüşlerini ortaya koyması bakımından SCF sonrası dönemdeki faaliyetleri de dikkat çekicidir. Paşa, 30. 9. 1949 yılında "Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi" adında bir partinin kurucuları arasında yer almıştır. Parti tüzüğüne göre, adındaki "Toprak" kelimesi "mukaddes vatan", "emlak" kelimesi "mülkiyet ve tasarruf", "serbest teşebbüs" ise "hürriyet ve şahsi teşebbüsü" simgelemektedir. "Mülkiyet ve tasarruf haklarının sınırlanmasına karşı mücadele edeceğini" belirtilen bu parti ayrıca, "...dini maksatlarla cemiyet kurmak, din kitaplarını ilim dersi olarak ilahiyat fakültesinde okutmak, aile içinde, ilk ve orta okullarda fazilet ve ahlak dersi adı ile öğrencilerin ruhunda kutsî ve manevî duygular aşılamak" taraflısıdır. Akkerman, *A.g.e.*, s. 61-62.

158. Fethi Beyin Selanik'te 2. Abdulhamid'in muhafızlığını yaparken birlikte çalıştığı Rasim Bey, M. Kemal'in sevdiği bir gençlik ve silah arkadaşıydı. SCF'na Gazi'nin isteği ile katılmıştır.

159. Partiye kendi isteği ile katılanlardan Nakiyettin Bey, Atatürk'ün liseden Fransızca öğretmeni idi.

160. Gazi'nin yakın arkadaşlarından olan Refik İsmail Bey, aynı zamanda eski İttihatçılardan ve Karakol Cemiyetinin kurucularındandır.

161. II. Meşrutiyetten önce Selanik'te iç güvenlikte çalışan bir subay olan Ali Galip Bey de M. Kemal'in yakın arkadaşı olarak bilinmektedir.

162. Hukukçu ve emekli yargıç.

163. Gazi'nin güvendiği arkadaşlarından biri olan İbrahim Süreyya Bey, Derne'de M. Kemal'in "Muamelat Şubesi"nin başında bulunmuştu.

164. Makbule Hanımın SCF'na verilmesi de M. Kemal'in SCF olayındaki samimiyetinin kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin The Times'tan alıntı olarak Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "Yeni Türk Fırkası" başlıklı bir yazıda, "Bilhassa Gazi tarafından bir fırka tesis edilmesi ve hemşiresi hanımın yeni fırkaya ilk kadın aza olarak kaydedilmesine müsaade etmesile hadisenin kıymeti bir kat daha artmıştır." denilmektedir. *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, s. 3. Öte yandan Makbule Hanıma göre, kendisinin Serbest Fırka'ya katılması, İnönü'yü tedirgin etmiştir. Bk. Şemsi Belli (Haz.), Makbule Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara, 1959, s. 78.

165. Atay, *Çankaya*, s. 464.

166. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul, s. 314.

167. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 64.

168. Afetinan, *Atatürk Hakkında*, s. 264-265.

169. Soyak, *A.g.e.*, s. 406.

170. Nitekim, bir milletvekili hakkında CHF yöneticilerinin, sürekli kendilerini eleştirdiği yolundaki şikâyetleri üzerine Mustafa Kemal Celal Bayar'a şunları söylemiştir: "Gelip şikâyet ediyorlar. Fakat ben daima Mecliste bulunamam... Gazeteler ise hiçbir şey yazmıyorlar... (Yöneticilerin ise) istisnasız hepsi etrafı toz pembe görür ve göstermeğe çalışır... Tenkit ve murakabe hakkını... kullanan bu ve bunun gibi memurlar da olmazsa, ben devlet reisliğini ne dereceye kadar ifa edebilirim?" Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, 1955, s. 111.

171. Afetinan, *Atatürk Hakkında*, s. 265.

172. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 12. Yine M. Kemal, Hamdullah Suphi'nin, artık milletvekillerinin Meclise dahi gelmediklerini söylemesi üzerine - Ne için gelsinler, Mecliste dinlenecek ne var? Elbet kimse gelmez! demişti. Baydar, *A.g.e.*, s. 312. Ayrıca *bk.* Soyak, *A.g.e.*, 410, Nejat Saner, *Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, İstanbul, 1975, s. 168, Grew, *A.g.e.*, s. 102, Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 247, Yetkin, *A.g.e.*, s. 85-86

173. Fethi Okyar A.g.e., s. 14. SCF milletvekillerinden Süreyya (İlmen) Paşa da "Nihayet cumhurreisliğinin yedinci senesinde Gazi

Mustafa Kemal, memlekette cumhuriyet idaresinde diğer partilerin de mevcudiyetine ihtiyaç olduğunu idrak edebildi, Serbest Fırka'yı yarattı." demektedir. İlmen, *A.g.e.*, s. 9. Bu görüşün savunulması için ayrıca bk. Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s. 105, Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, Çev. Gülderen Koralp Pamir, İstanbul, 1994, s. 244, Doğan, *A.g.e.*, s. 210-211, Sabih İzzet, *Serbest Cümhuriyet Fırkası ve Türk Milleti*, İstanbul, 1930, s. 14, Yetkin, *A.g.e.*, s. 86, Kabaklı, *A.g.e.*, s. 291.

174. Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara, 1979, s. 123. Ayrıca *bk.* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, 1955, s. 101, Us, *Gördüklerim...*, s. 134, Grew, A.g.e., s. 103, Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972, s. 276. Çünkü, Mustafa Kemal'in bakış açısından "ülkenin yararları ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yararları özdeştir." *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 247.

175. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 102.

176. Yetkin, *A.g.e.*, s. 71.

177. İlmen, *A.g.e.*, s. 36-37.

178. Karaosmanoğlu, *A.g.k.*, s. 101. Dönemin ABD Büyükelçisi Grew de günlüğüne o günlerde düştüğü notta "İnsan kendi kendine soruyor: Bu olayların ne kadarını politik ideallerin gelişmesinde, ne kadarını da İsmet Paşa ve hükümetinden kurtulmak için başvurulmuş oportunist bir politika manevrasına bağlamak mümkündür?" demektedir. Grew, *A.g.e.*, s. 103. *The Daily Telegraph* gazetesinde yer alan bir yorumda da aynı düşünce ileri sürülüyordu: "Bir müddetten beri kuvvetli bir şahsiyet olan İsmet Paşanın, Kemal Paşa nezdinde haiz olduğu itimadı zayi ettiği şayi idi." *Vakit*, 13 Ağustos 1930, s. 2. Bu görüşün o dönemde yaygın bir söyleyiş olduğu hakkında *bk.* Us, *Gördüklerim*, s. 133-134, Aydemir, *İkinci Adam*, s. 389, H. C. Armstrong, *Bozkurt*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1996, s. 225.

179. Yunus Nadi "Cumhuriyet Halk Fırkası'na Gelince", *Cumhuriyet*, nr. 2249, 11 Ağustos 1930, s. 1. Aynı görüşler için *bk.* "Yeni Fırka'nın Umumi Telakkisi", nr. 2255, 17 Ağustos 1930, s. 1, "Fırkacılık Münakaşaları", nr. 2258, 20 Ağustos 1930, s. 1.

180. Necmettin Sadık, "Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Sonucudur", *Akşam*, nr. 4258, 19 Ağustos 1930, s. 1.

181. Arif Oruç, "Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz", *Yarın*, nr. 231, 9 Ağustos 1930, s. 2.

182. Arif Oruç, "Hakikat Budur", *Yarın*, nr. 244, 22 Ağustos 1930, s. 1.

183. *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

184. *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

185. *Hakimiyeti Milliye*, 9 Ağustos 1930.

186. Siirt Meb'usu Mahmut, "Bir Hakikat", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3272, 22 Ağustos 1930, s. 1.

187. Falih Rıfkı, "Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3267, 17 Ağustos 1930, s. 1.

188. *Cumhuriyet*, *Yarın*, *Hakimiyeti Milliye*, *Vakit*, *Akşam* ve *Son Posta*, 13 Ağustos 1930.

189. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 17. Ancak Recep Peker, Ağaoğlu'na, bu adı kendisinin önerdiğini söylemiştir. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 41.

190. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 22 ve *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 29.

191. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 29.

192. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 56, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 41.

193. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 57.

194. Programın tam metni için *bk.* Ek I.

195. *Yarın*, 10 Ağustos 1930.

196. *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

197. *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

198. Fırka Yasası için *bk.* Ek II.

199. Gerçekte tek dereceli seçim sistemi ve kadınlara siyasal haklar tanınması konusu Serbest Fırka ile birlikte ortaya çıkmış değildi. Bu konular önceden beri gündemdeydi. Nitekim, kadınlara siyasal haklar tanınması ile ilgili ifade programa Gazi'nin isteği ile alındığı gibi, onun düşüncelerini kalemiyle dile getirmekle tanınan Afetinan da, SCF'den çok önce çeşitli konferans ve derslerinde, kadınlara siyasal haklar tanınması ve seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını savunuyordu. *Bk.* Afetinan, *İntihap*, İstanbul, 1930.

200. *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

201. Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, nr. 2255, 17 Ağustos 1930, s. 1.

202. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 41.

203. Siirt Meb'usu Mahmut, "İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3261, 11 Ağustos 1930, s. 1. Fethi Bey de 12 Ağustos tarihli gazetelere verdiği demeçte Gazi Hz.'ne yazdığım mektuptaki nokta-i nazarlar programın esas hatlarını göstermiştir demektedir. Örneğin *bk. Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930. Ayrıca *bk.* Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 60.

204. Nükhet Turgut, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, s. 441. Ayrıca *bk.* Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971, s. 209 ve Yetkin, *A.g.e.*, s. 97.

205. *Bk.* Bölüm I, s. 21.

206. *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat.

207. *Yarın*, 14 Ağustos 1930.

208. *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930. 26 Haziran 1326 tarihli Müsakkafat Vergisi Kanununa göre, yasa kapsamına giren yerlerden alınacak vergiler gayr-i safi irat esasına dayanıyordu. Bu ise özellikle boş kalma ve tamir masraflarının karşılanmaması gibi durumlarda mükellefleri mağdur durumda bırakıyordu. Ayrıca 18 Mayıs 1929 tarihli Arazi Vergisi Kanununa göre de, ziraate elverişli olan arazilerle olmayanlar aynı hükme tâbi tutuluyor, bunun yanısıra belediye sınırları içerisindeki iratsız arsalar da ziraat arsaları oranında vergilendiriliyordu. Bu konuda daha geniş biigi için *bk.* Cezmi Emiroğlu, *Türkiye'de Vergi Sistemi*, c. I-II, 1932.

209. *Hakimiyeti Milliye*, 13 Ağustos 1930.

210. *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s. 4.

211. *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1930. Fethi Bey'in 2 Ekim 1930 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasından.

212. Necmettin Sadık, "İş Çığırından Çıkmasın!" *Akşam*, nr. 4276, 6 Eylül 1930, s. 1.

213. Falih Rıfkı, "Vergi Meselesi", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3270, 20 Ağustos 1930, s. 1.

214. Falih Rıfkı, "Hiçbir Tehlike Yoktur", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3285, 4 Eylül 1930, s. 1.

215. *TBMM., Z.C.*, Devre 3, C. XXI, İçtima 3, 84. İn'ikat.

216. *TBMM., Z.C.*, Devre 3, C. XXII, İçtima 4, 84. İn'ikat.

217. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

218. *TBMM Z.C.* Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat.

219. Dokuz Umde için *bk.* Tunaya, *A.g.e.*, s. 580-582, Zürcher, *A.g.e.*, s. 153-156.

220. Siirt Meb'usu Mahmut, "Şimendifer Siyasetimiz", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3256, 6 Ağustos 1930, s. 1.

221. *Cumhuriyet* ve *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1930.

222. Yerasimos, *A.g.e.*, s. 1282.

223. *Cumhuriyet* ve *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1930. Sivas söylevinden.

224. *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden.

225. *Son Posta*, *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 8 Eylül 1930.

226. *Cumhuriyet*, *Son Posta* ve *Yarın*, 8 Ağustos 1930.

227. *Yarın*, 18 Ağustos 1930. Ağaoğlu'nun demeci.

228. *Yarın*, 19 Ağustos 1930. Ağaoğlu'nun demecinden.

229. *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat.

230. Boratav, *A.g.e.*, s. 44. Halbuki, Serbest Fırka kurulmadan önce, hükümetin demiryolları politikasının halka yüklediği zorluklar zaman zaman CHF yanlısı basında da eleştiri konusu oluyordu. Örneğin *bk.* Falih Rıfkı, "Asker Olmıyan Yerde Halk Cumhuriyeti Müdafaa Etmiştir", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3233, 14 Temmuz 1930, s. 1

231. Boratav, *A.g.e.*, s. 50.

232. Kaynak, Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara, 1936, s. 55-60'dan Küçük, *A.g.e.*, s. 159'daki tablo.

233. *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat.

234. *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1930.

235. 14 Nisan 1925 tarih ve 618 numaralı Limanlar Kanunu ile limanlarda tekeller kurulmasına olanak sağlanmıştı. Yasaya göre, sermayesinin bir bölümü devletçe karşılanmak yoluyla hükümete, her limanda bir Türk Anonim Şirketi oluşturma yetkisi tanınıyordu. Böylece limanlarda yükleme-boşaltma, gemilere su ve yakıt verme, dalgıçlık yapma, deniz kıyılarında gazino, plaj, fabrika vb. tesisler kurma işi ku-

rulacak bu şirketlere devredilebilecekti. Ancak bu yetkiyi diğer limanlarda hükümetin inisiyatifine bırakırken en önemli liman olan İstanbul limanının işletme hakkının kurulacak bu anonim şirkete devredilmesini zorunlu kılıyordu. Bu ise, ülkede zengin bir sınıf oluşturmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiş, (Avcıoğlu, A.g.e., s. 409 ve Yerasimov, *A.g.e.*, s. 1264) ve bu nokta, İstanbul limanının işletmesini alanlarca da itiraf edilmiştir. *Bk.* Bölüm I, s. 21.

236. Fethi Beyin İzmir konuşmasından.

237. *Akşam*, 17 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden.

238. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden.

239. Sabih İzzet, *A.g.e.*, s. 8.

240. Anlaşmaya göre, 1929'dan başlanarak ilk yedi yıl için her yıl 2 milyon lira ödenecek, 1936'dan sonra ise taksitler gitgide yükselmek suretiyle 1952 yılında 3.4 milyon altın lira olacaktı. Ancak, 1929 yılında ödenen ilk taksit aynı yılki ihracat gelirlerinin % 10'nuna, genel bütçe gelirlerinin ise % 8'ine denk düşüyordu. Tezel, *A.g.m.*, s. 212.

241. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 9.

242. *A.g.e.*, s. 11. Fethi Bey, dış borçların altınla ödeneceği maddesini SCF'nın programına da koymuş, ancak Atatürk'ün uyarısıyla çıkarmıştır. Us, *Gördüklerim...*, s. 136.

243. Yetkin, *A.g.e.*, s. 149.

244. Meclisteki tartışmalarda, Fethi Beyin yabancı sermayeye ilişkin görüşleriyle, ülke çıkarlarına aykırı davrandığı ve yabancı sermaye çevreleri ile işbirliği içinde hareket ettiği şeklinde suçlamalar yapılmıştır. Tartışmalar için *bk. TBMM Z.C.*, C. XXII, Devre 3, İçtima 3, s. 45-62 ve İçtima 4, s. 41-61.

245. Yerasimov, *A.g.e.*, s. 1257. Fethi Bey ise en aşağı % 15 demektedir. *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930.

246. Küçük, *A.g.e.*, s. 99.

247. Başar, *A.g.e.*, s. 40.

248. *A.g.e.*, s. 40.

249. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden.

250. *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930. Fethi Beyin Manisa konuşmasından.

251. Hatta Meclis konuşması iktidar yanlısı basın tarafından yeni partinin CHF ile aynı şeyleri savunma biçiminde değerlendirilmiştir.

Örneğin bk. Necmettin Sadık, "Meclis'teki Münakaşalardan Çıkan Netice", *Akşam*, nr. 4306, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

252. Nitekim, Zekeriya Sertel'in "-Devletçiliğe karşısınız, İsmet Paşanın ekonomi politikasını beğenmiyorsunuz. Liberalizm istiyorsunuz, fakat bundan ne kastettiğinizi ve bunu nasıl gerçekleştireceğinizi söylemiyorsunuz. Beni biraz aydınlatın." demesi üzerine Fethi Bey ona somut bir karşılık verememiştir. Zekeriya Sertel, *A.g.e.*, s. 195.

253. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 28.

254. Fethi Beyin anılarından öğrendiğimize göre bu röportajda, Gazi'ye övgülerin yer aldığı satırlar dışında kalan ifadelerin tamamı Mustafa Kemal'e aitti ve bizzat onun tarafından yazdırılmıştı. Fethi Bey olayı şöyle anlatmaktadır: "Necmettin Sadık Bey Akşam gazetesi ile neşretmek istediği bir mülakat için tertip ettiği sualleri bana göstermişti. Ben de kısaca suallerin cevaplarını yazmağa başladım. Gazi işe müdahale etti ve Necmettin Sadık Beye ertesi günü Akşam gazetesinde intişar eden... makaleyi dikte ettirdi." Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 42 ve 48. Bu da gösteriyor ki, partinin kuruluşuna karar veren M. Kemal, partinin adından, siyasal yelpazedeki yerine kadar birçok hususu kendisi saptamıştır.

255. *Akşam*, 12 Ağustos 1930. Burada dikkat çeken bir başka nokta, partinin adındaki serbest ve cumhuriyet sözcüklerinin sol bir içerikle tanımlanmasıdır.

256. *Cumhuriyet*, *Hakimiyeti Milliye*, 15 Ağustos 1930.

257. *Vakit*, 11 Ağustos 1930.

258. *Cumhuriyet*, *Hakimiyeti Millliye*, 15 Ağustos 1930.

259. Arif Oruç , "Hakikat Budur", *Yarın*, nr. 244, 22 Ağustos 1930, s. 1.

260. *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

261. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 16.

262. *Hakimiyeti Milliye*, 21 Ağustos 1930.

263. M. Zekeriya, "Yeni Fırka Sağ mı, Sol mu?", *Son Posta*, nr. 20, 15 Ağustos 1930, s. 3.

264. Sağ ve sol kavramlarına ilişkin bir değerlendirme için *bk.* Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 5. Bs., İstanbul, 1992, s. 21-27.

265. *Yarın*, 14 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden.

266. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930. Fethi Beyin demecinden. Dr. Reşit Galip de, Serbest Fırka'nın siyasal tavrı ile ilgili şunları söylüyordu: "Halk Fırkası ile Serbest Fırka'nın ana ve temel sayılabilecek siyasî prensipleri arasında hiçbir fark yoktur." *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1930.

267. *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930. Ağaoğlu'nun demecinden.

268. 3 Haziran 1930 tarih ve 1683 sayılı Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu.

269. *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930. A. Ağaoğlu'nun demeci.

270. *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. 21, İçtima 9, 84. İn'ikat. Fethi Beyin konuşmasından.

271. 29 Mayıs 1929 tarih ve 1452 sayılı Devlet Memuru Aylıklarının Teaddülüne Dair Kanun

272. Yasa devlet memurlarını 20 (daha sonra 7 ve 8. dereceler birleştirilerek 19'a indirilmiştir) dereceye ayırıyor ve maaşları yeniden düzenliyordu. Buna göre, örneğin, 15. derecedeki bir memur 20, 6. derecedeki 70 lira alırken 1. derecedeki bir memura ise 150 lira veriliyordu.

273. *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930. Ahmet Ağaoğlu'nun demeci ve TBMM Z.C. aynı yer Fethi Beyin konuşması.

274. *TBMM Z.C.* Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat. Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Beyin sözlerinden.

275. Falih Rıfkı, "İttiham", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3274, 24 Ağustos 1930, s. 1.

276. Falih Rıfkı, "İç Kanun", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3272, 22 Ağustos 1930, s. 1.

277. Yunus Nadi, "Teşkilat-ı Esasiye'ye Muhalif Kanun Var Mı", *Cumhuriyet*, s. 2261, 23 Ağustos 1930, s. 1. Bu konuda Meclisin 15 Ekim 1930 tarihli oturumunda da sert tartışmalar meydana gelmiş, özellikle Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü, SCF'na karşı sert ithamlarda bulunmuştur.

278. Fethi Beyin Ermeni gazetecilere verdiği demeçten, *Yarın*, 14 Ağustos 1930.

279. Örneğin, 18 Teşrinisani 1340 (1924) tarihli "Bilümum Muhacirin Muamelatının Tedviri Vazifesinin Rüesayi Memurini Mülkiyeye Tevdiine ve Teferüatına Dair Tahriratı Umumiye", 5 Kanunusani 1341 (1925) tarihli "Bilümum Muhacir ve İstilazedelerin Şeraiti İskaniyesi ve Mebaninin Sureti Tahliyesi Hakkında Tahriratı Umumiye", 5 Ağustos

1340 tarihli "Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayrımenkulenin Takdiri Kıymetlerine ve İskanı Adi Muamelesinin Tatbikine Dair Tahriratı Umumiye", 6 Temmuz 1340 tarihli "Muhacirlere Emlak ve Arazi ve Eşçarı Müsmire Tevziatına Dair Talimatname" vb. Bk. T.C. Dahiliye Vekaleti Vilayetler Umum Müdürlüğü, *Kanunlarımız*, c. I, 1930.

280. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

281. *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1930.

282. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra, 19 Kasım 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası'nın fiilî başkanlığını İsmet Paşaya devretmişti. Bu şöyle ifade edilmişti: Halk Fırkası ile fiilen iştigale vazife-i haliyem müsait olmadığından zat-ı devletlerine tevkil ediyorum. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)*, c. IV, Ankara, 1964, s. 516.

283. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 30.

284. Mektubun tam metni için *bk.* Ek III.

285. Mektubun tam metni için *bk.* Ek IV.

286. Bu söylevinde, CHF'nın ülke için ifade ettiği anlam üzerinde duran M. Kemal, fırka reisliğini fiilen İsmet Paşa'nın yürüttüğünü, ancak resmî olarak kendisinin hâlâ bu partinin genel başkanı sıfatını taşıdığını belirtiyor ve "Bu münasebetle bir reisicumhurun fırka reisliği ile cihedi alakasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraflık vardır. Cumhuriyet taraftarlığı, fikrî ve içtimaî inkılap taraftarlığı. Halk Fırkası'nın mefkûresi, esas umdesi olan bu noktada yeni Türkiye camiasında bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için riyaset-i cumhurda bulunduğum halde fırkamızın riyaset-i umumiyesini de fahrile muhafaza ediyorum. Bu suretle yeni Türk devletinin genç Türk cumhuriyetinin takviye ve tarsinine hizmet etmekte olduğum kanaatindeyim" diyordu. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 191'den Zürcher, *A.g.e.*, s. 159.

287. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 20.

288. *Akşam*, 10 Ağustos 1930. Haber ertesi günkü hemen tüm gazetelerde aynen alıntı yapılarak yayınlanmıştır.

289. Us, *Gördüklerim...*, s. 132.

290. İlmen, *A.g.e.*, s. 8.

291. *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

292. Arif Oruç, "Ona Yaraşan Vecizeler", *Yarın*, nr. 233, 11 Ağustos 1930, s. 1. Yazar aynı yazıda Gazi'den zaten böyle bir davranış beklediklerini de şöyle ifade etmektedir: "Zira Gazi'ye yalnız tek fırka şefi olmak yakışmazdı. O evvelce Halk Fırkası'nı yüksek himayesine almış olabilirdi. Fakat vatanın ve Türklüğün tabii reisi olduğunu unutamazdı. İkinci vazife birincisinden çok daha ulvi idi. Biri arızi idi. Diğeri asli."

293. Arif Oruç, "Reisicumhur Gazi, Fırka Lideri Gazi", *Yarın*, nr. 234, 12 Ağustos 1930, s. 1. Diğer taraftan hükümet yanlısı basının en önemli kalemlerinden Yunus Nadi de, Gazi'nin tarafsızlığını desteklemişti. Örneğin *bk.* Yunus Nadi, "Reisicumhur Hz.leri Dahili Siyasette Bitaraftırlar, *Cumhuriyet*, nr. 2251, 13 Ağustos 1930, s. 1.

294. Yunus Nadi, "Cumhuriyet Halk Fırkası'na Gelince", *Cumhuriyet*, nr. 2249, 11 Ağustos 1930, s. 4.

295. Örneğin İsmet Paşa bir demecinde, "Yeni fırkayı pek tabii olarak telakki ettim... Fethi Bey'in teşebbüsünü sevinçle karşıladım" diyordu. *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 12 Ağustos 1930. Hakimiyeti Milliye'de yayınlanan ve kendi görüşlerine yer verilen bir başka yazıda da İsmet Paşa, "Fethi Bey'in müstakil bir fırka teşkil etmesi siyasî hayatımızda mühim bir tekamül safhasıdır... Anlaşılıyor ki eski arkadaşımla ciddi münakaşalar yapacağız... Bugün bize düşen vazife bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermeksizin, onu güler yüzle karşılamaktır" diyordu. Siirt Meb'usu Mahmut, "İsmet Paşa Hz. Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3261, 11 Ağustos 1930, s. 1.

296. Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 21 Kasım 1961, s. 5.

297. *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 12 Ağustos 1930.

298. Falih Rıfkı, "Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3267, 17 Ağustos 1930, s. 1.

299. Yunus Nadi, "Gazi Hz. Ve Yeni Fırka Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, nr. 2253, 15 Ağustos 1930, s. 1.

300. F.N., "Bir Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, s. 3263, 13 Ağustos 1930, s. 2.

301. Siirt Meb'usu Mahmut, "Yeni Vaziyet", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3266, 16 Ağustos 1930, s. 1.

302. İnceleme konusu yaptığımız basın organları içerisinde Serbest Fırka yanlısı gazeteler olarak değerlendirdiğimiz Yarın ve Son

Posta bu partinin ilk günlerinde farklı yayın politikaları izliyorlardı. Yarın gazetesi önceden beri sürdüregeldiği muhalif tutumunu şiddetlendirerek, partinin yayın organı gibi davranmaya başlarken; Son Posta, bu dönemde tarafsız kalacağını duyurmuş ve her fırsatta Serbest Fırka'nın organı olmadığını yineleme gereği duymuştur. Bu nedenle, SCF'nın ilk günlerini incelerken, bu iki gazetenin ortak özelliği olan CHF karşıtlığı başlığını kullanmayı uygun bulduk.

303. *Son Posta*, 25 Ağustos 1930. Nitekim, Falih Rıfkı gazeteyi haysiyet, şeref hiçbir şey düşünmez olarak suçlarken, ("İkisi Arası", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3277, 27 Ağustos 1930, s. 2), İktisat Vekili Şakir Bey de mahkemeye veriyordu.

304. Falih Rıfkı, "Bir Haddi Var", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3281, 31 Ağustos 1930, s. 1.

305. Grew, *A.g.e.*, s. 107.

306. Arif Oruç, "Türkiye Sanayi Memleketi Değildi, Fakat Ziraat Memleketidi", *Yarın*, nr. 239, 17 Ağustos 1930, s. 1.

307. *Yarın*, 19 Ağustos 1930.

308. *Yarın*, 25 Ağustos 1930.

309. Arif Oruç, "Eriyen Milyonlar", *Yarın*, nr. 237, 15 Ağustos 1930, s. 1.

310. Ensari Bülent, "Fethi Beyefendiye Müracaat", *Yarın*, nr. 239, 17 Ağustos 1930, s. 2.

311. *Yarın*, 15 Ağustos 1930.

312. Örneğin, Son Posta'ya gönderilen bir okuyucu mektubunda şöyle deniliyordu: "Trabzon'dan buraya kadar vapurda yalnız gazete okudum; hem de nasıl okuyuş! Neler okuyorum, neler işitiyorum! Acaba bizi tecrübe mi ediyorlar?" *Son Posta*, 11 Eylül 1930.

313. Goloğlu, *A.g.e.*, s. 281.

314. Mehmet Asım, "SCF Liderine Cevap", *Vakit*, nr. 4535, 24 Ağustos 1930, s. 5. Ayrıca *bk.* Siirt Meb'usu Mahmut, "Hakikati Unutmayalım", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3274, 24 Ağustos 1930, s. 1.

315. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 46.

316. *Cumhuriyet* ve *Son Posta*, 16 Ağustos 1930.

317. *Son Posta*, 30 Ağustos 1930.

318. İktidar yanlısı gazetelerin muhalif basının yayınlarından ne derece rahatsızlık duyduğuna ilişkin verilebilecek tipik örneklerden

bir diğeri de, Falih Rıfkı'nın Hakimiyeti Milliye'deki şu yazısı olabilir: "Ben olsam, yeni fırka liderinin yerinde olsam, şöyle bir beyanname neşrederdim: Bugün... muhalefet eden gazeteler, bu memlekette benim herkes kadar nefret ettiğim ayak takımı anarşisini körükleyen fesat parçalarıdır. Benim Halk Fırkası'na tenkidim bir ise, bu anarşi ve fesattan nefretim ondur. Ben ona karşı Halk Fırkası'nın kuvveti ile cidal etmiş olanlardanım. Benimle çalışmak isteyenler bu anarşi ve fesat cereyanını benimsemek değil ondan iğrenmek ve onun zararlarından bu memleketi korumakla mükelleftirler. Ben fikir muhalefeti yapıyorum ve onun gazetesini de ben eli, dili ve kalbi temiz olanlara yaptıracağım." Falih Rıfkı, "Beyanname", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3281, 31 Ağustos 1930, s. 1

319. *Yarın*, 20 Ağustos 1930.

320. *Son Posta*, 20 Ağustos 1930.

321. *Yarın*, 16 Ağustos 1930.

322. Karaosmanoğlu, *A.g.e.*, s. 102-103.

323. Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, nr. 2255, 17 Ağustos 1930, s. 1.

324. Siirt Meb'usu Mahmut, "Bir Hakikat", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3272, 22 Ağustos 1930, s. 1.

325. Siirt Meb'usu Mahmut, "Yeni Fırka Etrafında", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3268, 18 Ağustos 1930, s. 1.

326. Bu üç sınıf insan şunlardı:

"1- Cumhuriyetçi olmadıkları için Halk Fırkası'na karşı olanlar,

2- Halk Fırkası'nın kendi tarafından haklı olarak kırdığı yahut tatmin edemediği insan zümreleri,

3- Cumhuriyetçi olup da Halk Fırkası'nın tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar. Falih Rıfkı, "Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3267, 17 Ağustos 1930, s. 1. Yarın gazetesi ise, bu tutumu halkın iradesine ipotek koymak olarak değerlendirmiş ve "...memlekette idaresizlik var, hükümet muvaffak olamıyor, halk şikayetçidir diyen bir fırkaya temayül gösteren vatandaşlar neden mürteci, muhteris ve menfaatperestler sürüsü olsunlar? Gene Halk Fırkası'nda olanlar neden vatanperver, temiz, memleketçi ve cumhuriyetçi görünsünler?" diyerek CHF yanlısı basını Serbest Fırka'ya ilgi gösteren halkı töhmet altında bırakmakla suçlamıştır. Arif Oruç, "Başvekil Hata Ediyor ve

Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Hali Bir Hayli Gariptir", *Yarın*, nr. 240, 18 Ağustos 1930, s. 1.

327. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 64.

328. *Akşam*, 12 Ağustos 1930.

329. *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930.

330. *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 19 Ağustos 1930.

331. Arif Oruç, "Başvekil Hata Ediyor", *Yarın*, nr. 240, 18 Ağustos 1930, s. 1.

332. *Yarın*, 23 Ağustos 1930.

333. Yunus Nadi, "Yeni Fırka'nın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, nr. 2255, 17 Ağustos 1930, s. 1.

334. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 63.

335. Yunus Nadi, "İktidar Meselesi", *Cumhuriyet*, nr. 2262, 24 Ağustos 1930, s. 1.

336. *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930.

337. Arif Oruç, "Kaldırım Politikacılığı", Yarın, nr. 252, 30 Ağustos 1930, s. 1-2.

338. Aptülrezzak, "Bugünden Niçin Memnun Değilim", *Yarın*, nr. 252, 30 Ağustos 1930, s. 2.

339. *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. XXI, İçtima 9, 84. İn'ikat

340. *Cumhuriyet*, *Hakimiyeti Milliye*, *Son Posta*, *Vakit* ve *Akşam*, 31 Ağustos 1930. Bu tarihten sonra Türk ekonomisini yönlendirecek olan devletçilik, ilk kez resmî bir ağız tarafından kullanılıyordu. Nitekim, Ağaoğlu bu konuda şunları söylemektedir: "...İsmet Paşanın Sivas'ta söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse biliyordu. Bu nutuktan sonradır ki, fırka devletçi oldu." *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 41-42.

341. Falih Rıfkı, "Sivas Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3283, 2 Eylül 1930, s. 1.

342. Siirt Meb'usu Mahmut, "Karşı Karşıya", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3281, 31 Ağustos 1930, s. 1.

* Gabriele D'Annunzio (1863-1938), 20.yüzyıl başının ve faşist dönemin en verimli, aynı zamanda en tartışılan oyun yazarlarından olan İtalyan şair, yazar, askeri kahraman ve siyasetçi.

343. Arif Oruç, "Şimendifer Nutku", *Yarın*, nr. 254, 1 Eylül 1930, s. 1.

344. M. Zekeriya, "İmtihandan Nasıl Çıktık", *Son Posta*, nr. 39, 3 Eylül 1930, s. 3.

345. Falih Rıfkı, "Bir Mektup - İnkılap Susmamalıdır", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3285, 4 Eylül 1930, s. 2. Bu yazı "Türk inkılabını en iyi anlayan ve onun fikir kısmı üzerinde en iyi çalışan Nermi Beyin gönderdiği bir mektup" olarak sunulmuştur.

346. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 48.

347. *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

348. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 497 ve *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 56.

349. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 496.

350. *Yarın*, 3 Eylül 1930.

351. Özalp, A.g.m., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5 ve *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 56.

352. Örneğin Fethi Beyin anlattığına göre, Gazi kendisine Mahmut Esat Beyden bir telgraf aldığını ve telgrafta, "Fethi Bey'in İzmir'e geleceği söyleniyor. Halbuki halk Fethi Bey aleyhinde çok müteheyyiçtir. Gelirse belki hakarete uğrar. Gelmemesi muvafıktır..." denildiğini söylemiştir. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57.

353. *A.g.e.*, s. 57.

354. Özalp, A.g.m, *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5.

355. Fethi Bey beraberinde parti ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet ve Erzurum Milletvekili Tahsin Beyleri götürmüş, genel sekreter Nuri Bey de daha sonra kendisine katılmıştır. Fethi Okyar, *A.g.k.*, s. 497.

356. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 58.

357. *Akşam*, 6 Eylül 1930. Dönem gazetelerinin İzmir olaylarını okuyucularına yansıtmalarında şöyle bir nokta dikkati çekiyordu: Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Yarın ve Vakit gelişmelere hemen ertesi günü yer verirlerken, Akşam ve Son Posta ise gelişmeleri ancak bir sonraki gün okuyucularına ulaştırabiliyorlardı.

358. Grew, *A.g.e.*, s. 197.

359. *Yarın*, 5 Eylül 1930.

360. M. Zekeriya, "Halk Ne Zaman Sevinir", *Son Posta*, nr. 42, 6 Eylül 1930.

361. Hizmet gazetesinden *Son Posta*, 8 Eylül 1930.

362. Karşılayanların sayısı Akşam ve Yarın gazetelerine göre 50 bin, Cumhuriyet'e göre ise 30-40 bin civarındaydı.

363. *Hakimiyeti Milliye*, 5 Eylül 1930.

364. *Akşam*, 6 Eylül 1930.

365. *Vakit*, 5 Eylül 1930.

366. *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930 ve *Akşam*, 6 Eylül 1930.

367. Çünkü Gazi Fethi Beye eğer bir engelle karşılaşırsa kendisini aramasını söylemişti. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57.

368. Bayar, *A.g.e.*, s. 114.

369. Soyak, *A.g.e.*, s. 432 ve Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 61.

370. Soyak, *A.g.e.*, s. 432 ve Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 61

371. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930. Yarın gazetesine göre, Bahri Baba Parkında toplanan kalabalık CHF'lılar tarafından Fethi Bey konuşacak diye kandırılarak getirilmişti. *Yarın*, 6 Eylül 1930.

372. Birinci sayfada manşetten büyük harflerle verilen haber şöyleydi:

"HALK TEESSÜR İÇİNDE

Dün İzmir'de para ile tutulmuş bazı sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar İzmir efkâr-ı umûmiyesini fena halde sinirlendirmiş ve Fethi Beyin nabemevsim olarak söylediği sözler İzmir ve mülhakatta çok fena tesirler icra etmiştir. İzmir ve bütün Garbi Anadolu halkı bu teessürlerini izhar yolunda gazetemize binlerce telgraf yazdırmışlardır." *Son Posta*, 8 Eylül 1930.

373. *Cumhuriyet* ve *Vakit*, 6 Eylül 1930.

374. *Son Posta*, 7 Eylül 1930.

375. İzmir Mutemedi. (Mutemetler o dönemde merkezden gönderilen ve örgütü yöneten kimselerdi.)

376. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

377. *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 6 Eylül 1930.

378. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

379. *Vakit*, 7 Eylül 1930.

380. M. Zekeriya, "İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebebi", *Son Posta*, nr. 44, 8 Eylül 1930, s. 3.

381. Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 57. Ağaoğlu, gelişmelerin devamını şu şekilde anlatır: "...Kalabalığın ortasından ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birdenbire Fethi Beyin ayaklarına atarak: '-İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar!' dedi ve ağlayarak Fethi Beyin ellerine sarıldı. Manzara müthiş, tüyler ürpertici idi. Kanlara bulanmış körpe mektepli bir çocuk Fethi Beyin ayakları altında son nefesini veriyordu. Babası da Fethi Beyin ellerine sarılarak yakıcı bir lisanla daha başka evladını da kurban vermeye hazır olduğunu söylüyordu.

"-Yalnız bizi kurtar. Kurtar bu zalim mutemetlerin ellerinden!' diye yalvarıyordu. Herkes başını aşağı dikmiş ezici bir sıkıntı içinde ne yaptığını bilemiyor. Fethi Beyin gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlar."

382. *Yarın*, 6. 9. 1930.

383. *Yarın*, 6. 9 . 1930.

384. *Vakit*, 6 Eylül 1930. Akşam da aynı görüştedir. *Bk. Akşam*, 7 Eylül 1930.

385. Falih Rıfkı, "1925-1930", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3288, 7 Eylül 1930, s. 2.

386. Yetkin, *A.g.e.*, s. 172

387. İnönü, *Söylev ve Demeçleri -TBMM'de ve CHF Kurultayları'nda (1919-1946)*, İstanbul, 1946, s. 230.

388. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

389. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

390. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

391. *Son Posta*, 8. 9. 1930. (Çocuğun cenazesi, 150-200 kişilik bir müfreze tarafından ailesine bile haber verilmeden gömülmüştür.)

392. *Cumhuriyet*, 9. 9. 1930.

393. M. Zekeriya, "İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebebi", *Son Posta*, nr. 44, 8. Eylül 1930, s. 3.

394. Arif Oruç, "İzmir Meselesi", *Yarın*, nr. 259, 7 Eylül 1930, s. 1.

395. Falih Rıfkı, "Tehlike Nerede?", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3289, 8 Eylül 1930, s. 1.

396. Falih Rıfkı, "Tethiş", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3289, 8 Eylül 1930, s. 1.

397. Yunus Nadi, "İzmir Hadiseleri", *Cumhuriyet*, nr. 2276, 7 Eylül 1930, s. 1.

398. *A.g.m.*

399. *Cumhuriyet*, *Hakimiyeti Milliye*, *Son Posta* ve *Yarın*, 8 Eylül 1930.

400. *Cumhuriyet*, *Son Posta* ve *Yarın*, 8 Eylül 1930.

401. Aydemir, *Tek Adam*, s. 398, İpekçi, "İsmet İnönü'nün Hatırası", *Milliyet*, 18 Kasım 1961, s. 5.

402. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

403. Selek (Haz.), *İsmet İnönü..*, s. 228.

404. Yazman, *A.g.e.*, s. 229-230. Daha sonra İsmet Paşa tarafından da dile getirilen bu olayın (bk. Selek (Haz.) *İsmet İnönü...*, s. 228) o günkü gazetelere aksetmemesi ilginçtir. Anlaşılıyor ki, devrimlerin henüz yeni tamamlanmakta olduğu bir dönemde, diğer bölgelere kötü örnek olmaması için sansür edilmiştir.

405. Doğan, *A.g.e.*, s. 211.

406. Saner, *A.g.e.*, 176. (Mete Tunçay'ın Celal BAYAR olabilir dediği, Atatürk'e yakın, önemli bir kişi Samet Ağaoğlu'na da aynı şeyleri anlatmıştır. *Bk.* Ağaoğlu, *A.g.e.*, s. 70 dipnottan)

407. Selek (Haz.), *İsmet İnönü..*, s. 229.

408. M. Zekeriya, "Yeni Fırka Şimdi Kuvvetlendi", *Son Posta*, nr. 49, 13 Eylül 1930, s. 3.

409. M. Zekeriya, "Halk Reyini Veriyor", *Son Posta*, nr. 46, 10 Eylül 1930. s. 3.

410. *Son Posta*, 8. 9. 1930, Yeni Asır'dan alıntı olarak.

411. Ensari Bülent, "Üç Şekil", *Yarın*, nr. 259, 6 Eylül 1930, s. 2.

412. Falih Rıfkı, "Tehlike Nerede?", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3291, 8 Eylül 1930, s. 2

413. Yunus Nadi, "İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası", Cumhuriyet, nr. 2277, 8 Eylül 1930, s. 1.

414. Özalp, A.g.m., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5.

415. Siirt Meb'usu Mahmut, "Fırkalar Karşısında Gazi", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3289, 8 Eylül 1930, s. 1.

416. Soyak, *A.g.e.*, s. 432 ve Kutay (Haz.) , Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 501-502.

417. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 68-69.

418. Selek (Haz.), *İsmet İnönü...*, s. 229.

419. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967, s. 63.

420. *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

421. Mektubun tam metni için *bk.* Ek V.

422. Soyak, *A.g.e.*, s. 432. Ayrıca bk. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 74. Fethi Bey Gazi'nin bu davranışında, Yunus Nadi başta olmak üzere, o sırada yanında bulunan bazı gazetecilerin büyük etkisi olduğunu söylemektedir. Bk. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 501-502.

423. *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930. Mektubun tam metni için *bk.* Ek VI.

424. *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1930.

425. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 69.

426. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 73.

427. İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 22 Kasım 1961, s. 5.

428. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 65.

429. Zekeriya Sertel, *A.g.e.*, s. 194.

430. İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961, s. 5.

431. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

432. *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

433. Siirt Meb'usu Mahmut, "Hakikatı Unutmıyalım", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3274, 24 Ağustos 1930, s. 1.

434. Baydar, *A.g.e.*, s. 316.

435. Örneğin, 1923 yılının Temmuz ve Kasım ayları içerisinde 7 önemli grev meydana gelmiştir. Yerasimos, *A.g.e.*, s. 1268.

436. Başar, *A.g.e.*, s. 7-8.

437. Abdi İpekçi (Haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul, 1968, s. 36.

438. Özalp, A.g.m., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s. 5.

439. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 67.

440. *Hakimiyeti Milliye*, *Cumhuriyet* ve *Akşam*, 13 Eylül 1930.

441. M. Zekeriya, "Hükümet Hangi Kuvvete İstinat Ediyor?", *Son Posta*, nr. 48, 12 Eylül 1930, s. 3.

442. Arif Oruç, "Başvekilin Emirnamesi", *Yarın*, nr. 263, 10 Eylül 1930, s. 1.

443. *Yarın*, 16 Eylül 1930. Parti genel sekreteri Nuri Beyin demeci.

444. *Yarın*, 19 Eylül 1930.

445. Grew, *A.g.e.*, s. 103.

446. *A.g.e.*, s. 108.

447. Falih Rıfkı, "Tepeden İnen Dalgalar", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3298, 17 Eylül 1930, s. 1.

448. Falih Rıfkı, "Protesto", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3299, 18 Eylül 1930, s. 1.

449. Mehmet Asım, "Tezvirciler ve Tahrikçiler", *Vakit*, nr. 4562, 20 Eylül 1930, s. 4.

450. Goloğlu, *A.g.e.*, s. 285.

451. M. Zekeriya, "Devlet İdaresinde İnhisarcılık Siyaseti", *Son Posta*, nr. 58, 22 Eylül 1930, s. 3.

452. Falih Rıfkı, "Hesap Yanlışı", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3292, 11 Eylül 1930, s. 1.

453. İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 23 Kasım 1961, s. 5.

454. 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu.

455. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 504.

456. Bu sırada 24 Eylül 1930 tarihinde yapılan bir ara seçimde Fethi Bey, büyükelçi atanan Cemal Hüsnü Beyin yerine Gümüşhane'den milletvekili seçilerek Meclise girmişti. O dönemde seçimler iki dereceli olarak yapıldığı ve ara seçimlerde, yalnızca genel seçimlerde belirlenen ikinci seçmenler oy kullandığından Fethi Beyin milletvekili seçilmesi CHF desteğiyle gerçekleşmiştir. Bu konuda ikinci seçmenlere gönderilen CHF Katib-i Umumisi'nin yazısı şöyleydi: "Münhal olan Gümüşane meb'usluğu için Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup müntehib-i sanilerin Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisi Fethi Beyefendi'ye rey vermelerini rica ederim. Maksat programı ve fikirleri bizden tamamen ayrı olan karşı fırkanın, fikirlerini Büyük Millet Meclisi'nde izah edebilmesine imkân vermektir." *Hakimiyeti Milliye*, 22 Eylül 1930.

457. Siirt Meb'usu Mahmut, "İlk Temas", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3307, 26 Eylül 1930, s. 1.

458. Yunus Nadi, "Serbest Fırka Umumi Katibi", *Cumhuriyet*, nr. 2292, 23 Eylül 1930, s. 1.

459. Programın açıklandığı günlerde Cumhuriyet'te yer alan şu haber bu programla Serbest Fırka'nın eleştirileri arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından ilginçtir: "Ankara'dan verilen habere nazaran İsmet Paşa kabinesinin programı hakkında verilen haberler Serbest Fırka erkânını hayrete düşürmektedir. Bunun sebebi hükümet tarafından kabul edilen ıslahat esaslarının birçok noktada Serbest Fırka tarafından ileri sürülen fikirleri ihtiva etmesidir. Serbest Fırka erkânı bu mesele etrafında beyan-ı müteala ederken 'Biz düşünelim, onlar tatbik etsinler' demektedirler." *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930.

460. *Son Posta*, 2 Teşrinievvel 1930.

461. M. Zekeriya, "Serbest Fırka Kazandı", *Son Posta*, nr. 69, 3 Teşrinievvel 1930, s. 3.

462. Arif Oruç, "Hataların Tashihi", *Yarın*, nr. 284, 1 Teşrinievvel 1930, s. 1.

463. Vedat Nedim, "Bu Ne Biçim Liberalizm", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3311, 30 Eylül 1930, s. 3.

464. Yunus Nadi, "Yeni Fırkanın Mahiyeti", *Cumhuriyet*, nr. 2301, 2 Teşrinievvel 1930, s. 1. Ayrıca *bk.* Necmettin Sadık, "Meclisteki Münaşakalardan Çıkan Netice", *Akşam*, nr. 4306, 6 Teşrinievvel 1930, s. 1.

465. *Son Posta*, 3 Teşrinievvel 1930.

466. Arif Oruç, "Başvekalet", *Yarın*, nr. 277, 24 Eylül 1930, s. 1.

467. *Son Posta*, 24 Eylül 1930.

468. Arif Oruç, "Gazi Hazretleri", *Yarın*, nr. 278, 25 Eylül 1930, s. 2.

469. *Cumhuriyet* ve *Akşam*, 27 Eylül 1930. Ancak bunun üzerine Ağaoğlu bir açıklama yaparak, o günün koşullarıyla içinde bulundukları durumun farklı olduğunu, bu iki partinin aynı amacın gerçekleştirilmesi için elele vererek birbirini denetlemekle görevli iki yoldan başka bir şey olmadığını, Gazi'nin taraflı olmasını isteyenlerin aslında kendilerini ondan ayırmak isteyenler olduğunu savundu: "Hayır, hayır bir taraflığı biz istiyoruz... Bizi tasvip eden o; esaslarımız onunki; o halde nasıl biz bitaraflık, yani bize karşı alakasızlık isteriz. Hakikatte bizden bitaraflık istiyenler bizi ondan ayırmak istiyenlerdir. Biz bitaraflık iste-

miyoruz. Çünkü o büyük nur menbaından kimseyi ayırmak emelinde değiliz. Bizim istediğimiz, o büyük nur menbaının hepimizin fevkinde hepimizi aynı tarzda ve aynı miktarda aydınlatmasıdır." *Son Posta*, 5 Teşrinievvel 1930, s. 7.

470. Yunus Nadi, "Bitaraflık Mes'elesi", *Cumhuriyet*, nr. 2298, 29 Eylül 1930, s. 1.

471. Soyak, *A.g.e.*, s. 435.

472. *Aym Tarihi*, c. 23-54, nr. 79-81, Birinci Teşrin- Birinci Kanun 1930, s. 6646. Mustafa Kemal'in sözleri şu şekildeydi: "Bana öteden beri bu yolda teklifte bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkâr-ı umumiye biliniz ki, bu gibi teklifler asla hoşuma gitmemiştir. Benim gayem yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet hakimiyetini kuvvetlendirmek, ebedileştirmektir. Bu itibarla dediğiniz gibi, bir teklif benim idealimi cidden rencide eden bir manada telakkî ederim. Bu veya şu tefsire giden sözleri beni çok iyi tanıyan Türk milleti elbette benden daha iyi telakkî eder."

473. Zekeriya Sertel, *A.g.e.*, s. 196-199.

474. *A.g.e.*, s. 197.

475. *A.g.e.*, s. 199.

476. *Cumhuriyet*, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1930.

477. Yasa, nüfusu 500'den çok olan her belde veya belediye şubelerinin bir intihap şubesi olabileceğini öngörüyordu. (Madde XXXIII).

478. *Cumhuriyet* ve *Yarın*, 18 Ağustos 1930.

479. *Üç Devirde Bir Adam*, s. 509-510.

480. Mete Tunçay, sözü edilen kişinin Celal Bayar olabileceği görüşündedir. *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 271.

481. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 48-49, dipnot.

482. Soyak, *A.g.k.*, s. 125.

483. Örneğin 19 Ağustos tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle bir haber yer almaktadır: "Fethi Bey Yalova'ya gitti... Fırka katib-i umumisi Nuri, Ağaoğlu Ahmet, Ankara Meb'usu Talat beylerle dün Yalova'dan gelen Erzurum Meb'usu Tahsin Bey de fırka merkezinde teşkilat işlerile meşgül olmuşlardır.. Yeni belediye intihabına karar veren Serbest Fırka namzetlerini pek yakında tesbit ve ilan edecektir."

484. *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.

485. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 48.

486. İlmen, *A.g.e.*, s. 74.

487. *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930.

488. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 48.

489. *Hakimiyeti Milliye*, 24 Eylül 1930.

490. Siirt Meb'usu Mahmut, "Buhran", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3306, 27 Eylül 1930, s. 1.

491. *A.g.m.*

492. İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 23 Kasım 1961, s. 5.

493. *Yarın*, 22 Eylül 1930.

494. *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930.

495. Karpat, *A.g.e.*, s. 62 ve Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1971, s. 150.

496. *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1930.

497. *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1930.

498. *TBMM Z.C.*, C. XXI, Devre 3, İçtima 9, 84. İnikat, s. 48.

499. *Yarın*, 24 Eylül 1930.

500. Fethi Beyin iddiaları Meclis'in 15 Kasım 1930 tarihli birleşiminde dile getirilmiştir.

501. *Cumhuriyet*, 10 Teşrinievvel 1930.

502. Serbest Fırka lideri Fethi Bey, baskı ve yolsuzluk yapılan yerler olarak şu illeri saymıştır: Adana, Mersin, Konya, Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, Antalya, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya ve buralara bağlı ilçe ve kasabalar.

503. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 88.

504. *Vakit*, 15 Eylül 1930.

505. *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel 1930.

506. Fethi Beyin bildirisi şöyleydi:

"Aziz Türk Milleti'nin Cumhuriyetçi Evladı!'

Biliniz ki Cumhuriyet kanunları serbest intihap hakkını size temin etmiştir. Vicdan ve kanaatinize tâbi olarak ve kanundan başka bir şey

tanımıyarak bu hakkı kullanmak Cumhuriyet'e karşı vazifenizi yapmak demektir. Cumhuriyet'in Türk Milleti'ne temin ettiği haklar ve menfaatlar ancak bütün vatandaşlardan onun talep ettiği vazifeleri yapmakla kazanılabilir. Cumhuriyet ve vatanınıza karşı borcunuzu vicdanınız dairesinde eda ediniz. Reyinizi kanaatinize göre serbestçe veriniz." *Yarın*, 5 Teşrinievvel 1930.

507. M. Kemal'in seçimler karşısındaki tutumuna ilişkin ise, uzun yıllar kendisine hizmette bulunan Cemal Granda "Seçim öncesi Atatürk halkın nabzını yoklamak için karşısına çıkan herkese hangi partiyi tutacağını soruyor, alacağı karşılığı değerlendirerek, yurdun politik tansiyonunu ölçmeğe çalışıyor[du]." demektedir. Turhan Gürkay, *Atatürk'ün Uşağı'nın Gizli Defteri, -Atatürk'ün 12 Yıl Hizmetini Gören Cemal (Çelebi) Granda'nın Hatıraları-*, İstanbul, 1971, s. 177.

508. *Yarın*, 4 Teşrinievvel 1930.

509. Serbest Fırka'nın İstanbul'daki adaylarının mesleki dağılımı şöyleydi:

5 eski milletvekili, 1 emekli hâkim, 2 öğretmen, 2 emekli büyükelçi, 1 eski adliye müfettişi, 13 tüccar, 1 başmühendis, 13 avukat, 2 çiftçi, 1 eski belediye başkanı, 1 mimar, 4 doktor, 1 profesör, 7 emekli asker, 1 emekli müsteşar, 1 eski kaymakam, 4 eski belediye meclisi üyesi, 1 emekli vali, 2 gazeteci, 1 ziraatçi, 1 emekli savcı, 3 bankacı, 12 memur (7'si çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunmuş), 1 kabzımal, 1 noter muavini, 1 nakliyat şirketi sahibi, 5 esnaf temsilcisi, 3 fabrikatör, 1 spor kulübü başkanı (Rum Spor Kulüpleri), 1 büyükelçilik başkâtibi. (Diğerlerinin meslekleri belli değil.) *Vakit*, 5 Teşrinievvel 1930, s. 8'deki aday listesinden. Serbest Fırka'nın toplam aday sayısı 120 idi ve ilçelere göre dağılımı da şu şöyleydi: Adalar 2, Bakırköy 4, Beykoz 6, Beyoğlu 42, Beyazıt 20, Fatih 24, Kadıköy 8, Sarıyer 6, Üsküdar 8. Öte yandan bu adaylar arasından Profesör Yusuf Ziya Bey, eski belediye meclisi üyelerinden Cemal Bey, doktor Rıfat Bey ile Osmanlı Bankası eski genel müdürü Keresteciyan Efendi adaylıklarından haberleri olmadığı gerekçesiyle çekilmişlerdir. *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1930.

510. *Cumhuriyet*, 9 Teşrinievvel 1930.

511. Siirt Meb'usu Mahmut, "Gayr-ı Müslim Türkler", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3325, 14 Teşrinievvel 1930, s. 1.

512. M. Asım, "Serbest Fırka'nın Namzetleri", *Vakit*, nr. 4578, 6 Teşrinievvel 1930, s. 5.

513. *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1930.

514. Arif Oruç, "Nereye Gidiyoruz", *Yarın*, nr. 298, 15 Teşrinievvel 1930, s. 1.

515. *Hakimiyeti Milliye*, 11 Teşrinievvel 1930.

516. Siirt Meb'usu Mahmut, "Bir Vazife", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3334, 23 Teşrinievvel 1930, s. 1.

517. Yunus Nadi, "Muhalefetin Şikayetleri", *Cumhuriyet*, nr. 2311, 12 Teşrinievvel 1930, s. 1.

518. Yunus Nadi, "Belediye İntihabatı", *Cumhuriyet*, nr. 2308, 9 Teşrinievvel 1930, s. 1.

519. Örneğin Bk. *Hakimiyeti Milliye*, 15 ve 17 Teşrinievvel 1930, *Akşam*, 17 Teşrinievvel 1930, *Vakit*, 8 ve 10 Teşrinievvel 1930.

520. "Bu Gidiş Nereye?", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3327, 16 Teşrinievvel 1930, s. 2. (İmzasız).

521. Yunus Nadi, "Muhalefetin Şikayetleri", Cumhuriyet, nr. 2311, 12 Teşrinievvel 1930, s. 1.

522. Siirt Meb'usu Mahmut, "Politikacılık, Vatandaşlık", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3326, 15 Teşrinievvel 1930, s. 1.

523. Necmettin Sadık, "Dikkat", *Akşam*, nr. 4312, 12 Teşrinievvel 1930, s.1. Yazara göre bu davranışının nedeni, ...etraftan muayyen prensipler etrafında birleşmiş, düşünceleri sarih muhalif bir zümre yerine, karma karışık kalabalığın müphem ve şüpheli uğultuları kulaklara geliyor" olmasıydı.

524. *Yarın*, 13 Teşrinievvel 1930.

525. Necmettin Sadık, "Cevaba Cevap", *Akşam*, nr. 4314, 14 Teşrinievvel 1930, s. 1. Fethi Beyle N. Sadık arasında Serbest Fırka'dan sonra meydana gelen polemiklere son bölümde değinilecektir. Ayrıca Necmettin Sadık'ın Serbest Fırka'nın danışıklı olarak kurulduğu yolundaki yazısından sonra iki farklı gazetede (*Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1930 ve *Son Posta*, 15 Teşrinievvel 1930) İstanbul seçimlerine ilginin, durma noktasına geldiği yolundaki haberler dikkat çekicidir.

526. Bu yerler için Bk. Weiker, *A.g.e.*, s. 115.

527. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 88.

528. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 11.

529. Samsun Valisi Kazım Paşa, SCF'nın kapatılmasından sonra görevden alınmış ve Samsun seçimleri de iptal edilmiştir. Bunun yanı-

sıra o zamana kadar il merkezi olan Silifke (İçel) de, ilçe haline getirilmiştir. Karpat, *A.g.e.*, s. 67.

530. İstanbul seçimlerin sonucu şöyleydi:

Toplam Seçmen Sayısı: 299.493 Geçerli Oy: 48.746, CHF 35.934, SCF 12.812, (KAYNAK: Vakit, 20 Teşrinievvel 1930) İstanbul'un bölgelerine göre oyların dağılımı:

BÖLGE: Fatih, Beyoğlu, Üsküdar, Sarıyer, Eminönü, Adalar, Bakırköy, Kadıköy, Beykoz, Geçerli Oy: 12.484, 8.672, 4.878, 2.873, 5.922,1.922, 3.141, 4.459, 4.395, CHF, 9.764,. 6.298, 3.387, 1.597, 5.010, 1.906, 2.061, 2.956, 2.955, SCF, 2.720, 2.374, 1.491, 1.276, 912, 16, 1.080, 1.503, 1.440

531. Mehmet Asım, "İzmir İntihabatı", *Vakit*, nr. 4593, 21 Teşrinievvel 1930, s. 1.

532. Soyak, *A.g.e.*, s. 436.

533. Aktaran Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 271-272.

534. Uran, *A.g.e.*, s. 215.

535. İsmail Hakkı, "Bizim Taptığımız Mustafa Kemal", *Yarın*, nr. 295, 12 Teşrinievvel 1930, s. 1. Yazının tümü için *bk.* Ek VII.

536. "Onların Tapındığı Mustafa Kemal", *Vakit*, nr. 4585, 13 Teşrinievvel 1930, s. 1. (İmzasız).

537. Reşit Galip, "Dalalet", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3326, 15 Teşrinievvel 1930, s. 2.

538. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 87. M. Kemal'in bu yazıdan hoşlanmadığını Fethi Bey de dile getirmektedir. *Bk.* Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 76

539. Bu konuda Ağaoğlu Ahmet ile Gazi arasında geçen tartışmalar ikinci yazı ile ilgili olarak Bk. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 86-91.

540. (Feridun) Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar -Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?* c. IV, İstanbul, 1955, s. 104.

541. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 85.

542. Cemal Kutay, *Türkiye'de İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. XX, nr. 26-27, Ocak 1962, s. 11837.

543. Arif Oruç, "Millet Büyük Adam Bekliyor", *Yarın*, nr. 299, 16 Teşrinievvel 1930, s. 1. Yazının bütünü için *bk.* Ek VIII.

544. Çünkü, onlar tarafından Yarın gazetesi Serbest Fırka'nın organı, Arif Oruç da partinin ileri gelenlerinden kabul ediliyordu. Örneğin *bk.* Siirt Meb'usu Mahmut, "Gazi ve Başvekalet", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3336, 25 Teşrinievvel 1930, s. 1.

545. Siirt Meb'usu Mahmut, "Gazi'nin Aziz Şahsiyeti", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3331, 20 Teşrinievvel 1930, s. 1.

546. Mehmet Asım, "Sis Basıyor", *Vakit*, nr. 4591, 19 Teşrinievvel 1930, s. 5.

547. "Kelle İstiyoruz Siyaseti", *Vakit*, nr. 4589, 17 Teşrinievvel 1930, s. 1-2. (İmzasız).

548. Siirt Meb'usu Mahmut, "Gazi ve Başvekalet", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3336, 25 Teşrinievvel 1930, s. 1.

549. Hakkı Tarık, "Gazi'nin Mevkii", *Vakit*, nr. 4590, 18 Teşrinievvel 1930, s. 1-2.

550. Gazi bunu şöyle ifade etmiştir: "İki taraftaki arkadaşlar benim gibi düşünseler ve benim sözümü dinlemiş olsalardı bu vaziyet olmazdı; fakat bir kere olan olmuştur... Şimdi biz işimize bakalım... Yapacağımız şey basittir; Devlet Reisliğinden çekilmek ve Partinin başına geçmek..." Soyak, *A.g.e.*, s. 441.

551. Falih Rıfkı, "Uçurum", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3339, 28 Teşrinievvel 1930, s. 2.

552. Falih Rıfkı, "Cumhuriyet", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3340, 29 Teşrinievvel 1930, s. 1.

553. Falih Rıfkı, "Hükümet Kuvvetleri", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3340, 29 Teşrinievvel 1930, s. 1.

554. Falih Rıfkı, "Köpek ve Taş", Milliyet'ten *Vakit*, nr. 4600, 28 Teşrinievvel 1930, s. 3.

555. M. Zekeriya, "Yalan ve İftira Değil, Yalnızca İşinize Gelmiyen Müessif Bir Hakikat", *Son Posta*, s. 93, 27 Teşrinievvel 1930, s. 3.

556. Ağaoğlu Ahmet, "Milli İrade Bu mudur?", *Son Posta*, nr. 97, 31 Teşrinievvel 1930, s. 5.

557. Falih Rıfkı, "Bir Cümle", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3342, 31 Teşrinievvel 1930, s. 1.

558. *Yarın*, 31 Teşrinievvel 1930.

559. *Yarın*, 7 Teşrinisani 1930.

560. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 74.

561. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri -TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, c. I, İstanbul, 1945, s. 351-352.

562. *Bk.* Bölüm IV, s. 127.

563. *Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

564. Mehmet Asım, "Gazi'nin Nutku Önünde", *Vakit*, nr. 4604, 2 Teşrinisani 1930, s. 1.

565. Falih Rıfkı, "Teşhis", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3343, 2 Teşrinisani 1930, s. 1. Falih Rıfkı'nın bu söylevden sonra, gerekirse Gazi'ye bile mukavemet edileceğini söylediği gözönüne alınırsa, bu sözlerin amacı daha iyi anlaşılacaktır. Bk. Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 96

566. Siirt Meb'usu Mahmut, "Nutuk Etrafında", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3344, 3 Teşrinisani 1930, s. 1.

567. Ağaoğlu Ahmet, "Gazi'nin Nutku", *Son Posta*, nr. 103, 7 Teşrinisani 1930, s. 1 ve 5.

568. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 96.

569. Kutay, *Türkiye'de İstiklal ve...*, s. 11871 ve Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, 2. Bs., İstanbul, 1966, s. 190.

570. *Son Posta*, 4 Teşrinisani 1930.

571. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 89.

572. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 76.

573. *A.g.e*, s. 76, Soyak, *A.g.e.*, s. 437, Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 99 ve Doğan, *A.g.e.*, s. 219.

574. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 76.

575. Adı geçen Milliyet gazetesi sahip ve başyazarlığını Siirt Meb'usu Mahmut'un yaptığı ve Hakimiyeti Milliye'den farklı bir gazeteydi.

576. *Cumhuriyet* ve *Vakit*, 8 Teşrinisani 1930.

577. *Cumhuriyet*, 10 Teşrinisani 1930.

578. *Yarın*, 10 Teşrinisani 1930.

579. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 76, İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 25 Kasım 1963, Kandemir, *A.g.e.*, s. 120.

580. Falih Rıfkı, "Tanzimat", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3348, 7 Teşrinisani 1930, s. 1.

581. Zeki Mesut, "Büyük Millet Meclisi", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3349, 8 Teşrinisani 1930, s. 1.

582. Arif Oruç, "Blok Meselesi", *Yarın*, nr. 327, 13 Teşrinisani 1930, s. 1-2.

583. *Yarın*, 15 Teşrinievvel 1930.

584. İktidar partisini ilgilendiren önemli sorunlarda çözüm yolları bulması için kendi bünyesinden seçtiği kırk milletvekilinden oluşan grup.

585. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 100.

586. *A.g.e.*, s. 100.

587. Kutay, *Türkiye'de İstiklal ve...*, s. 11873.

588. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 77, Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 103.

589. Nitekim Fethi Okyar'ın oğlu Prof. Dr. Osman Okyar, kendisi ile yapılan telefon görüşmesinde, babası için bu sözlerin partiyi kapat demek olduğunu söylemiştir.

590. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 77.

591. *A.g.e.*, s. 79, Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 105.

592. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 79.

593. Selek (Haz.), *İsmet İnönü...*, s. 230.

594. Başar, *A.g.e.*, s. 28.

595. *Vakit*, 4 Teşrinisani 1930.

596. İçişleri Bakanı'nın aynı oturumda söylediğine göre, katılım önceki seçimlere göre üç kat fazla olmuştur.

597. *TBMM Z.C.*, Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat, s. 16-22.

598. *TBMM Z.C.*, Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat, s. 41.

599. *TBMM Z.C.*, Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat, s. 47-48.

600. Şükrü Kaya'nın konuşmasının tümü için bk. *TBMM Z.C.*, Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat, s. 47-69.

601. *TBMM Z.C.*, Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat.

602. Karaosmanoğlu, *A.g.e.*, s. 105.

603. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 109. Ancak Fethi Beyin bu başarısında, gelişmeler karşısında duyduğu öfkenin ve partiyi kapatmaya karar verdiklerinden bazı hesapları göz önünde tutma zorunluluğunu duymamış olmasının etkisi olduğu da söylenebilir.

604. İsmet Paşa ilk metnin başlangıcında yer alan Büyük Reis ifadesindeki Reis sözcüğüne ve metindeki Gazi'nin ısrar, *teşvik ve tasvib* ile kurulmuş olan Fırka ifadesindeki ısrar, teşvik ve tasvip deyimlerine karşı çıkarak değiştirilmesini istemiş ve ilk ifadedeki Reis sözcüğü ile ikinci ifadedeki sözcüklerden ısrar metinden çıkarılmıştı. Ancak fesih bildirisindeki Bu şartlar dahilinde memlekette ikinci bir fırka muhaldir ifadesi Fethi Bey tarafından Ben ve arkadaşlarım bunu muhal addediyoruz. İtiraz edenler istiyorlarsa buyursunlar, kendileri tecrübe etsinler sözleriyle reddedilmiştir. *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 116-118.

605. *Son Posta*, 18 Ağustos 1930. Fesih bildirisinin İçişleri Bakanlığındaki metni için bk. T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, c. II, Ankara, 1950, s. 73. Bu metinde yukarıdaki bildirinin son cümlesi yerine yalnızca, "Keyfiyeti arzederim efendim" ibaresi yer almaktadır.

606. *Yarın*, 18 Teşrinisani, 1930.

607. Arif Oruç, "Fırkanın Feshi", *Yarın*, nr. 332, 18 Teşrinisani 1930, s. 1.

608. *Son Posta*, 19 Teşrinisani 1930.

609. *Son Posta*, 20 Teirinievvel 1930.

610. Falih Rıfkı, "Fesih", *Hakimiyeti Milliye*, nr. 3358, 18 Teşrinisani 1930, s. 1.

611. *Bk.* Yunus Nadi, "Serbest Fırka Nasıl İnfisah Etti", *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1930, "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1930, "S. C. Fırkası Niçin Yaşamadı", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1930 ve "Yeni Fırkanın Feshi", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1930.

612. Hakkı Tarık, "SCF Niçin Yaşamadı?", *Vakit*, nr. 4621, 19 Teşrinievvel 1930, s. 6.

613. *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1930.

614. Örneğin bk. *Son Posta*, 24 Eylül 1930. Ayrıca, henüz SCF'nın fesih haberi gazetelere yansımadan Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir haberde, Gazi'nin 17 Kasım günü saat 15.00'te Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya ve Samsun'u kapsayan bir Anadolu gezisine çıkacağı duyuruluyordu. *Hakimiyeti Milliye*, 17 Teşrinisani 1930. Bu nedenle gezi, Serbest Fırka'dan sonra çıkılmış bir gezi olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, bu partinin varlığında, Mustafa Kemal'in kendisine söylenenleri bizzat yerinde görmek, halkın nabzını tutmak; böylece durum hakkın-

da bizzat kendinin bir kanı sahibi olmak istemesinin böyle bir geziye çıkılma kararının verilmesinde asıl etken olduğu söylenebilir. Nitekim 6 Teşrinisani 1930 tarihli *Son Posta*'da, "Serbest Fırkalılar'ın Gazi'nin bu gezi sırasında halkla temas ettiğinde, aleyhlerinde yapılan propagandanın ne derece yanlış olduğunu anlayacağı söyledikleri" şeklinde bir haber yer alıyordu. Ayrıca kendisine partiyi kapatma kararını iletmeye geldiklerinde Gazi Fethi Beyden, bu kararın gezisinden sonraya bırakılmasını istemiş, ancak bu istek kabul edilmemişti. Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 81

615. Walter F. Weiker, "Serbest Fırka -Başarı veya Başarısızlık", *Forum*, c. XIII, nr. 168, 1 Nisan 1961, s. 12.

616. Doğan, *A.g.e.*, s. 217.

617. *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1923-1933)*, Ankara, 1933, s. 422'den aktaran Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, 1994, s. 15.

618. Örneğin bk. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul, 1983, s. 54-57, Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1994, s. 320-328 ve Baydur, A.g.e., s. 71-75. Hamdullah Suphi TANRIÖVER, Hasan Ferit CANSEVER, Samet AĞAOĞLU ve M. Uluğ İĞDEMİR'İN görüşleri.

619. Kadrocular ve görüşlerini konu alan bir çalışma için bk. Ertan, *A.g.e.*

620. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, 1943, s. 258.

621. Topuz, *A.g.e.*, s. 149.

622. Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi...*, s. 44.

623. *Vakit*, 25 Kanunuevvel 1930.

624. Ağaoğlu Ahmet, "Vicdan Azabı Duymayanlara", *Son Posta*, 12 Kanunusani 1931'den Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 219-222.

625. Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim -10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 435.

626. Bu tartışmalar için *bk.* Fethi Okyar, *A.g.e.*, s. 93-96.

627. Serbest Fırka döneminde iktidara karşı fazla sivrilmeyen ve parti kapandıktan sonra bağlılıklarını bildiren diğer milletvekilleri ise CHF'na geri dönecekler, ancak Nuri (Conker) ve Ali Galip dışındakiler 1931 seçimlerinde Meclise giremeyeceklerdir.

628. Mehmet Asım, "Serbest Fırka Liderine Cevap", *Vakit*, nr. 4535, 24 Ağustos 1930, s. 5.

629. Atay, *Çankaya...*, s. 464.

630. *Bk.* Bölüm IV, s. 110.

631. Her iki görüş için de bk. Bölüm V, s. 141-142.

632. Nitekim Demokrat Parti'nin İzmir İl Başkanlığını yapmış olan Ekrem Hayri Üstündağ "Eğer Serbest Fırka tecrübesini geçirmemiş olsaydık, İzmir'de birçok yerde Demokrat Parti'yi kurmakta büyük güçlükler çekecektik. 15 yıl evvel Serbest Fırka'da görev yapmış olanların önemli bir kısmı Demokrat Parti'de yer aldılar" demektedir. Osman Okyar- Mehmet Seyithanoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, s. 189.

EKLER

Ek I

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programı

Madde - 1

Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasları millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilaistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde - 2

Vergiler, millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmıyacak ve halkın takat-ı hududunu *aşmıyacak* derecede tahfif edilecektir.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde - 3

Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve israflara karşı mücadele eder.

Madde - 4

Fırka, paramızın biran evvel tesbiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek istiyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde - 5

Fırka, vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icab eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayr-ı kabil görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde - 6

Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkilatsız usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin ziraî kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde - 7

Dahili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsî olunacaktır.

Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyetleri arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve haricî piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde - 8

Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sür'at ve sühunetle gördürülecektir. Rüşvet ve suiistimallere karşı bilamerhamet mücadele edilecektir.

Madde - 9

Mahkemelerin sür'atle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde - 10

Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette teşrik-i mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde - 11

Fırka, tek dereceli intihap usulünün ve siyasî hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, Ali Fethi Okyar, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İst., 1987, s. 57-59; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Bs., İst., 1994, s. 229-231.

Ek II

Serbest, Lâik, Cumhuriyet Fırkası Yasası

Umumî Esaslar

Birinci Kısım

1- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet usulünü millî hakimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul eder.

2- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası'nın esas gayesi, Cumhuriyet'in istilzam ettiği şartları tatbikat sahasında tahakkuk ettirmektir.

3- Bu gayeye vasıl olabilmek için fırka, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Türk vatandaşlarına vaadettiği bütün salahiyet ve hakları her türlü halden siyanet etmeği taahhüt eder.

4- Vicdan hürriyeti, mesai serbestisi, fikir, kalem ve içtima hürriyetleri, icra kuvveti murakabe ve kontrol salahiyeti ve halk kütlelerinin belediye ve vilayet idarelerinde kendi işlerini kendileri görmeleri esası fırkanın hassaten benimsediği umdelerdir.

5- Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mâni olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umum menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek fırkanın varmak istediği gayedir.

6- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası'nın müessisi sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Beyefendidir.

İkinci Kısım

Fırkaya Girmenin Şartları

7- On sekiz yaşını ikmal etmiş, siyasî ve medenî hukuktan mahrum edilmemiş, sui şöhretle tanınmamış, vatana karşı hıyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaşı programını benimsemek şartı ile Fırkaya girebilir.

Üçüncü Kısım

Fırka Teşkilatı

Köy ve Mahalle Ocakları

(Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkilatı aşağıdan yukarıya doğru yürür ve ilk nüvesi köy ve mahalledir).

8- Köy ve mahallelerdeki Fırka azaları aralarından biri reis olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti ve bir yedek aza seçerler.

9- Köy veya mahalle heyetinin adı: Ocak'tır.

10-Ocak aşağıdaki işleri görür

A) Azaları deftere kaydeder ve Fırkanın programı hakkında halkı tenvir, halk arasında halkın maddî ve manevî yükselmesine yardım edecek mektep, kooperatif, karşılıklı yardım müesseseleri gibi teşekküllerin husul bulmasına çalışır.

B) Fırkanın nahiye idare heyetiyle muhaberede bulunur. Fırkanın köy ve mahalledeki vaziyeti hakkında oraya malumat verir, oradan bu hususa ait alacağı talimatı tatbikat ve her türlü seçimlerde Fırkanın kazanması için çalışır, azadan Fırka aidatını toplar, köy ve mahalle ocağının yıllık bütçesini hazırlar.

Mahalle ve Köy Ocağının Nahiye Ocağı Vardır.

Nahiye Ocakları

11- Nahiye ocağı beş kişiden teşekkül eder.

12- Nahiye ocağı haftada beş kere içtima eder ve aşağıdaki işler ile uğraşır:

A) Köy ve mahalle ocakları ile muhabere eder. Köy ve mahalle ocaklarına talimat verir. Fırka programının anlaşılması müşkül görülen kısımları hakkında onlara izahat verir ve o yolda halka konferanslar ve mev'izeler verilmesi için tedbirler alır, ocakları çalışmaya sevkeder, halk arasında faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin husule gelmesi ve seçimler zamanında Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

B) Kaza ocakları ile muhabere eder, bu ocağa nahiye ve köy ocaklarının faaliyetlerine, Fırka programının halk yaşayışında husule getirdiği değişiklikler ve nahiye halkının ihtiyaç ve arzularına dair malumat verir. Ve bu hususlara dair kaza ocağından talimat alır.

C) Nahiye ocağının hesap defterini tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Kaza Teşkilatı

Nahiye ocağının fevkinde kaza ocağı vardır.

13- Kaza ocağı, kaza kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibarettir. Bunların birisi reis, birisi kâtip, birisi de muhasebeci olur.

Üç kişi de yedek bulunmak üzere seçilir.

14- Kaza ocağı haftada bir kere toplanır. Aşağıdaki işleri görür:

A) Nahiye ocakları ile muhabere eder, nahiye ocaklarına talimat verir. Bu ocakların çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının anlaşılması için izahat verir, programın nahiye halkı arasında yayılmasına ve seçimler esnasında Fırka namzetlerinin kazanmalarına çalışır.

B) Vilayet ocağı ile muhaberede bulunur. Fırka teşkilatının kaza dahilindeki faaliyetlerine, Fırka programının kaza halkı üzerindeki tesirlerine, Fırkanın kazadaki vaziyetine, kaza halkı-

nın ihtiyaçlarına ve arzularına bu hususiaki Fırkaca yapılması lazım gelen tedbirlere ait malumat verir ve onlardan aldığı talimata göre hareket eder.

C) Kaza ocağı hesaplarını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Vilayet Teşkilatı

Kaza teşkilatının fevkinde vilayet teşkilatı bulunur.

15- Vilayet ocağı birisi reis, birisi kâtip, birisi muhasebeci olmak üzere dokuz kişiden teşekkül eder ve vilayet kongresi tarafından intihap olunur.

Vilayet ocağı on beş günde bir toplanır. Ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A) Fırkanın merkez ocağı ile muhabere eder. Vilayet dahilindeki merkez teşkilatının açılmalarına, Fırka azalarının miktarına, Fırka ve halk arasındaki alaka ve münasebetlere ve ahalinin arzu ve ihtiyaçlarına ve Fırkaca yapılabilecek işlere ait malumat verir ve Fırka teşkilatına bildirir.

B) Kaza ocaklariyle muhabere eder, Fırkanın merkez ocağından aldığı talimatları ve tamimleri tebliğ eder, kaza teşkilatının çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının kaza ocakları tarafından anlaşılması için izahat verir, kaza ocaklarına halkı irşad zımnında yapılması faydalı olan konferanslar ve mev'izeler için mevzular hazırlar ve her türlü seçimlerde Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

C) Vilayet idare heyetinin hesabını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Merkez Ocağı

Vilayet ocaklarının, Fırkanın bütün teşkilatının fevkinde merkez ocağı bulunur.

16- Bir umumî reisten ve bir umumî kâtipten ve bir muhasiple dokuz azadan mürekkep olan merkez ocağı büyük kongre

tarafından seçilir. Bunlara ilaveten beş kişi yedek aza olmak üzere intihap olunur.

17- Merkez ocağı ayda üç kere toplanır ve mürettep adedinin mutlak ekseriyeti ile müzakereye başlar ve kararlar verir.

18- Merkez ocağı aşağıdaki işleri görür:

A) Memleketin fırka ocakları üzerinde nezaret eder.

B) Bu teşkilatla muhaberede bulunarak Fırkanın işlemesi hakkında malumat alır ve icap eden kararları ve tedbirleri ittihaz eder.

C) Fırkanın programına ve vaziyetin icabatına göre halkı tenvir etmek üzere Fırka teşkilatına tamimler yazar, direktifler verir ve konferanslar tertibi için mevzular hazırlar.

D) Kaza ve vilayet merkezlerinde, şehir ve vilayet meclislerine intihap olunacak Fırka namzetlerini ait oldukları şehir ve vilayet teşkilatı ile muhabere ederek tespit eder.

E) Mebus intihabında intihap daireleri ile anlaşarak Fırka namzetlerini gösterir.

F) Büyük kongrenin encümenlerine ait layihaları ve merkez bütçesini ve teşkilat kadrolarını hazırlar.

G) Senede hiç olmazsa bir kere merkez ocağı azasından münasip görülenler teftişe çıkar ve Fırkanın memleketteki teşkilatı ve faaliyeti hakkında merkez ocağına rapor verirler.

Dördüncü Kısım

Fırka Kongreleri

Fırka kongreleri de, Fırka teşkilatı gibi aşağıdan yukarıya doğru yürür.

Mahalle ve Köy Kongreleri

19- Mahalle ve köy ocakları yılda bir kere kongre akdederler.

20- Mahalle ve köy kongrelerine mahalle ve köy içinde Fırkaya girmiş bütün vatandaşlar iştirak ederler. Fakat müzakereye

başlanması için Fırkaya kaydedilmiş olan azanın nısfından bir fazlasının hazır bulunması şarttır. Bulunmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır.

21- Mahalle ve köy kongreleri aşağıdaki işlerle uğraşır:

A) Kendilerine bir reis ve bir kâtip seçerler.

B) Fırkanın geçen sene esnasında nasıl çalıştığını, görülen noksanları, halkın takviye ve irşadı ve Fırkanın daha müsmir çalışması için neler lazım geldiğini, köy halkının ihtiyaçlarını serbestçe müzakere ve tetkik eder, kararlarını nahiye ocağına bildirir.

C) Köy ocağının raporunu müzakere, hesapların ve yıllık bütçesini tetkik eder.

D) Ocak azası ile nahiye kongresine gidecek olan ocak mümessillerini seçer.

Nahiye Kongreleri

22- Nahiye kongreleri, nahiye dahilindeki köy ve mahalle ocaklarındaki birer mümessilden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

23- Kongre azalarının nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır azalarla açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendisine bir reis, bir katip intihap eder.

B) Nahiye ocağının raporunu, geçen sene esnasında faaliyetini, Fırkanın nahiyedeki vaziyetini, icap eden tedbirleri, nahiyenin ihtiyaçlarını, nahiye ocağının sarfiyatını, yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları kaza ocağına gönderir.

C) Kaza ocağına girecek üç mümessili seçer.

Kaza Kongreleri

24- Kaza kongreleri kaza dahilindeki nahiyeler tarafından gelecek üçer mümessilden teşekkül eder. Ve senede bir kere içtima eder.

25- Kongre azalarının nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendisine bir reis, bir katip seçer.

B) Kaza ocağının raporunu, yıllık faaliyetini, Fırkanın kazadaki vaziyetini, icap eden tedbirleri, kazanın ihtiyaçlarını, kaza heyetinin sarfiyatını ve yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları vilayet ocağına gönderir.

C) Vilayet kongresine gidecek dört mümessili seçer.

Vilayet Kongreleri

26- Vilayet kongresi vilayet dahilindeki kazalar tarafından gönderilen beşer mümessilden teşekkül eder. Ve yılda bir kere toplanır.

27- Kongre azanın nısfından bir fazlası ile müzakereye başlar. Ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendine bir reis, bir ikinci reis ve iki kâtip seçer.

B) Beşer kişiden ibaret olmak üzere yasa, layiha ve hesap encümenleri teşekkül eder.

C) Vilayet ocağı tarafından verilen raporların, Fırkanın geçen sene esnasında vilayet dahilindeki faaliyetlerini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları merkez ocağına gönderir.

D) Vilayet ocağı azaları ile büyük kongreye gidecek üç mümessil seçer.

Büyük Kongre

28- Büyük kongre senede bir kere merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde toplanır. Merkez ocağı büyük kongreyi zamanından evvel de toplanmaya çağırabilir.

29- Büyük kongre, vilayet kongreleri tarafından seçilmiş azamî üçer mümessil ile Fırkaya mensup mebuslardan teşekkül eder.

30- Kongre gelen azanın huzuru ile açılır. Ekseriyet bulunmadığı halde üç gün sonra hazır aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Umumî reis tarafından açılan kongre, kendisine muvakkat bir reis ve dört kâtip seçer.

B) Layiha, hesap, yasa ve murakabe encümenleri için yedişer kişi seçer.

C) Fırkanın bir senelik faaliyetini, merkez ocağının yaptıklarını, Fırkaya mensup mebusların Meclisteki faaliyetini, Fırka programına bakılıp bakılmadığını, Fırkanın memleketteki ve halk arasındaki hal ve vaziyetini, Fırkanın tekamül ve tealisi için neler yapılması lazım geldiğini, yasalarda lüzum görülen tadilatı, merkez ocağının sarfiyatını ve yeni bütçesini tetkik ve müzakere eder.

D) Lüzum gördüğü meseleleri yukarıda zikredilen encümenleri tetkik ve tahkikine havale eder ve encümenlerin verecekleri raporları müzakere eder.

E) Memlekete hitaben Fırkanın bir senelik faaliyeti ve gelecek sene yapacağı işler hakkında beyannâmeler kaleme alır.

31-Merkez ocağını seçer.

32-Kongrenin müzakereleri alenidir. Fakat icabında hafî celse de yapar.

33-Müzakere kâtipler tarafından zaptolunur.

34-Kongre kararlarını hazır azanın mutlak ekseriyetiyle verir

Beşinci Kısım

Fırka Gurubu

35- Fırka gurubu, Büyük Millet Meclisindeki Fırkaya mensup azalardan teşekkül eder.

36- Mebuslar gurubu, Fırkanın programına göre hareket etmek, Fırka programının kanunlara tatbikına çalışmak, ocak tarafından Fırka programına tevfikan verilen direktiflere bakmakla mükelleftir.

37- Mebuslar gurubunun reisi, merkez ocağı reisi bulunmadığı takdirde umumî reistir.

38- Gurubun müzakereleri zaptolunur.

39- Meclis gurubu hiç olmazsa beş günde bir toplanır. Fakat Reis ve gurup azasından on beş kişinin isteği üzerine, grup daha evvel de toplanabilir.

40- Gurubun kararları hazır azanın nısfından bir kişinin fazlalığı ile verilir. Verilen kararlara bütün azaların tebaiyet etmeleri mecburidir. Hazır bulunmayan azalar verilen kararlardan haberdar olmakla mükelleftirler.

41- Gurup namına yalnız reis söz söyleyebilir. Fakat herhangi bir mesele dolayısiyle reis bu salahiyetini gurup azasından münasip gördüğü zata verebilir.

42- Guruba mensup mütehassıslar ihtisaslarını alakadar eden meselelerin müzakerelerine hazırlanmak ve bu gibi meselelerin Fırkanın programına göre halline çalışmakla mükelleftirler.

43- Gurupça müzakere edilip karar altına alınmayan meselelerin müzakeresine gurup azası rey ve fikrinde serbesttirler. Bununla beraber gerek fikirlerinde, gerek reylerinde Fırkanın umumî programına göre hareket etmek mecburiyetindedirler.

44- Gurubun kararları alınmadan istizah yapılamaz. Sual için umumî reisin muvaffakiyeti elzemdir.

45- Millet Meclisinde Fırka programını alakadar eden meseleler müzakere edilirken Fırkaya mensup azanın hazır bulunması elzemdir.

46- Gurup reisinden müsaade alınmaksızın Meclisten mezuniyet alarak ayrılınmaz.

47- Fırkanın programına muhalif söz söylemek, yazı yazmak ve rey vermek yasaktır.

48- Fırka namzetlerinin kazanmaları ve Mecliste Fırka namına vaki olacak tekliflerin Meclisten geçmesi için çalışmak ve rey vermek borçtur.

49- Mebusluk nüfuzunu istimal ederek Devlet Hazinesini, ticarî ve iktisadî teşebbüsleri lehine izrar etmek Fırkaya mensup azalar için memnudur.

Altıncı Kısım

İnzibat Kaideleri

50- Fırkanın herhangi bir ocağının azası olarak özürsüz birbiri ardında beş defa içtimaa gelmiyenler istifa etmiş sayılırlar.

51- Yukarıda sayılı kaidelere bakmıyanlar ve Fırkanın manevî şahsiyetini halk nazarında düşürebilecek fiil ve harekette bulunanlar birinci defa ihtar, ikinci defa muvakkat ihraç ve üçüncü defa daimî ihraç kararına tâbi olurlar.

52- Mahalle, köy, nahiye, kaza ve vilayetlerde bu cezalar ocaklar tarafından verilir.

53- Fırka guruplarının ihtar ve muvakkat ihraç kararlarına merkez ocağı karar verir. Daimî ihraç cezası da gurubun umumî heyeti tarafından verilir.

54- Daimî ihraç cezasına uğrıyanlar, karara tebaiyet etmekle beraber umumî kongreye arz-ı keyfiyet etmek salahiyetini muhafaza ederler.

Haysiyet Divanı

55- Haysiyet divanı beş kişiden teşekkül eder. Ve fırka gurubu tarafından seçilir.

56- Divan kendine bir reis ve kâtip intihap eder.

57- Haysiyet divanı fırka gurubuna mensup azalar arasında çıkan ihtilafları hal ve fasleder.

58- İki taraf dinlendikten sonra -Divanca verilecek karar- üç gün zarfında gurubun reisine arzolunur. Reis beş gün zarfında kararı Fırka gurubuna arzeder.

59- Gurubun verdiği karar kat'idir.

Fırkanın Varidatı

60- Fırka masraflarını aşağıdaki varidatla karşılaştırır:

A) Fırkaya giren her azadan her ay en az beş kuruş alınacaktır. Kudreti olmıyanlar bu aidattan muaftır.

B) Fırka gurubunun azası aylık tahsisatlarından yüzde bir yardım (para)sı vereceklerdir.

C) Fırkaya giren aza bir defaya mahsus olmak üzere en az yirmi beş kuruş duhuliye verecektir. Kudreti olmıyanlar bundan muaftır.

Yasanın Tefsiri

Fırka yasasının tefsiri salahiyeti büyük kongreye münhasırdır.

Muvakkat Madde

Kongre akdoluncaya kadar vilayet ocakları merkez ocağından verilecek salahiyet üzerine teşekkül eder.

Vilayet ocakları kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy, mahalle ocaklarının teşkiline salahiyet verecektir.

Kaynak: T. C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, c. II, Ankara, 1950, s. 77-84. Ayrıca *bk.* Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982, s. 254-265. 28 Ağustos 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de fırka yasasının ilk iki bölümü yayınlanmıştır.

Ek III
Fethi Beyin Mustafa Kemal'e Yazdığı Mektup

Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettiğim gibi, hemen her sene mezuniyetle vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hali kalmadım. Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arzetmeliğime müsaade-i celilelerini istirham ederim:

Yek nazarda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, mevaddı iptidaiye fiyatlarında dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde az çok durgunluk vücuda getirmiştir. Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî müzayakaya bu umumî sebeplerden maada hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin amil olduğuna kaniim.

Hükümet, malî kudretimizle gayr-ı mütenasip ve bugünkü nesil için gayr-ı müsmir masraflara girmiş ve bu masrafları te-

min için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahilî sanatlar ve mahsullerimiz hakkiyle himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan ariz olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakârlıkların* büyük kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecnebi ithalatına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarfedilmiştir. Millî paramız endişeli surette sukut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı tedbir alınmamıştır.

Bu hallere ilaveten tevzii adalet hususunda ve dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak istemiyorum.

Hülasa, memleketimiz Lozan Ahitnamesinden beri her türlü kapitülasyon kuyudundan azade olarak geçirdiği sulh devrinde, köylülerimizin şükrana layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen, hasıl olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim.

Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin şekk ü şüpheden azade gayret ve hüsn-ü niyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an fariğ olmadım. Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisi'nin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten içtinap etmeleri sebebile Millet Meclisi'nde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayr-ı mes'ul denecek bir halde kalmıştır.

Zat-ı Riyasetpenahileri bu memleketi müthiş düşman istilalarına karşı hariçte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiniz. Bütün vatan evlatlarının şimdiye kadar hissetmedikleri istiklal ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten men'eden köhne tesisatı kaldırdınız ve Cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız.

Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükümet idaresi yerine hürriyet-i münakaşayı tesis etmek ve hükümetten millet işleri hakkında ciddi hesap istemeği temin etmek ve bu işlerde hata varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayelerinin husul bulmasına Cumhuriyetin banisi olmak sıfatile herkesten evvel zat-ı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem.

Cumhuriyetin âşıkı olmak sıfatile bu gayelerin husulü mukaddes emelimdir. Binaenaleyh, tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasile lâik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî ve iktisadî ve dahilî ve haricî siyasetlerinin birçok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusundayım.**

Zat-ı devletleri Reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumî reisi olmalarından naşî işbu siyasî arzumun nazar-ı devletlerinde ne yolda mazhar-ı telakkî buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum.

Cevab-ı devletlerini bekler ve en derin muhabbet-i kalbiyemle beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim, efendim.

Fethi

Kaynak: *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930; Ali Fethi Okyar, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İst., 1984, s. 54-57; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Bs., İst., 1994, s. 31-33.

* Fethi Beyin anılarında "para fedakârlıkları"nın biçiminde yer almaktadır

** Fethi Beyin anılarında "azmindeyim" olarak geçmektedir.

Ek IV

Mustafa Kemal'in Cevabı

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalaalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısile ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiilî riyaset İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifemin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğini fiilen ifa edeceğim tabiidir.

Hükümetin icraatına müteallik olarak serdeylediğiniz nokta-i nazarların zamanında mevzu-u bahs oldukça cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnüniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin âlî menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmıyarak yalnız Cumhuriyet Halk Fırkası reisi bile bulunsaydım, fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insanî ve siyasî ahlakına emin olduğum sizin gibi bir zatın

mütealalarını dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh Büyük Meclis'te aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet'in esaslarından sayarım. Bu itibarla, nokta-i nazarlarınızı takip için siyasî mücadeleye girmenizi bittabi hüsn-ü telakkî ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe, reisicumhurluğun uhdeme tevdî eylediği yüksek ve kanunî vazifeleri hükümette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz, efendim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

Kaynak: *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. Bs., İst., 1994, s. 33-35.

Ek V

Yunus Nadi'nin Mustafa Kemal'e Açık Mektubu

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası Binamız taşa tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezelî ve ebedî Şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz Şefimiz.

Yunus Nadi

Kaynak: *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

Ek VI

Gazi'nin Mektubu

Cumhuriyet Gazetesi Başmuharriri Yunus Nadi Beyefendiye

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektuba son günlerde İzmir'de vukua gelen hadiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını gördüğünden bahis ve vaziyetin açıklanması namına, hal ne ise ifadesi talep olunuyor.

Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum.

Hakikati Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerine hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor. Hakikati hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur.

Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

Resmî vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, bir sene mahiyetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmî vazifemin bana yüklediği bitaraflığı bozamaz.

İşaret olunan hadiseler arasında İzmir'de bir gazete idarehanesinde ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayışsız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlenmiştir. Bu gibi saldırıcılar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim Cumhuriyet gazetesine cevaben ve umumî efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal

' **Kaynak:** *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930.

Ek VII

İsmail Hakkı Beyin Yazısı

Bizim Taptığımız Mustafa Kemal

Phidias antikitenin en büyük sanatkârlarından biridir, fakat tarihe gömülmüştür.

Michel-Ange Rönesansın onun kadar büyük bir sanatkârıdır, fakat on altıncı asırda kalmıştır. Delacroix romantizmin en büyük kayasıdır. Fakat unutulmuştur. Phidias'dan başlayıp Delacroixya varan yüzümüzün her halkası Naturalisme maadininden yapılmıştır. Hal Anti - naturalistedir, istikbal surrealiste olacaktır.

Phidiaslar, Michel-Angelar, Delacroixlar maziyi işliyerek şöhret kazandılar, fakat istikbale musallat olmak şeametine uğramadılar... Ingres gibi intikal devirlerinde gelen simalar da vardır. Bunlar mazinin mirasını taşırlar ve istikbalin imkânını hazırlarlar.

***

Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın umumî reisi olan Mustafa Kemal değildir, dahi Ingres gibi mazinin mirasını, yani Türk Milletinin kuvayi maneviyesini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedî rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden Mutlak Mustafa Kemal'dir.

Bu takdirimiz tamamile hürdür. Çünkü benliğimizin mutlak ifadesidir.

Müderris
İsmail Hakkı

Kaynak: *Yarın*, 12 Teşrinievvel 1930.

Ek VIII
Arif Oruç'un Yazısı

Millet Büyük Adam Bekliyor

İntihabat dedikoduları uzayıp gidiyor. Vatandaşların belediye intihabatında bu derece hassas olmalarının sebepleri yanlış telakkilere meydan vermemelidir.

Türk vatandaşı, fırkacılık ihtiraslarına düşkün değildir. Memleket senelerden beri iktisadî çıkmaza sürükleyip sokmuş olan idaresizliklerden canı yanmış, bıkmış usanmış olduğu için karşısında gördüğü samimi teşekküle, Fethi Beyin fırkasına umumî alaka göstermişti.

Vatandaşların şu hareket ve tezahürleri, memleketin selamètini, saadetini kafil bir siyaset takibini istihdaf ediyordu.

Filhakika, İsmet Paşanın şayanı hürmet şahsiyetleri maalesef millî iktisat, millî umran ve nihayet millî sanayii beklenen inkişafa ulaştıracak kudret ve tesiri gösterememişti.

İşte milletin son heyecanlı belediye intihabına dört elle sarılmasının sebepleri bunlardır. Muhterem İsmet Paşanın, Millet Meclisi'nde ekseriyet kazanmaları, ciddi sıkıntılar çeken, hakiki ıstıraplar içinde vicdanı ağrıyan 14 milyon vatandaşın ümitlerini kırmış, kendilerini inkisara uğratmıştır. Tabii bu vatandaşlar arasında, muhterem İsmet Paşaya şahsen bağlı olanlar da bulunacaktı. Aksi iddia edilmek istenildiği taktirde, millî arzu ve

iradenin tecelli sahası olan belediye intihabatına bakmak kifayet edilebilir.

Fırka dedikoduları, intihap heyecanları arasında memleketin yeniden içine düşmekte bulunduğu müşkül şerait unutulur gibi olmuştur. Önümüzdeki çok kısa bir zaman zarfında, çok sarsıcı, çok güçlük ve ıstırap getirecek vaziyetlere doğru uçuyoruz. Bu gidişle önümüzdeki mahsul mevsiminde, korkulacak sadmelerin sarsıntısına maruz kalınmak ihtimalleri bütün dehşetiyle tecessüm ediyor, asıl endişe edilecek nokta da budur.

Milletin, memleketin kurtarılması neye tevakkuf ediyor, muhterem İsmet Paşa kendi yıllanmış Başvekaleti zamanında bu kurtuluş ihtiyaçlarını neden tatmin edememişlerdir? Şimdiden sonra etmelerine imkân var mıdır?

Belediye intihabında, yer yer, taraf taraf hassasiyet gösteren, heyecanlı sesini yükselten vatandaşların kahir ekseriyeti:

-Hayır ! diyor.

Şu halde Millet Meclisi'nde malum şartlarla ekseriyet fırkasına istinat eden İsmet Paşanın, memleket işlerinden keff-i yed eylemeleri nasıl ve ne suretle kabil olabilecektir?

İsmet Paşa çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış olan vaziyetten kurtarmağa muvaffak olabilecekler midir?

Milletle beraber, anavatan kendisini kurtaracak, refaha kavuşturacak demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor:

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri!

Çok büyük adamın, bu hususiaki cür'eti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına bağışlamaları temenni olunur.

Geçenlerde *Akşam* gazetesinde ilk defa bazı cümleleri layıkıyla zaptedilmemiş bir beyanat vardı. Bilahare, Mustafa Kemal Hazretlerinin tasrih eyledikleri şekilde teveccühü neticesinde, vatandaşlar hararetli iştiyaklara düşmüşlerdi.

Büyük yaradılışlı Adam hulasaten:

-İcap ederse ve millet temayül gösterirse, ben Reisicumhur-

luğu bırakarak, Başvekillik vazifesini deruhde etmeğe kemal-i tevazu ve minnetle müheyyayım.

Demişlerdi. Hakikaten milleti bunaltan müşkülatı, ancak ve münhasıran o, Mustafa Kemal yenebilirdi. Nasıl ki, kurtarmış, hazırlamış, hüsn-ü idare edilsin diye, bugünkü kabine reisi bulunan muhterem zatın ellerine emanet olarak tevdi etmişlerdi.

Vaziyet kendilerinin feragat-i nefs göstermelerini idare işlerini bizzat ellerine almalarını icap ettirecek şekillere girmiştir.

Millette, bu hususdaki temayül, temenniden ziyade, talep tezahürlerine kadar ilerlemiş bulunuyor.

Türk Milleti, Mustafa Kemal'in vefâkar vatandaşları, içine düşülen, şiddeti yıl geçtikçe ıstıraplar, ağrılar vererek artan malî, iktisadî buhranın ancak ve ancak Gazi'nin başında bilfiil ve bizzat bulunacakları, idare edecekleri kuvvetli mücadele ile, atlatılabileceği kanaatlerini taşımakla mühabidir.

Mustafa Kemal Hazretlerinin, bu mukaddes Türk yurdunda yalnız kendilerine layık olan Reisicumhurluk vazifesini, tevazu ile terkederek Başvekaleti deruhde etmek feragatini göstermeleri, tarihin bir mislini kaydetmemiş olduğu bundan sonra da etmemiş olacağı, fedakârlık, vatan ve millet aşkının veciz misali, nümunesi idi.

O, misilsiz feragati görüp okuyarak anlıyan millet, elbet şiddetli arzusunu izhar edecekti. Çünkü: Mustafa Kemal Hazretleri tarihte gelip geçmiş çok büyük şahsiyetlerden en yükseği idiler. Bilahare manası anlaşılan beyanatlarındaki feragatin ve memlekete hizmet duygularının fiil sahasına inkılabı anında, şerefli hayatlarına parlak ve fakat emsali görülmeyen bir sayfa daha ilave edileceği şüphesiz bulunuyor.

Şüphesiz Mustafa Kemal Hazretleri, icra kuvvetleri başına geçecek olurlarsa en temiz, en kudretli vekiller seçecekler, itimat ve tecrübe ettikleri kabiliyetli zevatın herbirine, iktidar ve ihtisasları dahilinde bulunan vazifeler vereceklerdi.

Yine kendilerinin pek vazih feragatleri neticesinde: Büyüklüğümüzün timsali vecizeleriyle, itimat ve muhabbetlerine

mazhar olan Fevzi Paşa Hazretlerinin Reisicumhurlukları neden mevzu-u bahs olmasın?

Mustafa Kemal Hazretlerinin, memleketin tabii, milletin fikrî ve medenî kaabiliyetlerini, kendi zatlarında toplayıp teksif etmeleri, milleti iktisadî ve malî cidale bir merkezden sevkeylemeleri, şu mes'ud neticeleri müjdeliyecektir.

Ortadaki müşkülatın Mustafa Kemal Hazretlerinin deha nuru karşısında eriyip gideceğine itikad kat'idir.

Millete çok candan iştiyaklarla, tehalüklerle beklediği büyük dehanın, bu suretle ve en kısa zamanda husul bulacağına da, kamil iman mevcuttur.

Mustafa Kemal Hazretleri, Başvekillik vazifesini almak için, milletin temayülü esasını dermeyan buyuruyorlardı.

Kendileri kudretli görüşlerile bilirler, bundan sonra da emin olabilirler ki, bu hususta asil Türk Milleti, yalnız temayülile değil, derin, hudutsuz, payansız ümit menbalarından kaynayıp coşarak taşan büyük arzular, tavsifi imkân haricinde bulunan iştiyaklar ile kendilerine mütehassir bulunuyor, dört gözle bekliyor.

Arif Oruç

Kaynak: *Yarın*, 16 Teşrinievvel 1930.

Kaynakça

AĞAOĞLU, Ahmet: *Devlet ve Fert*, İstanbul, 1933.

Serbest Fırka Hatıraları, 3. Bs., İstanbul, 1995.

Serbest İnsanlar Ülkesinde, İstanbul, 1930.

Üç Medeniyet, İstanbul, 1972.

AĞAOĞLU, Samet: *Babamın Arkadaşları*, 2. Bs. İstanbul, (Tarihsiz).

Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul, 1972.

AFETİNAN: *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1959.

İntihap, İstanbul, 1930.

AKKERMAN, Naki Cevat: *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara, 1950.

AKTAN, Reşat: *Türkiye İktisadiyatı*, Ankara, 1952.

Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları, Ankara, 1955.

ALLEN, Henry Elisha: *The Turkish Transformation -A Study in Social and Religious Development*, Greenwood Press, New York, 1968.

ALTAY, Fahrettin: *Görüp Geçirdiklerim -10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul, 1970.

ARALOV, S. İvanoviç: *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev. Hasan Ali Ediz, Ankara, 1985.

ARMSTRONG, H. C.: *Bozkurt*, İstanbul, 1996.

ATATÜRK, M. Kemal: *Nutuk*, c. I-II, 7. Bs. İstanbul, 1967.

Söylev ve Demeçleri -TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1918-1938), c. I, İstanbul, 1945.

Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), c. IV, Ankara, 1964.

ATAY, Falih Rıfkı: *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1955.
Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, 2. Bs, İstanbul, 1969.

AVCIOĞLU, Doğan: *Türkiye'nin Düzeni*, c. I, İstanbul, 1987.

AYDEMİR, Şevket Süreyya: *İkinci Adam*, c. I, 6. Bs, İstanbul, 1984
Menderes'in Dramı (1899-1960), 3. Bs., İstanbul, 1984.
Tek Adam (1922-1938), c. III, İstanbul, 1965.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet: *Cumhuriyet Tarihinin Kara ve Ak Günleri*, Ankara, 1960.

BAŞAR, Ahmet Hamdi: *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. Bs., Ankara, 1981.
Demokrasi Buhranları, İstanbul, 1956.
Başvekalet Müdevvenat Müdürlüğü Belediye Kanunu, Ankara, 1930.

BAYAR, Celal: *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, 1955.

BAYDAR, Mustafa: *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul, 1967.

BELLİ, Şemsi (Haz.): Makbule Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, Ankara, 1959.

BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.

BİLÂ, Hikmet: *CHP Tarihi (1919-1979)*, Ankara, 1979.

BORATAV, Korkut: *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Bs., Ankara, 1982.

CEBESOY, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar*, c. II, İstanbul, 1960.

CEM, İsmail: *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1970.

CONKER, M. Nuri: *Zabit ve Kumandan*, Ankara, 1981.

ÇAM, ESAT: *Siyasal Bilimlere Giriş*, İstanbul, 1981.

DAVER, Bülent: *Siyasal Bilime Giriş*, Ankara, 1968.

DOĞAN, Avni: *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 1964.

DUVERGER, Maurice: *Diktatörlük İstüne*, Çev. Bülent Tanör, İstanbul, 1965.

EMİROĞLU, Cezmi: *Türkiye'de Vergi Sistemi*, c. I-II, 1932.

ERER, Tekin: *Türkiye'de Parti Kavgaları*, 2. Bs., İstanbul, 1966.

ERTAN, Timuçin Faik: *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, 1994.

ERTOP, Konur: *Cumhuriyet (1924-1974)*, İstanbul, 1974.

Gazeteciler Cemiyeti: *Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü*, İstanbul, 1982.

GOLOĞLU, Mahmut: *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972.

Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara, 1974.

GREW, Joseph: *Atatürk ve İnönü. Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları*, Çev. Muzaffer Aslan, İstanbul, 1966.

GRONAU, Dietrich: *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, Çev. Gülderen Koralp Pamir, İstanbul, 1994.

GÜLALP, Haldun: *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara, 1983.

GÜRKAY, Turhan (Haz.): *Atatürk'ün Uşağı'nın Gizli Defteri - Cemal (Çelebi) Granda'nın Hatıraları-*, İstanbul, 1971.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü: *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, c. II, Ankara, 1950.

İLMEN, Süreyya: *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1951.

İNÖNÜ, İsmet: *Söylev ve Demeçleri, TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)*, c. I, İstanbul, 1946.

İNUĞUR, M. Nuri: *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Bs., İstanbul, 1982.

İSKİT, Server: *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, 1943.

İTİA Mezunları Derneği (Haz.): *Atatürk ve Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İstanbul, 1977.

KABAKLI, Ahmet: *Temellerin Duruşması*, 9. Bs., İstanbul, 1990.

KABASAKAL, Mehmet: *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Ankara, 1991.

KALAYCIOĞLU Ersin,

KANDEMİR, (Ferudun): *Siyasi Dargınlıklar - Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı*, c. IV, İstanbul, 1955.

KARAOSMANOĞLU , Y. Kadri: *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1955.

KARPAT, H. Kemal: *Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967.

KILIÇ, Ali: *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, 1955.

KINROSS, Lord: *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev.Necdet Sander , 9. Bs, İstanbul, 1984.

KONGAR, Emre: *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara, 1979.

KUTAY, Cemal (Haz.): Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.

Türkiye'de İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, c. XX, İstanbul, 1962.

KÜÇÜK, Yalçın: *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*, C. I., 4. Bs., İstanbul, 1985.

LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 3. Bs., Ankara, 1988.

LIPSON, Leslie: *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, 1973.

MARDİN, Şerif: *Din ve İdeoloji*, 2. Bs., İstanbul, 1983.

MUMCU, Ahmet: *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 6. Bs., İstanbul, 1981.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa: *Yakın Tarihimizde Bir Olay, Menemen Vakası*, İstanbul, 1991.

OKYAR, Ali Fethi: *Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi*, İstanbul, 1987.

SEYİTHANOĞLU: *Fethi Okyar'ın Anıları -Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara, 1997.

ÖZALP, Kazım: *Milli Mücadele (1919-1922)*, 2. Bs., Ankara, 1985.

ÖZBUDUN, Ergun: *Siyasal Partiler*, Ankara, 1974.

PARUŞEV, Paraskev: *Atatürk*, Çev. Naime Yılmaer, İstanbul, 1981.

PEKER, Recep: *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, 1936.

Sabih İzzet: *Serbest Cümhuriyet Fırkası ve Türk Milleti*, (İstanbul), 1930.

SAKAL, Fahri: *Ağaoğlu Ahmet Bey (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Samsun, 1995.

SANER, Nejat: *Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, İstanbul, 1975.

SARIBAY, Yaşar (Haz.): *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986.

SARINAY, Yusuf: *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1911-1931)*, İstanbul, 1994.

SELEK, Sabahattin (Haz.): İsmet İnönü, *Hatıralarım*, c. II, Anka ra, 1987.

SENCER, Muzaffer: *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1974.

SERTEL, Yıldız: *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, İstanbul, 1965.

SERTEL, Zekeriya: *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968.

SOYAK, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, c. II, İstanbul, 1973.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, İstanbul, 1976.

ŞENYAPILI, Önder: *Toplum ve İletişim*, Ankara, 1981.

TAŞDELEN, H. Musa: *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, 1997.

TBMM Kütüphane ve Dökümantasyon Müdürlüğü: *Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Ankara, 1982.

TİMUR, Taner: *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971.

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul, 1991.

TOPUZ, Hıfzı: *100 Soruda Türk Basını*, İstanbul, 1973.

TOYNBEE, Arnold: *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1971.

TÖKİN, Füruzan Hüsrev: *Basın Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 5. Bs., İstanbul, 1982.

Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952), İstanbul, 1952.

TUNÇAY, Mete: *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981.

Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı -Arif Oruç'un Yarın'ı (1933), İstanbul, 1991.

TURAN, İlter: *Cumhuriyet Tarihimiz -Temeller, Kuruluş ve Milli Devrimler*, İstanbul, 1969.

TURGUT, Nükhet: *Siyasal Muhalefet. Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye*, (İstanbul), 1984.

TÜFEKÇİOĞLU, Hayati: *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst.,1988.

URAN, Hilmi: *Hatıralarım*, Ankara, 1959

US, M. Asım: *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964.

Hatıra Notları (1930-1950), İstanbul, 1966.

UYSAL, Zeynep: *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul, 1991.

ÜLKEN, Yüksel: *Atatürk ve İktisat -İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Modeli*, Ankara, 1981.

WEIKER, Walter Fritz: *Political Tutelage and Democracy in Turkey -The Free Party and its Aftermath, E. J. BRILL*, Leiden, 1973.

YAZMAN, Aslan Tufan: *Atatürk'le Beraber-Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938)*, İstanbul, 1969.

YERASİMOS, Stefanos: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e)*, Çev. Babür Kuzucu, c. III, 2. Bs., İstanbul, 1977.

YETKİN, Çetin: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982

Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), İstanbul, 1983.

ZÜCHER, Eric Jan: *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1992.

Dönemi Konu Alan Romanlar

BUĞRA, Tarık: Yağmur Beklerken.

TAHİR, Kemal: Yol Ayrımı.

Makaleler, Bildiriler, Dizi ve Ansiklopedik Yazılar

FALİH RIFKI (ATAY)

"Asker Olmıyan Yerde Halk Cumhuriyeti Müdafaa Etmiştir", *Hakimiyeti Milliye*, 14 Temmuz 1930.

"Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, 17 Ağustos 1930.

"Vergi Meselesi", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Ağustos 1930.

"İç Kanun", *Hakimiyeti Milliye*, 22 Ağustos 1930.

"İttiham", *Hakimiyeti Milliye*, 24 Ağustos 1930.

"İkisi Arası", *Hakimiyeti Milliye*, 27 Ağustos 1930.

"Beyanname", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1930.

"Bir Haddi Var", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1930.

"Sivas Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1930.

"Bir Mektup - İnkılap Susmamalıdır", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1930.

"Hiçbir Tehlike Yoktur", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1930.

"1925-1930", *Hakimiyeti Milliye*, 7 Eylül 1930.

"Tehlike Nerede?", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1930.

"Tethiş", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1930.

"Hesap Yanlışı", *Hakimiyeti Milliye*, 11 Eylül 1930.

"Tepeden İnen Dalgalar", *Hakimiyeti Milliye*, 17 Eylül 1930.

"Protesto", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Eylül 1930.

"Uçurum", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Teşrinievvel 1930.

"Köpek ve Taş", Milliyet'ten alıntı olarak *Vakit*, 28 Teşrinievvel 1930.

"Cumhuriyet", *Hakimiyeti Milliye*, 29 Teşrinievvel 1930.

"Hükümet Kuvvetleri", *Hakimiyeti Milliye*, 29 Teşrinievvel 1930.

"Bir Cümle", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Teşrinievvel 1930.

"Teşhis", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Teşrinisani 1930.

"Tanzimat", *Hakimiyeti Milliye*, 7 Teşrinisani 1930.

"Fesih", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Teşrinisani 1930.

SİİRT MEB'USU MAHMUT (SOYDAN)

"Şimendifer Siyasetimiz", *Hakimiyeti Milliye*, 6 Ağustos 1930.

"İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar?", *Hakimiyeti Milliye*, 11 Ağustos 1930.

"Yeni Vaziyet", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Ağustos 1930.

"Yeni Fırka Etrafında", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Ağustos 1930.

"Bir Hakikat", *Hakimiyeti Milliye*, 22 Ağustos 1930.

"Hakikatı Unutmayalım", *Hakimiyeti Milliye*, 24 Ağustos 1930.

"Karşı Karşıya", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1930.

"Fırkalar Karşısında Gazi", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1930.

"İlk Temas", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Eylül 1930.

"Buhran", *Hakimiyeti Milliye*, 27 Eylül 1930.

"Gayr-ı Müslim Türkler", *Hakimiyeti Milliye*, 14 Teşrinievvel 1930.

"Politikacılık, Vatandaşlık", *Hakimiyeti Milliye*, 15 Teşrinievvel 1930.

"Gazi'nin Aziz Şahsiyeti", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Teşrinievvel 1930.

"Bir Vazife", *Hakimiyeti Milliye*, 23 Teşrinievvel 1930.

"Gazi ve Başvekalet", *Hakimiyeti Milliye*, 25 Teşrinievvel 1930.

"Nutuk Etrafında", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Teşrinisani 1930.

Dr. REŞİT GALİP

"Dalalet", *Hakimiyeti Milliye*, 15 Teşrinievvel 1930.

ZEKİ MESUT

"Büyük Millet Meclisi", *Hakimiyeti Milliye*, 8 Teşrinisani 1930.

N. H.

"Onu En İyi Tanıyanların Sesi", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Teşrinievvel 1930.

F. N.

"Bir Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Ağustos 1930.

VEDAT NEDİM

"Bu Ne Biçim Liberalizm", *Hakimiyeti Milliye*, 30 Eylül 1930.

(İMZASIZ)

"Bu Gidiş Nereye?", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Teşrinievvel 1930.

ARİF ORUÇ

"Hakikat Budur", *Yarın*, 22 Ağustos 1930.

"Açık Sözlü Olalım", *Yarın*, 18 Haziran 1930.

"Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz?", *Yarın*, 9 Ağustos 1930. O'na Yakışan Vecizeler, *Yarın*, 11 Ağustos 1930.

"Reisicumhur Gazi, Fırka Lideri Gazi", *Yarın*, 12 Ağustos 1930.

"Eriyen Milyonlar", *Yarın*, 15 Ağustos 1930.

"Türkiye Sanayi Memleketi Değildi, Fakat Ziraat Memleketiydi", *Yarın*, 17 Ağustos 1930.

"Başvekil Hata Ediyor ve Halk Fırkası Matbuatın Bugünkü Hali Bir Hayli Gariptir", *Yarın*, 18 Ağustos 1930.

"Kaldırım Politikacılığı", *Yarın*, 30 Ağustos 1930.

"Şimendifer Nutku", *Yarın*, 1 Eylül 1930.

"İzmir Meselesi", *Yarın*, 7 Eylül 1930.

"Başvekilin Emirnamesi", *Yarın*, 10 Eylül 1930.

"Başvekalet", *Yarın*, 24 Eylül 1930.

"Gazi Hazretleri", *Yarın*, 25 Eylül 1930.

"Doğru mu?", *Yarın*, 30 Eylül 1930.

"Hataların Tashihi", *Yarın*, 1 Teşrinievvel 1930.

"Nereye Gidiyoruz", *Yarın*, 15 Teşrinievvel 1930.

"Millet Büyük Adam Bekliyor", *Yarın*, 16 Teşrinievvel 1930.

"Blok Meselesi", *Yarın*, 13 Teşrinisani 1930.

"Fırkanın Feshi", *Yarın*, 18 Teşrinisani 1930.

APTÜLREZZAK

"Bugünden Niçin Memnun Değilim", *Yarın*, 30 Ağustos 1930.

ENSARİ BÜLENT

"Fethi Beyefendiye Müracaat", *Yarın*, 17 Ağustos 1930.

"Üç Şekil", *Yarın*, 6 Eylül 1930.

"Mahsul Para Etmeli", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930. "Halimiz Müşkül Fakat İstikbalimiz Emindir", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1930. "Reisicumhur Hz.leri Dahili Siyasette Bitaraftırlar", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930. "Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

"Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930.

"Cumhuriyet Halk Fırkası'na Gelince", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

"Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

"Fırkacılık Münakaşaları", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1930.

"Teşkilat-ı Esasiyeye Muhalif Kanun Var mı?", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1930.

"İktidar Meselesi", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930.

"İzmir Hadiseleri", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

"İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

"Açık Mektup", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

"Serbest Fırka Umumi Katibi", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1930.

"Bitaraflık Meselesi", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1930.

"Yeni Fırkanın Mahiyeti", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930.

"Belediye İntihabatı", *Cumhuriyet*, 9 Teşrinievvel 1930.

"Muhalefetin Şikayetleri", *Cumhuriyet*, 12 Teşrinievvel 1930.

"Serbest Fırka Nasıl İnfisah Etti", *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

"Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür", *Cumhuriyet*, 28 Teşrinisani 1930.

"S. C. Fırkası Niçin Yaşamadı", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1930.

"Yeni Fırkanın Feshi", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1930.

M. ZEKERİYA (SERTEL)

"Yeni Fırka Sağ mı Sol mu", *Son Posta*, 15 Ağustos 1930.

"Bitarafla Muhalifi Ayıralım", *Son Posta*, 31 Ağustos 1930.

"İmtihandan Nasıl Çıktık", *Son Posta*, 3 Eylül 1930.

"Halk Ne Zaman Sevinir", *Son Posta*, 6 Eylül 1930.

"İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebebi", *Son Posta*, 8 Eylül 1930.

"Halk Reyini Veriyor", *Son Posta*, 10 Eylül 1930.

"Hükümet Hangi Kuvvete İstinat Ediyor?", *Son Posta*,12 Eylül 1930.

"Yeni Fırka Şimdi Kuvvetlendi", *Son Posta*, 13 Eylül 1930.

"Devlet İdaresinde İnhisarcılık", *Son Posta*, 22 Eylül 1930.

"Serbest Fırka Kazandı", *Son Posta*, 3 Teşrinievvel 1930.

"Serbest Fırka'nın Hataları", *Son Posta*, 23 Teşrinievvel 1930.

"Yalan ve İftira Değil", Yalnız İşinize Gelmiyen Müessif Bir Hakikat, *Son Posta*, 27 Teşrinisani 1930.

AĞAOĞLU AHMET (AHMET AĞAOĞLU)

"Serbest Fırka'ya Meş'um Diyorlar", Şeamet Bunun Neresinde, *Son Posta*, 18 Teşrinievvel 1930.

"Milli İrade Bu mudur", *Son Posta*, 31 Teşrinievvel 1930.

"Gazi'nin Nutku", *Son Posta*, 7 Teşrinisani 1930.

"Yangın Var", *Son Posta*, 9 Teşrinisani 1930.

"Vicdan Azabı Duymayanlara", *Son Posta*, 12 Kanunusani 1930.

MEHMET ASIM (US)

"Yolumuzu Şaşırmıyalım", *Vakit*, 6 Nisan 1930.

"SCF Liderine Cevap", *Vakit*, 24 Ağustos 1930.

"Serbest Fırka'nın Namzetleri", *Vakit*, 6 Teşrinievvel 1930.

"Sis Basıyor", *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930.

"İzmir İntihabatı", *Vakit*, 21 Teşrinievvel 1930.

"Gazi'nin Nutku Önünde", *Vakit*, 2 Teşrinisani 1930.

HAKKI TARIK (US)

"Gazi'nin Mevkii", *Vakit*, 18 Teşrinievvel 1930.

"SCF Niçin Yaşamadı", *Vakit*, 19 Teşrinisani 1930.

(İMZASIZ OLANLAR)*

"Onların Tapındığı Mustafa Kemal", *Vakit*, 13 Teşrinievvel 1930.

"Kelle İstiyoruz Siyaseti", *Vakit*, 17 Teşrinievvel 1930.

* Hakkı Tarık'a ait olabilir.

NECMETTİN SADIK (SADAK)

"Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Sonucudur", *Akşam*, 19 Ağustos 1930.

"İş Çığırından Çıkmasın", *Akşam*, 6 Eylül 1930.

"Meclisteki Münakaşadan Çıkan Netice", *Akşam*, 6 Teşrinievvel 1930.

"Dikkat", *Akşam*, 12 Teşrinievvel 1930.

"Cevaba Cevap", *Akşam*, 14 Teşrinievvel 1930.

DİĞERLERİ

BARDAKÇI, Murat

"Bilinmeyen Mektuplar", *Hürriyet*, 10 Kasım 1995.

ÇAVDAR, Tevfik

"Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", c.IV, *CDTA*.

"Serbest Fırka", c. VIII, *CDTA*.

GEVGİLİLİ, Ali

"Türkiye Basını", c. I, *CDTA*.

İPEKÇİ, Abdi

"İsmet İnönü'nün Hatırası", *Milliyet*, 18 Kasım 1961.

"Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 18-30 Kasım 1961.

KEYDER, Çağlar

"İktisadi Gelişmelerin Evreleri", c. IV, *CDTA*.

MARDİN, Şerif

"Laiklik İdeali ve Gerçekler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları* (1923-1938), İstanbul, 1977

ÖYMEN, Altan

Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, İstanbul, 1982.

ÖZALP, Kazım

"Atatürk ve Cumhuriyet", *Milliyet*, 29 Ekim/ 3 Kasım 1963.

SOYSAL, Mümtaz, Fazıl SAĞLAM

"Türkiye'de Anayasalar", c. I, *CDTA*.

ŞAKİR, Ziya

"Serbest Fırka Nasıl Doğdu", Nasıl Öldü, *Tasvir*, 25 Haziran - 15 Ağustos 1945.

TEZEL, Yahya Sezai

"1923-1938 Dönemi Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları* (1923-1938), İstanbul, 1977.

TEZİÇ, Erdoğan

"1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler", *Atatürk ve Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları* (1923-1938), İstanbul, 1977.

TOPRAK, Binnaz

"Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Haz. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, 1986.

TOPRAK, Zafer

"Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları* (1923-1938), İstanbul, 1977.

TRAK, Ayşe

"Liberalizm - Devletçilik Tartışması", c. IV, *CDTA*.

TURAN, İlter

"Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986.

TUNÇAY, Mete

"Cumhuriyet Halk Fırkası", c. VIII, *CDTA*.

TURGUT, Nükhet

"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986.

WEIKER, Walter F.

"Serbest Fırka -Başarı veya Başarısızlık", *Forum*, c. XIII, s .168, 1 Nisan 1961.

Yararlanılan Gazete, Dergi ve Ansiklopediler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Son Posta

Vakit

Yarın

Milliyet , 18-30 Kasım 1961, 29 Ekim-3 Kasım 1963.

Hürriyet, 10 Kasım 1995.

Tasvir, 25 Haziran-15 Ağustos 1945.

Forum, C. XX, Son Posta. 167-168, 15 Mart-1 Nisan 1961.

Ayın Tarihi Dergisi, S. 79-81, Hariciye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Birinci Teşrin-Birinci Kanun, 1930.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

İslam Ansiklopedisi

İndeks

-A-

ABD 11, 42, 135, 193
Abdulhamid II. 54, 62
Abdullah Abidin 192
Adana 37, 61, 148, 177,
Adnan (Adıvar) 40
Afetinan 66
Afyonkarahisar 183
Ağaoğlu Ahmet 14, 27, 30, 31, 33, 35, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 70, 71, 72, 74, 84, 86, 90, 99, 107, 108, 113, 125, 132, 141, 143, 144, 149, 156, 163, 168, 172, 173, 185, 193, 194
Ağrı 45
Ahali gazetesi (Adana'da çıkan yerel gazete) 177
Ahmet İzzet Paşa Kabinesi 55
Ahmet Kadri 192
Ahmet Rıza 59
Akdeniz 78
Akşam Gazetesi 14, 35, 69, 84, 99, 109, 110, 154, 155, 192, 193
Ali (Çetinkaya) (Afyonkarahisar milletvekili): 183
Ali Fuat (Cebesoy) 36, 40
Ali Haydar (Yuluğ) (SCF'ye kendi iradeleri ile katılanlardan) 64, 71, 194
Ali Naci (Karacan) 31
Ali Saip (İstiklâl Mahkemesi üyelerinden) 192
Anadolu 27, 35, 59, 63, 124, 191
Anadolu Ajansı 89, 123
Anadolu Gazetesi 111, 112, 113, 134
Anadolu İhtilali 150
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 124
Anafartalar 61
Ankara 17, 27, 28, 37, 38, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 71, 78, 86, 88, 108, 119, 123, 124, 149, 168, 182
Ankara (Yakup Kadri'nin bir romanı) 18
Ankara Hükümeti 17, 29
Antalya 149
Ardağan 71
Arif Oruç (Yarın gazetesi başyazarı) 28, 29, 31, 32, 91, 101, 116, 133, 135, 140, 151, 152, 153, 164, 165, 166, 176, 189, 192, 192
Arnavutluk Harekatı 61
Asım Us (Dönemin gazetecilerinden) 50
Avrupa 17, 55, 56, 77, 79, 103, 175

Aydın 63, 71, 121
Aydınlık Dergisi (Şeyh Sait Ayaklanmasını teşvik ettiği gerekçesiyle kapatılan yayın organlarından) 23
Azerbaycan 58, 59

-B-

Balkan Savaşı 54, 61, 63
Balkanlar 193
Barzan (Irak'ta bir bölge) 45
Barem Kanunu 86, 87
Başar, Ahmet Hamdi 44, 131, 180
Behçet Kemal (Çağlar) 19
Behzat Arif (Yeni Asır gazetesi yazarlarından) 192
Belediye Kanunu 86
Berlin 61
Beyazıt 152
Beyoğlu 17, 156
Bilecik 64, 136
Bilgi Mecmuası (Türkçü dergilerden) 59
Birinci Dünya Savaşı 22, 28, 56, 59, 61, 63
Bulgaristan 32, 54, 157
Burhanettin Ali 113
Bursa 64, 135, 147
Büyük Taarruz 101

-C-

Cafer Tayyar (Eğilmez) 178
Celal (Bayar) 110
Cemal Paşa (İtihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden) 54, 55
Cezar, Yavuz 15
Cevdet Kerim (İnce dayı) (CHF İstanbul il yönetim kurulunda bulunanlardan) 100, 101, 125
CHF Tarihi (Hikmet Bila) 46
Conkbayırı 61
Cumhuriyet gazetesi 13, 32, 33, 58, 71, 74, 87, 91, 108, 109, 113, 117, 123, 124, 125, 137, 140, 150, 152, 156, 171, 191

-Ç-

Çanakkale 37
Çerkez Ethem 28, 135
Çukurova 43

-D-

Danonçiyon, Gabriyel (İtalyan şair) 103
Darülfünûn 163, 194
Demokrat Parti 12, 35, 52, 199
Denizli 111
Derviş Vahdeti 101
Doğan, Avni 191
Doğu Anadolu 45
Duverger, Maurice 52
Düyun-ı Umumiye (Komuttan bakılacak)

-E-

Edirne 53, 157, 158

Ege Bölgesi 107, 121
Ekrem (Uşaklıgil) (SCF kurucularından) 34, 35
Elazığ 64
Emir (Erişirgil) Bey 19
Enver Paşa 54, 55
Ergani 78
Erkân-ı Harbiye 53, 61
Erzurum 71
Eskişehir 28
Eşref Edib 59

-F-

Faik Muhittin (SCF İzmir il örgütünden bir gazeteci) 189
Falih Rıfkı (Atay) 27, 28, 40, 57, 70, 76, 77, 87, 92, 94, 116, 136, 167, 168, 171, 175, 176, 189, 192, 197, 198
Fatin Bey (Dönemin Bursa Valisi) 135
Fevzi (Çakmak) Paşa: 56, 164, 165, 178
Fırka Yasası 52
Fransa 54

-G-

Giresun 183
Goethe 163
Grew, Joseph (Dönemin ABD Büyükelçisi) 135
Güneş, Turan

-H-

Hakimiyeti Milliye gazetesi 13, 14, 27, 28, 33, 49, 59, 70, 76, 85, 87, 92, 93, 94, 97, 98, 103, 108, 109, 114, 122, 137, 140, 167, 171, 176, 189, 192
Hakkı Tarık (Us) 35, 165, 166, 183, 191
Halil Lütfi (Dördüncü) (Son Posta gazetesi yazarlarından) 34, 35
Halkevleri 19, 191
Halkın Sesi Gazetesi (İzmir'de yayınlanan yerel gazete.) 134
Hamdullah Suphi (Tanrı över) 27, 65, 130
Hareket Ordusu 54, 61
Harp Akademisi 61
Hasan Rıza (Soyak) (Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri) 124, 144, 166, 170
Haydar Rüştü (Öktem) (Anadolu gazetesinin sahibi ve Denizli milletvekili) 111, 112
Hermen Spirer Tütün Şirketi 29
Hikmet gazetesi (Şehbenderzâde Hilmi tarafından yayınlanan İslâmcı gazete. Sık sık kapatıldığı için çeşitli adlarla da yayınlanmıştır.) 59, 60
Hilmi Uran 124
Hizmet gazetesi (İzmir'de çıkan yerel gazete) 109, 111, 134
Hüseyin Cahit (Yalçın) 22
Hüseyin Ragıp (Baydur) 27

-I-

Irak 45

-İ-

İbrahim Süreyya (Yiğit) (SCF'ye katılan Kocaeli milletvekili) 64
İcra ve İflas Kanunu 75
İkinci Meşrutiyet 57, 58, 62
İnkılap gazetesi (Ali Naci Karacan'ın çıkardığı gazete) 31
İngiltere 59
İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) (Serbest Fırka İstanbul ocak başkanı) 161, 162, 163, 192
İran 45
İsmet Paşa Hükümeti 34
İstanbul 22, 23, 28, 32, 37, 38, 41, 43, 44, 50, 54, 55, 56, 59, 64, 71, 72, 76, 86, 88, 100, 125, 131, 135, 137, 143, 144, 145, 148, 149, 151, 152, 156, 157, 161, 189, 194
İstanbul Üniversitesi 15, 161, 194
İstiklâl Mahkemeleri 38, 63, 192
İsveç Haber Ajansı 140
İsviçre Medeni Kanunu 39
İş Bankası 41
İttihat ve Terakkî 40, 54, 55, 58, 59, 60, 63
İzmir 33, 35, 40, 43, 72, 77, 78, 83, 94, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 140, 147, 149, 157, 161, 169, 179, 182, 189, 192, 196
İzmir Hükümeti 116
İzmir İktisat Kongresi 41, 42
İzmit 31, 192

-J-

Jeun Ture gazetesi (Fransızca) 59

-K-

Kadro dergisi 191
Karadeniz 78
Kars 59, 71
Kayseri 190
Kazım (Dirik) Paşa (Dönemin İzmir Valisi) 110, 111
Kazım (İnanç) Paşa (Dönemin Samsun Valisi) 156
Kâzım Karabekir 36, 40
Kazım (Özalp) Paşa (Dönemin Meclis başkanı) 132, 152
Keskin gazetesi 37
Kırklar Heyeti 178, 191
Kocaeli 64
Konya 77, 149
Kusca Versay Sistemi 56
Kutay, Cemal 54
Kütahya 30, 61, 71
Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 63

-L-

Londra 56
Lozan Anlaşması 56

-M-

Mahmut Esat (Bozkurt) 108, 111
Mahmut (Soydan) (Siirt milletvekili ve Milliyet gazetesi başyazarı.) 27, 70, 98, 122, 126, 130, 147, 151, 153, 164, 171
Makbule (Atadan) Hanım 65, 71
Malta 55, 59, 60
Manastır 53, 54, 54, 59, 62
Manisa 121
Matbuat Kanunu 29, 192
Matbuat Umum Müdürlüğü 59, 61
Meclis-i Mebusan 54, 59, 62
Mehmet Asım (Vakit gazetesi başyazarı) 165, 171
Mehmet Emin (Yurdakul) 19, 63
Mehmet Tarık (Us) 35
Menderes, Adnan 199
Menemen Olayları 193
Mersin 148
Meynard, de Barbier 58
Millî Edebiyat 63
Millî Mücadele 28, 32, 36, 40, 45, 58, 59, 61, 63, 67, 112, 149
Milliyet gazetesi 126, 174, 175
Minber gazetesi (Fethi Bey tarafından çıkartılan gazete) 55
Mondros Mütarekesi 55, 183
Moskova 167
Mudanya Mütarekesi 183
Muğla 32
Mussolini 154
Mücadele gazetesi (Arif Oruç tarafından çıkartılan ve ilk sayısından sonra toplatılan gazete.) 32
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 27, 149, 150, 157

-N-

Nakiyettin (Yücekök) (Elazığ Milletvekili) 64
Necmeddin Sadık (Sadak) (Milletvekili, Akşam gazetesi başyazarı) 35, 69, 76, 84, 139, 154, 155, 193
Nejat Saner (Atatürk döneminde içişleri bakanlığı yapmıştır) 119
Niğde 64
Nuri (Conker) Bey (SCF genel sekreteri) 61, 71, 72, 88, 118, 119, 145, 173, 174, 175, 179, 180
Nutuk 39

-O-

Oktay, Cemil 15
Orient News (İstanbul'da İngilizce yayın yapan gazete. 1924 yılında kapatılmıştır.) 23, 37
Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 55

-Ö-

Örnek gazetesi (Çanakkale'de yayınlanan yerel gazete.) 37

-P-

Paris 17, 50, 52, 57, 58, 59, 82, 155, 177
Paris Barış Konferansı 59
Paris Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği 54
Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and its Aftermath (Walter F. Weiker) 11
Polonya 42

-R-

Rasim (Öztekin) (Bilecik milletvekili. Atatürk'ün emriyle CHF'den SCF'ye geçmiştir) 64, 136
Rauf (Orbay) 36, 40
Recep Peker 27, 30, 191
Refet (Bele) 36
Refik İsmail (Kakmacı) 64
Refik (Koraltan): 77
Renan, Ernest 58
Resimli Ay dergisi 23
Reşit Galip (Baydur) (Serbest Fırka'ya ilk katılanlardan. 1923'te Aydından milletvekili seçildi.) 63, 71, 72, 162, 163
Rusya 58, 59

-S-

Sabri Bey (Halk Fırkası azası 112
Saffet (Arıkan) Bey (CHF genel sekreteri) 175, 191
Sağlık Vekaleti 63
Salih Bozok 61
Samet Ağaoğlu 144
Samsun 43, 156, 190, 193
Saraçoğlu Şükrü Bey (Dönemin Maliye Vekili) 29
Sebilürreşad 23, 59, 60
Selanik 53, 54, 61
Selim Ragıp (Emeç) (SCF kurucularından) 34, 35
Senih (Hızıroğlu) 64
Serbesti gazetesi 101
Sertel, M. Zekeriya 34, 35, 85, 112, 116, 120, 132, 133, 138, 140, 141, 142, 168,
Sevr Anlaşması 56
Siirt 27, 70, 98, 122, 126, 130, 147, 151, 153, 166, 174
Silah gazetesi (Selanik'te yayınlanan İttihatçı gazete) 101
Sinop 64
Sivas 64, 78, 101, 102, 103, 107, 169
Sofya 55
Sofya Büyükelçiliği 54, 55
Son Posta gazetesi 13, 14, 30, 33, 34, 35, 85, 93, 94, 96, 97, 103, 109, 113, 115, 120, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 169, 172, 173, 189, 193
Sorbonne Üniversitesi 58

St. Petersburg Politeknik Enstitüsü 58
Suat Bey 152
Suriye 45
Süreyya (İlmen) Paşa (Türkiye'nin ilk özel girişimcilerindendir. SCF'na kendi iradesiyle katılan milletvekilleri arasında yer alıyor.) 64, 68, 90, 145, 194

-Ş-

Şebinkarahisar 63
Şefik Bey (İstanbul defterdarı) 148
Şehbenderzâde Hilmi (Hikmet gazetesi yayınlamıştır.) 58
Şer'iye vekameti: 36
Şeyh Sait Ayaklanması 23, 37, 38, 57, 63, 183
Şusa (Azerbaycan'da bir kent) 58
Şükrü Kaya (Dönemin içişleri bakanı) 77, 110, 115, 119, 148, 181, 182, 183

-T-

Tahsil-i Emval Kanunu 75
Tahsin (Uzer) Bey (Erzurum Milletvekili. Atatürk'ün emriyle SCF'na geçen milletvekillerinden.) 62, 71, 72, 143, 144, 145
Takrir-i Sükûn Kanunu 23, 39, 49, 131
Talat (Sönmez) Bey (SCF'li Ankara milletvekili) 62, 71, 149
Tanin gazetesi 22, 23
Tekaüt Kanunu 86
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 12, 23, 36, 37, 38, 39, 40, 52, 56, 57, 58, 72, 129, 131
Tercüman-ı Hakikat 59
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 166, 168, 176, 198
Tevfik Rüştü (Aras) (Dönemin dışişleri bakanı) 178
Teşviki Sanayi Kanunu 41, 42, 73
Tevhid-i Efkâr gazetesi 22, 23
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 36
The Times 37
Tokgöz gazetesi (Adana'da yayınlanan ve 1924 yılının sonunda kapatılan gazete) 23, 37
Trablusgarb 54, 61
Trabzon 90
Trakya 157,158
Türk Medeni Kanunu 39
Türk Ocağı 53, 63, 191
Türk Yurdu dergisi 59, 63
Türkiye 32, 36, 40, 41, 45, 50, 56, 58, 60, 61, 64, 70, 82, 135, 167, 168, 169
Türkiye Cumhuriyeti 52
Türkiye'de Siyasî Dernekler 52

-U-

Ulus gazetesi 28
Unutulan Yıllar (Niyazi Berkes) 19

-V-

Vakit gazetesi 14, 29, 35, 49, 50, 96, 110, 113, 114, 116, 150, 152, 157, 162, 165, 166, 171, 181, 190, 193, 195
Vatan gazetesi 23
Velid Ebüzziya 12
Verel, Oktay 15
Volkan gazetesi 101
Weiker, Walter F. 11

-Y-

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 18, 27, 68, 97, 185
Yalova 49, 50, 65, 71, 143, 145
Yarın gazetesi 13, 28, 29, 30, 31, 32, 49, 85, 94, 95, 96, 99, 101, 103, 107, 109, 113, 114, 121, 133, 135, 137, 139, 140, 146, 148, 151, 152, 153, 161, 163, 164, 169, 173, 177, 189, 192, 197
Yeni Asır gazetesi 120, 134, 192
Yeni Dünya gazetesi (Arif Oruç tarafından Eskişehir'de yayınlanmıştır.) 28
Yetkin, Çetin 11
Yunanistan 167, 168
Yunus Nadi (Abalıoğlu) 13, 32, 33, 69, 74, 87, 92, 97, 100, 117, 121, 122, 123, 124, 126, 139, 141, 153, 154, 190, 198
Yusuf Akçura 59

-Z-

Zeki Mesut (Hakimiyeti Milliye yazarlarından) 176, 198
Zeynal Ayaklanması (Doğu Anadolu'da 1930 yılında ekonomik sebeplerden dolayı meydana gelen ayaklanma) 45
Zeynel Besim 192
Ziraat Bankası 82, 83
Ziya Gevher (Etili) (Hakimiyeti Milliye yazarlarından) 27
Ziya Gökalp 59, 60, 63

Şinâsî halka rehberlik etmesi gayesiyle Tasvir-i Efkâ'ı çıkardığı zaman Abdülaziz'in kendisine gönderdiği 500 altını reddetmişti. Şüphesiz bu hareket ideal gazetecilik kriterleri çerçevesinde, görevi halkın enformasyon ihtiyacını kaşılamak olan gazeteci için pek fazla büyütülmemesi gereken bir davranıştır. Fakat aradan yıllar geçtikten, çeşitli dönemleri inceledikten, günümüzü de idrak ettikten sonra genel anlamışla Türk basınının ulaştığı noktanın, Şinâsî'nin tavrının çok gerisinde kalmış olması oldukça düşündürücüdür.

Elinizdeki kitap Türk siyasî hayatında önemli yere sahip Serbest Fırka macerasının sona ermesinde basının kolü üzerinde durmaktadır. Okuyucu bu kitapta, siyasî mücadelelerde basının nerede durmayı tercih ettiği hakkında bilgi sahibi olacak, bugünü de göz önüne getirerek kendisine tâbi kamuoyu oluşturmada hangi tanıdık sloganları kullandığını görecektir.